

VÁLOGATÁS

**A Magyar Kriminológiai Társaság
2022-2023. évben tartott tudományos tanácskozásain
elhangzott előadásokból**

**Magyar Kriminológiai Társaság
Budapest, 2023**

KRIMINOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
83. szám

KRIMINOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
83. szám

VÁLOGATÁS

A Magyar Kriminológiai Társaság
2022–2023. évben tartott tudományos tanácskozásain
elhangzott előadásokból

Magyar Kriminológiai Társaság
Budapest, 2023

A Magyar Kriminológiai Társaság tevékenységét
és a kötet megjelenését 2023-ban támogatták:

Magyar Tudományos
Akadémia

Eötvös Loránd
Tudományegyetem
Állam- és
Jogtudományi Kar

Vermes Miklós Alapítvány a Magyar Kriminológiáért

A kötetet szerkesztette:
dr. Dornfeld László

Kiadásért felelős:
Dr. Gönczöl Katalin

ISBN: 978-963-8016-33-1
ISSN: 0236-9893

Kiadja a Magyar Kriminológiai Társaság
Budapest, Egyetem tér 1-3.

www.kriminologia.hu
info@kriminologia.hu
Budapest, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Új kutatások a kriminálpolitikában című tudományos tanácskozás programja	9
BOTH EMŐKE: A cigánytelepeken működő helyi ellátórendszer, mint a bűnelkövetés kockázatát erősítő tényező	11
KUNOS ZSUZSANNA: Exkluzív kriminálpolitika vagy büntető populizmus?	29
DR. CSONTOS LAURA: A német vádalku	37
A modern kriminológia kihívásai – különös tekintettel a fiatalkorúakra című tudományos konferencia programja	49
SIGMOND TAMÁS: Kriminológiai elméletek a gyermekotthonok relációjában	51
MOLNÁR ANNA: A javítóintézeti letartóztatás empirikus vizsgálatának módszertana	61
KISJUHÁSZ MARCELL: A lopás elkövetési tárgyának értékességével kapcsolatos egyes kérdések	77
DÉKÁNY ÁDÁM: Reszocializációs törekvések és a bűnisméltés megelőzése a fiatalkorú elítéltek tükrében	87
Kapaszkodók nélkül – Avagy a társadalmi egyenlőtlenség áldozatai című tudományos konferencia programja	99
STADINGER JOHANNA: Paradigmaváltás a kriminálpolitikában? A Társadalmi Büntetőeljárás Nemzeti Stratégiája (2003) és a Nemzeti Büntetőeljárás Stratégia (2013) komparatív elemzése	101
RÓZSÁS ZSUZSANNA: Az intim partner elleni erőszak áldozatainak segítségkérését érintő kihívásai a patriarchális társadalomban...	131
KUNOS ZSUZSANNA: A hajléktalanság kriminalizálása az EJEE tükrében	143
SZALAI ALIDA: Hatalom és az ellenállás dinamikái a környezeti károkozás kontrolljában: akkumulátorgyárak zöld-kulturális kriminológiai megközelítésben	153
A Magyar Kriminológiai Társaság 2022 és 2023 évben tartott szakmai és tudományos ülésein elhangzott előadásokból	169
KOMORÓCZKI TÜNDE: One size fits all? – Az alternatív szankciók és a sérülékenység szerepe a büntetéskiszabás során...	171
KRÁMER LILI: Börtön helyett kontroll és támogatás – alternatív szankciók Magyarországon és Európában	179
FIÁTH TITANILLA: Az áteresztés képessége: a kolumbiai börtönök határai...	191

ELŐSZÓ

A kriminológia igen sokrétű tudomány, amelynek számos témája és határterülete kristályosodott ki az évek alatt. A Lombroso-féle előképzetek utána mára eljutottunk oda, hogy a társadalomtudomány legtöbb területén a kriminológia eszköztára alkalmazható, és használható tudományos eredményeket hoz létre. Az élelmiszerellátástól az építészeti bűnmegelőzésen át, a büntetőpolitikai társadalmi hatásaiig számtalan érdekes kérdéskörben lehetett megtalálni a kötődést más tudományágakkal.

Az olvasó által böngészett kötet, amely két év konferenciáit és tudományos üléseit összegzi, úgy gondolom, hogy tökéletesen visszaadja a kriminológia e sajátos sokszínűségét. A Magyar Kriminológiai Társaság és annak szekciói munkájuk során mindig is nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a tudományterület legújabb irányvonalait követve fogalmazzanak meg új tudományos eredményeket. Így például a Magyarországon nagyon aktuális szociális kérdésekkel összefüggésben a társadalmi egyenlőtlenség és annak vesztesei is bemutatásra kerültek, a kriminálpolitika lehetséges válaszaival együtt. Külön tanulmány foglalkozik a magyarországi cigányság életkörülményeivel és ennek a bűnözést elősegítő tényezőivel. A tanulmányok némelyike átfogóbb jellegű, így például a büntető populizmus sokat kutatott kérdésköre is új szempontból kerül bemutatásra, valamint a magyar kriminálpolitika paradigmaváltását illetően egy nagyon eredeti és a téma kereteit igencsak kimerítő írást olvashat az érdeklődő.

A kötet – az MKT és a PhD-szekció közös konferenciája nyomán – a fiatalkorúakat illető kriminológiai kérdésekbe is betekintést enged az olvasó számára. A javítóintézeteket, gyermekotthonokat már régóta vizsgálja a kriminológia, hiszen ezen intézmények fontos társadalmi szerepet töltenek be. Az elméletibb kérdések se hiányoznak, így például a lopás elkövetési tárgyát vizsgáló írás, amely témáról azt hihetnénk, hogy már nem lehet róla újat mondani, de a szerző rácáfol erre is. Akit pedig a külföldi figyelemreméltó jelenségek is érdekelnek, az nagyon értékes írásokat talál a kolumbiai börtönhelyzetről és a német vádlaku intézményéről.

Bízom benne, hogy ezen rövid kis ajánló meghozta a kedvet az olvasó számára ahhoz, hogy a kötetben összegyűjtött remek írásokat végigböngéssze. A kriminológia velünk élő és fejlődő tudományterület, az itt megjelent írások pedig a legérdekesebb aspektusait dolgozzák fel ennek a hatalmas és egyre gyarapodó témának.

Dr. Dornfeld László
MKT PhD-szekció társelnöke,
a kötet szerkesztője

ÚJ KUTATÁSOK A KRIMINÁLPOLITIKÁBAN CÍMŰ TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS PROGRAMJA

A Magyar Kriminológiai Társaság és a Magyar Kriminológiai Társaság
PhD- szekciójának közös konferenciája 2022. április 22-én

Kriminológiai és büntetés-végrehajtási szekció

Gönczöl Katalin elnöki köszöntője

Levezető elnök:

Dr. Gönczöl Katalin professor emerita (ELTE ÁJK), a Magyar Kriminológiai
Társaság elnöke

Előadók:

Ivanics Zsófia (NKE RTK): A fogvatartotti munkáltatás célrendszere és dilemmái
a rendszerváltás övező évtizedekben

Both Emőke (ELTE ÁJK): A cigánytelepeken működő helyi ellátórendszer, mint
a bűnelkövetés kockázatát erősítő tényező

Kunos Zsuzsanna (ELTE ÁJK): Exkluzív kriminálpolitika vagy büntető populizmus?

Büntető eljárásjogi szekció

Levezető elnök:

Dr. Kadlót Erzsébet címzetes egyetemi docens (SZTE ÁJTK), a Magyar Kriminológiai
Társaság főtítkára

Előadó:

Csontos Laura (ELTE ÁJK): A német vádalku

BOTH EMŐKE

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

A CIGÁNYTELEPEKEN MŰKÖDŐ HELYI ELLÁTÓRENDSZER, MINT A BŰNELKÖVETÉS KOCKÁZATÁT ERŐSÍTŐ TÉNYEZŐ

Bevezetés

Milyen esélyei vannak egy gyermeknek, aki cigánytelepre születik, hogy ne váljon bűnelkövetővé? Tizenöt év tereptapasztalat ösztönzött arra, hogy egy tanulmányban bemutassam azt, hogy egy telepre született gyermek esetében az őt körülvevő ellátórendszer milyen reakciókat tesz annak érdekében, hogy csökkentse a bűnelkövetés kockázatát. Egy esettanulmányon keresztül bemutatom, hogy egy cigánytelepre született, hátrányos helyzetben élő roma fiú milyen intézményekkel kerül kapcsolatba, ők milyen attitűddel (támogató vagy büntető) lépnek fel és a gyermek személyiségfejlődésének milyen stádiumában történik a beavatkozás.

Gyakorlati munkám során egy olyan szegregátumban dolgozom, ahol, jellemzően alacsony iskolai végzettségű, a munkaerőpiacról tartósan kiszorult családok élnek, ahol jellemző a droghasználat és magas a bűnelkövetők száma. Mindezek olyan tényezők, amelyek növelik a bűnelkövetés kockázatát. A kiválasztott eset tűnhet extrémnek, ugyanakkor egyrészt a tapasztalatok szerint a kriminalizált telepek esetében ez inkább jellemző, mint kivétel, másrészt az extrém eset kiválasztása lehetőséget ad arra, hogy a szociális ellátórendszer strukturális diszfunkcióit, hiányosságait, a problémákra adott reakciókat egy eseten belül vizsgálja.

Elméleti háttér

A fejlődéskriminológiai megközelítésben kiemelt jelentőséget kapnak a rizikó faktorok, amelyek alkalmasak arra, hogy előre jelezzenek kriminális kockázatokat, valamint a védő faktorok, amelyek óvják az egyént a kockázatok ellenére is egy esetleges bűnözői karriertől (Szabó 2016, 100). A szakirodalom több olyan biológiai, pszichológiai és társadalmi kockázati tényezőt is felsorol, amelyek jellemzőek a magyarországi szegregátumokban élőkre. Glueck házaspár kutatásában olyan egyéni és társadalmi tényezőket azonosított, amelyek korai előjelzői lehetnek a bűnelkövetésnek, mint az alacsony intellektus, a családi kapcsolatok hatása, ezen belül is a fegyelmezési gyakorlat, és a szülőkkel való érzelmi viszony (Glueck és Glueck 1934, 1950). Thornberry és Krohn szerint a korai időszakban a legfontosabb tényezők a neurobiológiai deficitek, a kedvezőtlen temperamentum (ingerlékenység, lobbanékonyág) és a szülői-nevelői gyakorlat hiányosságai, valamint a hátrányos társadalmi helyzet (szegénység, rossz környéken lakás), családi és közösségi tényezők, az iskola és a

kortársak (Thornberry és Krohn 2005). A magyarországi szegregátumok többségében a fenti tényezők mindegyike jelen van. A gyermekkel és családjával kapcsolatba kerülő intézmények (védőnő, óvoda, általános iskola, gyermekjóléti szolgálat stb.) adekvát reakciói, időben érkező beavatkozások védő faktorok lehetnek, ugyanakkor azok elmaradása, nem csökkenti, hanem esetenként, ahogy az esettanulmányomban erre rámutatok, inkább növeli a kockázati faktorok számát. A kockázati tényezők elemzése szorosan kapcsolódik a korai beavatkozás bűnmegelőzési irányzatához.

A bűnözésre adható reakciók között megkülönböztetjük az informális reakciókat (egyéni és közösségi), valamint a formális reakciókat, amikor az állami intézmények reagálnak a bűnözésre, a bűnelkövetőkre, valamint ahogyan kezelik a bűnelkövetővé válás okait. A formális reakciókat meghatározza a kormányzati szándék és értékek, a jogi környezet és a konkrét reakciókat megvalósító intézményrendszer felépítése, működésük feltételei. *„Az, hogy milyen lesz egy államban a bűnözésre adott formális reakció, alapvetően a kriminalpolitika függvénye. (...) A kriminalpolitika a legáltalánosabban megfogalmazva a bűnözés, a bűnelkövetők és a kriminalitással összefüggő egyéb jelenségek kezelésével kapcsolatos államilag felvállalt célok és feladatok összességét, illetve az ezekhez kapcsolódó intézmények kialakítását, működtetését jelenti.”* (Borbíró 2016, 711). Nemzetközi viszonylatban a 20. században szakpolitikaként értelmezett kriminalpolitikában a bűnelkövetés oksági folyamatainak megismerése és a társadalmi reprodukciós folyamatokba történő beavatkozás hangsúlyos szerepet kapott, azzal együtt, hogy felismerték annak a jelentőségét, hogy önmagában a büntető igazságszolgáltatás nem képes és nem is alkalmas a jogi garanciák miatt arra, hogy beavatkozzon ezekben a társadalmi folyamatokba, ezért szoros együttműködés kívánatos a társadalom más alrendszereinek szereplőivel (Borbíró 2016, 715).

„Ezek az intézmények kulcsfontosságúak a kriminológia érdeklődés számára, azaz pl. az, hogy a lehetséges intézményi reakciókon, beavatkozásokon belül mekkora szerep jut a büntető intézményeknek, és mekkora más (adott esetben várhatóan hatékonyabb) intézményeknek.” (Borbíró 2016, 716) A 20. század végén az intenzív beavatkozást is hirdető, a bűnelkövetés oksági folyamatiba beavatkozó jóléti kriminalpolitika válságba jutott a késő modernitásban, amelyet a harmadik paradigmaváltásnak tekinthetünk, ami büntetőfordulat (punitive turn) vagy az „új punitivitás” kifejezéssel került be a kriminológia elméletébe (Garland 2001). Punitivitás alatt egy olyan szemléletmódot értünk, amely a társadalmi problémák kezelését elsősorban a büntető, fegyelmező és kontrolláló eszközöktől várja, és amely a szigorú büntetések, a bűnelkövetőkkel szembeni intolerancia, a kompetenciájában megnövelt büntető igazságszolgáltatás erejében bíz. Az 1970-es évektől történt egy jelentős elmozdulás a befogadásra épülő szemlélettől a kirekesztésre irányuló gyakorlatok felé (Young 1999). Ugyanakkor látjuk azt is, hogy a büntetőfordulat erősödése ellenére, annak mértéke és jelentősége lényegesen eltér az egyes országokban. A büntetőfordulat megjelenése országon belül is változatos képet mutat, amely megnyilvánulhat a jogszabályok szintjén, a kormányzati kommunikációban, az intézményi struktúra és környezet kialakításában, valamint az intézményekben dolgozók attitűdjében is. Tanulmányomban elsősorban azt vizsgálom, hogy a társadalmi reprodukciós folyamat megállítása és a kriminalitás szempontjából veszélyeztetettnek minősített csoportok körében a kockázati tényezők csökkentése mennyiben jelenik meg helyi szinten a

gyermekek védelmét szolgáló ellátórendszerben, hogyan épül fel a gyermeket védő rendszer, hozzájárulnak-e a gyermekek és fiatalok bűnmegelőzéshez, és ha igen inkább büntető vagy inkább támogató attitűddel.

Az elemzésem során egy esettanulmányon keresztül azokat az aspektusokat emelem ki, amelyek olyan rendszerhibára mutatnak rá, ahol az ellátórendszer valamely, vagy egyszerre több tagjánál történt mulasztás, nem elég körültekintő vagy nem elég hatékony eljárás, ami hozzájárult a bűnözés újratermelődéséhez. Az elemzésem során alapvetésnek tekintem, hogy bár a magyar kriminálpolitikát meghatározó értékek változtak Magyarországon is az elmúlt két évtizedben, azonban a gyermek legfőbb érdekét biztosító jogszabályokat ugyan az elmúlt húsz évben sokszor módosították, de céljaiban változatlanok maradtak. Ez összhangban áll a Magyarországon az 1991. évi LXIV. számú törvénnyel kihirdetett A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. 11.20-án kelt Egyezményével.¹

A hazai kriminálpolitikában bekövetkezett változásokat a bűnmegelőzés viszonyrendszerében vizsgálom. Az Országgyűlés elfogadta a 115/2003. (X. 28.) számú határozatot a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról, amely a bűnmegelőzést a társadalompolitika integrált részeként fogta fel, vagyis a bűnmegelőzést nemcsak a bűnüldözés és büntető igazságszolgáltatás rendszerének részeként kezelte, hanem társadalmi közügyként tekintett rá. A társadalmi bűnmegelőzés feltételeinek a biztosítása a kormányzat felelőssége, azonban a tárcák közötti szoros együttműködés biztosítja annak gyakorlati megvalósulását, amelyet egészítenek a helyi szinten megvalósuló cselekvések. Kiemeli továbbá, hogy a közvetlen és közvetett bűnmegelőzés is célja a stratégiának, tehát a hatókörébe vonja azokat az intézkedéseket, amelyek korai szakaszában segítenek megelőzni a későbbi bűnelkövetővé válást.² A stratégia alapnak tekinti, hogy a marginalizált helyzetben élők körében a bűnelkövetés gyakorisága felülreprezentált, ezért célul tűzi ki, hogy a társadalmi problémákra is hatással legyenek a végrehajtás során. A helyzetértékelésnél megjelenik az intézményes reakciók hiányosságainak a bemutatása ezért ennek javítása, az ellátórendszer hatékonyságának növelése része a cselekvési terveknek. A 2003-2010 között a kriminálpolitikának tehát szerves részét képezte a támogatói attitűd megerősítése az intézmények működésében, reakcióiban és a társadalmi reprodukciós folyamatokba történő komplex intézményi beavatkozás. A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájában megjelent az igény arra, hogy az ellátórendszer együttműködése mellett hatékonyan lépjenek fel a bűnözés okainak a csökkentése érdekében.

2013-ben hatályon kívül helyezték a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiáját és helyébe lépett a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia,³ amely deklarálja, hogy ugyan a társadalmi tényezők hozzájárulnak a bűnözés alakulásához, azonban a stratégia hatókörét ezek a folyamatok meghaladják, így a fókuszát arra helyezi, hogy kiépítse a biztonság alapjait. Az új

¹ A Gyermek jogairól szóló New York-i Egyezmény 3. cikk 1. A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban. 2. Az Egyezményben részes államok kötelezik magukat arra, hogy a gyermek számára, figyelembe véve szülei, gyámjai és az érte törvényesen felelős más személyek jogait és kötelességeit, biztosítják a jóléthez szükséges védelmet és gondozást, e célból meghozzák a szükséges törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket.

² 115/2003. (X. 28.) OGY határozat - a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról

³ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat – a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023)

és jelenleg hatályos Bűnmegelőzési Stratégiában prioritásként jelenik meg a gyermek és ifjúságvédelem, amelynek hatására a gyerekvédelem intézményi struktúráját 2013-tól elkezdték átalakítani, amelyben egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a jelzőrendszer és az intézmények közötti együttműködés.⁴

Esettanulmány

Az esettanulmány egyetlen fiú, Jani intézményi „életútjának” feldolgozása, amelynek során alapvetően két forrásra támaszkodtam. Egyrészt Jani teljes gyámhivatali iratanyagát feldolgoztam⁵, amely tartalmaz környezettanulmányokat, meghallgatási jegyzőkönyveket, gondozás-nevelési tervet, a gyámhivatal intézkedéseiről szóló határozatokat, valamint minden olyan iratanyagot, amelyet a gyámhivatal ügyintézője a megalapozott és a gyermek érdekében álló döntése meghozatalához figyelembe vett.

Másrészt az esettanulmány részét képezi a Janival végzett személyes terepmunkám. Jani nyolc éves korában került kapcsolatba a Bagázs Közhasznú Egyesület munkájával, amelynek akkor és azóta is aktív munkatársa vagyok. Az akkori gyermekjóléti szolgálat munkatársa hívta fel a figyelmünket rá, hogy szüksége lenne mentori segítségre. Az önkéntes mentor programban nem tudott aktív szerepet vállalni, mivel a gyermek problémái sokkal komplexebb támogatást igényeltek volna. Ezt követően Jani tizennégy éves korában, amikor már folyamatosan követett el bűncselekményeket, szenvedélybetegsége eluralkodott rajta, a Bagázs munkatársa több alkalommal tett gyermekvédelmi jelzést rá, annak érdekében, hogy próbáljuk a súlyos életveszélyben lévő fiatal szakellátásba juttatását elősegíteni. Jani tizenöt éves korától már a szakellátásból kezdte el egy önkéntes mentorral heti rendszerességgel telefonon és havonta személyesen tartani a kapcsolatot. Tehát az esettanulmánynak részét képezi a saját tapasztalatom és közvetlen kapcsolat a gyermekkel és Janival foglalkozó önkéntesek beszámolóit, esetnaplójuk feldolgozása.

A telep és telep társadalma, ahol Jani felnőtt

Az eset egy Budapesthez közeli 4000 fős nagyközség mintegy 350 főt számláló cigánytelepén történt. A legutóbbi felmérés alapján Magyarországon 1633 található, amelyek során telepnek tekintették azokat a „legalább 4 lakásból álló településrész, amelynek lakásai alacsonyabb komfortfokozattal, alacsonyabb minőséggel, magasabb laksűrűséggel, egészségtelen elhelyezkedéssel hátrányosan különböznek a település jellegzetes lakókörnyezetétől” (Herceg-Domonkos 2010, 86).

Az esettanulmányban érintett településrész a fenti definíció alapján telepnek tekinthető.

⁴ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet – a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 2016. január 1-től hatályos új fejezete: Veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszer.

⁵ Az esettanulmányban szereplő fiú nevét Janira változtattam, hogy a beazonosíthatóság lehetőségét csökkentsem. Az elemzés részletessége alapján azonban akár felismerhető is lehet, ezért a cikk megírásakor 19 éves érintett fiúval egyeztettem a tanulmány tartalmát, aki hozzájáruló nyilatkozatban támogatta, hogy a gyámhivataltól kikért iratanyagot megismerjem és a tanulmány megírásához felhasználjam azt. Egyeztettem a fiú édesanyjával is, akinek a meghatalmazása alapján kértük ki a gyámhivaltól az iratokat, ő szintén támogatta az iratok feldolgozását és a cikk elkészítését.

Jellemzője a telepnek, hogy hiányzik az aszfaltozott út, amelyet a járda és a vízelvezetés hiánya is kiegészít, így az út sokszor poros, eső esetén saras, amely nehezíti a gyalogos közlekedést, az úton lévő gödrök miatt pedig az autós közlekedés is nehézségekbe ütközik. A közvilágítás a telep elején elvétve található, majd 100 méterrel később teljesen megszűnik, amely részben a kiépítettség hiányosságaival magyarázható, részben a helyben megjelenő garázda jellegű cselekmények következménye. Az utcakép is jelentősen eltér a települések többi részétől, mivel a házak állapota nagyon leromlott, vakolatlanok, a tetők sokszor hiányosak, a házak nincsenek körbekerítve, vagy házilag tákolt lécekkel, lomokkal próbálják megoldani a kertek elkülönítését. A házak között megjelennek a vályogházak vagy 1990-es években felépített és átadott, azonban befejezetlen szocpolos házak. A telep szélén találhatóak azok a régi kockaházak, amelyeket a telep terjeszkedésével a nem roma tulajdonosok adtak el olcsón roma családoknak. A házakban sokszor nincs bevezetve a víz és a csatorna, gyakori az illegális áram használat.⁶ A közművek legalizálását és fejlesztését nehezíti, hogy az ingatlanok tulajdonviszonyai rendezetlenek, amely problémát a házakra terhelt akár több millió forintot is elérő tartozások, végrehajtás tovább mélyíti. A szemétszállítás nem megoldott, nem mindenhol megy ki a szemétszállító autó, így a házak kertjei, az utcák sokszor nagyon szemetesek, a szemet kezelése teljesen rendezetlen. Az utcaképet tovább rontják a rossz állapotú házak mellett álló épület torzók, amelyek elhagyatott, teljesen pusztulásnak indult házak, amely jó táptalaja az illegális személerakatoknak, és így a rágcsálók elszaporodásának. Az utcákon sokszor csoportokba verődve élnek a kóbor kutyák.

Egyre több telepen jelennek meg a dizájner drogok, az olcsó, szintetikus kábítószer, amelyek jellemzően mélyszegénységben élők körében terjednek (Szécsi-Sík 2016). Az esettanulmányban leírt településen Szécsi-Sík kutatásában leírtakkal egyezően a kábítószer mellett az alkohol, a cigaretta és a nyugtatók is jelen vannak az idősebb korosztály körében, azonban a kábítószer már kisgyermekkorától 12-13 éves korosztálytól a felnőttekig terjed, azonban ellentétben a kutatásban leírt tapasztalatokkal itt gyakran anyukák és apukák is használják, nemritkán intravénásan. A kábítószer használathoz kapcsolódó bűncselekmények teljesen nyilvánosak, a telepen élő emberek mindennapi elbeszéléseiben is szerepelnek, amit személyes tapasztalataim is megerősítenek: árusítják a kábítószer, illetve a használók gyakran a lopásokból megszerzett forrásból vásárolják meg az drogot. A telepen élő bűnelkövetők korábban jellemzően a telepen kívül követtek csak el bűncselekményeket, azonban a helyiek elmondásai alátámasztják, hogy egyre inkább elszaporodnak a telepen belül, akár rokonok sérelmére is elkövetett lopások. Így a telepen élő emberek nem érzik sem magukat, sem tulajdonukat biztonságban. A telepen elkövetett bűncselekményt jellemzően lopás vagy garázdaság, verekedés, gyakran tömegverekeedés, alkalmanként felfegyverkezve (kapával, kasszával, macsétával, vagy éppen pisztollyal).

A romák iskolai végzettség alacsonyabb, mint a nem romáké, kiemelkedő a korai iskolaelhagyók száma, akik sokszor az általános iskolát sem fejezik be (Bernát 2018). Az esettanulmány helyszínén is azt tapasztaljuk, hogy gyakori az írni-olvasni nem tudó, összesen néhány osztály végzettséggel rendelkezők száma. Ezzel szorosan összefügg az alacsony

⁶ A házak infrastruktúrája az elmúlt tíz évben sokat fejlődött 18 házban alakított ki a Bagázs Egyesület előre fizetős villanyórát, 10 házba vezet és 8 házba csatornát vezetett be.

munkaerőpiaci aktivitás, amelynek háttérében többek között az alacsony iskolai végzettség és a mobilitás hiánya áll. A leírt esettanulmányban is megfigyelhető a szegregált közösségekben élő roma nőket jellemző, az iskolai végzettséggel és munkaerő piaci helyzettel erős összefüggést mutató korai gyermekvállalás (Janky 2007). A telepen jellemző a fragmentált családszerkezet, az édesanyák gyermekei sokszor több különböző apától származnak, így gyakoriak az egyedülálló szülők, akik nagyszülők bevonásával nevelik gyermekeiket. Országos kutatások szerint az egészségi állapota a telepen élő roma embereknek kritikus, várható élettartamuk 10 évvel alacsonyabb, mint a nem romáknak, ez a tanulmányban megjelenő telepen is jellemző, a háromszáz fős telepen öt fő alatt van a hetven év felettiek száma. Összehasonlítva, országosan a hetven éven felüliek aránya az össznépességben 13,56% volt 2021-ben, ami a telepen 1,43%.⁷

A település szélén elhelyezkedő telep az iskolától 2 kilométerre, az önkormányzattól 1,7 kilométerre, a legközelebbi buszmegállótól 1 kilométerre található. A postás a kóbor kutyákra hivatkozva nem megy ki telepre. A rendőrség ugyan gyakran kijár, azonban, ha a sértett és az elkövető is telepen élő roma és nem kiemelt súlyú a cselekmény, akkor nem történik érdemi intézkedés. A környéken megnyílt egyházi általános iskola elszívó hatása miatt 2016-tól ez a folyamat felgyorsult. Ezt ugyan a helyi nem roma lakosok szoros összefogással igyekeztek megállítani, azonban azokban az évfolyamokban, amikor a roma gyerekek létszáma jelentősebb volt, külön osztályba helyezik a többségüket. A helyi oktatás helyzetét nehezíti a településen jelenlévő pedagógus és fejlesztőpedagógus hiány is.

A fent leírt jellegzetességek egymást erősítve alapozzák meg kriminalitás magas kockázatának társadalmi tényezőit (Glueck és Glueck 1934, 1950, Thornberry és Krohn 2005).

A továbbiakban bemutatom Jani történetét fogantatásától kezdve tizennyolc éves koráig. A gyerek élettörténetben megjelenő intézményi beavatkozásokat és azok értékelését a következő fejezetben teszem meg.

A cigánytelepen lakott egy tizennégy éves roma lány, aki 7. osztályba járt a 2000-es évek elején. A lányt a nagymamája nevelte, mert az édesanyja lemondott róla még kisgyerek korában. A fiatal, akkor hetedik osztályos tizennégy éves lány teherbe esett, egy telepen élő roma fiútól, akivel alkalmi kapcsolatuk volt. A lány tizenöt évesen megszülte fiát, Janit. Eleinte a kamasz lány nagymamája volt Jani gyámja, azonban korai halála miatt a fiatal édesanyja egyik nagynénije lett a 6 hónapos kisfiú gyámja. Az anyuka tizenhét éves korában megszülte második gyermekét és összeköltözött a második gyermek apjával. Jani a nagynénivel élt tovább. Amikor az anyuka betöltötte tizennyolcadik életévét úgy döntött, hogy lemond a gyámságról, ezért a nagynéni családba fogadta Janit, aki családi pótlékból és alkalmi munkából tartotta el az akkor hároméves gyermeket. Jani három és fél évesen elkezdett óvodába járni.

Két év elteltével az édesanyja meggondolta magát, így kérelmére újra hozzákerült az öt éves Jani, addigra az élettársával már volt két közös gyermekük, és várandós volt harmadik közös gyermekükkel.

Jani hat és fél évesen elkezdte az iskolát. Jani nyolcéves korában az édesanyja előzetes le tartóztatásba került, ezért ismételtén megtörtént Jani családba fogadása, ő a nagynénjéhez, míg három féltestvére nevelőszülőkhöz került.

⁷ <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

Jani háromszor járta az első osztályt és egyre több volt vele a magatartási probléma, amely egy idő után kiegészült az iskolai hiányszókkal. Második osztályban félévkor beilleszkedési problémái miatt magántanulónak nyilvánították, a második osztályt így sikerült befejezni.

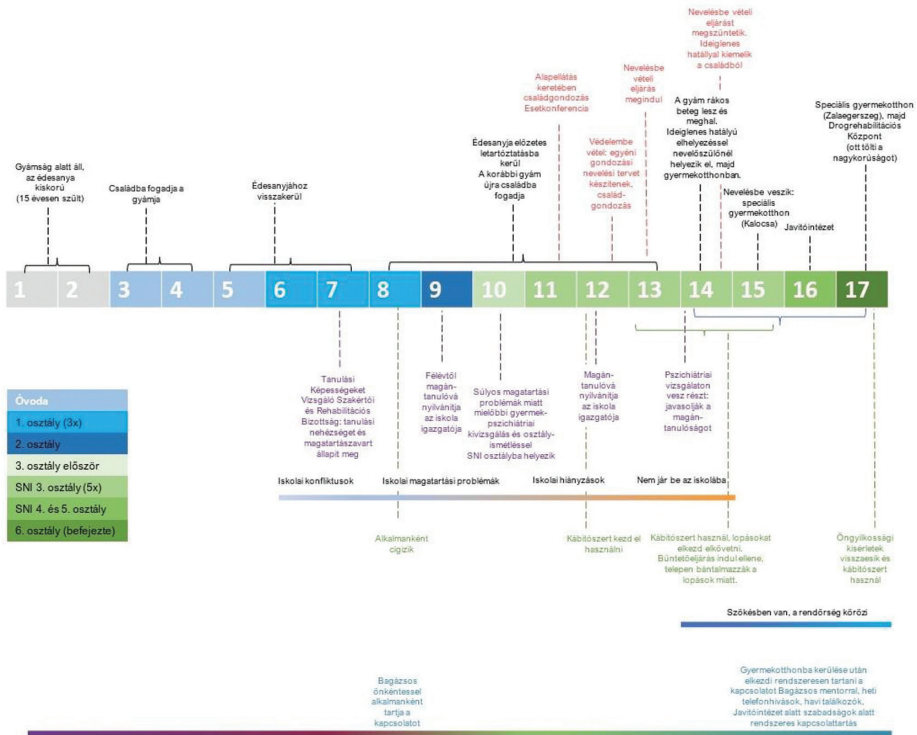
Jani elkezdte a harmadik osztályt magántanulóként, de már a heti két fejlesztésre és a fél-évi osztályozó vizgára sem járt el. Az intézményrendszer erre válaszul sajátos nevelési igényűnek (SNI)⁸ nyilvánította, és az általános iskola elkülönített SNI osztályában megkezdte a harmadik osztályt. Ekkor tíz és fél éves. Tizenkét éves korában újra magántanulónak nyilvánítják, azonban továbbra sem jár be a felkészítésekre. Ekkor már felmerül Janival kapcsolatban, hogy drogot használ, rendszeresen dohányzik, csavarog. Ekkor kerül a gyermekvédelem látókörébe: tizenkét éves korában védelembe veszik, majd tizenhárom éves korában nevelésbe vételi eljárást indítanak, amelyet egy évvel később megszüntetnek, annak ellenére, hogy addigra rendszeresen használ drogot és kisebb bűncselekményeket követ el, hogy drogot vegyen magának. Jani tizennégy éves korában daganatos megbetegedése lesz a gyámjának, aki állapota miatt nem tudja tovább vállalni a gyámságot, ezért ideiglenes hatállyal nevelőszülőhöz, majd az ottani konfliktusai miatt gyermekotthonban helyezik el. Folyamatosan szökésben van a gyermekotthonból, közben a volt gyámja meghal és Jani hajléktalanként, drogfüggőként él a telep utcáin, ahol a lakók a folyamatos lopások miatt gyakran megverik őt. Mindezek ellenére a helyi civil szervezet⁹ többszöri jelzéseire, hosszú hónapok után veszik nevelésbe, és helyezik el speciális gyermekotthonban.

Itt elindul egy rendszeres kapcsolattartás az Egyesület egy önkéntesével és bár a speciális gyermekotthonban sorozatos bántalmazásnak volt kitéve, de elkezdett tanulni. A bűncselekmények elkövetése miatt a bíróság egy év javítóintézeti nevelést rendelt el. Jani ebben az intézményben érezte magát először biztonságban, ahol tanulást, pszichológust és odafigyelést kapott. Szeretett volna maradni az intézetben, azonban erre nem volt jogi lehetősége. Tizenhét éves korában a javítóintézeti nevelés után nem ment vissza a speciális gyermekotthonba, újra szökésben volt, és újra visszaszokott a kábítószerre. Végül ismét a Bagázs többszöri jelzésére visszakerült a gyerekotthonba. Néhány hónap után áthelyezték egy másikspeciális gyermekotthonba, ahol többször öngyilkossági kísérletet követett el és négy hónappal a tizennyolcadik életévének betöltése előtt elszökött a gyermekotthon kórházából. Ezt követően a Bagázzsal történt többszöri egyeztetést követően a gyám hozzájárult, hogy Drogrehabilitációs intézetbe kerüljön, ahol nagykorúságáig tartózkodott.

Az alábbi ábra Jani életútját mutatja be egy és tizenhét éves kora között a családi státusza, a gyermekvédelmi ellátórendszerhez kapcsolódó intézkedések, az iskolai előmenetele, valamint a szakszolgáltatások vizsgálati eredményei és a Bagázs Egyesülettel a viszonyának az alakulása tükrében.

⁸ A Nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC számú törvény 4§ 25. pontja értelmében sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi (látási, hallási), értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd,

⁹ Bagázs Közhasznú Egyesület – www.bagazs.org

1. ábra: Áttekintő ábra – Jani életútja
(Forrás: Oszkó Emese készítette a szerző útmutatása alapján)

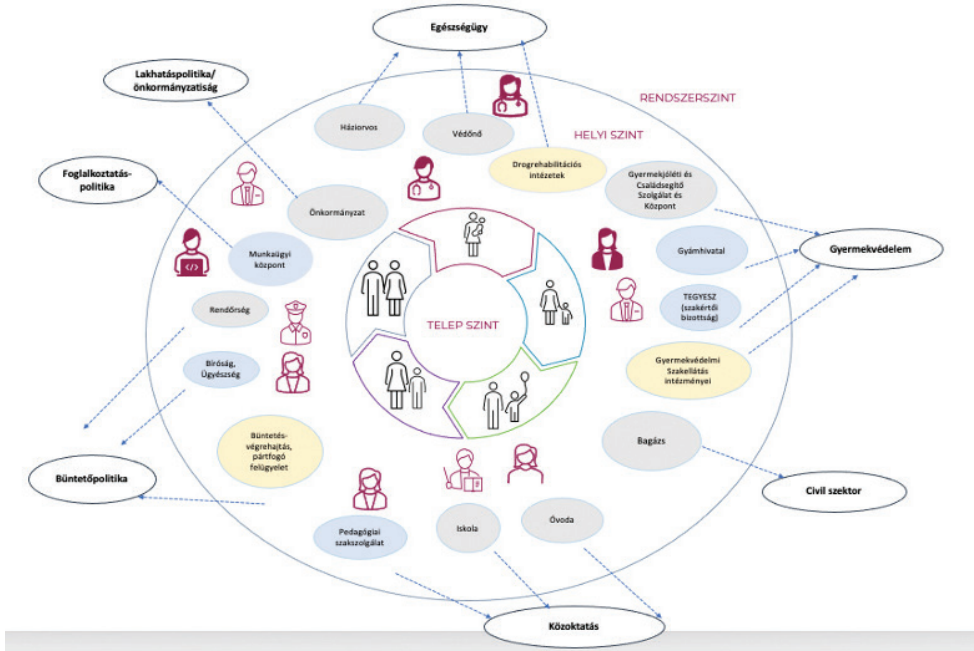
Az intézményi környezet

Az alábbiakban két ábrán mutatom be Jani esetét: az elsőn körülötte lévő ellátórendszert, a másodikban az életútjának a kiemelt területeit.

Az első ábra azt az intézményi környezetet mutatja be, ami körülvette Janit tizenhét éves koráig. Az intézmények közül külön jelöltem azokat, amelyek helyi, területi szinten találhatóak, ők a helyi jelzőrendszernek a tagjai, vagyis „a gyermek veszélyeztetettségét, illetve a családot, a személy krízishelyzetét észlelő rendszer, amelynek működtetése a család- és gyermekjóléti szolgálat feladata. Ennek keretében többek között figyelemmel kíséri a településen élő családok, gyermekek, személyek életkörülményeit, szociális helyzetét, gyermekjóléti és szociális ellátások, szolgáltatások iránti szükségletét, gyermekvédelmi vagy egyéb hatósági beavatkozást igénylő helyzetét. Fogadja a beérkezett jelzéseket, felkeresi az érintett személyt, illetve családot, és a szolgáltatásairól tájékoztatást ad. A jelzőrendszeri szereplők együttműködésének koordinálása érdekében esetmegbeszélést szervez, az elhangzottakról feljegyzést készít”.¹⁰ Az 1997. évi XXXI. törvény 17. § (1) bekezdése felsorolja azokat a szervezeteket, akik a gyermek veszélyeztettségének megelőzése és megszüntetése érdekében feladatot látnak el, valamint a (2) bekezdése rögzí-

¹⁰ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet - a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről -9. § - 2016.01.01-től hatályos változata szerint

ti a jelzési kötelezettségüket, ezeket a szereplőket tüntettem fel az ábrán. A gyermekvédelmi „jelzés célja, hogy felhívja a figyelmet a gyermeket érő elhanyagolásra, nem megfelelő nevelésre, bántalmazásra, vagy „csak” a gyermek magatartásában észlelt jelenségekre, melyek az előbbiekre engednek következtetni”.¹¹ Az ábrán továbbá megtalálhatóak a járási/ megyei szintű intézmények és az országos hatáskörű intézmények is, akikkel Jani már speciális szükséglete, büntetőeljárásban betöltött szerepe miatt került kapcsolatba (gyermekvédelmi hatósági intézkedések, büntető intézkedések, kábítószer függősége miatt).

2. ábra: Az ellátórendszer felépítése, amely körbe veszi a telepen élő családokat
(Forrás: Oszkó Emese készítette a szerző útmutatása alapján)

Helyi szinten működő intézmények reakciói

Korai beavatkozás teljes hiánya

Korai beavatkozás alatt azt értjük, amikor az egyéni életútban különösen a kisgyermekkorban megjelenő bio-pszichológiai, szocializációs és szoci-ökonómiai kockázati és protektív tényezők megjelenéséhez igazítják a beavatkozásokat a bűnmegelőzés érdekében.

¹¹ Gyermekvédelmi jelzés – A Gyermekvédelmi törvény – MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ – A gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetése kapcsán a gyermek bántalmazásnak felismerésére és megszüntetésére irányuló szektorsemleges egységes elvek és módszertan – <https://kk.gov.hu/download/e/60/c0000/A%20gyermek%20bántalmazásának%20felismerésére%20és%20megszüntetésére%20irányuló%20egységes%20elvek%20és%20módszertan.pdf> letöltés 2022.06.02. – 14. old

A kriminológiai kutatások alapján alátámasztott rizikófaktorokra támaszkodva minél több kockázati tényező jelenik meg egy gyermek életében, annál veszélyeztetettebbnek minősül a későbbi bűnelkövetés szempontjából (Borbíró 2016). Rizikófaktor lehet, például magatartásproblémák, koncentrációs zavarok, kockázatkereső magatartás, alacsony intelligencia, gyenge szülő-gyermek kapcsolat, bántalmazó vagy elhanyagoló családi környezet, iskolai kudarcok, deviáns kortárs csoport, vagy dezorganizált lakókörnyezet (Szöllősi 2009: 404). A fejlődéskriminológiai áttekintésben is kifejtettek szerint a korai beavatkozásokon alapuló bűnmegelőzés eszközei a veszélyeztető faktorok enyhítésére és a protektív faktorok erősítésére irányulnak (Szabó 2016: 100).

2003-ra a korai beavatkozásnak mind jogi háttere kialakult, mind a szervezeti oldala kiépült Magyarországon. A jogszabályok a korai beavatkozásnak tekinthető, a veszélyeztetettség kialakulást megelőző tevékenységeket az ábrán látható intézmények feladatkörébe sorolták. Janival és családjával a korai években a védőnő, a házi orvos, az óvoda, majd az iskola, a gyermekjóléti szolgálat, a gyámhivatal, a pedagógiai szakszolgálat és az önkormányzat is kapcsolatba került, ennek ellenére az esetleírásból látható, hogy nem történt a gyermek biztonságát és testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését biztosító aktív beavatkozás.

A korai beavatkozás során a beavatkozás támogató attitűddel történik, a veszélyeztetettség megelőzése érdekében, az egyes intézmények szoros együttműködésével. Ebben az időszakban a hangsúly nem a büntetőpolitikára, hanem a társadalompolitika egyéb szektorainak a szerepvállalására helyeződik.

Az esettanulmányban már maga a tizennégy évesen gyermeket váró édesanya is súlyosan veszélyeztetett helyzetben volt, tehát nála is szükséges lett volna egy fokozott támogatás és beavatkozás. A kiskorú gyermek vállalásánál azonban az iratanyagból úgy tűnik, hogy a gyámhivatal mind a kiskorú édesanya esetén megvalósuló gyámrendelésnél, mind a családba fogadások és azok fenntartása esetén a jogszabályok maximális figyelembevétele mellett a gyermek veszélyeztetettségét megelőző beavatkozásokra nem került sor.

A gyámhivatalnak a családba fogadásról szóló döntése előtt és annak éves felülvizsgálata során környezettanulmányt kell bekérnie.¹² A jogalkotó azt is meghatározza, hogy ha a gyermek érdekében áll, akkor más intézkedést is hozhat a gyámhivatal. Ez a passzus azt sugallja, hogy a környezettanulmány bekérésének indoka az, hogy rálátása legyen a döntéshozónak arra, hogy milyen körülmények között él a gyermek, a fizikai, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődése biztosított-e a családba fogadó mellett. A környezettanulmány egy eszköz annak érdekében, hogy a döntéshozó valóban a gyermek legfőbb érdekét szem előtt tartva döntsön. Az iratanyagból ugyanakkor azt látjuk, hogy mind a gyámhivatal, mind a gyermekjóléti szolgálat pusztán mechanikus végrehajtói a jogszabályoknak. Erre utal, hogy a jogszabályban meghatározott minimum követelmények szerint járnak el, vagyis egy helyről szerezték be a környezettanulmányt, annak nem volt része más intézmények véleménye, akik elvileg intenzívebben tartották a gyerekekkel a kapcsolatot, továbbá ezt támasztja alá az is, hogy a környezettanulmányban megfogalmazott kockázati tényezőkre nem történt érdemi reakció.

„A gyámnak nincs jövedelme, csak családi pótlékból és alkalmi munkából tartja el a gyerekeket.”¹³

¹² 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet - a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról 92-94. §

¹³ Környezettanulmány 2006.03.24.

A fenti idézetet is tartalmazó, Jani hároméves korában készített összesen tizenkét soros környezettanulmány alapján kizárólag a gyám és a szülő meghallgatása után döntött a gyámhivatal a családba fogadásról.

“A család a község elsummosodott, teletszerű lakókörnyezetben él, ahol jelentős azon családok száma, akik különböző szociális problémákkal küzdenek. A lakókörnyezetben magas az állástalanok száma, az alacsony iskolai végzettség a jellemző, valamint magas a veszélyeztetett gyermekek száma is. A környezet rendkívül szennyezett, szemetes, elhanyagolt, infrastruktúrálisan elmaradott.”¹⁴

Jani öt éves korában a gyámhivatal a fenti mondatokat is tartalmazó környezettanulmányt követően visszahelyezte az édesanyához a gyermeket. Ugyan javasolta az alapellátásba vételét, azonban ez nem történt meg, így egy időre a gyermek teljesen kiesett a gyermekjóléti szolgálat és a gyámhivatal látóköréből. A gyermek legfőbb érdeke valóban indokolta a döntést, hogy az édesanyával és a testvéreivel legyen, azonban figyelembe véve a kockázati tényezőket érdemes lett volna a korai szakaszban támogató attitűddel fellépve egy vagy több intézmény nagyobb szerepvállalása, annak érdekében, hogy a védő faktor szerepét betölthessék.

„A leendő gyám felzárkóztató képzésre járt. (Sajnos nem fejezte be) De amint lehetősége adódik, akkor munkát vállal. (MÁV-kert, közmunka) (...) A község elsummosodott negyedében élnek, ahol magas a szociokulturálisan hátrányos helyzetű családok száma. (...) Az iskolába kicsit nehezen illeszkedett be - a leendő gyám elmondása szerint meg nem volt iskolaérett. Ezért kellett az 1.osztályt megismételnie.”¹⁵

Jani nyolc éves korában ezeket írta le a gyermekjóléti szolgálat a környezettanulmányban, amire hivatkozva indoklásában a gyámhivatal az alábbiakat írta le: *“A gyermekjóléti szolgálat környezettanulmányt végzett a befogadó családnál, a gyermek befogadására a körülményeket alkalmasnak találta, valamint alkalmasnak ítélte meg-ot a gyámi tisztség viselésére.”¹⁶*

Észlelték tehát a gyermekjóléti szolgálat munkatársai a kockázatokot és le is írták a környezettanulmányban, azonban nem tartották feladatuknak a beavatkozást. A gyámhivatal a környezettanulmányt és a javaslatukat kérte, nem beavatkozást. A gyámhivatal pedig a jogszabályok előírása szerint bekérte a környezettanulmányt és meghallgatta az érintetteket, de nem lépte túl a jogszabályokban kifejezetten leírt feladatait. Jogszabályok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a gyámhivatal kérjen környezettanulmányt, véleményt, azoktól az intézményektől, amelyekkel kapcsolatban állt a gyermek (védőnő, óvoda, iskola, pedagógiai szakszolgálat). A gyermekjóléti szolgálatnak is joga van hozzá, hogy a gyermek pontos körülményeinek megismerése érdekében konzultáljon szakemberekkel és feljegyzést készítsen erről.

A jogszabályok értelmében legalább három intézmény kerülhetett kapcsolatban Janival, a gyermek édesanyjával és a gyámmal. Egyrészt a védőnő, ha észleli a veszélyeztetettséget, fokozott gondozásba kell vennie¹⁷ a gyermeket. Az iratanyagban nincs utalás arra, hogy jelzést tett volna a védőnő és arra sem, hogy egyeztettek volna a gyermek esetében a környezettanulmányban leírt kockázati tényezők csökkentése érdekében a beavatkozásról. A Gyer-

¹⁴ Környezettanulmány 2008.04.14.

¹⁵ Környezettanulmány 2011. 02.22.

¹⁶ Gyámhivatali határozat – 2011.04.18.

¹⁷ 49/2004. (V. 21.) ESzCsM rendelet – a területi védőnői ellátásról – 3.§ de) pontja

mekvédelmi törvény különösen olyan gyermekeknek javasolja a napközbeni ellátást, akinek gondviselője szociálisan rászorul¹⁸, Jani 3,5 éves korától járt óvodába. Az iratanyagból nem ismerhető meg az óvodába járás tapasztalata, az óvónő véleménye a megjelenő kockázatokról, és az óvoda által biztosított fejlesztésekről, a gyermekjólét és az óvoda közötti együttműködésről. A környezettanulmányok visszatérő eleme volt a család szociálisan nehéz helyzete, az anyagi problémák, azonban szintén nem jelenik meg azok kezelésével kapcsolatos lépések, próbált-e az önkormányzat az anyagi problémákon segíteni és ha igen milyen formában.

Az első osztályt háromszor is ismételnie kellett Janinak. A gyám elmondta Jani nyolcéves korában elkészített környezettanulmány során, hogy nem volt iskolaérett, ezért ismételte az osztályt, azonban a pedagógiai szakszolgálatnak, az iskolának az ezzel kapcsolatos szakmai véleménye szintén nem jelent meg az iratanyagban, annak ellenére, hogy az iskolai problémák mögötti kockázatok közül több megjelent a környezettanulmányban: az iskolába nehezen illeszkedik, konfliktusai vannak. A szakértői bizottság pedig csak akkor vizsgálta meg, amikor harmadszorra járta az első évet nyolc és fél évesen.

“Megyei Önkormányzat 1. sz. tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ 2011.10.19-én Tanulási nehézséget és magatartászavart állapított meg.”¹⁹

Az iratanyagból nem derült ki azonban, hogy fejlesztést kapott-e az iskolában, szakszolgálatnál, pszichológus foglalkozott-e a problémák kezelésével.

A 2012/13-as tanévben azonban a környezettanulmányban már ezt írja a szociális munkás: *“Az iskolába nem tud beilleszkedni a közösségbe, ebből adódnak a magatartásproblémák. (...) 2012 december hó óta magántanuló, mint magántanuló fejlesztést kap.”²⁰*

Az iskolában felmerülő problémákat az iskola igazgatója a magántanulói jogviszonnyal oldotta meg, amelyre akkor volt lehetősége a 2011. évi CXCV. nemzeti köznevelésről szóló törvény 45. § (5) bekezdése szerint – 2012. decemberében hatályos változata – a tankötelezettség iskolába járással, vagy **ha az a tanuló fejlődése, tanulmányainak eredményes folytatása és befejezése szempontjából nem hátrányos, a szülő kérelmére magántanulóként teljesíthető.**

2013. januártól kiegészítették a törvény 45. § (6) bekezdését azzal, hogy halmozottan hátrányos helyzetű tanuló esetén az iskola igazgatójának döntéséhez be kell szereznie a gyermekjóléti szolgálat véleményét, amely szabályozás egészen 2019. szeptember 1-ig volt hatályban.

A magántanulóvá nyilvánítással az intézményben a látható problémák ugyan megszűntek, de a gyermek veszélyeztetettsége egyre fokozódott, azonban nincs utalás a gyámhivatali iratanyagban arra, hogy a gyermekjóléti szolgálat a gyermeket alapellátásban gondozni kezdte volna. A 2. osztályt Jani tíz éves korában fejezte be, azonban a 3. osztályban ismét megbukott.

“Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Budapesti Tagintézménye 1. sz. tanulási Szakértői Bizottság 2014.06.12.-ben vizsgálta újra - Javaslat: SNI 3. osztály osztályismétléssel, súlyos magatar-

¹⁸ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 41§ (2) c) - 2006. márciusi hatályos állapot

¹⁹ Környezettanulmány – 2013.05.17.

²⁰ Gyermekjóléti Szolgálat környezettanulmány 2013.05.15.

tási problémák miatt mielőbbi gyermekpszichiátriai kivizsgálás, magántanulói státusz gyermekpszichiátriai, gyermekvédelmi vélemény alapján. ²¹

A pszichiátriai kivizsgálásra végül tizennégy évesen jut el Jani, aki akkor még mindig harmadik osztályos, ahol ismét magántanulóvá nyilvánítják. Pszichiátriai gondozást, fejlesztést egyáltalán nem kap, pszichológus nem foglalkozik vele sem előtte, sem azt követően.

A korai beavatkozás lényege az, hogy abban az élethelyzetben történik a beavatkozás, amikor még valójában nincs bűnelkövetés, illetve annak csak a kockázata merül fel, ami olcsóbb és hatékonyabb beavatkozást biztosít. A gyermekjóléti szolgálat munkatársai több éven keresztül végeztek környezettanulmányt, azonban a korai időszakban nincs utalás arra, hogy alapellátásban elkezdték volna gondozni a családot, annak ellenére, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás célja a kiskorú veszélyeztetettségének megelőzése.²² Az eljárás során tehát helyesen és valóban a gyermek érdekét, a gyermek családban nevelését szem előtt tartva hozta meg a gyámhivatal a döntését a családba fogadásról. A környezettanulmányokban a kockázati tényezők szó szerint szerepeltek, azonban intézményes reakciót nem váltottak ki, sem támogatót, sem büntetőt, valójában egy mechanikus döntéshozatal elemeként jelentek meg. **Elfogadva az elméleti alapokat, hogy indokolt esetben történő minél korábbi beavatkozás csökkentheti a bűnelkövetés kockázatát a leghatékonyabban, valójában olyan késői beavatkozások történtek, amelyek már eleve kudarcra voltak ítélve.**

Jelzések és együttműködés teljes hiánya

A Gyermekvédelmi törvény 1. § (1) bekezdése szerint „*E törvény célja, hogy megállapítsa azokat az alapvető szabályokat, amelyek szerint az állam, a helyi önkormányzatok és a gyermekek védelmét ellátó természetes és jogi személyek, továbbá jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezetek meghatározott ellátásokkal és intézkedésekkel segítséget nyújtsanak a gyermekek törvényben foglalt jogainak és érdekeinek érvényesítéséhez, a szülői köteleességek teljesítéséhez, illetve gondoskodjanak a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzéséről és megszüntetéséről, a hiányzó szülői gondoskodás pótlásáról, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedéséről.*” Az intézkedéseik során a gyermek mindenek felett álló érdekét figyelembe véve kell eljárniuk, és a gyermek veszélyeztetettségének észlelése esetén a Gyvt. 17. §-ban felsorolt intézmények és személyek kötelesek jelzéssel élni.

A jelzőrendszer működtetésének az elvi alapját az adja, hogy - ahogy a fenti ábrán is bemutattam az érintett intézményeket- párhuzamosan több intézmény is tartja a gyermekkel vagy a családjával a kapcsolatot. Annak érdekében, hogy hatékonyan tudjanak fellépni érdemes szorosan együttműködniük, felosztani a feladatokat, felelőségeket egymás között. A jelzés alapvető funkciója, hogy együttműködést, cselekvést indíthasson be minél korábbi stádiumban a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése, megszüntetése érdekében. A gyermekjóléti szolgálatnak a Gyermekvédelmi törvény Gyvt. 39. § (3)

²¹ Környezettanulmány – 2014.11.05.

²² 1997. évi XXXI. törvény - a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról – 39§ (3) - 2006.I.1. - 2006.III.31. hatályos állapot szerint

bekezdése értelmében pedig kifejezetten megfogalmazott feladata *a gyermek veszélyeztettségének megelőzése érdekében a) a veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszer működtetése, a nem állami szervek, valamint magánszemélyek részvételének elősegítése a megelőző rendszerben, valamint az intézményekkel való együttműködés megszervezése, tevékenységük összehangolása.*

Az 1997-es Gyermekvédelmi törvénynek egy nagyon fontos eleme volt a jelzésnek és az intézmények együttműködésének a követelménye, a törvény hatálybalépését követően amódszertani háttér kidolgozására és az ellátórendszerben érintett szakemberek felkészítésre voltak törekvések. Ugyanakkor ahogy Herczog Mária 2001-ben megfogalmazta, a szakemberek „sem kaptak megfelelő és elegendő segítséget ahhoz, hogy értsék és gyakorolhassák a jelzés és az együttműködés különféle lehetőségeit” (Herczog 2001: 56). Az esettanulmány azt mutatja, hogy ezen a területen előrelépés 2001-hez képest nem történt. Megjegyzném, hogy Jani esetén kívül a telepeken ismert folyamatok esetében 2022-ben sem jobb a helyzet, az intézmények beavatkozásainak hiányosságairól telepen dolgozó szakemberek sokszor beszámolnak.

A jelzés célja, hogy a gyermek megkaphassa a védelme és biztonsága érdekében az állami szereplőktől a segítséget, azonban az ellátórendszerben dolgozó helyi szakemberek a jelzést inkább arra használták, hogy a számukra problémássá váló helyzetben segítséget kérjenek a gyermek kezeléséhez.

Jól alátámasztja ezt az esettanulmányban az a tény, hogy Jani tíz éves korában az iskola adta le az első jelzést. A környezettanulmányokban minden évben megjelent, hogy a gyermekkel egyre súlyosabb iskolai problémák, konfliktusok vannak. Tizenegy évesen sajátos nevelési igényűnek nyilvánították és SNI osztályba helyezték át. A településen a gyakorlat az volt, hogy az SNI osztályt teljesen elkülönítve, külön épületben gyógypedagógus oktatta kis létszámban, azonban az iratanyagból is kiderül, hogy az iskola nem tudta biztosítani az oktatáshoz szükséges személyi feltételeket.

„Osztályfőnök: Ketten vagyunk három tanulócsoportha, ha az egyikre figyelünk, akkor a másik csoport verekszik, ez mindennapi probléma.”²³

Jani iskolai hiányzásai és magatartási problémák miatt jelzett az iskola, és ennek hatására a gyermekjóléti szolgálat család gondozója a családba fogadás éves felülvizsgálatán a gyámhivatali meghallgatáson azt mondta: *“Jani kis kamaszkorba lépett. Megsokasodtak a problémák vele kapcsolatban, amelyet az iskola többször jelzett. Az idei tanéve sikertelen volt, a vizsgákra és a felkészítésekre nem ment el... Kérem a tisztelt gyámhivatalt, hogy a 2014. októberben ismételt vizsgálja felül a családbafogadás sikerességét és a gyermek akkori iskolai és egyéb helyzetétől tegye függővé a védelemben vételt vagy a gyermekvédelmi gondoskodás más formája iránt intézkedést foganatosítson.”²⁴*

A gyámhivatal ügyintézője behívta a gyámot és elmondta neki személyes meghallgatáson, hogy *“A gyámhivatal megfontolja a védelemben vételt vagy más intézkedést”*.²⁵ Tájékoztatta továbbá a gyámot, hogy el kell vinni a pszichiátriára a gyermeket és iskolába kell járnia, különben hatósági intézkedésre lesz szükség.

²³ Jegyzőkönyv Gyámhivatali meghallgatásról – 2015.11.11.

²⁴ Jegyzőkönyv Gyámhivatali meghallgatásról – 2014.07.24.

²⁵ Jegyzőkönyv Gyámhivatali meghallgatásról – 2014.07.30.

A jogszabályi követelménnyel ellentétben a jelzésnek nem az *intézményekkel való együttműködés megszervezése, tevékenységük összehangolása*²⁶ lett a gyermekjóléti szolgálat reakciója, hanem büntető jellegű intézkedéseket kért a gyámhivaltól, amelyet meg is kapott. A gyermeket támogató intézkedések megszervezésére vonatkozó intézményi felelősséget a büntetés kilátásba helyezésével a szülőre, majd az a későbbiek során egyre inkább a gyermekre tették.

Jani a 2014/2015-ös tanévben továbbra sem járt iskolába, ezért 2014. november 5-én esetkonferenciát hívott össze a gyermekjóléti szolgálat, amelyet azzal indokoltak, hogy Jani változatlanul nem jár iskolába és a korábban javasolt pszichiátriai vizsgálaton nem vett részt. Az iratanyagból úgy tűnik tehát, hogy az egyes intézmények nem akartak beavatkozni, amíg a problémák nem súlyosbodtak és nem volt egyértelmű, hogy a problémát a család nem tudja kezelni.

2014-től a gyermekjóléti szolgálat munkatársa alapellátásban megpróbálta támogatni a családot, majd 2015. február 18-án védelembé vételről szóló döntést követően egyéni gondozási-nevelési tervet is készítettek, amelyben összegyűjtötték a gyermek, a gondviselő, a családgondozó és az osztályfőnök feladatait is, annak érdekében, hogy a veszélyeztetettség okai megszűnjenek.

A gondozási nevelési tervből jól látszódik, hogy problémaként következményeket írtak le, – *veszélyeztető tényező probléma: Tankötelezettség teljesítésének elmulasztása, Magatartási, beilleszkedési problémák kezelése*²⁷ – de arra nem kerestek magyarázatot, hogy miért nem jár a gyermek iskolába évek óta, milyen nehézségei és problémái vannak, amelyekben támogatásra van szüksége, ennek megfelelően az előírt feladatok, intézkedések sem a probléma okainak a megoldására irányultak – *A probléma megoldásához vezető lépések: A gyermek rendszeresen a magántanulóságot engedélyező határozatban foglaltak szerint járjon iskolába, Jani eljuttatása a Heim Pál kórházba pszichiátriai kivizsgálásra és kontrollra, pszichoterápiás segítség igénybevétele.*²⁸ Aggályos, hogy az előírt feladatok a gyám és a szülő részére sematikusak pl.: fogadjon szót, vigye iskolába a gyereket stb. Ahhoz, hogy változás történjen azonban az intézmények részéről érdemi vállalás, támogatás nem jelenik meg. Az osztályfőnök részéről az, hogy jelzést tesz, még nem meríti ki a maximálisan nyújtható támogatást, míg a családgondozó sem részletezte, hogy mit tesz a látogatások során, hogy megszüntessék a problémát.

Az iskolai hiányzások nem szűnnek meg és az iskola újabb jelzésére, a gyámhivatal osztályvezetője behívja a gyámot Jani 12 éves korában és felhívja a figyelmét arra, hogy *“A gyermek fejlődését veszélyezteti, az, aki az iskoláztatásával nem törődik. Amennyiben a következő fél-év első három hónapjában azt a jelzést kapjuk, hogy a gyermek nem járt rendszeresen a felkészítésekre, úgy a gyámságot a gyermek érdekében meg kell szüntetnünk és a gyermeket el kell helyeznünk nevelőszülőnél, hogy az iskoláztatását ezzel a fejlődését biztosíthassuk.”*²⁹

Jani még mindig harmadik osztályos, ekkor mondja ki először egyértelműen a gyámhivatal vezetője azt, hogy veszélyeztetés, ha a gyermek nem jár iskolába. A gyámhivatal osztályvezetőjének a reakciója azonban egyértelműen fenyegető, punitív jellegű, mivel egy bünte-

²⁶ Gyvt. 39§ (3)

²⁷ Családi/Egyéni gondozási -nevelési terv védelembé vétel esetén 2015.04.17.

²⁸ Ua.

²⁹ Jegyzőkönyv - 2015. 06.03.

tést helyez kilátásba, azonban semmilyen támogatást nem nyújt mellé, ő sem próbálja az iskolai kudarcok okát feltérképezni, vagy erre felhívni a családgondozót.

2015. novemberében újra meghallgatta a gyámhivatal ügyintézője az érintetteket az osztályfőnököt, a családgondozót és a gyámat (a gyermek nem jelent meg):

„Osztályfőnök: Többször volt időpont, de nem került el a gyerek a megfelelő vizsgálatra. (...) Én azt is megbeszéltem, hogy saját autóval felviszem a gyereket. Nem jött el velem a gyerek.

Családgondozó: Én mostanában úgy látom, hogy Jani kicsit jobban felfogja a dolgokat. A gyermekkel meg kell értetni, hogy ez az ő érdeke. Holnap beszéljünk még vele, én kérek még egy időpontot, hátha elmegy a gyerek. (...) Rövid határidővel tartasuk fenn a védelembé vételt, és én segítek az orvoshoz időpontot kérni. Az iskolával - mivel sok szülő és tanár is panaszkodott - november 25-én tartunk egy közös szülői értekezletet, jön a kisebbségi önkormányzat, a Bagázs, a szülők, gyerekek.³⁰

Az együttműködés és a támogatás ekkor megjelent, azonban amikor a támogatással és az együttműködéssel az ellátórendszer elkezdett próbálkozni, már sokkal határozottabb fellépésre lett volna szükség. Jani 13 éves korában javaslatot is tettek a gyermek nevelésbe vételére, mivel a szorosabb családgondozás nem vezetett eredményre. Valódi együttműködésre történő kísérlet a teljes iratanyagban egyedül itt jelent meg, azonban ekkor már felmerül a kábítószer használat, a csellengés, az iskolából történő teljes kimaradás. Az együttműködés kísérlete nyilvánvalóan nem lehetett eredményes, mivel, ahogy többször is megfigyelhető az iratanyagban, nem megfelelő időben és nem a valódi problémára reagál.

Konklúzió

Az esettanulmányban jól megfigyelhetőek voltak az elméleti keretben bemutatott kockázati tényezők, mint a kedvezőtlen temperamentum (ingerlékenység, lobbanékonyág) és a szülői-nevelői gyakorlat hiányosságai és a hátrányos társadalmi helyzet (szegénység, rossz környéken lakás). A kutatásokban leírt tényezők többsége megjelent az esettanulmányban, amivel igazolható, hogy bűnelkövetés szempontjából magas kockázatúnak tekinthetjük Jani gyermekkorát. Az eset elemzése során rámutattam arra, hogy érdemi, támogató intézményi beavatkozás hiányában a gyermek bűnelkövetővé vált, a hatékony beavatkozás protektív tényező lett volna, amely a pszichológiai és társadalmi kockázati tényezők mérséklésével csökkenteni tudta volna a bűnelkövetésre hajlamosító körülményeket. Ehelyett az esetben azt láttuk, hogy fejlődéskriminológia elméleteire építkező korai beavatkozás a gyakorlatban nem érvényesült, sőt az intézmények reakciói kifejezetten a bűnelkövetés kockázatát növelő intézkedéseként jelentek meg. Az elemzésben rámutattam, hogy a korai időszakban családsegítés teljesen elmaradt, többszöri osztályismétlés ellenére egyéni fejlesztés vagy az osztályismétlés okait feltáró vagy arra reagáló intézkedés nem történt. Azzal, hogy alapelátás nélkül magántanulóvá nyilvánították megfosztották a gyermeket az iskolába járástól, a korai időszakában engedélyezték neki a rendszertelen mindennapokat. Az intézmények részéről évekig semmilyen a gyermeket védő reakciót nem váltott ki Jani, legfeljebb a kö-

³⁰ Jegyzőkönyv - 2015.november 11.

zösséget próbálták megvédeni tőle. Az intézmények reakció alapvetően punitív jellegűek voltak a későbbiekben is és néhány ponton jelentős megkésettiséggel érkezett csak támogató reakció, azonban már eredménytelenül. Az eset 2002-ben indult az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi törvény hatálybalépése után 5 évvel, ennek ellenére ebben az időszakban sem volt érzékelhető az akkori jogszabályokban megfogalmazott elvek és követelmények a korai beavatkozás szükségességére és a komplexebb esetkezelés érvényesülése helyi szinten. A társadalmi bűnmegelőzési stratégiában megfogalmazott korai beavatkozást és komplex kezelést támogató elveinek a gyakorlatban, helyi szinten, a szakemberek munkájában valóban szisztematikusan megjelenő eljárásrendek meggyökerezésére kevés volt néhány év.

Az ismertetett eset felveti a kérdést, hogy ha jogilag az intézmények nem alapos beavatkozásukkal megsértik a gyermek jogait, miért nem kap a gyermek védelmet az állam intézményeivel szemben? Ennek véleményem szerint a fentiekben részletezett és a mellékelt esettanulmány alapján az egyik legfontosabb oka, hogy látszólag sem állami, sem intézményi, sem egyéni szinten nem áll érdekében senkinek, hogy a beavatkozást sürgesse. A Gyermekvédelmi Törvény hatályba lépését követően elkezdődött egy folyamat annak érdekében, hogy a gyermekek megfelelő védelmet kapjanak a veszélyeztetettségük esetén az állam részéről, az intézmények jelezzenek, működjenek együtt, támogassák a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetben lévő gyerekek hátrányainak csökkentését. Azonban a jogi környezet kialakítása ellenére szociális, gyermekvédelmi és oktatási szektor sem szakmai felkészítést, sem humán erőforrást nem kapott a törvényi előírások hatékony megvalósításához, sőt az elmúlt időszakban történt forráskivonás arra enged következtetni, hogy állami szinten nincs valódi szándék a hátrányos helyzetben élő emberek hátrányainak a csökkentésére. A helyi szinten működő intézmények egyrészt eszköztelenek, felsőbb szintekről csak adminisztratív elvárások, a törvényi megfelelés igénye fogalmazódik meg, így az ott dolgozó szakemberek attitűdje, szakmaisága, elhivatottsága és előítéletei határozzák meg mindennapi cselekvéseiket.

Ugyanakkor a családnak és a gyermeknek sem érdeke az intézkedés, ami azon a generációkon átívelő tapasztalaton alapul, hogy a gyermekjóléti szolgálattal való együttműködés jellemzően nem támogató jellegű, sokkal inkább élük meg ellenőrzésként, büntetésként. Így amíg családban van a gyermek, akkor is, ha évek óta nem jár iskolába, nem akarnak jogorvoslattal élni, akkor sem, ha érzik, hogy hátrányosan megkülönböztetik őket, mert félnék, hogy még rosszabb helyzetbe kerülnek.

A tanulmányomban szerettem volna rávilágítani arra a problémára, hogy a bűnelkövetéssel eleve magas kockázattal veszélyeztetett csoportokkal foglalkozó intézmények nem megfelelő, és nem időben érkező reakcióikkal inkább hozzájárulnak a kriminalitás növeléséhez, ahelyett, hogy az intézmények a gyermeket és családját támogató védő faktorként jelenjenek meg a bűnelkövetés kockázatának csökkentése érdekében, amelynek hiányában egyre több gyermek történetét lehet behelyettesíteni Jani esetére.

Irodalomjegyzék

Bernát Anikó (2018): A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás-Tóth György (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest. pp. 144-165.

- Borbíró Andrea (2010): Kockázatmenedzselés és bűnözéskontroll - In.: http://epa.uz.ua/02600/02687/00001/pdf/EPA02687_jogi_tanulmányok_2010_01_289-304.pdf - letöltés: 2022.06.17.
- Borbíró Andrea (2016): Kriminálpolitika – In: Kriminológia, szerk.: Borbíró Andrea-Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós
- Domokos Veronika – Herczeg Béla (2010): *Terra Incognita*, In.: *Szociológiai Szemle 2010/3.* - https://szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf, letöltés 2022.06.30.
- Garland, David (2001) *The Culture of Control*. Chicago, IL: The Chicago University Press
- Glueck, Sheldon and Elenor Guleck (1934) *One Thousand Juvenile Delinquents*. Cambridge: Harvard University Press
- Glueck, Sheldon and Elenor Guleck (1950) *Unraveling Juvenile Delinquency*. Cambridge: Harvard University Press
- Herczeg Mária – Gyermekvédelmi kézikönyv- Bp, 2001, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. 56. old
- Janky Béla (2007): A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében, In *Demográfia* 50.évf 1. szám - <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/541/484> letöltés 2022.06.30.
- Szabó Judit (2016) Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok In: Kriminológia, szerk.: Borbíró Andrea-Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós
- Szécsi Judit – Sík Dorka (2016): Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban, In.: *Esély* 2016/2. - http://www.esely.org/kiadvanyok/2016_2/2016-2_4-1_Szecsi-Sik_Szhasznalat.pdf -letöltés 2022.06.30.
- Thornberry, Terence P and Marvin D. Krohn (2005) Applying interactional theory to the explanation of continuity and change in antisocial behavior. In. *Integrated Developmental and Life-course Theories of Offending (Advances in Criminological Theory: Vol.14)* (Ed.D.P.Farrington) New Brunswick, NJ:Transaction, 183-209.
- Young, Jock (1999): *The exclusive society*. London: Sage

KUNOS ZSUZSANNA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

EXKLUZÍV KRIMINÁLPOLITIKA VAGY BÜNTETŐ POPULIZMUS?

Kérdésfelvetés

A szakirodalomban a mai magyar kriminálpolitikát gyakran exkluzív kriminálpolitikaként, máskor büntető populizmusként definiálják a szerzők. Eszköztárában e két jelenség nagyban hasonlít, így adódik a kérdés, hogy elhatárolhatóak-e ezek a fogalmak egymástól. Ha igen, milyen szempontok szerint tehetjük ezt meg: miben más a büntető populizmus, mint az exkluzív kriminálpolitika és van-e a két fogalom közül olyan, amelyik jobban jellemzi a mai magyar kriminálpolitikát a másikkal?

Fogalmi kérdések

Az exkluzív kriminálpolitika és a büntető populizmus egymáshoz való viszonyának meghatározásának előfeltétele, hogy a két fogalmat külön-külön definiáljuk.

Az exkluzív kriminálpolitika

A kriminálpolitika a bűnözés formális kontrolljával (az államilag intézményesített) válasszal foglalkozik. A kriminálpolitika az általános definíció szerint a *bűnözés, a bűnelkövetők és a kriminalitással összefüggő egyéb jelenségek kezelésével kapcsolatos államilag felvállalt célok és feladatok összességét, illetve az ezekhez kapcsolódó intézmények kialakítását, működését jelenti*. A fogalom egyszerre jelöl tudásanyagot és szakpolitikát. (Borbíró, 2016) Tudásanyagként elméleti ismeretanyag, szakpolitikaként ágazati politika, amely kormányzati döntéseken alapul.

Szabó szerint a *kriminológia a „van”, a kriminálpolitika (és a büntetőjog) pedig a „legyen” tudománya* (Szabó 1981). Földvári József pedig úgy fogalmaz, hogy *„[a] jövőre irányuló feladat-meghatározás elengedhetetlen feltétele megbízható ismeretek birtoklása arról, mi van – ezt követően dönthető el, hogy mi legyen. Az első megállapítás a kriminológia, a második a kriminálpolitika feladata”* (Földvári 1978).

A későmodern kriminálpolitikában megkülönböztethetjük az exkluzív (kirekesztő) és inkluzív (befogadó) modelleket. A két modell tiszta formájában szinte sehol sem érvényesül, sokkal inkább egy skála két végpontját jelenti, a kriminálpolitikák inkább az egyik, vagy inkább a másik modellhez hasonlítanak (Borbíró 2016). Míg az inkluzív kriminálpolitika alapelve a befogadás, a problematikus társadalmi csoportok és egyének társadalmi integrációjára törekvés, az exkluzív kriminálpolitikára a problematikus társadalmi csoportok és egyé-

nek kontrollja és kizárása jellemző. Az exkluzív modell jellegzetessége többek között a szimbolikus nyelvezet, „mi” és „ők” dichotómiája, a társadalmi problémák büntetőjogi eszközökkel kezelése, a kiterjedt kriminalizáció, az aktív formális magatartásszabályozás és a szigorúbb büntetések is (Borbíró 2016).

Az exkluzív kriminálpolitika hatása a szociálpolitikában is megjelenik, hiszen a szociálpolitika szerepe is változik, függően attól, hogy milyen tevékenységeket milyen körülmények között és hogyan kriminalizál a jogalkotó. Az exkluzív kriminálpolitika szűkíti a szociálpolitika mozgásterét, amely emiatt nagyobb arányban a támogatás helyett a kontroll eszközeit veszi igénybe.

Büntető populizmus

Gönczöl Katalin tanulmányaiban így foglalja össze a büntető populizmus lényegét: „Az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására leegyszerűsítő, látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál. Ez az elit a súlyos társadalmi konfliktusok enyhítésének érdemi kezelése helyett hatalomtechnikai megoldásként, szavazatszerzési célból nyúl a társadalmi kontroll kiterjesztéshez (Gönczöl 2015). A büntető populizmus fogalma az 1980-as évek óta egyre gyakrabban jelenik meg a kriminológiában. Ezzel magyarázzák azt, hogy bűncselekményekre, deviáns magatartásokra nem szakmapolitikai, hanem kriminálpolitikai válaszok érkeznek. Ilyenek például a büntetések indokolatlan mértékű súlyosbítása, a büntetendő cselekmények körének tágítása, illetve a büntethető személyek körének növelése is.

Julian V. Roberts és szerzőtársainak elmélete szerint a büntető populizmusnak három fő eleme van. Egyrészt az arra fordított *túlzott figyelem, hogy egyes lépések mennyire vonzóak a választók számára*; másrészt a büntető populizmus jellegzetessége bizonyos kriminálpolitikai lépések *hatásának figyelmen kívül hagyása* szándékosan vagy hanyag módon; harmadrészt pedig ezek a büntetőpolitikai lépések a *közvélemény természetére vonatkozó egyszerűsítő feltételezésekre építenek*, amelyek nem megfelelő módszereken alapulnak (Julian V. Roberts, 2003).

Boda Zsolt és társai elsősorban a három csapás törvényen keresztül mutatják be a büntető populizmus terjedését Magyarországon (Boda et al. 2014). A szerzők szerint a büntető populizmus *érvek helyett érzelmekre* alapozza lépéseit, és *egyszerű szlogeneket használ*, amelyekben a bűnözés növekedését és a bűnözők elleni kemény fellépést hirdeti. A deviáns magatartások elleni heves fellépést a jogkövető állampolgárok védelmének szükségességével magyarázza.

Fleck Zoltán jogszociológus álláspontja szerint „*büntető populizmus a modern demokrácia, a racionális döntéshozás, a toleráns társadalom eszméivel, az erőszak mérséklődésével is szembenállónak tűnik, civilizációs regresszióként is értelmezhető*” (Fleck 2014). A civilizációs regresszió gondolatát Elias civilizációörténeti munkáira hivatkozva támasztja alá, aki mindezt úgy fogalmazza meg, hogy a civilizáció folyamatában *a kontroll mechanizmusai belsővé válnak*. Egyértelmű tehát a következtetés, hogy ha a *kontroll mechanizmusai belsővé válnak*, akkor nem a szigorú büntetések kontrollálják és tántorítják el a bűnözéstől a társadalom érintett tagjait, hanem a jogkövetés a civilizáltságból adódóan nagymértékben a társadalom önszabályozásával fakad (Fleck 2014).

Exkluzív kriminálpolitika vagy kriminálpopulizmus?

Látszólag az exkluzív kriminálpolitika és a kriminálpopulizmus hasonló, eszközei között nagy átfedést láthatunk. Az exkluzív modell és a kriminálpopulizmus jellemzői egyaránt a szimbolikus nyelvezet, „mi” és „ők” dichotómiája, a társadalmi problémák büntetőjogi eszközökkel kezelése, a kiterjedt kriminalizáció, az aktív formális magatartásszabályozás és a szigorúbb büntetések is. A továbbiakban a 2010 utáni magyar kriminálpolitikát elemzem.

A 2012. évi C. törvény (Btk.) számos ponton szigorított, leszállította a büntethetőségi korhatárt, visszahelyezte a büntetési rendszerbe a TÉSZ-t és a középmértéket is. A 2012. évi II. törvény (Szabs.tv.) pedig jelentős mértékben szigorította a szabálysértési jogszabályokat: a szabálysértések a korábbi Janus-arcú intézmény helyett a büntetőjog irányába tolódtak, az új törvény megteremtette az ilyen cselekmények elzárással való büntetését. A kriminalizáció köre is jelentősen tágult, a Btk-ba bekerültek olyan tényállások, mint a jogellenes bevándorlás elősegítése, támogatása, a Szabs.tv. értelmében pedig akár elzárással is sújtható az életvitelszerű közterületen tartózkodás.

Azonban a két jelenség között van két szignifikáns különbség, amely alapjaiban különbözteti meg az exkluzív kriminálpolitikai modellt a kriminálpopulizmustól.

Az egyik lényeges különbség, amelyre Gönczöl Katalin hívja fel a figyelmet, hogy *„a populista hatalom ugyanis azzal, hogy saját retorikájával és az általa uralt média felhasználásával folyamatosan újabb és újabb bűnbakot teremt (például a migránst vagy a hajléktalant) gerjeszti a népharagot, tematizálja a közbeszédet”*. Az általa felhervetett közvélemény pedig természetesen követeli a nagyobb szigorú (Gönczöl 2022). Magyarországon, ahol elemzések szerint a közszolgálati média a médiapiac 38 százalékát, a kormánypárti média pedig majdnem 88 százalékát teszik ki a médiapiacnak,¹ a kormány az átlagnál is hatékonyabban tudja tematizálni a közbeszédet. Ezt a képet valamilyen mértékben árnyalja a közösségi média, ahol mind politikusok, mind pártok is nagy tömegeket érnek el. Nagyon erőteljes érzelmi hatást képes gyakorolni a média a lakosságra: hírek felnagyításával, mások kicsinyítésével, az eseményekhez fűzött elemzések hozzáadásával. Ez nemcsak a klasszikus értelemben vett média (TV-k, rádiók) eszközével valósulhat meg, ide sorolhatjuk a kormányzati üzeneteket közvetítő óriásplakátokat, kormányközeli (sokszor ingyenesen hozzáférhető) sajtókiadványokat, illetve az utóbbi időben megjelenő nemzeti konzultációkat. A kormány a nemzeti konzultációk során a kérdések megválasztásával és megfogalmazásának módjával is képes tematizálni a közvéleményt és ezeket a konzultációkat mindenkihez eljuttatja. Ugyanígy megemlíthető a kormány által kezdeményezett népszavazás intézménye és az erre épített népszavazási kampányok. Mind a 2016-os, mind a 2022 tavaszán tartandó népszavazás jellegzetes vonása, hogy a kormány kezdeményezte azt, így a kérdésfeltevéssel is alakította a közvéleményt. Ráadásul, mindkét népszavazás esetében elmondható, hogy a kormány egy adott válasz mellett kampányol, ezzel hatást gyakorol az állampolgárokra.

Egy másik szempont, amely szerint az exkluzív kriminálpolitika és a büntető populizmus elhatárolható egymástól, az a jogalkotás folyamata. Ennek lakmuszpapírja a jogszabályok

¹ <https://mertek.atlatszo.hu/mindent-beborit-a-fidesz-kozeli-media/> Utolsó letöltés ideje: 2021.12.30.

előkészítésének hiánya és az utólagos hatásvizsgálatok mellőzése. Mind a *2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról* (továbbiakban: Jat.), mind a *2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről* részletes követelményeket állapít meg a jogszabályok előkészítéséről. A Jat. előírja az előzetes hatásvizsgálatot, amelyről a Kormány által előterjesztendő törvényjavaslat, illetve kormányrendelet esetén a Kormányt, önkormányzati rendelet esetén a helyi önkormányzat képviselő-testületét tájékoztatni kell. A hatásvizsgálat során vizsgálni kell a tervezett jogszabály valamennyi jelentősnek ítélt hatását (társadalmi, gazdasági, költségvetési, környezeti és egészségi következményeit, valamint az adminisztratív terhet befolyásoló hatásait). Vizsgálni kell továbbá a jogszabály megalkotásának szükségességét, a jogalkotás elmaradásának várható következményeit, és a jogszabály alkalmazásához szükséges személyi, szervezeti, tárgyi és pénzügyi feltételeket.² A jogszabály előkészítőjének az előzetes hatásvizsgálat eredményét mérlegelnie kell és *csak akkor* tennie javaslatot a jogszabály megalkotására, *ha az a szabályozási cél eléréséhez feltétlenül szükséges*.³

A Jat. tehát megköveteli, hogy csak olyan esetekben kerüljön sor jogszabályalkotásra, amelyben az elérni kívánt célt másképp nem lehet. Ez általánosságban következik abból, hogy jogaink bárminemű korlátozására, cselekvéseink keretek közé szorítására csak indokolt esetben kerülhet sor. A Jat. ezen passzusának betartása esetén bizonyára nem beszélhetnénk a szociálpolitika területére betüremkedő büntetőpolitikáról, illetve a kriminalizáció körének indokolatlan tágításáról. Jó példa erre a hajléktalanság kriminalizálása. Egyrészt, a jogalkotó egy szociálpolitikai problémát büntető jogalkotással törekszik megoldani, másrészt az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálásával a kriminalizált „cselekményeket” is indokolatlanul bővíti.

A jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény meghatározza, hogy a jogszabályok jelentős részét: a miniszterek által előkészített *törvények, kormányrendeletek és miniszteri rendeletek* tervezetét és indokolását is társadalmi egyeztetésre kell bocsátani.⁴ Bár a jogszabály számos kivételt meghatároz (például nem kell társadalmi egyeztetésre bocsátani a jogszabályt, ha az egyeztetés Magyarország *különösen fontos honvédelmi, nemzetbiztonsági, pénzügyi, külügyi, természetvédelmi, környezetvédelmi vagy örökségvédelmi* érdekeinek védelmét veszélyeztetné, vagy ha jogszabály sürgős elfogadásához kiemelkedő közérdek fűződik), ennek ellenére számos jogszabálynál a törvény által meghatározott egyeztetést meg kellene valósítani. Ez jogállami követelmény is, hiszen alapjogokat csak szükséges és arányos mértékben, valamely másik alapjog érvényesülése érdekében lehet korlátozni.

A jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény szerint az egyeztetésnek két formája van. Az általános egyeztetés keretében a jogszabály tervezetét a honlapon megadott elérhetőségen keresztül lehet véleményezni. A közvetlen egyeztetés pedig a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter által bevont személyek, intézmények és szervezetek által történő közvetlen véleményezést jelenti.⁵ Utóbbi megvalósításához a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter stratégiai partnerségi megállapodásokat alakít ki. Ezek a stratégiai partnerek olyan szereplők, akik az adott jogterületek szabályozásának előkészítésében széles társadalmi érdeket jelenítenek meg vagy az adott jogterületen tudományos te-

² 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról 17.§

³ 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról 17/A.§

⁴ 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről 5.§ (1) bekezdés

⁵ 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről 7.§

vékenységet végeznek. Ilyenek lehetnek különösen a civil szervezetek vagy a szakmai, tudományos szervezetek.⁶

A tételes jog tehát – bár kivételekkel, kerülőutakkal gazdagon – de megköveteli a jogszabályok előkészítését, arról folytatott társadalmi egyeztetést, előzetes hatásvizsgálatot, azonban kutatások azt bizonyítják, hogy a gyakorlatban ez alig működik. Ennek egyik oka a laza szabályozás: társadalmi egyeztetést csak a miniszterek által benyújtott jogszabályok esetén kell megvalósítani, amely könnyen kikerülhető azzal, ha a tervezetet országgyűlési képviselő készíti. Másik fontos elem, hogy ezen a jogszabályok be nem tartásuk esetére nem tartalmaznak jogkövetkezményt.

Gajdusчек György *A magyar jogrendszer állapota c. kötet Előkészítetlenség és hatásvizsgálat* című tanulmányában azt bizonyítja, hogy 2010 után a jogszabály által megkövetelt egyeztetések nagyjából kiüresedtek. Ez egyrészt az intézményesedett egyeztetési fórumok megszüntetésében nyilvánult meg, amelyeket újak váltottak fel. Másrészt, kormány saját partnereket hozott létre, amelyekkel viszont csupán formálisan egyeztet (Gajdusчек 2016).

Érdeemes még kiemelni azt is, hogy a jogalkotás jelentősen felgyorsult, míg az 1990-94-es ciklusban átlagosan 100 nap telt el a törvényjavaslatok beterjesztéstől a zárószavazásig, a 2014-2018-as ciklusban ez átlagosan az ötvenet sem érte el (Molnár, Sallay, 2020). Látható, hogy a törvények elfogadása átlagosan feleannyi időt vesz igénybe, a parlamenti és bizottsági viták is jelentősen megrövidültek. Ez a jelenség szinte természetesen következik abból, hogy 2010 óta a kormánypárti kezdeményezésű törvényjavaslatok elfogadásához nincs szükség az ellenzék támogatására, hiszen a FIDESZ-KDNP az elmúlt tizenkét évben szinte folyamatosan birtokolta az országgyűlési helyek kétharmadát. A 2010-2014-es ciklusban mindössze három, a 2014-2018-as ciklusban pedig mindössze egy ellenzéki kezdeményezésű törvényjavaslatot fogadott el az országgyűlés (Molnár 2020).

A jogszabályok előkészítetlensége, a hatásvizsgálatok és egyeztetések hiánya és az érdemi parlamenti viták mellőzése a büntető jogalkotás területén különösen aggasztó, hiszen a legszigorúbb szankciókat ezen szabályok megszegéséhez fűzi a jog.

Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása, amit azt korábban említettem, mint a szociálpolitika területére betüremkedő büntetőpolitika példája, 2011 óta kalandos utat járt be a magyar jogalkotásban, melynek utolsó fázisa a 2018-as jogalkotási folyamat, amely az ország minden területén büntetni rendelte az életvitelszerű közterületen tartózkodást. Az életvitelszerű közterületen tartózkodás hatályos szabálysértési tényállását 2018-ban, az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdése módosítását követően fogadták el. A szabálysértési tényállás hatásvizsgálati lapja mindössze egy A4-es oldal hosszúságú, a költségvetési és adminisztratív terhek vizsgálatán kívül egyéb hatásokként mindössze annyi szerepel, hogy „*a jelen kormányelőterjesztés-tervezetben javasolt törvényt módosítások előmozdítják a közterületek rendjének fenntartásához elengedhetetlen közbiztonsági tevékenység hatékonyabb ellátását*”. Benyújtása és kihirdetése között alig több mint egy hónap telt el.⁷ A jogalkotásra civil szerve-

⁶ 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől 13.§

⁷ https://www.parlament.hu/web/guest/iromanyok-elozo-ciklusbeli-adatai?p_p_id=hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=EPYnV4Sb&_hu_parlament_cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Fintemet%2Fcpsql%2Ffog_yirom.irom_adat%3Fp_ckl%3D41%26p_izon%3D708

zetek bevonása nélkül került sor.⁸ A legnagyobb hazai hajléktalan-ellátással foglalkozó civil szervezet, a Menhely Alapítvány, álláspontját később az Alkotmánybíróság kérte ki. Az Alapítvány ekkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a „*hajléktalanellátó szolgáltatások kapacitás-volumene nagyságrendileg nem elegendő az életvitelszerűen közterületen tartózkodó emberek befogadására*”.⁹ Mindeközben viszont a médiában több alkalommal is olvashattunk a szabályozás igazolását célzó anyagokat.¹⁰ A jogalkotás folyamatából, valamint a média szerepéből is látszik, hogy ez a jogalkotás szakmai megalapozottság helyett politikai célokat követ.

Álláspontom szerint - bár előfordulhat, hogy a végkifejlet azonos - jelentős különbség van a között, hogy egy kormányzat a szakmai szereplők bevonásával, hatásvizsgálatok elvégzésével, a jogszabály alapos előkészítésével és megtárgyalásával arra az eredményre jut, hogy meghoz egy intézkedést, vagy ezt nem, illetve nem érdemben teszi.

Egy egyszerű példát tekintve, nincs egységes szakmai álláspont arról, hogy emberölés elkövetőjét hány év szabadságvesztéssel érdemes büntetni ahhoz, hogy a büntetés elérje célját. Ez a szakmában is vitatott és könnyen lehet politikailag is átítatott kérdés. Elképzelhető, hogy egy kormány egyeztetések és hatásvizsgálatok eredményeképp az emberölés büntetésének súlyosbítása mellett dönt. Ugyanez a folyamat lejátszódhat úgy is, hogy a kormány egyszerűen úgy dönt, hogy politikai haszonszerzés céljából szigorít a szabályokon. Utóbbihoz hozzájárulhat az, ha a média felhasználásával és egyéb kommunikációs eszközökkel manipulálja az állampolgárokat, így a politikai haszonszerzés nagy eséllyel biztosított. Az eredmény valójában ugyanaz a két esetben: az emberöléshez szigorúbb büntetés társul, azonban két külön jelenségről beszélhetünk. Míg az *első esetben ezt exkluzív kriminálpolitikának, szigorúbb büntetőjognak nevezném, a második esetben büntető populizmusnak*.

Az exkluzív kriminálpolitika és a büntető populizmus elhatárolásnak különös nehézsége, hogy a szigor sokszor népszerű, ami abból az általános felfogásból táplálkozik, hogy a bűnelkövetők erkölcsileg romlott emberek, szemben az erkölcsi szinten magasabban álló jogkövető állampolgárokkal. A jogkövető állampolgár, aki akár személyes lemondások árán is, de ragaszkodik a társadalmi együttélés szabályainak betartásához, hajlamos elítélni azt, aki ezt nem teszi. Emiatt is, egyfajta elégtételként vagy kárpótlásként is követel szigor, így válhat népszerűvé a szigorú büntetőpolitika a társadalom többsége számára.

A fenti, emberölés büntetési tételével lefolytatott gondolatkísérlet természetesen elvégezhető más példán keresztül is. Mivel különböző országok gazdasági, kulturális és történelmi vonásai, illetve jogrendszerének felépítései alapjaiban mások, így könnyen lehet, hogy a megfelelő előkészítés és hatásvizsgálat után adott kérdésben más megoldásra jut két ország.

Így álláspontom szerint a fenti két szempontot: a média szerepét és annak felhasználását, valamint az adott intézkedés előkészítettségét kell megvizsgáljunk ahhoz, hogy el tudjuk dönteni melyik jelenségnek felel meg.

⁸ https://nepszava.hu/3010030_a-bun-neve-hajlektalansag

⁹ Menhely Alapítvány: III/1628/2018. számú normakontroll témában felkérésre tájékoztatás http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/2ba8668e09472db8c1258337004bc40a/%24FILE/III_1628_22_2018_%C3%8111%C3%A1sf_MenhelyA_anonim.pdf

¹⁰ <https://ripost.hu/insider/2018/11/meddig-elnek-vissza-a-hajlektalanok-mindannyiunk-turelmevel>, <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2018/10/19/a-hajlektalansagbol-valo-kitores-segitese-a-cel/>, <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2018/11/15/biztositva-vannak-a-hajlektalanok-ferohelyei>, <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2018/10/14/az-ellatorendszer-jelenti-a-valodi-segitseget-a-hajlektalanoknak>

Ezen körülmények ismerete választ adhat a kérdésre, hogy a mai magyar kriminálpolitika csupán egy exkluzív modellt követő kriminálpolitika, vagy a büntető populizmus eszköztárával él. A kormány a kommunikációs csatornáin kriminálpolitikai kérdésekben aktívan befolyásolja a közvéleményt, továbbá a kutatások azt mutatják, hogy a jogszabályok nem megfelelően előkészítettek, amely alapján leegyszerűsítő lenne azt mondanunk, hogy exkluzív kriminálpolitika zajlik ma Magyarországon. Azonban kizárólag a büntető populizmus sem fedi le a valóságot, hiszen a fenti kiemeléseken kívül számos olyan eset van, amikor a jogalkotás és a média szerepét megvizsgálva arra juthatunk, hogy az adott büntetőpolitikai szigorítás nem populista alapokon nyugszik. A két fogalom egymást nem feltétlen zárja ki, hiszen exkluzív kriminálpolitikai alapokon nyugvó kriminálpolitika is használhat büntető populista eszközöket, ebben az esetben az exkluzív tendenciákat fokozza a büntető populizmus.

Következtetések

Az exkluzív kriminálpolitikai modell és a büntető populizmus eszközeiben nagy az átfedés. Azonban két jelentős különbség van köztük: a média kiemelkedő szerepe és a kriminálpolitika előkészítettsége és szakmai megalapozottsága. Ezen szempontok figyelembevételével arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországon jelenleg vannak büntető populista tendenciák. Fentiek alapján leegyszerűsítő lenne azt a következtetést levonni, hogy a két fogalom közül valamelyik kizárólagosan jellemzi a mai magyar kriminálpolitikát, a valóságot leginkább az ragadja meg, ha büntető populizmussal erősített exkluzív kriminálpolitikaként jellemezzük azt.

Irodalomjegyzék

- Borbíró, Andrea (2016). Kriminálpolitika. In Borbíró Andrea–Gönczöl Katalin–Korinek László (szerk.), *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.
- Boda Zsolt, S. G.-B. (2014.). POLITIKÁTÓL VEZÉRELVE A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és a médiában. *Politikatudományi Szemle 23. évfolyam 3. szám.*, 69-94.
- Fleck, Zoltán (2014). Civilizációs válság és büntető populizmus. In I. É. Borbíró Andrea, *A büntető hatalom korlátainak megtartása: A büntetés mint végső eszköz, Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére* (old.: 149-161.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Gajduschek, György (2016). Előkészítetlenség és hatásvizsgálat. In J. A.–G. György, *A magyar jogrendszer állapota*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gönczöl, Katalin (2014.). A punitív kriminálpolitika és a büntetőpopulizmus –egymást fedő fogalmak? *Jogtudományi Közlemény 11.*, 542-543.
- Gönczöl, Katalin (2015). A büntető populizmus térnyerése Magyarországon, 2010-2014. In P. Hack, E. Király, & L. Korinek, *Patyí Gályapadból laboratóriumot- Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére* (old.: 331-342.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Földvári, József (1978). *Kriminálpolitika*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Julian V. Roberts, L. J. (2003). Penal Populism and Public Opinion. *Oxford University Press*.
- Molnár, Csaba (2020). Elfogadott ellenzéki törvényjavaslatok. In *A magyar jogalkotás minősége*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Eötvös Loránd

Kutatási Hálóza.

Molnár, Csaba- Sallay, Gergely (2020). A törvényjavaslatok elfogadásának módja és hossza mint az eljárási minőség jellemzője. In G. G. Sebők Miklós, *A magyar jogalkotás minősége*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Eötvös Loránd Kutatási Hálózat.

Szabó, Dénes (1981).

Kriminológia és kriminálpolitika.

Budapest: Gondolat.

DR. CSONTOS LAURA LL.M.

ügyvéd, PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

A NÉMET VÁDALKU

Bevezető

A 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról 2018. július 1-én lépett hatályba Magyarországon. A törvény számos újítást hozott, így különösen az egyezség és az előkészítő ülésen történő beismerés jogintézményeit, amelyek az eljárások egyszerűsítését, illetve gyorsítását szolgálják. A terhelti együttműködés gondolata végig kíséri a büntetőeljárás reformot, megfelelően ezzel az időszűrés és a pergazdaságosság követelményeinek.¹ A terhelti beismerés jutalmazása és a terhelttel való együttműködés egyre nagyobb teret nyer az európai - kontinentális jogot alkalmazó - államokban is, mivel az pragmatikus szempontokat szolgál: „a hatóságok oldalán idő- és költségmegtakarítást, a terhelt oldalán enyhébb szankcionálást, a sértett oldalán biztos jóvátételt eredményez, egyben azt az üzenetet közvetíti, hogy a bűncselekmény elkövetőjét valóban felelősségre vonják.”²

Az 1998. évi büntetőeljárás törvény egyszerűsítő jogintézményei közé tartozott többek között a tárgyalás mellőzésével folytatott eljárás, amelynek elnevezését a 2018-ban hatályba lépett büntetőeljárás törvény büntetővégzés meghozatalára irányuló büntetőeljárásra változtatta. A magyar jogalkotó büntetővégzéses külön eljárás mintájával a német és osztrák büntetővégzés (*Strafbefehl*) szabályozását vette alapul.³

A korábbi büntetőeljárás törvény - a tárgyalás mellözése mellett - egyszerűsítő külön eljárás-ként szabályozta a *lemondás a tárgyalásról* jogintézményét, melyet sikertelensége okán az új kódex nem vett át. A tárgyalásról való lemondást a szakirodalomban többen az amerikai vádalkuval (*plea bargain*) hasonlították össze, egészen az új eljárásjogi törvény hatálybalépéséig (Herke 2008, Fantoly 2012). Jelenleg az egyezséget szokás vádalkunak nevezni, mivel a hatályos büntetőeljárásjogunk konszenzuális, illetve egyszerűsítő jogintézményei közül ez áll a legközelebb az angolszász eredetű társához.

A német jogban az amerikai vádalkuhoz leginkább közelítő büntetőeljárásjogi intézmény a *Verständigung* vagy más néven *Absprache*, amely szintén megállapodást, megegyezést jelent (Herke 2003, 97). Az 1970-es évek (Murmman 2009, 526, Löffler, 2010, 57) elején kezdődött a német büntetőeljárásjogi megegyezés kialakulásának folyamata, amely a mai napig a legvitatottabb eljárásjogi téma és mára már áttekinthetetlen mennyiségű szakirodalom és számos legfelső bírósági ítélet született a megegyezés kérdéseiről (Löffler 2010, 13-14).

A német eljárásjogban a megegyezés nagy jelentőségre tett szert az elmúlt években. A megegyezést a büntetőjog különböző területein alkalmazzák, így az napjainkra a gazdasági (Herke 2003, 98) -, adó- és kábítószeres bűncselekmények mellett a büntetőjogi tényállások során általánosan alkalmazott jogi eszköz. Megegyezés esetén a büntetőeljárás szereplői

¹ Indokolás, 2.

² Indokolás, 2-3.

³ Indokolás, 12.

megállapodhatnak az eljárás állásáról vagy az eljárás eredményéről. Az eljárási megegyezésre főszabály szerint a nyomozás során-, míg az eljárás eredményére vonatkozó megegyezésre a főeljárásban, azaz a bírósági szakaszban kerülhet sor. A megegyezés során mindhárom oldalnak - esetenként a sértetti oldalnak is - egyezsége kell jutnia, így a bűnüldöző hatóságnak, az elkövetőnek és a védőnek egymás irányába kedvezményeket kell tenniük a megállapodás létrehozása érdekében. Amennyiben az érintett felek között létrejön a megegyezés, a büntetőeljárás a rendes eljárást elkerülve fejezhető be, a megegyezésnek megfelelően (Kindhäuser 2016, 228).

A megállapodások mögött meghúzódó motiváció kézenfekvő, hiszen egyrészt alkupozíciót kínál az elkövetőnek, amellyel a nyilvános bírósági eljárást elkerülheti vagy lerövidítheti, továbbá az eljárás és a büntetés kiszámíthatóvá válik. Másrészt a bűnüldöző hatóságok is profitálnak belőle: megegyezés esetén nincs szükség hosszadalmas bizonyításfelvételre és az eljárás gyorsabban befejezhető. Harmadrészt az eljárás további szereplői - így például a tanúk - is előnyhöz jutnak, hiszen nem szükséges a vallomástétel, így a tanúvédelem is hatékonyabban működik (Kindhäuser 2016, 228, Herke 2003, 98–101).

A megegyezésnek nem csak pozitív oldala van. A német szakirodalomban vitatott téma a jogintézmény és a kritikusok az ilyen típusú megállapodásokat - különösen a bírósági szakaszban - gyakran *igazsággal üzletelésnek* nevezik (Kindhäuser 2016, 228). Az üzletelésen túl más hátrányai is lehetnek a megegyezésnek: az igazságszolgáltatás autoritásának-, továbbá a felmentés esélyének csökkenése, a téves ítéletek, illetve a beismerési kényszer - ezzel összefüggésben a *point of no return* elve, amennyiben a beismerés túl korai lenne - mind a mérleg negatív serpenyőjébe helyezhető. Ide sorolandó még a védő szerepe is, mivel a védő a megállapodás megkötése során kiemelt, speciális szerepet játszik és a terhelt viseli a kockázatát annak, hogy megfelelő és megbízható védő járjon el (Herke 2003, 100–101).

A német vádalku története

Az egységes szerkezetbe foglalt német büntetőeljárásjogi törvény (*Strafprozessordnung, StPO*) 1987. április 7.-én lépett hatályba, amely még nem tartalmazta az megegyezést. A megegyezéses eljárás - egy hosszú folyamat eredményeként - 2009. augusztus 4.-én lépett hatályba, amely alapján az új jogintézmény szabályozása az StPO 257c §-a köré épül.⁴ A megegyezés 2009. évi hatálybalépéséhez egy közel negyven éves út vezetett.

Németországban a 70-es évek eleje óta kialakult gyakorlat volt a büntetőeljárásjogi megállapodások alkalmazása, igaz akkoriban még titokban került erre sor (Schünemann 1989, 984) A titkot 1982-ben *Hans-Joachim Wieder* (álnéven: *Detlef Deal*) fedte fel, amikor vita-indító, elhíresült cikkében úgy fogalmazott, hogy „a megegyezést majdnem mindenki ismeri, majdnem mindenki alkalmazza, csupán senki sem beszél róla” (Weider 1982, 545–552). 1982-ben jelent meg *Schmidt-Hieber* cikke is a témában, amely szintén hozzájárult a tudományos vita elindításához. *Detlef Deal* alapján az informális megállapodások szigorúan bizalmasak voltak és pragmatikus előnyöket szolgáltak, nem pedig eljárásjogiakat. Ennek megfelelően az így létrejött megegyezések jogi értelemben vett kötőerővel nem rendelke-

⁴ Das Gesetz zur Verständigung im Strafverfahren vom 29.07.2009.

tek, ezért azokat egyfajta *gentleman's agreement*-ként értelmezték (Murmman 2009, 526). Az így elterjedt gyakorlatból kifolyólag társadalmi igény jelentkezett az informális intézmény szabályozására.

Fontosabb kutatások a törvénybeiktatásig

Hassemer/Hippler (1986)

Julia Peters az „*Ítéleti megegyezések a büntetőeljáráásban*” (2011) című munkájában külön fejezetben foglalkozott a megállapodások tartalmával, mértékével és okaival a joggyakorlatban, illetve a jogállamiság kérdésével. A szerző időrendi sorrendben elsőként *Hassemer és Hippler* 1986-ban megjelent felmérését említi, amelyben arra jutottak, hogy a megállapodásokat a joggyakorlatban mindenekelőtt a határidő nyomása és munka leterheltsége miatt alkalmazzák, különösen a gazdasági-, közlekedési-, kábítószeres bűncselekmények esetén, de a fiatalkorúak bírósága sem zárkózik el a megállapodások alkalmazása elől. Ezzel szemben a súlyos, erőszakos-, illetve politikai bűncselekményeknél nem jellemző a megállapodás alkalmazása. A megállapodást elsősorban a védelem vagy a bíróság (igazságszolgáltatás) kezdeményezi, az ügyészség sokkal ritkábban lép fel kezdeményezőként. Az interjúalanyok (bírák, védők, ügyészek) úgy nyilatkoztak, hogy a vádlottak részéről a (részleges) beismerés vagy a jogorvoslatról való lemondás volt honorálható szolgáltatás. A bűnüldözési szervek engedményei lényegében a büntetés mérséklését, felfüggesztett börtönbüntetés ígérését, az elkövetői státusz pusztá részvételre való visszaminősítését, valamint a kevésbé súlyos eset elfogadását jelentették.

Schünemann (1990)

A megegyezés jogintézménnyé válásához hozzájárult az 1990-ben tartott 58. Német Jogásnap (*Der Deutsche Juristentag*)⁵ is, mivel *Schünemann* „*Megegyezések a büntetőeljáráásban?*” (1990) című szakvéleményét ezen az alkalmon prezentálta (Murmman 2009, 527). *Schünemann* 1986-1987-ben reprezentatív felmérést készített a megállapodások alkalmazásáról, amely alapján arra jutott, hogy az ítéletek majdnem 16%-a, és az StPO § 153a alapján hozott megszüntetések jó 27%-a informális, eljárást elintéző megállapodáson alapultak. Gazdasági büntetőügyekben az ítéleti megállapodások 27%-ra ugrottak. Ebből kifolyólag a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az informális megállapodások valódi alkalmazási köre még ennél is magasabb, az összes ügy 20-30% lehet. (Ezt azzal is alátámasztotta, hogy a felmérés óta három év telt el, amely során valószínűsíthetően növekedett a megállapodások alkalmazásának száma.)

Schünemann azt is megállapította, hogy Németországban minden bírósági kerületben és minden szinten kötnek megállapodásokat, különösen a gazdasági-, tömeges, illetve csekély súlyú- (pl. lopás) és közlekedési bűncselekmények területén alkalmazzák. Ritkábban

⁵ A Német Jogász Napok a témát háromszor is napirendre tűzte, elsőként 1990-ben, majd 1994-ben és végül 2010-ben (Farkas 2016, 141).

került sor megállapodásra rablás, állam elleni és súlyos, erőszakos bűncselekmények esetén. *Schünemann* arra is kitért, hogy különösen az StPO § 153a (vádemelés elhalasztása) kapcsolatban a megkérdezettek 32%-a nyilatkozott úgy, hogy ezt a normát akkor is alkalmazzák, ha a jogszabályi követelmények nem teljesülnek. Például ezt a rendelkezést alkalmazzák a gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásokban akkor is, ha a csekély fokú bűnösség megállapítására nincs lehetőség. Így az eljárás idő előtti megszüntetésére kerül sor, ami azt jelenti, hogy a nyomozást feltételes befejezéssel zárják le, annak ellenére, hogy az ügy mindenkori állása alapján még megalapozott gyanú sincs. *Schünemann* tanulmánya alapján készült állásfoglalások nem tiltották a megegyezést, és külön eljárásrendet sem javasoltak, azonban abban egyetértettek, hogy a jogalkotónak pontosabb szabályozással meg kéne szüntetnie a bizonytalanságokat és fékeznie kéne a túlkapásokat is (Murmans 2009, 527).

Siolek (1993)

Siolek hat évig tartó, átfogó felmérését is bemutatta a szerző (Peters 2011, 13–14). A kutatásban a *Hildesheim*-i törvényszék hat büntetőjogi kamarája vett részt, akiket *Siolek* 1985–1990 között zajlott eljárásairól írásban kérdezett. A megkötött megegyezések 1985-ben az ügyek 52,4%-át, 1986-ban 31,3%-át, 1987-ben 47,1%-át, 1988-ban 33,3%-át, 1989-ben 75%-át és 1990-ben 59,1 %-át tették ki. A kutatás arra is kiterjedt, hogy ki kezdeményezi a megegyezéseket. Hatból öt kamara úgy válaszolt, hogy az eljárás szereplői nagyjából ugyanolyan mértékben kezdeményezik az eljárást, egy kamara pedig a védőket nevezte meg. Két kamara hozzáfűzte, hogy nem vettek részt az egyeztetéseken, azok a vád és a védelem között zajlottak, akik a végén a bíróságot csak az eredményről tájékoztatták. Volt olyan kamara is, aki részt vett az egyeztetéseken és a vádlottakat is rendszerint bevonta. Ezzel ellentétben olyan kamarai gyakorlat is kialakult, amelyben a vádlottak nem vettek részt. Két kamara pedig a másik kettő praxisa között helyezkedett el: esetenként változott, hogy bevonták-e a vádlottakat az egyeztetésbe. A felmérésből az is kiderült, hogy csupán egy olyan kamara volt, amelyik kizárólag a (fő)tárgyalás keretében egyeztetett a vádlottakkal.

Altenhein/Hagemeier/Haimerl/Stammen (2005)

A szerzők (Peters 2011, 14–15) a gazdasági büntetőjog területén vizsgálták az ítéleti megegyezéseket. *Nordrhein-Westfalen* tartományban fél éven keresztül összesen 142 jogászt kérdeztek meg, köztük gazdasági büntetőkamarák elnökeit (bírák) és 50-50 gazdasági büntetőjog területén dolgozó ügyészt és védőt is. A kutatás érdekessége, hogy a *Bundesgerichtshof* (BGH) által kimunkált irányelvek gyakorlati alkalmazására is rákérdeztek (lásd lentebb). A felmérésből kiderült, hogy a megkérdezettek 95,5%-a részt vett megegyezésben és az eljárások több, mint fele megegyezéssel zárult 2004-ben. A megkérdezettek 81% nyilatkozott úgy, hogy a megegyezés a gazdasági büntetőeljárás lefolytatásának nélkülözhetetlen eszköze. A válaszadók 57,5% szerint a vádlottaknak származik a legnagyobb hasznuk ebből az eljárási formából, amelyet a védők 56,3%-a erősített meg. Megjegyzendő, hogy a megegyezés során tett beismerő vallomást enyhítő körülményként figyelembe kell venni. A bírák 58,1%-a

nyilatkozott úgy, hogy a megegyezésekre az eljárás gyorsítása miatt kerül sor. A büntetés enyhítése körében a bírák 65,5%-a egyharmadtól egynegyedig-, míg a bírák 9,7%-a a feléig szállt le. A megkérdezettek 87,4%-a a tárgyaló termen kívül egyezett meg és 20,7% nyilatkozott úgy, hogy arról később jegyzőkönyv készült. 21,5% azt állította, hogy nem készült jegyzőkönyv és 57,9% pedig arról számolt be, hogy mindkét eset előfordult. A felmérésben résztvevők 70,2%-a szerint a megegyezés tárgya jellemzően a beismerő vallomás volt. Az is megállapításra került, hogy az egyeztetések során gyakran előkerült a jogorvoslati jogról való lemondás. Pusztán a megkérdezettek 9,8%-a nyilatkozott úgy, hogy ezzel a témával nem foglalkoztak.

Fontosabb bírósági határozatok az első elvi döntésig

Alkotmánybíróság

A német Alkotmánybíróság először 1987-ben foglalkozott a megegyezés kérdésével, mégpedig abból az aspektusból, hogy a német Alaptörvényben a vádlott részére biztosított jogállami eljárással összhangban van-e (Löffler 2010, 57).⁶ 1987. január 27-én a német AB legitímálta a megegyezési eljárást, mivel kimondta, hogy az nem sérti a német Alaptörvényt, amennyiben a vádlott jogállami, tisztességes eljáráshoz való joga, így különösen a bírói (anyagi) igazság kiderítése, a büntetés arányosságának alapelve és a szabad akaratnyilvánítás, továbbá az annak megfelelő cselekvés nem sérülnek.⁷

Ugyanakkor ez a döntés kételyeket keltett a jogalkalmazóban, hiszen az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy a bíróság és az eljárási szereplők között az eljárás állásáról és kilátásairól a tárgyaláson kívüli megegyezés megengedett, azonban a megállapodások és az igazsággal való üzletelés alkotmányellenesek.

A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) esetjoga változó volt és a témában nem sikerült egységes bírói gyakorlatot kialakítani (Wesslau 2004, 168). *Gallandi* megjegyzésében a határozathoz hozzáfűzte, hogy az Alkotmánybíróságnak nem állt szándékában elvi döntést hozni a kérdésben, hiszen a szöveg szó szerinti értelmezése alapján az az eljárás állására és kilátásaira vonatkozó megegyezésről szól. Ez alapján megegyezés akkor születhetett, amikor a bizonyítási eljárás már a vége felé közeledett, így a klasszikus értelemben vett megállapodásról nem beszélhetünk, mivel ezek a megállapodások inkább a bizonyításfelvétel rövidítését szolgálták (Löffler 2010, 57).

Szövetségi Legfelsőbb Bíróság

A Szövetségi Bíróság kezdetben csak egyes kérdésekkel foglalkozott, mivel meghíusult vagy egyébként „kóros” megállapodásokkal szembesült és emiatt csak az egyedi, konkrét problémáról kellett állást foglalnia. A szenátusok eltérő értelmezése és a megengedhetőség kérdésének nyitva hagyása jellemezte ezt az időszakot és hiányzott az egységes állásfoglalás

⁶ BVerfG NStZ 1987, 419 = NJW 1987, 2662.

⁷ BVerfG NStZ 1987, 419 = NJW 1987, 2662.

(Löffler 2010, 58). Ennek ellenére a *BGH* már ebben az időszakban meghozott néhány alapvető döntést, amelyek a joggyakorlatot befolyásolták és elbizonytalanították, így például 1984-ben – az Alkotmánybíróság 1987-ben született döntését megelőzően – a *BGH* (Löffler 2010, 58) második büntető tanácsa a bíróság elfogultságával kapcsolatban hozott állásfoglalást, amelyben megállapította, hogy a bírónak nem tilos a tárgyaláson kívül kapcsolatba lépni az eljárásban résztvevő személyekkel az eljárás előmozdítása és az eljárás során meghatározott intézkedés megtételére való ösztönzés érdekében (Schünemann 1989, 986–990, Löffler 2010, 58).

1989-ben szintén a *BGH* második büntetőtanácsa⁸ mondta ki, hogy egy nyilatkozat arról, hogy az ügyész által kért büntetést nem lehet túllépni, bizalmi helyzetet teremtene a felek között. A konkrét ügyben a fellebbviteli bíróság elnöke a tárgyalás során azt a benyomást keltette, hogy a tanács nem fog az ügyészség büntetési tételre vonatkozó ajánlatánál súlyosabb büntetést kiszabni. Azonban a másodfokú bíróság a vitatott ítéletben mégis súlyosabb büntetést szabott ki, mint ami az ügyészség indítványában állt. A *BGH* határozata nem tartalmazott döntést arról, hogy a megállapodások kötőerővel rendelkeznek, csupán utalt arra, hogy az ígéretek figyelmen kívül hagyása a tisztességes eljárás elvét sértik és egyértelművé tette, hogy az eljáró bíróságok hatáskörén kívül eső vagy nyilvánvalóan jogellenes biztosítékok nem eredményezik az - egyébként - jogos elvárások védelmét (Küpper - Bode 1999, 353).

1990-ben a *BGH*⁹ harmadik tanácsa a bíróság elfogultságával foglalkozott egy olyan ügyben, amelyben az eljáró bíró is részt vett a megállapodás megkötésében. Az egyik vádlott sérelmezte, hogy a bíró elfogult volt, miután két másik vádlottal megegyezett a szankcióról, beismerő vallomás esetén. A bíróság megállapította, hogy az ügyben valóban elfogult bíró járt el, mivel a bíró a tárgyaláson kívül sem folytathat egyeztetéseket a vádlottal az eljárás menetéről, mivel azzal a pártatlanság elvét sértené (Löffler 2010, 59).

A *BGH* első elvi döntése

Az első alkotmánybírósági határozathoz képest tíz évvel később, 1997. augusztus 28-án a *BGH* negyedik büntető szenátusa elvi döntést¹⁰ hozott a kérdésben: elfogadta az ítéleti megegyezéseket és ezzel kapcsolatban konkrét szabályokat alkotott, amelyek érintették a nyilvánosság elvét, a bizonyítékok szabad értékelését, a szabad akaratnyilvánítást, a jogorvoslatról lemondást, a tényállás tisztázási kötelezettséget, a bűnösség elvét, a beismerő vallomás enyhítő hatását, a jegyzőkönyvezési kötelezettséget és a tisztességes eljárás elvét.

A *BGH* ezzel a döntésével – az 1987. évi alkotmánybírósági döntést követően – szintén legitímálta a megegyezéseket, azonban a téma körüli viták nem értek véget. A döntés a megegyezések elfogadhatóságát tekintve egységes elbírálási alapot nyújtott, hiszen az abban megfogalmazott kritériumok alapján került sor felülvizsgálatra. Egy kérdést azonban még így is eltérően alkalmaztak: a jogorvoslatról való lemondás érvényességét (Peters 2011, 46).

⁸ BGHSt 36, 210.

⁹ BGHSt, 37, 99.

¹⁰ BGH, 28.08.1997 - 4 StR 240/97.

A Büntető Nagy Szenátus döntése

A megegyezés szabályozásának alapjául szolgáló 1997. évi *BGH* döntés mellett kiemelkedő jelentősége van a Büntető Nagy Szenátus 2005. március 3. napján meghozott határozatának,¹¹ amelyben a Szövetségi Bíróság egységesítette a büntető szenátusok eltérő gyakorlatát a jogorvoslati jogról való lemondás körében, legitímálta a bírói jogfejlesztést és a megegyezések körüli anomáliák befejezése végett a jogalkotás felé fordult azzal a határozott kéréssel, hogy az addig kialakult elveknek megfelelő törvényi szintű szabályozást hozzon létre. A bíróság pontosította az 1997. évi döntésben foglaltakat és egyidejűleg megerősítette, hogy a megállapodások a büntető eljárásjoggal összeegyeztethetőek (Farkas 2016, 141, Murmann 2009, 528–529).

A *BGH* a jogorvoslati jog kapcsán arra a határozott álláspontra helyezkedett, hogy érvénytelen az ítélethirdetés előtti megállapodás a jogorvoslatról való lemondásról és nem megengedett a bíróság ezzel kapcsolatos közreműködése sem. A bíróság az indoklásában a jogorvoslatról való lemondás hatályát emelte ki, különös tekintettel arra, hogy a lemondás, mint jogerő hatást kiváltó eljárásjogi cselekmény elméletileg visszavonhatatlan és megkérdőjelezhetetlen, amely megengedése a jogbiztonságot veszélyeztetné. A bíróság rámutatott, hogy nem azért érvénytelen a jogorvoslati jogról való lemondás, mert az az ítéleti megállapodás része, hanem azért, mert az a megállapodás esetén nem lehet érvényes feltétel (Löffler 2010, 65–66).

A döntés kiemelt jelentősége abban is rejlik, hogy a bíróság jogalkotó felé intézett felhívását a határozatot követően már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A politikában, gyakorlatban és tudományban régóta hangoztatott szabályozási igényeket és erőfeszítéseket több oldalról is támogatták: például a legfőbb ügyészek 2005. november 24-én nyújtották be a *Bírósági eljárási megállapodások jog szabályozásának sarokpontjait* a jogalkotó felé (Murmann 2009, 528–529).

Törvénybe iktatás: 2009. július 29.

Murmann jogász professzor a megegyezés hatályos szabályozás előtti közvetlen állomások közül kiemelte, hogy 2006. március 29-én Alsó-Szászország (*Niedersachsen*) tartomány benyújtott egy törvényjavaslatot a „Büntetőeljárás szabályozásáról szóló törvényről” (*Gesetz zur Regelung von Absprachen im Strafverfahren*), amelynek középpontjában a büntetőeljárás törvény új, § 243a állt, amely a *BGH* ítélkezési gyakorlatán alapult (Murmann 2009, 529–531). A német Szövetségi Igazságügyi Minisztérium 2006. május 18-i törvénytervezete szintén az ítélkezési gyakorlaton alapult.

A szerző kitért arra is, hogy az ítélkezési gyakorlaton alapuló tervezetekkel szemben a német Szövetségi Ügyvédi Kamara 2005 szeptemberében javaslatot¹² nyújtott be, amely a másik két tervezethez, továbbá a kialakult joggyakorlathoz képest eltért a megegyezések legi-

¹¹ BGHSt 54, 40.

¹² *Szövetségi Ügyvédi Kamara honlapja*: https://www.brak.de/fileadmin/05_zur_rechtspolitik/stellungnahmen-pdf/stellungnahmen-deutschland/2005/september/stellungnahme-der-brak-2005-25.pdf, 3., utolsó letöltés: 2022.02.10.

timációs alapelvétől. *Weider* ezzel kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy az ügyvédség azért fogadta fenntartással a készülő törvényi szabályozást, mert a védők a gyakorlat során kihasználták ezt a joghézagot és az ügyfelek érdekében így jutottak megegyezésre (*Weider* 2003, 408). A Kamara rámutatott, hogy az ítéleti megállapodások szabályozása szorosán összefügg a jogi legitimitásának kérdésével. Ide tartozik a törvényesség elve, a közvetlenség elve, valamint az állam büntetőigényének minél jobb érvényesülése, illetve az ebből fakadó hatósági nyomozás elve. A tényállástisztázási kötelezettség elvét természetesen - legalábbis tényszerűen - relativizálja az ítéletben való megegyezés intézménye. Életszerűtlennek és kivitelezhetetlennek tűnik az a nézet, amely szerint a tényállástisztázási kötelezettség elvét figyelmen kívül kell hagyni egy ítéleti megegyezés során. A Szövetségi Ügyvédi Kamara álláspontja szerint az említett elvek részbeni feladása sajátos legitimitációt igényel a büntető-eljárás elismert céljaira tekintettel, amelyhez a jogi béke és igazságosság is hozzátartoznak. Ilyen legitimáló elvnek a konszenzus elvét jelölték meg, amely alapján a törvény által meghatározott keretek között a jogalkotás az érintettek egyhangú akaratával történhet. A Kamara egyetértett a Nagy Büntető Szenátus 2005. március 3-i határozatában tett megállapítással, miszerint az akkori büntetőeljárás törvénykönyv nem ismerte el a konszenzusos ítéleti eljárást. A büntetőeljárás törvénykönyv azonban számos konszenzusos elemet tartalmazott. Ezenkívül a konszenzus elvét nem tartották idegennek a törvény struktúrájától, ha az eljárásra úgy tekintenek, mint eljárási jogviszonyra, amely az érintettek rendelkezésétől függ, amennyiben ezt a törvény megengedi. A Kamara álláspontja nem tudott érvényesülni *Murmann* 2009, 529

A Szövetségi Igazságügyi Minisztérium törvénytervezete szolgált alapul a szövetségi kormány, valamint a *CDU/CSU* és az *SPD* parlamenti képviselőcsoportjainak azonos megfogalmazású törvénytervezeteihez. A további jogalkotási folyamatban ezek a törvénytervezetek az alsó-szászországi tervezeten alapuló Szövetségi Tanács törvénytervezetével versengtek, amelyet végül nem fogadtak el (*Murmann* 2009, 529).

A 2009. július 29-i, a büntetőeljárásban folytatott vádalkuról szóló törvény végül 2009. augusztus 4-én lépett hatályba. A megegyezés központi szabályozása az StPO § 257c köré épül.

Hatályba lépést követő jogfejlődés

A megegyezés hatálybalépését követően is számos kutatás készült a témában. *Niemz* 2009 és 2011 között végzett kutatásában arra jutott, hogy a megegyezés törvénybe iktatása nem befolyásolta a gyakorlatot. A szerző kvantitatív és kvalitatív kutatásokat is végzett, mely során megállapította, hogy a megegyezések alapvetően tárgyaláson kívül, azaz továbbra is informálisan történnek. Az esetek nagy többségében (97%) a megegyezések a büntetés mértékére irányulnak, amely (részbeni) beismerő vallomást eredményez (94%). Az egyeztetések elsősorban felfüggesztett szabadságvesztést (89%), másodsorban az eljárás megszüntetését (84%), harmadsorban pedig a bizonyítási eljárás korlátozását (74%) célozzák. Annak ellenére, hogy a törvényi szabályozás kifejezetten tiltja a jogorvoslati jogról való lemondást, illetve a felmentő ítéletben való megállapodást, mindkét esetkör 40-, illetve 57%-ban alkalmazták.

2010-ben a 68. Német Jogász Napok foglalkozott újra a témakörrel (*Farkas* 2016, 159).

Ennek keretében vizsgálták az új törvényi szabályozást, amelyet összességében pozitívan értékelték, mivel az hatékonyan gyorsítja a büntetőeljárást, illetve a korábbi joghézagok is szabályozásra kerültek, így például a jogorvoslati jogról való lemondás vagy az informális megegyezések kötőereje (Farkas 2016, 159–160).

A megegyezés hatálybalépését követően a német *BGH* többször is foglalkozott a megegyezés kérdéskörével az egységes joggyakorlatot szolgálva (Farkas 2016, 160). A legfelsőbb bírósági gyakorlatot több szerző is értékelte, amely alapján ellentétes megállapításokra jutottak. *Altenheim/Haimerl* 2010-ben készült tanulmánya szerint a törvényi szabályozást azért nem alkalmazzák a gyakorlatban, mert az több javaslatot és kezdeményezést figyelmen kívül hagyott és ennek eredményeképpen továbbra is az informális a jellemző (Farkas 2016, 160–161).

Knauer/Lickleder a megegyezés kritikus területeivel foglalkoztak, így például a bíróság tényállás tisztázási kötelezettségének és a megegyezés céljának - a bizonyítási eljárás rövidítésének és ezzel az eljárás gyorsításának - szembenállásával. Megállapították ugyan, hogy a legfelsőbb bírói gyakorlat folyamatosan egységesedik, azonban az nem oldja fel az inkvizitórius eljárás és a konszenzusos eljárás ellentéteit (Farkas 2016, 161–162).

2012-ben az Alkotmánybíróság a 2013. évi döntését (következő alpont) megelőzően megbízást adott annak felderítése céljából, hogy a megegyezés törvényi szabályozása a bíróságok eljárásában mennyire érvényesül. Az Alkotmánybíróság később a döntéséhez felhasználta a kutatás eredményeit, amely alapján megállapítható volt, hogy a bíróságok mellett az ügyészségek és a védők gyakran eltérnek a törvényi rendelkezésektől (Farkas 2016, 158). A kutatás *Karsten Altenhain, Frank Dietmeier és Markus May* nevéhez fűzhető és ők is arra a megállapításra jutottak, hogy a megegyezések jelentős része a törvényi szabályozás ellenére informálisan zajlik (Farkas 2016, 158).

Az Alkotmánybíróság 2013. évi döntése

A hatályba lépést követően a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság több esetben is korrigálta és konkretizálta a megegyezés törvényi szabályozását, azonban a német Alkotmánybíróság 2013. évi döntése tekinthető fontosabb mérföldkőnek (Legal Tribune Online 2020).

A német Alkotmánybíróság 2013. március 19-én¹³ döntött arról, hogy a megegyezés 2009. évi szabályozása alkotmányos, így nem sérti a német Alaptörvényben megfogalmazott alapelveket. Az AB arra az álláspontra helyezkedett, hogy az *StPO* rendelkezéseitől való eltérés, illetve a szabályok mellőzése önmagában még nem teszik a jogintézményt alkotmányellenessé, azonban az informális megegyezéseket nem támogatja.

A döntés fontosabb részeit a német Alkotmánybíróság emelte ki:

- I. Az Alaptörvényben rögzített egyéni bűnösség elve és az ehhez kapcsolódó anyagi igazság megállapításának kötelezettsége, valamint a jogállamiságnak megfelelő tisztességes eljárás elve, az ártatlanság vélelme, valamint a bíróság kötelessége - a pártatlanság fenntartása - nem engedi meg annak lehetőségét, hogy az eljárásban részt vevő felek és a bíróságok szabadon döntsenek arról, hogyan állapítsák meg az igazságot, az így megállapított tényekre hogyan alkalmazzák a jogot és milyen büntetéseket szabjanak ki.

¹³ Urteil des BVerfG vom 19.03.2013 (BVerfG NJW 2013).

- II. A bíróság és az eljárásban részt vevő felek közötti, a tárgyalás állására és kilátásaira vonatkozó megegyezések, amelyek a vádlott beismerő vallomása esetén a büntetés alsó és felső határát ígérik, azzal a kockázattal járnak, hogy az alkotmányos követelmények nem teljesülnek maradéktalanul. Mindazonáltal a jogalkotó nincs eleve kizárva abból, hogy engedélyezze a megegyezést az eljárások egyszerűsítése érdekében. Ugyanakkor megfelelő óvintézkedéseket kell tennie annak biztosítására, hogy az alkotmányos követelmények továbbra is teljesüljenek. A jogalkotónak folyamatosan felül kell vizsgálnia a kijelölt garanciák hatékonyságát. Ha ezek hiányosnak vagy alkalmatlannak bizonyulnak, a jogalkotónak javítania kell, és szükség esetén felül kell vizsgálnia a büntetőeljárásban a megegyezések engedélyezéséről szóló határozatát.
- III. A megegyezésről szóló szabályozás megfelelően biztosítja az alkotmányos követelmények betartását. Az a tény, hogy a törvény végrehajtása jelentősen elmarad e követelményektől, jelenleg nem teszi azt alkotmányellenessé.
- IV. A megegyezések büntetőeljárásban való megengedhetőségét átfogóan szabályozzák a vonatkozó törvény rendelkezései. A törvényi kereteken kívül kötött „informális” megállapodások megengedhetetlenek.

Jahn/Altenhain/Kinzig

A német AB döntése során arra jutott, hogy alapvetően nem a törvény szabályozásával volt gond, hanem inkább a *deficites végrehajtással* tekintettel arra, hogy a bíróságok, az ügyészségek és a védelem a törvényi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyják az esetek jelentős részében és a fellebbviteli bíróság sem tesz teljes mértékben eleget a megegyezésekkel kapcsolatos ellenőrzési feladatának. Ezzel összefüggésben jutott az Alkotmánybíróság arra a megállapításra, hogy a megegyezés csupán akkor lenne alkotmányellenes, ha a törvényi szabályozás annyira hiányos volna, hogy az az informális megegyezéseket támogató. Ebből kifolyólag - annak érdekében, hogy ez az eset eleve kizárt legyen - az alkotmánybírák felhívták a törvényhozást arra, hogy kísérje figyelemmel a további fejleményeket, és ha szükséges, lépjen fel a nemkívánatos esetek ellen (Legal Tribue Online 2020, 2).

Ennek megfelelően 2018-ban a Szövetségi Igazságügyi Minisztérium megbízásából *Matthias Jahn*, *Karsten Altenhain* és *Jörg Kinzig* kutatócsoportja arra kereste a választ, hogy a büntetőeljárások során sor kerül-e megegyezésekre és ha igen mikor és hogyan. A kutatás két évig tartott, amelynek során aktakutatást végeztek és bírákat, ügyészeket, illetve védőket kérdeztek meg a tapasztalataikról. A kutatásnak két célja volt: egyrészt, hogy a büntetőeljárásbeli megegyezés ország szintű elterjedését reprezentatíván mérjék, másrészt arra kerestek választ, hogy az Alkotmánybíróság 2013. évi döntését követően az informális megegyezést még mindig alkalmazzák-e. A felmérés alapján arra a megállapításra jutottak, hogy ugyanúgy, mint korábban még mindig vannak informális megegyezések, amelyet a megkérdezett bírók 40%-a, az ügyészek 60%-a és védők 80%-a támasztotta alá. A kutatásból az is kiderült, hogy a járási bírósági szinten gyakrabban sértik meg a megegyezés törvényi rendelkezéseit, mint törvényszéki szinten (Legal Tribue Online 2020, 2).

A megegyezés aktuális kérdései

A törvényi szabályozás ellenére a mai napig jellemzőek az informális megállapodások a német büntetőeljárásjogban, amelynek okai a gyakorlati alkalmazhatóság (bírák), a munkateher (ügyészek) és a szűkebb tényállás tisztázása (védők) keresendők. Az informalitás magával hordozza a transzparencia- és dokumentációs kötelezettség sérelmét, továbbá lehetőséget nyit arra, hogy a jogorvoslatról való lemondásról vagy más tiltott tárgykörrel is megállapodás szülessen, így akár konkrét büntetési tételtől is megállapodhatnak (Legal Tribune Online 2020, 3). *Matthias Jahn* a *Frankfurt am Main* egyetem jogi professzora arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megegyezés szabályozását a törvényhozónak a gyakorlatban jobban alkalmazhatóvá kell tennie. Nem tartaná azt az irányt sem jónak, ha a megegyezéseket teljesen megtiltanák, azonban szükségszerű lenne a szabályozás eredeti tervéhez visszatérni és az esetjog alapján kicsúszott követelményeket eredeti funkciójukba visszahelyezni.

A német Igazságügyi Minisztérium *Jahn, Altenhain* és *Kinzig* kutatócsoportja által 2018-ban készített felmérés alapján közölte: megvizsgálják, hogy szükséges-e a német megegyezés további törvényi szabályozása a hiányosságok hatékony ellensúlyozása érdekében. *Christine Lambrecht* német szövetségi igazságügyi miniszter úgy fogalmazott: „a tanulmány eredményei lehetővé teszik számunkra, hogy átfogó jogpolitikai vitát folytassunk”. Jelenleg a jogi bizottság a tanulmány birtokában folytatja a témával kapcsolatos tevékenységét (Legal Tribune Online 2020, 3).

Irodalomjegyzék

- ALTENHAIN, KARSTEN - HAGEMEIER INA - HAIMERL MICHAEL - STAMMEN KARL-HEINZ: *Die Praxis der Absprachen in Wirtschaftsstrafverfahren*. Nomos, Baden-Baden, 2007.
- ALTENHAIN, KARSTEN - HAIMERL MICHAEL: Die gesetzliche Regelung der Verständigung im Strafverfahren - eine verweigerte Reform. *JZ* (7) 2010.
- ALTENHAIN, KARSTEN - HAGEMEIER INA - HAIMERL MICHAEL - STAMMEN KARL-HEINZ: Die Praxis der Absprachen in Wirtschaftsstrafverfahren. *ZiS* 2008/1, 62-66.
- Beschlüsse des 68. Deutschen Juristentages Berlin 2010. Abteilung Strafrecht. Beschlüsse II. Verständigung.
- DAHS, HANS: Absprachen im Strafprozess - Chancen und Risiken, *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1988.
- DAHS, HANS: *Rezension zu Schmiedt-Hieber: Verständigung im Strafverfahren*. Beck, 1986.
- DENCKER, FRIEDRICH – HAMM, RAINER: *Der Vergleich im Strafprozess*. Alfred Metzner Verlag 1988.
- EYRICH, HEINZ: Absprache. *Absprache im Strafprozess - ein Handel mit der Gerechtigkeit?* Symposium am 20/21.11.1986 in Triberg, Tagungsbericht, Vollzugsanstalt Heilbronn, 1987.
- FANTOLY ZSANETT: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012.
- FARKAS KRISZTINA: *Az eljárás gyorsításának lehetőségei a német, a svájci és az olasz büntető igazságszolgáltatásban*. PhD Értekezés, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc 2016.
- FISCHER, THOMAS: Ein Jahr Absprache Regelung. Praktische Erfahrungen und gesetzlicher Ergänzungsbedarf. *ZRP* 2010/8.
- HASSEMER, WINFRID – HIPPLER, GABRIELE: Informelle Absprachen in der Praxis des deutschen Strafverfahrens. *SrV* 1986.
- HELLER, MARIUS S.: *Das Gesetz zur Regelung der Verständigung im Strafverfahren - no big deal? Unter Berücksichtigung des Jugendstrafrechts und der Rechtspraxis*. Verlag Dr. Kovac, Hamburg, 2012.
- HERKE CSONGOR: Die Absprache als ein Institut der Strafverfahrenserleichterung. Fenyvesi Csaba-Herke Csongor (szerk.): *Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. PTE ÁJK Pécs, 2003.

- HERKE CSONGOR: *Megállapodások a büntetőperben*. Pécs, 2008.
- KINDHÄUSER, ULS: *Strafprozessrecht*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2016.
- KNAUER, CRISTOPH - LICKLEDER ANDREAS: Die obergerichtliche Rechtsprechung zu Verfahrensabsprachen nach der gesetzlichen Regelung. Ein kritischer Überblick. *NSiZ* 2012/7.
- KRESS, CLAUDIUS: Absprachen im Rechtsvergleich. Bericht über die Sitzung der Fachgruppe Strafrechtsvergleichung der Gesellschaft für Rechtsvergleichung vom 18.9.2003 in Dresden. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Berlin, 2004, 116. kötet, 1. füzet.
- KUDLICH, HANS: Erfordert das Beschleunigungsgebot eine Umgestaltung des Strafverfahrens? - Verständigung im Strafverfahren - Fristsetzung für Beweisanträge - Beschränkung der Geltendmachung von Verfahrensgarantien. *Verhandlungen des 68. Deutschen Juristentages. Band I: Gutachten C. zum 68. Deutschen Juristentag*. C.H. Beck Verlag, München, 2010, C.9-111.
- KÜPPER, GEORG – BODE, KARL-CHRISTOPH: Absprachen im Strafverfahren (1. Teil) - Bilanz einer zehnjährigen Diskussion. *Jura*, 1999/7.
- LÖFFLER, JASMIN: *Die Absprache im Strafprozess*. TOBIAS-lib, Universitätsbibliothek Tübingen, 2010.
- LÜDEMANN, CHRISTIAN – BUSSMANN KAI-D.: Diversionchancen der Mächtigen? Eine empirische Studie über Absprachen im Strafprozess. *KrimJ* 1989.
- MURMANN, UWE: Reform oder Wiederkehr? Die gesetzliche Regelung der Absprachen im Strafverfahren. *ZIS* 2009/10.
- NIEMZ, SUSANNE: Wesentliche Ergebnisse der Untersuchung. Kurzzusammenfassung. Kriminologische Zentralstelle honlapja: https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/download/hp_zsfassg.pdf, utolsó letöltés: 2022.02.25.
- PÁPAI-TARR ÁGNES: *A büntetőeljárás gyorításáról*. Gondolat Kiadó, Pécs, 2012.
- PETERS, JULIA: *Urteilsabsprachen im Strafprozess. Die deutsche Regelung im Vergleich mit Entwicklungen in England, Wales, Frankreich und Polen*. Göttingen, 2011, Universitätsverlag Göttingen.
- SCHMIEDT-HIEBER, WERNER: Hinweis auf die strafmildern Wirkungen eines Geständnisses? *Festschrift für Rudolf Wassermann*, 1985.
- SCHÖCH, GABRIELE: *Urteilsabsprachen in der Strafrechtspraxis*, Passau, 2007, LiT.
- SCHUMANN, KARL E.: *Der Handel mit Gerechtigkeit. Funktionsprobleme der Strafjustiz und ihre Lösungen - am Beispiel des amerikanischen plea bargain*. Frankfurt am Main, 1977. Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- SCHÜNEMANN, BERND: Absprachen im Strafverfahren? Grundlagen, Gegenstände und Grenzen, Gutachten B zum 58. Juristentag. *Deutscher Juristentag*, München, 1990, Verlag C. H. Beck.
- SCHÜNEMANN, BERND: Informelle Absprachen und Vertrauensschutz im Strafverfahren. *Juristen Zeitung*, Tübingen, 1989/44. 21. szám, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck),
- SIOLEK, WOLFGANG: Verständigung im Strafverfahren: eine verfassungswidrige Praxis! *Driz* 1989.
- TSCHWERWINKA, RALF: *Absprachen im Strafprozess*. Peter Lang Verlag 1995.
- WEIDER, HANS-JOACHIM: Der aufgezwungene Deal. *Strafverteidiger Forum* 2003.
- WEIDER, HANS-JOACHIM: Der strafprozessuale Vergleich. *Strafverteidiger*, 1982.
- WESSLAU, EDDA: Absprachen im Strafverfahren. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Berlin, 2004/116. kötet, 1. füzet.

Internetes források

- A Szövetségi Ügyvédi Kamara honlapja: https://www.brak.de/fileadmin/05_zur_rechtspolitik/stellungnahmen-pdf/stellungnahmen-deutschland/2005/september/stellungnahme-der-brak-2005-25.pdf, utolsó letöltés: 2022.02.10.
- Kriminalpolitische Zeitschrift honlapja: BGH Beschlag v. 17.02.2021 - 5 StR 484/20: <http://kripoz.de/2021/06/07/kripoz-rr-beitrag-42-2021>., utolsó letöltés: 2022.02.25.
- Kriminologische Zentralstelle honlapja: https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/download/hp_zsfassg.pdf, utolsó letöltés: 2022.02.25.
- Legal Tribune Online honlapja: <https://www.lto.de/recht/justiz/j/studie-absprache-strafprozess-257c-stpo-verstaendigung-deall>., 2020, utolsó letöltés: 2022.04.19.

A MODERN KRIMINOLÓGIA KIHÍVÁSAI - KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FIATALKORÚAKRA CÍMŰ TUDOMÁNYOS KONFERENCIA PROGRAMJA

**A Magyar Kriminológiai Társaság és a Magyar Kriminológiai Társaság
PhD- szekciójának közös konferenciája 2022. november 25-én**

Fiatalakorúak szekció

Dornfeld László, a PhD-szekció társelnökének megnyitója
Gönczöl Katalin elnöki köszöntője

Levezető elnök:

Dr. Csemáné Váradi Erika egyetemi docens (ME ÁJK)

Előadók:

Herman Szilvia (NKE RTK): Bűnmegelőzést segítő- és hátráltató tényezők marginalizált közösségekben

Sigmond Tamás (ELTE ÁJK): Kriminológiai elméletek a gyermekotthonok relációjában

Molnár Anna (ELTE ÁJK): A javítóintézeti letartóztatás empirikus vizsgálatának módszertana

Kriminálpolitikai szekció

Levezető elnök:

Prof. Dr. Lévy Miklós egyetemi tanár (ELTE ÁJTK)

Előadók:

Kisjuhász Marcell (ELTE ÁJK): A tulajdon elleni szabálysértések, különös tekintettel a lopásra

Hezam Leila (ELTE ÁJK): A mainstream reintegráció és hatásai a személyiségfejlődésre

Dékány Ádám (ELTE ÁJK): Reszocializációs törekvések és a bűnismétlés megelőzése a fiatalok elítéltek tükrében

SIGMOND TAMÁS

*PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola*KRIMINOLÓGIAI ELMÉLETEK A GYERMEKOTTHONOK
RELÁCIÓJÁBAN**Bevezetés**

A kriminológiai elméletek értelmezése és elemzése a gyermekotthoni neveléssel kapcsolatban kiemelt jelentőségű a jelenlegi ellátórendszeri keretek között. A témának különös hangsúlyt ad, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élők szignifikánsan nagyobb eséllyel válnak bűnelkövetővé, mint a családban felnövő társaik (Both 2003). A gyermekotthonban szerzett munkatapasztalatom során megfigyeltem olyan intézményi reakciókat a (rejtett) pedagógiai kultúrában, amelyek kriminogén környezetté alakíthatják a nevelési színteret. Ezek köthetők a komplex traumákat átélt fiatalok viselkedésére adott inadekvát válaszokhoz, amelyek kriminalizációs folyamatokhoz vezethetnek.

Elsődleges célom azt bemutatni, hogy a gyermekotthoni nevelési gyakorlatot miként teszik hatékonyabbá bizonyos kriminológiai elméletek ismerete és alkalmazása. Az elméletek kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettem figyelembe; értelmezhetőek legyenek komplex traumákat átélt fiatalok esetén is; a gyermekotthoni környezetben zajló folyamatokra is adjanak magyarázatot; illetve elősegítsék a pedagógiai tervezési folyamatokat. Az összetett traumákat azért szükséges figyelembe venni, mert a növendékek az esetek többségében fizikai- és szexuális erőszaknak, valamint nagyfokú elhanyagolásnak voltak kitéve a családi környezetben. Ezekon túl maga a nevelésbevitel folyamata is traumává válhat a gyermek szubjektív valóságának függvényében. *Berta és Csabai* (2018) szerint a traumafeldolgozás első szakasza a felháborodás és a gyász, amiket a bántalmazást átélt gyerekek sokszor nem tudnak kulturált módon kommunikálni a környezetükkel. Ezáltal a gyermekotthoni nevelési színtér könnyen megnövelheti a bűnelkövetés valószínűségét, mivel a jelenlegi gyermekvédelmi szakellátás nem tartalmazza a traumafeldolgozást rendszerszinten: hiányzik a kiépített klinikai szakpszichológusi hálózat, a traumatudatos nevelési gyakorlat és a humán és anyagi erőforrás az egyéni terápiák biztosításához.

Az elméletek közül támaszkodom a címkézésemelméletekre, valamint az elsődleges és másodlagos devianciáról leírtakra (Lemert 1951; Becker 1963). *Merton* (2002) feszültségelméletét integráltan elemzem a *Farrington*-féle intézményi totalitással (1992) összefüggésben, végezetül *Tittle* kontrolllegyensúly-elméletének alkalmazhatóságát (1997; 1999; 2004) vizsgálom gyermekotthoni környezetben. Annak ellenére, hogy a felsorolt magyarázó elméletek a bűnelkövetést makroszinten értelmezik, megfelelő alapot biztosítanak ahhoz, hogy a gyermekotthonban zajló nevelési gyakorlatra tekintettel vizsgáljam a legfontosabb megállapítások érvényesíthetőséget.

Mivel a gyermekvédelmi szakellátásban élők nagyobb eséllyel válnak bűnelkövetővé,

mint a családban felnővők (Both 2003), így kiemelt jelentőségű, hogy a gyermekotthonokban dolgozó szakemberek felismerjék a devianciák kiváltó okait és a megfelelő eszközökkel reagáljanak ezekre. A pedagógiai gyakorlat kialakítása során célszerű a kriminalizációs folyamatokra figyelemmel lenni, és a mindennapi nevelés, illetve a csoportfoglalkozások tervezése és végrehajtása során törekedni arra, hogy a normaszegő magatartás normakövetővé alakuljon át. Az elméletek elemzését követően olyan csoportfoglalkozásokat mutatok be, amelyek képesek ellensúlyozni a címkézés vagy a másodlagos deviancia kriminogén hatását és megteremteni a kontrollegyensúlyt.

Címkézéselméletek

A különféle bélyegek használata az intézményesített nevelés és a társadalom bármely szintén megjelenő jelenség. Ahogyan egy társadalmi csoportban úgy az intézményi környezetben is a deviáns bélyeg minden esetben az adott kor függvénye, amit a posztmodern társadalmakra jellemző változó kultúra-, érték- és normafelfogás alakít. A támogatott-túrt-tiltott kategóriák konstruálását a gyermekotthoni környezetben hasonló folyamatok befolyásolják, mint társadalmi szinten. A legfontosabb közös tényező, hogy mindig a hatalommal rendelkezők alakítják a kategóriákat, így megteremtve a deviáns magatartások körét is (Becker 1963).

A címkézéselmélet a szimbolikus interakcionizmuson (Mead, 1934) alapszik. *Mead* szerint az egyének aszerint alakítják a viselkedésüket, amilyen jelentést tulajdonítanak az őket ért hatásoknak. Másszóval az egyén szelf-reprezentációja, a társadalmi jelenségek értelmezése, a norma- és az értékrendszer mind társadalmi interakciók során jönnek létre és alakulnak, fejlődnek. Az így létrejövő jelentéstartalmakat az egyén újra felhasználja az új jelenség megértése érdekében. *Becker* (1963) ezek alapján megállapítja, hogy a deviáns nem inherens eleme egyfajta magatartásnak, hanem eszencialista tényező, ami az idő függvényében változik. A magatartás nem magától értendően deviáns, hanem annak függvénye, hogy a hatalommal rendelkezők milyen szabályokat és szankciókat alakítottak ki a magatartást tanúsítókkal szemben. *Becker* nem tagadja, hogy az olyan ösbűn mint az emberölés antiszociális magatartás, csak arra hívja fel a figyelmet, hogy annak a megítélése koronként változik (pl. csecsemőgyilkosság vagy rendőri fegyverhasználat).

A könnyebb szemléltethetőség kedvéért bemutatok két gyakori esetet a gyermekotthoni környezetből:

A gyermekotthonba érkezik egy 15 éves növendék, aki 3 éves korától él szakellátásban. Már korán észrevehetőek a kábítószerrel és a prostitúcióval kapcsolatos problémák, valamint feltűnő az autoagresszív magatartása. Önmaga is beszámol arról, hogy az előző gyermekotthonban gyakran volt szexuális erőszak áldozata és több éve szerhasználó, illetve prostitúcióban érintett.

A gyermekotthonba érkezik egy 14 éves növendék a testvéreivel. Elmondása alapján is számtalan alkalommal volt családon belüli erőszak áldozata, édesapja kb. 20 csontját törte el a családban töltött évek alatt. A beérkezése napjától elkezd barátkozni az otthon egyik idősebb növendékével, akivel egy évvel később kirabolnak egy élelmiszerboltot.

A példákban számos olyan elem van, amit az intézmények és a társadalom címkeként tud felhasználni: (1) problémás gyerek, (2) drogos, (3) fizikai bántalmazás áldozata, (4) szexuális erőszak áldozata, (5) családon belüli erőszak áldozata, (6) prostituált, (7) bűnöző, (8) deviáns stb. Az, hogy ezek a címkék milyen hatással lesznek a gyermek életére, nagyban függ a nevelési szintér reakcióitól. Lemert (1951) szerint a környezetnek azért van kiemelt jelentősége, mert egy adott magatartás az elkövető számára nem feltétlen tartalmaz ártó, deviáns elemeket. Ha a családi, korábbi nevelési szintéren ezeknek a magatartásoknak nem jelent meg a negatív értékelése az interakciók során, akkor a fiatal számára ezek a viselkedési komponensek csupán támogatott vagy túrt kategóriába esnek. A másodlagos deviancia (Lemert 1951) fő tétele alapján egy cselekmény azért minősül normaszegőnek mert a társadalmi kontroll (rendőrség, gyermekotthon, iskola stb.) intézményei vagy a környezet ekként ítélik meg. A másodlagos deviancia során került egyre közelebb a magatartásról az elkövető személye felé a címke, mivel már nem a gyermek magatartást bélyegzik meg a hatalommal rendelkezők, hanem magát a gyermeket.

Vajon a címkézésnek kizárólag negatív következménye lehet? Nem feltétlenül, ugyanis különbséget kell tenni a re-, illetve dezintegratív szégyenkeltés között. A szégyenkeltés két típusát Braithwaite (1989) munkássága alapján Győry (2019 175. o.) így fogalmazza meg: „*a normasértőt annak érdekében bélyegzik deviánsnak, hogy lehetőséget adjanak neki a bűnbánatra és a közösségnek nyújtott jóvátételre, amit tipikusan a visszafogadás gesztusa követ. A klasszikus elmélet által leírt („nyugati”) címkézési folyamat („dezintegratív szégyen”) ezzel szemben épp a megbélyegzést és a kirekesztést célozza.*” Így a címkézés és a szégyenkeltés nem kártékony egy gyermekotthoni környezetben, ha érvényesül az alábbi két feltétel: (1) mindenképpen el kell kerülni, hogy a magatartásról a címke a gyermek személyiségére kerüljön, illetve (2) a szégyenkeltés kizárólag reintegratív formában valósulhat meg. A perszonalizáció és a szocializáció szempontjából különösen indokolt, hogy a fiatal a deviáns magatartása után is a csoporthoz tartozzon és lehetőséget kapjon a csoportot (vagy a csoport egyik tagját) ért sérelmek rendezésére. A proszociális kortárs csoport protektív ereje kiemelt szempont a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben, mivel növeli az egyén szociális integráltságának mértékét (Győry 2019).

Feszültségelmélet és az intézményi totalitás

Merton feszültségelmélete (2002) a társadalom szerkezetében kulturálisan meghatározott explicit vagy implicit célokra épül, ami értelmezhető gyermekotthoni környezetre, integráltan a Farrington által a totális intézményekről leírtakkal. Ahogyan a társadalomban, úgy a gyermekotthonokban is nyílt és rejtett célkitűzések vannak. A társadalmi elvárások (pl. munkahely, iskolai tanulmány) mellett tekintettel kell lenni a gyermekotthonban

dolgozók igényeire is (pl. normakonform, tisztelettudó magaviselet). Jóllehet, Farrington a büntetés-végrehajtási intézmények tanulmányozása közben határozta meg a totalitásra való törekvés szempontjait, tapasztalataim alapján olyan kevésbé totális intézmények, mint a gyermekotthon is megjelenhet effajta próbálkozás – kiemelve, hogy a gyermekotthonok semmilyen szempontból nem azonosíthatóak a büntetés-végrehajtási intézményekkel.

Merton alapvetően azt vizsgálta, hogy a kulturálisan meghatározott célokhoz – Amerikában főleg az anyagi javak felhalmozásához – milyen intézményes eszközök állnak rendelkezésre az állampolgároknak. Azokban az esetekben, ha az intézményes eszközökkel nem biztosított a kulturálisan meghatározott célok elérése, feszültség keletkezik, ami megnövelheti többek között a deviáns magatartás valószínűségét – mivel *Merton* alapvetően az amerikai társadalom struktúráját elemezte, további megállapításai a feszültséggel kapcsolatban a témám szempontjából nem relevánsak. A kulturális célok és az intézményes eszközök relációjáról *Merton* (2002) tipológiát hozott létre. A konformitás a célok és az eszközök elfogadását jelenti, míg az újítás esetén a célok elfogadottak, viszont az intézményes eszközök már kiegészülnek tiltott eszközökkel is (pl. fegyrgalléros bűnözés). A ritualizmus ennek a fordítottja; egyidejűleg jellemző rá a kulturális célok elvetése és az intézményes eszközökhöz való feltétlen ragaszkodás (bürokratikus szemlélet). A visszahúzódo alkalmazkodás esetén mindkét elemtől eltávolodik az egyén, nem adaptálódik a társadalomhoz, a lázadó minta a kulturális célokat alapvetően tagadja meg, azokat a többségi társadalomtól nagyban eltérő érték- és normarendszerű csoportban keresi. Bár a szerző maga is belátta, hogy elmélete az empirikus kutatások hiánya miatt csupán egyfajta lehetőség a célok és eszközök feszültségéből indukált normaszegő magatartás magyarázatára, az általa létrehozott kategóriák vizsgálata megkönyvíthatja a pedagógiai tervezést a gyermekotthoni nevelés során.

Merton elméletétől függetlenül *Farrington* (1992) a büntetés-végrehajtási intézményeket tanulmányozta. Megfigyelte, hogy a társadalomtól elzárt intézetek gyakran a teljes totalitásra törekuszenek; izolálják a fogvatartottakat, akiknek az életvitelük tökéletes strukturálását tűzik ki célul a teljeskörű kontroll megteremtésével. Ezt a totális szubmergencia támogatja: az intézmény elvárása, hogy a bekerülés előtti személyiséget minél inkább a saját követelményeihez igazítsa. Hogyan kapcsolódik össze a két elmélet a gyermekotthoni környezetben? A normakonform viselkedés kialakítása olyan kulturálisan meghatározott cél, amit a gyermekvédelmi szakellátás intézményei is támogatnak – a szemléltethetőség kedvéért választok eltérő célkitűzést mint a *Merton*-féle anyagi javak felhalmozása. Azonban a gyermekvédelmi szakellátás intézeteiben gyakran az ehhez szükséges intézményesített eszközök inkább a totális struktúra, kontroll és szubmergencia követelményéhez hasonlítanak, mintsem a traumatudatos, inkluzív pedagógiai módszertanhoz. A szubmergencia esetén a gyermekotthon szinte teljes mértékben megköveteli a növendéktől, hogy a személyiség magját az intézményi normákhoz igazítsa. Különösen összetett probléma, hogy a komplex traumákat átélt gyermekek viselkedését a környezet sokszor nonkonformnak minősíti, mivel a fiatalból hiányoznak vagy fejletlenek a családi ártalmak miatt az alapvető szociális kompetenciák, amelyek az együttműködés és a konform érdekérvényesítés alapjai. Az éveken keresztül tartó bántalmazás olyan sokrétű szocializációs és perszonalizációs deficiteket okoz,

ami tapasztalatom alapján nem korrigálható kizárólag a totalitásra való törekvéssel gyermekotthoni környezetben.

Az előző részben bemutatott, prostitúcióban érintett 15 éves növendék esetén az olyan totalitásra való törekvések, mint a napi- és házirend teljeskörű betartása hatástalan. A pontosan meghatározott időpontok (pl. ébresztés, étkezés, tisztálkodás, szabadidő stb.) és az engedélyköteles magatartások magas aránya érdemben nem befolyásol egy ilyen összetett problémát. A személyiségfejlődés során az énképben, identitásban, önismeretben bekövetkezett ártó tényezőket nem a hatalomgyakorlással a növendékre rákényszerített szabályok fogják helyrehozni. Ez esetben is a cél (prostitúciós tevékenységgel való felhagyás) és eszköz (totalitásra törekvés) nem megfelelő viszonya eredményezhet olyan feszültséget, ami tovább növeli a deviancia valószínűségét. A gyakorlatom alapján többek között az egyéni terápiák, az önismereti foglalkozások, a proszociális (kortárs)kapcsolatok, a kompetenciafejlesztés alapú nevelés és az elfogadó-támogató nevelési szintér jelent hatékony megoldást az ilyen problémákra.

Kontrollegyensúly-elmélet

Tittle elméletének (1997; 1999; 2004) alapvető fogalmai a kontrolltöbblet és a kontrolldeficit. Előbbi esetén egy adott személy nagyobb kontrollt gyakorol a környezete felett, mint az ő felette. Ez leginkább a fehérgalléros bűnözést magyarázza, ami a témám szempontjából mellőzhető. A kontrolldeficit ennek az ellenkezője: az egyént nagyobb mértékben éri formális vagy kiscsoportban jelenlévő informális kontroll, mint amennyire ő maga képes szabályozni a környezetét. A fokozott represszió hatására kialakulhat irigység és frusztráció, ami olyan deviáns viselkedéshez vezethet, amely a személyi szabadság visszaszerzésére irányuló törekvésben nyilvánul meg.

Gyermekotthoni környezetben két további tényezővel indokolt számolni, mivel a kamaszkorra jellemző „függetlenségi harc” könnyen kriminalizációs folyamatá válhat egy intézményen belül. Egyfelől – utalva a komplex traumák jelentőségére –, a bántalmazást átélt gyerekek esetén gyakran megfigyelhető a tanult tehetetlenség. A bántalmazó-elhanyagoló környezet hatására létrejövő viselkedésmintában a gyermek megtanulja, hogy nincs beleszólása (kontrollja) az élete alakulásába, azt valamilyen külső szereplő irányítja. Másfelől a hatalomgyakorláson alapuló folyamatos tiltások miatt nagyobb a valószínűsége a reaktanciának – ezzel kontraproduktív módon még vonzóbbá válnak a fiatalok számára a tekintéllyel felruházott személyek által tilalmazott magatartások.

A kontrollegyensúly-elmélet alapvetései értelmezhetőek a korábban bemutatott példán. A 14 éves növendék olyan családi környezetből érkezett a gyermekotthonba, ahol mindennapos volt a fizikai erőszak; nem csupán egy vagy két alkalommal okozott komoly fizikai sérülést az édesapja, hanem éveken keresztül naponta szenvedte el a bántalmazást, amíg a hatóság elrendelte a nevelésbe vételt. Az ilyen traumák hatására a tanult tehetetlenség könnyen kialakul, ha az elsődleges vagy másodlagos gondozó erőszakos, autoriter személy, aki teljes kontroll alatt tartja a családtagokat. A növendék életének minden területét befolyásolta az erőszak, ami hatással volt a személyiségfejlődésére. Az énképben, szelf-reprezentációban, ön-

ismeretben, identitásban okozott sérülések korrigálására lett volna szükség a gyermekvédelmi intézményben, mind a mindennapos nevelés, mind az egyéni megsegítések során. Ehhez olyan intézményi környezet szükséges, ami biztonságos kereteket ad, tehát kiismerhető, a gyermek személyiségéhez igazodó napirendet tart fent, viszont rugalmasan – problémaközpontúan és nem tünetcentrikusan – viszonyul a traumák okozta problémaviselkedésekhez (pl. erőszakos magatartás, nonkonform érdekérvényesítés). A túlzott hatalomgyakorlással és a totális kontrollra és struktúrára törekvéssel tovább nő a kontrolldeficit, ami fokozza a frusztrációt.

Azontúl, hogy a tanult tehetetlenség miatt a túlzott kontrollálása a komplex traumákat átélte fiataloknak kártékony a szocializáció és a perszonalizáció szempontjából, a reaktancia miatt gyakran kontraproduktív a gyakorlatban. Ha a növendék problémaviselkedésére adott intézményi reakciók túlzóan sok tiltásra irányulnak és túl sok tevékenységet kötnek engedélyhez, akkor csökken a konformitáshoz fűződő érdek, ami olyan szabályszegésekhez vezethet, mint az engedély nélküli távollét vagy a házirend megsértése. A példaként említett fiatal esetén többek között egy fegyveres rablás jelképezte a személyi szabadság visszaszerzését, ami után már további bűncselekményben nem vett részt. Milyen lehetséges okok állhatnak a bűncselekmény utáni dezisztencia háttérében? A következő részben olyan kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozásokat írok le, amelyek tartalmazznak bűnmegelőzési elemeket is, és a gyakorlatom alapján ártalomcsökkentő funkciókat látnak el a gyermekotthoni nevelés során.

Csoportfoglalkozások

A csoportfoglalkozások bemutatása előtt érdemes röviden kitérni pár alapvető feltételre, ami a hatékony pedagógiai munkához szükséges, és figyelembe veszi az eddigiekben bemutatott kriminológiai elméleteket. A bűnmegelőzési szemléletnek az összes növendékre ki kell terjednie, elkerülve, hogy a hatalommal felruházott személyek megbélyegezzenek egyes növendékeket. Tehát a gyermekkép nem redukálható a problémaviselkedésre, a deviáns magatartású gyereknél összetettebben szükséges értelmezni a fiatal személyiségét, például kompetenciák és személyiségkomponensek mentén. Emellett a nevelés nem egyszerűsíthető le a társadalom védelmére és a transzgresszív viselkedés megszüntetésére. A normaszegő magatartást előidéző implicit tudattartalom feltárása és korrekciója az elsődleges. Végezetül a hatalmi pozícióban lévő személyeknek szükséges felismerni, hogy a devianciák háttérében nagyon ritkán áll racionális-utilitarista attitűd.

A foglalkozások a reintegratív szegyenkeltésen alapszanak. A gyermekotthoni közösségekben kiemelten fontos képviselni az értékeket és a normákat, és a csoport tudtára adni, ha valaki vét azok ellen – természetesen a magatartást jellemezve és nem a személyiséget, ezzel elkerülve a megbélyegzést. A feszültség és a kontrolldeficit csökkenthető a csoportfoglalkozások által, mivel a növendékek olyan közegben tudják biztonságosan kifejezni magukat, ahol a merev alá-fölé rendeltségi viszony kevésbé kötött. Ezzel megteremthetőek az olyan nevelési színterek, ahol hatékonyabban elsajátíthatóak azok a képességek, amelyek a társadalmi és intézményi célok eléréséhez szükségesek. A totalításra törekvés helyett a gyermek személyi-

ségfejlődése és szocializációja kerül előtérbe, ami szintén feltétele az érdemi pedagógiai gyakorlatnak. Az általános szempontokon túl részletesen kitérek az elméletekre a csoportfoglalkozások gyakorlati leírása után. A foglalkozások bemutatásához a kollégáimmal (Benke és munkatársai 2021) készített Szakmai program és módszertani útmutatót használok fel, amely a Bolyai Farkas Gyermekotthoni Központ megbízásából készült.

Jóvátételi kör

A jóvátételi kör első lépése megvizsgálni, hogy az adott probléma megoldható-e resztoratív technikával és a nevelőtestületben van-e olyan személy, aki mediátorként részt vehet a folyamatban – utóbbi a gyermekotthonokban kifejezetten összetett kérdés, mivel a növendékek és nevelők közötti kapcsolat sokrétű. A csoportfoglalkozás legfontosabb feltétele az önkéntesség, akár gyermek-gyermek, akár gyermek-felnőtt konfliktus esetén. Így biztosítható, hogy a sértett őszintén meg tudja fogalmazni azt a jóvátételt, ami enyhíti a sérelmét. További előzetesen vizsgálandó feltételek, hogy az elkövető vállalja-e az okozott sérelmet és a sértett pedig ad-e lehetőséget reparációra. A következő lépés, hogy a kijelölt mediátor felkészíti a résztvevőket a jóvátételi körre; összefoglalja a jóvátételhez szükséges lépéseket, biztosítja a feleket, hogy egyenrangúak a folyamat során és megállapítja, hogy bármely szereplő kérésére megszakítható az eljárás. Amennyiben a sértett és az elkövető is elfogadja a feltételeket, lehetőséget kapnak, hogy a saját szempontjukat ismertessék a konfliktussal kapcsolatban. Ezt követően a mediátor – ha szükséges – olyan segítő kérdéseket tesz fel, amivel könnyebben megérthetőek a kiváltó okok, motivációk és a tanúsított érzelmek. Ezután a sértett kifejti, milyen jóvátételt tart szükségesnek, amit az elkövető vagy elfogad, vagy elutasít. Az előbbi esetén a tárgyalási szakasz lezárul, a második esetben a mindkét fél által elfogadott jóvátételig folytatódik – növendék-növendék konfliktus esetén ésszerű kereteken belül. A jóvátételt mindig aktív cselekvésben kell kifejezni, nem tartalmazhat tiltást. A jóvátételt érdemes „szerződészerűen” írásban megfogalmazni, ami tartalmazza a végrehajtás pontos körülményeit.

A gyermekotthoni jóvátételi kör több hasonlóságot mutat az igazságszolgáltatás területén alkalmazott resztoratív technikákkal. A kollégáimmal igyekeztünk megtartani a legfontosabb elemeket és azokat integrálni a gyermekotthoni környezetbe. Mivel a helyreállító technika alkalmazása eredményes bűnmegelőzési szempontból (Strang és Sherman 2007) olyan jó gyakorlat kialakítását tűztük ki célul, ami alternatívája lehet a hagyományos büntetőszemléletnek. A dezintegratív szegyenkeltés és a kirekesztés elkerülése alapvető a hosszútávú nevelési munka szempontjából. A proszociális csoport megteremtése elengedhetetlen az alapvető értékek és normák közvetítése szempontjából. A resztoratív technikával a növendékek olyan kompetenciafejlesztő eszközöket sajátíthatnak el, amelyek érdemben segítik elő a nevelőtestület (és a többségi társadalom) célkitűzéseinek elérését. A kontrolllegyensúly szempontjából kiváló lehetőség, hogy a jóvátételi kör során a nevelők törekednek arra, hogy egyenrangú félként vegyenek részt a növendékekkel a konfliktusrendezésben. Már a sérelem felismerése és a reparációs igény is csökkentheti a kontrolldeficitet és a tanult tehetetlenség érzetét, a sikeres jóvátétel további alkalmat ad a kontrolllegyensúly elérésére.

Visszafogadó kör

A gyermekotthoni munka során komoly kihívást jelent, hogy bizonyos növendékek hetekre vagy akár hónapokra eltűnnek az intézményből (tartós engedély nélküli távollét). A kimenők szabályozásában gyakran megjelenik az eltérő hatalmi struktúra, ami olyan dezintegratív folyamatokhoz vezet el, amiben a nevelők csak represszív-szabályozó szerepben tűnnek fel. A távollétek hátterében számos ok állhat, tapasztalatom szerint sokszor a gyermekotthon nem tud jobb környezetet biztosítani a növendékek számára, mint az a család, ahonnan nevelésbe vették. A nem megfelelő fizikai környezet, a folyamatos konfliktusok, a szelekciós-dezintegratív folyamatok, az intézményen belüli (bagatell) bűncselekmények miatt az intézetek sokszor nem teremtik meg a bántalmazó-elhanyagoló család alternatíváját. Sok esetben még a személyiségfejlődésre ártalmas családi kötődési minták és környezet is fontosabb a gyermekek számára, mint a gondozási hely légköre.

A visszafogadó kör ezekre a problémákra adhat megoldást, hogy a tartós engedély nélküli távollétből visszaérkező gyermek ne megbélyegzéssel (pl. drogos, prostituált) és kirekesztéshez vezető folyamatokkal szembesüljön először a visszaérkezés után. Ehelyett egy olyan csoportfoglalkozáson vesz részt, ahol a csoport értékei és normái kerülnek előtérbe, és megerősítést kap, hogy fontos szereplője a közösségnek. Elsődlegesen biztosítjuk a növendéket arról, hogy elfogadással és megértéssel fordulunk felé, elősegítve a szocializációs közeghez való kapcsolódását. Ezt követően a növendék lehetőséget kap, hogy megossza a társaival a távollétének okait, motivációit. Mivel a közösségnek kiemelt szerepe van a gyermekotthoni nevelés során, így a visszafogadó körön a többi növendék is részt vesz. Általában a fiatalok érzelmileg bevonódnak, ha az egyik társuk hosszú időre eltűnik a csoportból, így ők is lehetőséget kapnak a kérdésre. Természetesen ilyen esetben a tartós engedély nélküli távollétből visszaérkező növendék érdeke az első, így ő kontrollálhatja a beszélgetést. Ezek az alkalmak elősegítik, hogy az érintett növendék megtapasztalhassa a közösségből fakadó összetartó erőt, amit pozitív üzenetekkel is kifejeznek számára. Miután elhangoztak a megerősítések, a közös rituálé következik, ami tovább növeli a csoport-kohéziót.

A visszafogadó kör egyik alapvető funkciója, hogy elkerüljük a tartós engedély nélküli távollétből hazatérő növendék megbélyegzését. Akár gangekben töltötte a távollétet a fiatal és bagatell-bűncselekményeket követett el, akár prostitúcióban volt érintett, a csoportfoglalkozáson lehetőséget kap, hogy visszatérjen a szocializációs közeg tagjaként. A bizalmi-támogató közeghez való kapcsolódás alapvető feltétele a proszociális személyiségfejlődésnek, ezért kerüendő, hogy a távollét alatti magatartás megbélyegezze a gyermeket és elforduljanak tőle a gondozók és a növendékek. (A tapasztalatom alapján a gyermekotthonokból távollévő fiatalok szinte kizárólag olyan deliktumok elkövetésében vesznek részt, mint a szabálysértési értékre elkövetett lopás, a kisebb kárt okozó rongálás vagy a garázdaság, amikre [kriminál]pedagógiai eszközökkel hatékonyan lehet reagálni.) A csoportfoglalkozás során nem alkalmazhatóak olyan totális elemek, mint a struktúra és a kontroll, mivel a gyermek érdekét nem szolgálja, hogy minél nagyobb legyen a kontrolldeficit a visszaérkezése után. A foglalkozás leírásából kitűnik, hogy teljes mértékben kerüli a szubmergenciát, ugyanis a hatalommal rendelkezők megértéssel fordulnak a kialakult élethelyzet iránt, és a továb-

bi pedagógiai munkát ennek alapján tervezik. Ezáltal nem a deviáns magatartás válik elfogadottá, hanem jól elhatárolhatóan nem a személyiség, hanem maga a deviáns magatartás bélyegződik meg.

Csoport kör

A csoport körnek nincsenek konkrét lépései, mivel különféle céljai lehetnek: egyebek mellett a csoportprogramok megszervezése, konfliktusok rendezése, edukációs programok vagy az érdekérvényesítés (pl. csoport- vagy hárszabály módosítása). A csoportfoglalkozás összehívását kezdeményezhetik a nevelők mellett a növendékek is, ha az aktuális problémát közösségi szinten szeretnék megvitatni. A traumatudatos és gyermekközpontú szemlélet érvényesülése az elsődleges a csoport körök alatt, mivel életkortól függetlenül megoszthatják a növendékek a véleményüket a csoport működéséről, a nézeteltéréseikről, és lehetőséget kapnak beleszólni az étlap vagy a szabadidős programok megtervezésébe. A saját szükségletek és igények felismerése, kommunikálása, érvényesítése és megvédése hatékonyan fejleszti a kompetenciákat, ezáltal támogatva az önálló életre nevelést.

A szabad vélemény- és érzelemkifejezésnek nagy szerepe van a kontrolllegyensúly megteremtésében. A csoport körök alkalmával nem csak lehetőséget kapnak a fiatalok, hogy kifejezzék magukat a megjelölt témákban, hanem kommunikációs technikákat is tanulnak, hogy biztosítottak legyenek a normakonform eszközök a célkitűzésekhez. Az erőszakmentes kommunikáció (Rosenberg, 2001), az én-kommunikáció, a szükséglet-kommunikáció vagy az értő figyelem mind olyan módszerek, amelyek támogatják a proszociális fejlődést. A fiatalok ezen technikák elsajátításával egyre könnyebben fejeznek ki problémákat, mivel a környezetben megkövetelt a címkézés és a dezintegratív szégyenkeltés elkerülése. A csoportfoglalkozás során azt közvetítjük a növendékek felé, hogy az (átmeneti) otthonukban számíthatnak a felnőttek és egymás segítségére, mivel a problémaviselkedés következménye nem valamilyen címke vagy hagyományos büntetés.

Összegzés

A munkatapasztalatom és a szakirodalom összegzése közben egyre inkább felismertem, hogy a gyermekotthoni munka során a kriminológiai elméleteknek csekély a gyakorlati alkalmazása. Indokolt lenne a kriminológusoknak és a pedagógusoknak empirikus kutatásokat végezni a gyermekvédelmi szakellátásban az oksági elméletek mentén, hogy a kapott eredmények elemzése után különféle integrációs módszereket és stratégiákat lehessen felépíteni. Emellett az elméletek széleskörű alkalmazása és gyakorlati használhatósága elősegíthető lenne továbbképzésekkel is, hogy minél többen ismerjék fel a deviancia kiváltó okait és a korrekciós nevelés módszertanát a szakellátás területén. Az eredményesség mérhető lenne a növendékek elő- és utóéletének együttes elemzésével, illetve a csoportfoglalkozások hatékonyságvizsgálattal is.

Irodalomjegyzék

BECKER, H.: *Outsiders*. New York, 1963, New York: Free Press.

- BENKE RENÁTA – FÜKŐ FERENC – SIGMOND TAMÁS – SZÖGECZKI KATA: *Szakmai program és módszertani útmutató*. Bolyai Farkas Gyermekotthoni Központ, 2021, Kézirat.
- BERTA JUDIT – CSABAI KRISZTINA: *Szocializáció gyermek- és serdülőkorban*. Budapest, 2018, Akadémiai Kiadó.
- BOTH EMŐKE: A gyermekvédelmi rendszer és a bűnözés összefüggései. *Család Gyermek Ifjúság*, 2003/12. sz. 5-12. http://epa.oszk.hu/03400/03457/00022/pdf/EPA03457_csalad_2003_4.pdf Letöltve: 2022.03.16.
- BRAITHWAITE, J.: *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, 1989 Cambridge University Press. Hivatkozva: György, 2019
- FARRINGTON, K.: The modern prison as total institution? Public perception versus objective reality. *Crime & Delinquency*, 1992/1. sz. 6-26.
- GYÖRY CSABA: Címkezéselméletek. In: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary Kft., 167-177.
- LEMERT, E. M.: *Social pathology; a systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. New York, 1951, McGraw-Hill.
- MEAD, G. H.: *Mind, Self and Society from the Perspective of a Social Behaviorist*. Chicago, 1934, IL: Chicago University Press.
- MERTON, R. K.: *Társadalomelmélet és társadalom struktúra*. Budapest, 1992, Osiris.
- Rosenberg, M.: *A szavak ablakok vagy falak – Erőszakmentes kommunikáció*. Budapest, 2001, Agykontroll.
- STRANG, H. és SHERMAN, L.: Restorative Justice to Reduce Victimization. In: Welsh, B. C. és Farrington, D. P. (a szerk.): *Preventing Crime: What Works for Children, Offenders, Victims and Places*. H. n., 2007, Springer. 147–160.
- TITTLE, C. R.: Continuing the discussion of control balance. *Theoretical Criminology*, 1999/3. sz. 344–352.
- TITTLE, C. R.: Refining Control Balance Theory. *Theoretical Criminology*, 2004/4. sz. 395–428.
- TITTLE, C. R.: Thoughts stimulated by Braithwaite's Analysis of Control Balance Theory. *Theoretical Criminology*, 1997/1. sz. 99–110.

MOLNÁR ANNA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

A JAVÍTÓINTÉZETI LETARTÓZTATÁS EMPIRIKUS VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERTANA

Bevezetés

A következőkben ismertetem a kutatási problémát, majd az ahhoz kapcsolódó legfontosabb fogalmakat. Vázzom a kutatási kérdéseimet, melyekre választ szeretnék kapni a vizsgálat során. Magyarazatot adok arra, hogy miért a kvalitatív megközelítésre, azon belül az interjúra esett választásom, majd bemutatom az általam választott további módszereket és eszközöket, és ismertetem azok relevanciáját a témában. Bemutatom és indoklom a mintavételi eljárás folyamatát, vagyis az interjúalanyaim kiválasztásának módját. Kitérek kutatói szerepemre, mely azért is lényeges, mert magam is egy letartóztatást fogatosító intézetben dolgoztam 4 évig. Ennek okán is hangsúlyt fektetek jelen kutatás kihívásainak bemutatására, valamint rámutatok a vizsgálat korlátaira és kutatásom etikai vonatkozásaira. Végül pedig bemutatom, hogy miként elemzem az általam összegyűjtött adatokat, milyen kategóriák mentén kódolom azokat annak érdekében, hogy a válaszadók által elmondottakat pontosan ismertessem és a kutatási kérdésekre adekvát válaszokat adjak.

A kutatási probléma

A javítóintézeti letartóztatás intézménye 1995 óta van jelen a hazai gyakorlatban, azelőtt a büntetés-végrehajtási intézetekben fogatosították ezt, a – akkor még „előzetes letartóztatásnak” nevezett – kényszerintézkedést. Létrejöttét aktív szakmai diskurzus övezte és övezi a mai napig is, az intézkedés létjogosultsága mellett- és ellen is felszólalnak a szakemberek (B. Aczél 2000; EUB-1/2010. Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága Ellenőrző bizottságának; Both 2010; Lantos 2015) .

Elsőként fontos megkülönböztetni a javítóintézeti letartóztatást a javítóintézeti neveléstől. Előbbi egy, a büntetőeljárás során alkalmazható kényszerintézkedés, utóbbi pedig a bíróság által elrendelt, szabadságelvonással járó intézkedés. Célját, valamint a végrehajtás rendjét tekintve hasonló a két terület, azonban bizonyos rendelkezések mentén eltér egymástól e két jogi intézmény. A 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról 414. § (1) tartalmazza azokat a szabályokat, melyek a javítóintézeti nevelés során alkalmazandók, a javítóintézeti letartóztatás során azonban nem. Utóbbi végrehajtására szigorúbb szabályok az irányadók.

A javítóintézeti környezetben megvalósuló letartóztatás során két vezető szemlélet(nek kell) érvényesül(nie). Az egyik a *nevelési szemlélet*, mely magába foglalja a speciális preven-

ció eszközeit, a fiatalok személyi körülményeinek, életkori sajátosságainak figyelembevételét, a bűnelkövetésükhöz kapcsolódó bio-pszicho-szociális hátteret, tehát egyfajta pedagógiai-szakmai szemüvegen keresztül tekint a növendékekre. A másik az *igazságügyi szemlélet*, mely alapvetően a büntetőjogi megközelítést jelent, fókuszában elsősorban a társadalom védelme áll, és amelyben a büntetőjogi beavatkozás végső eszközként jelenik meg. A javítóintézeti letartóztatás során ez a szemlélet főként az őrzésvédelemben jelenik meg. Kutatásom során arra keresem a választ, hogy a javítóintézeti letartóztatásban részt vevő szakemberek miként tudják összeegyeztetni a két szemléletet úgy, hogy közben meg tudjanak felelni a Gyermekjogi Egyezményben megfogalmazott alapvető célnak, azaz a gyermek legfőbb érdeke érvényesítésének (Herczog 2007).

A téma relevanciája az alábbi két gondolattal támasztható alá:

„A szakemberek álláspontjában az a fő különbség, hogy az igazságszolgáltatásnak mennyiben kell nevelő funkciót betöltenie, illetve, hogy mennyiben része a gyermekvédelmi rendszernek. A fiatalkorúakat tehát elsősorban gyermeknek vagy elsősorban elkövetőnek kell-e tekinteni. (...) reméljük, hogy a szakmák közötti beszélgetés a jövőben is tovább fog folytatódni, annak érdekében, hogy az álláspontok egyre jobban közelítsenek egymáshoz.” (Both 2010)

„Napjaink kriminológia- és jogtudományának egyik alapvető feladata, hogy feltárja azokat a tényezőket, kidolgozza azokat az elveket és jogi kereteket, amelyekben a klasszikus büntetőjog formáinak megtartása mellett a kezelő szemlélet törekvései is megvalósíthatók” (Fülöp és Nagy 2003, id. Kerecsi 2007, 41)

Konceptualizálás

Jelen kutatásnak hat központi fogalma van, melyeket az alábbiak szerint konceptualizáltam:

- *Nevelési szemlélet*: A fiatal életkorából adódó sajátosságok állnak a szemlélet középpontjában. Célja a fiatalkorú személy reszocializációja, mely érdekében – a büntetőjogi kompetencián túllépve – veszélyeztetettség esetén is be lehet avatkozni (Kerecsi 2007).
- *Igazságügyi szemlélet*: Büntetőjogi megközelítés, mely a tettarányos felelősségi rendszerre támaszkodik, fókuszában a társadalom védelmének szükségessége áll. Nem veszi figyelembe a bűncselekmény mögött meghúzódó komplex oksági folyamatokat (Kerecsi 2007).
- *Ambivalencia*: A nevelési- és az igazságügyi szemlélet, a gyakorlatban történő összeegyeztetőségére utal. A fiatalkorból adódó sajátosságok eltérő válaszokat igényelnek a hatóságok részéről, a büntetőjogi keretek miatt azonban csak a bűncselekményre tudnak reagálni, a háttérben meghúzódó fiatalkori devianciáktól függetlenül (Kerecsi 2007).
- *Szereplők*: Azok a szakemberek, személyek, akik valamilyen módon találkoznak a letartóztatás hatálya alatt álló fiatallal, ezáltal hatással lehetnek percepciójára, viselkedésére az egész folyamat során: bíró, ügyész, védőügyvéd, javítóintézeti nevelő, pártfogó felügyelő, rendőr, gyermekvédelmi gyám, szülő.
- *Lehetőségek*: Ez a fogalom a szereplők lehetőségeire utal, magába foglalja mindazt, amit az adott jogszabály meghatároz és lehetővé tesz munkakörükkel, tevékenységükkel kapcsolatban. (vö: igazságügyi szemlélet)

- *Motivációk, elvárások:* Az a mérlegelési lehetőség, mely az adott szereplőt illeti meg a döntéshozás vagy a fiatallal folytatott munka során, a jogszabályi kereteken túl. (vö: nevelési szemlélet)

A kutatási kérdések

A két szemlélet összeegyeztethetőségével kapcsolatosan három kutatási kérdést fogalmaztam meg:

I. Hogyan jelennek meg az ellentmondások és aránytalanságok a két szemlélet tekintetében, az intézményrendszer működésében?

Az első kutatási kérdés egyrészt dokumentumelemzés, másrészt a szakértői interjúk alapján válaszolható meg. A fiatalkorúakra vonatkozó nemzetközi dokumentumok, irányelvek, ajánlások, vélemények elemzése során választ kaphatunk arra, hogy milyen elveknek kell megfelelni a javítóintézeti letartóztatás során. A javítóintézeti letartóztatás, mint olyan, nem jelenik meg a nemzetközi dokumentumokban, így vizsgálódásom során a zárt intézeti nevelésre, a fogva tartásra, illetve specifikusan a letartóztatásra vonatkozó információkra fókuszálok. „*A jogalkotók a fiatalkori bűnözés kezelésére szerte a világon vegyítik a tetterányos és a reszocializációs felelősségi modell elemeit, hogy megtalálják a megfelelő arányt a fiatal életkorból adódó sajátosságok és a társadalom védelmének szükségessége között.*” (Kerecsi 2007, 38) Vajon túlsúlyba kerül-e az egyik szemlélet a dokumentumokban vagy a gyakorlatban? Milyen törekvések vannak arra vonatkozóan, hogy ezek ne csak egymás mellett működjenek a gyakorlatban, sokkal inkább egymással harmóniában?

II. Az igazságszolgáltatás szereplőinek milyen lehetőségei és motivációi, elvárásai vannak a letartóztatott fiatalkorúval szemben a két szemlélet tekintetében?

Minden általam megkérdezett igazságszolgáltatási szereplőt kötnek bizonyos jogi és szakmai-etikai követelmények. Felmerül a kérdés, hogy azokban az esetekben, amikor az igazságszolgáltatási vagy a nevelési szemlélet mellett döntenek, az emiatt a kööttség miatt van, vagy esetleg egyéni értékelés, meggyőződés miatt hozták meg az adott döntést? Bizonyos kategóriák mentén (a fiatalkorú, a büntetőeljárás időtartama alatt tanúsított magatartása, a tanulmányokban történő előrehaladás, szakmaválasztás, stabil jövőkép, családi kapcsolatok, kriminális kapcsolatok hátrahagyása) mit értékel a szakember javulásnak?

III. A letartóztatott fiatalkorú személy miként adaptálódik ezekhez az ambivalens lehetőségekhez, elvárásokhoz?

Az eredmények tekintetében nem elhanyagolható szempont a letartóztatás alanyának, azaz a fiatalkorú személynek a percepciója arról az időszakról, amit az intézetbe történő bekerü-

léstől, távozásig tart. Őt megkérdezve, választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy mik azok a fordulópontok a letartóztatási folyamatban, melyek pedagógiai szempontból pozitív vagy negatív irányba terelik, tehát valamilyen módon befolyásolják az általa megélt valóságot.

A módszerválasztás indoklása

Jelen kutatás célja a javítóintézeti letartóztatás *valóságának* megismerése és bemutatása, mely cél eléréséhez a kvalitatív megközelítés azért megfelelő, mert az a társadalmi valóság értelmezésére törekszik, ami nem az emberektől függetlenül létezik, sokkal inkább társadalmilag konstruált és jelentése a tapasztalatokon keresztül alakul ki (Davies-Francis 2018). Hiteles, valós, megélt tapasztalatok megismeréséhez nyújt eszközöket (Greene és Hill 2005; Pierre-Roulston 2006 in Davies-Francis 2018, 677), melyek segítségével feltárható a szereplők, illetve a fiatalok véleménye, tapasztalata, ezáltal pedig közelebb juthatunk a kutatási kérdések megválaszolásához. Számos kutatás, több aspektusból vizsgálta hazánkban a javítóintézeti nevelés intézményét, főleg kvalitatív megközelítést használva.

Hegedűs Judit (2000) a mélyinterjú módszerével vizsgálta a javítóintézetben élő fiatalok és az erőszak kapcsolatát. Szintén Hegedűs Judit (2007), a PhD. kutatása keretein belül a dokumentumelemzés, a megfigyelés, a kvalitatív interjú (a nevelőkkel és a növendékekkel egyaránt), és a fókuszcsoportos interjú módszerét alkalmazta, ezek segítségével komplex módon mutatta be a fiatalkori bűnelkövetés problémakörét, valamint a javítóintézetek világát. Rácz Andrea és dr. Lénárd Krisztina (2003) a strukturált interjú eszközével, valamint az ellátórendszer rendszerszemléletű elemzésével (SWOT-analízis) tárta fel a javítóintézeti nevelés dezintegrációs hatásait. A vizsgálat keretein belül fiatalkorú elkövetőket, hozzátartozókat, szakértőket, pedagógusokat és jogalkalmazókat is meghallgattak. Kerezi Klára és Kó József (2008) vegyes módszertannal, kérdőíves felmérés, valamint az ügyforgalmi statisztika elemzésének segítségével vizsgálta többek között a javítóintézeti nevelés hatékonyságát. Vad Lilla (2008) szakdolgozatában, a kérdőív és az interjú segítségével mutatta be a Debreceni Javítóintézet növendékeire jellemző sajátos nyelvhasználatot. Lantos Carmen (2015) interjú technikát alkalmazva hallgatta meg az letartóztatást végző intézet nevelőit, valamint növendékeit. Hegedűs Judit, Fekete Márta és Sipos Szandra (2016) többek között javítóintézetekben kutatott a félig strukturált interjú, valamint iratanyagok elemzésének segítségével.

A gyakorlatban is részt vevő szakemberek számos tapasztalatot osztottak meg a javítóintézeti neveléssel és a javítóintézetben fogatosított letartóztatással kapcsolatban. (B. Aczél 2000; Szarka 2007; B. Aczél 2010; Karanedev 2010; Laczkovics 2010)

Nemzetközi szinten fellelhetőek olyan kvalitatív kutatások, melyek az általam vizsgálni kívánt szemléletekkel kapcsolatosak. Henriksen és Prieur (2019) a védelem, a kezelés és a büntetés egymással versengő és egymásnak ellentmondó eszméjét vizsgálta a gyakorlatban, etnográfiai kutatás keretein belül, egy dániai, fiatalkorúaknak létrehozott „biztonsági” intézetben. Az intézetben élő fiatalokkal és a személyzettel is készítettek interjúkat. Mears-Pickett-Mancini (2015), többek között a fiatalkorú bűnelkövetők rehabilitációjának és büntetésének egyidejűleg való alkalmazásának támogatottságát vizsgálták, kérdőíves formában, olyan egyetemi hallgatók körében, akik kriminológia és igazságszolgáltatással kapcsolatos kurzusra jártak.

Adatgyűjtés

A kutatás során elsődleges és másodlagos adatokat is szeretnék gyűjteni. Előbbi olyan információkat takar, melyek a gyűjtés előtt nem léteztek, utóbbi pedig már meglévő adatokra utal, melyeket korábban vagy nem elemeztek, vagy más módon szándékoztak elemezni (Davies-Francis 2018).

Elsődleges adatgyűjtés

Az interjú

„Az interjúk elsődleges adatforrásként jöhetnek szóba feltáró jellegű kutatásokban, akkor, ha a kutatni kívánt jelenségről nincs szisztematikus előzetes tudásunk, ha nem áll rendelkezésre erről másféle adat, vagy ha a szóban forgó viselkedés megfigyelése lehetetlen vagy etikai szempontból problematikus. Ugyancsak fontos forrás az interjú a múltbeli tapasztalatok megismeréséhez. Az interjúkon keresztül nem pusztán az emberi viselkedést és az erről való vélekedéseket tanulmányozhatjuk; az elhangzottak spektruma kiterjeszhető a vágyott, elképzelt, közösségileg érvényesnek gondolt jelentések felé” (Németh 2020, 406).

A vizsgálat fő eszköze a félig strukturált interjú, melynek sajátossága, hogy bár van a kérdező kezében egy vázlat –, a kérdések azonban nincsenek konkrétan megfogalmazva, és nincs pontos sorrendjük. A vázlat abba az irányba tereli a beszélgetést, amire a kutató kíváncsi. A válaszadónak lehetősége van kifejteni az álláspontját, de ha esetleg elkanyarodna a témától, vissza lehet térni. Fontos, hogy ilyen esetekben ne szakítsuk félbe az interjúalanyt, sokkal inkább kérdésekkel tereljük őt a számunka releváns válaszok felé. (Davies-Francis 2018). Ennek segítségével könnyen mederben lehet tartani a beszélgetést, de felmerülhetnek olyan válaszok is az interjúalany részéről, melyek új elemzési szempontokat hívhatnak elő. Fontos szót ejteni az aktív interjúszemléletről is, mely szerint *„az interjú nem egy egyoldalú beszélgetés, ahol a kérdező irányít, hanem a kérdező és a válaszadó közösen, együttműködve alkotja meg a „tudást”. Ez azt jelenti, hogy az elemzés során nem csak a válaszok tartalmát vesszük figyelembe, hanem azt is, hogy azok hogyan alakultak ki.”* (Holstein-Gurbrium, 2013) Erről részletesebben a 'kutatói szerep' alcím alatt írok.

Annak érdekében, hogy minél megbízhatóbb legyen az interjúvázlat, próbainterjúkra van szükség, hiszen *„a tudományos vizsgálatoktól elvárják a kutatás minőségének a folyamatos ellenőrzését.”* (Szabó-Gajduschek, 2020) Az első próbainterjú tapasztalatai szerint a második kutatási kérdésben szereplő „elvárás” szó használata nem szerencsés, hiszen – az interjúalany visszajelzése szerint – a szakember nem várhat el semmit a fiától, mert kötik a jogszabályok. Magát a szót nem fogom kivenni a kérdésből, mivel annak tartalmát a konceptualizálásról szóló részben ismertetem, illetve a 2. kutatási kérdés kapcsán értelmezem. Azonban a kérdésfeltevéskor nagy hangsúlyt fogok fektetni arra, hogy ne legyen félreérthető a fogalom. Mindegyik „szereplő-csoport” esetén szükség van egy ilyen próbára, mert *„amennyiben az interjúzó helyesen teszi fel a kérdéseket, akkor a válaszadó meg fogja adni a kívánt információt.”* (Holstein-Gurbrium, 2013, 118)

Az elitinterjú

A szereplők megkérdezése kapcsán fontos szót ejteni az ún. elitinterjúról, ami a szakértői interjú egy sajátos formája. „(...) *valamely téma szakértőivel vagy olyan egyénnel készül, akik pozíciójukból, befolyásolási képességükből vagy éppen kapcsolatrendszerükből fakadóan bizonyos típusú információk, tudások, döntési jogkörök birtokában vannak, amelyek mások számára nem hozzáférhetők.*” (Németh 2020, 395) Az általam megkérdezni kívánt szereplőkre is igaz ez a definíció, ezért a velük készített interjúnak a nehézségeit is számba kell venni: a szereplők sokszor nehezen elérhetőek, jellemző lehet rájuk, hogy visszautasítják az interjút, vagy nem válaszolnak a feltett kérdésre, de az interjúalany pozíciójából adódó elfoglaltságai miatt szintén nehezített a beszélgetés létrejötte. Ezekre a körülményekre felkészülve érdemes részletesen megtervezni az interjú folyamatát. Lényegre törő, rövid kérdésekre van szükség, ezzel felkészülve arra, hogy kevesebb idő áll rendelkezésünkre. Az adatok rögzítésére megfelelő alternatíva lehet a jegyzetkészítés, vagy a főbb pontok megjegyzése abban az esetben, ha az interjúalany nem járul hozzá a hangfelvétel készítéséhez. A kutatónak meg kell győznie a válaszadót felkészültségéről, kompetenciájáról, ugyanis ez hatással van az alany válaszadási hajlandóságára, ez pedig minden interjú előtt egyedi felkészülést igényel. (Kristóf 2019) Esetemben ez azt jelenti, hogy minden szereplővel tisztáznom kell saját pozíciómat az interjú elején, ismerniük kell a téma kapcsán kompetenciáimat és határait, azonban a kutatást megelőző szakaszban is nagy hangsúlyt kell fektetni az adott szereplő által képviselt szakterület megismerésére.

A fiatalkorúakkal készített interjú

A fiatalkorúakkal készített kvalitatív kutatás innovatív technikákat, vagy a hagyományos – a felnőttek esetében már bevált – lehetőségek adaptálását kívánja meg a kutatótól, figyelembe véve az interjúalanyok eltérő életpaszteit és kompetenciáit. (Docherty-Sandelowski 1999; Punch 2002; O'Reilly-Dogra 2017) A fiatalokkal készített interjú több szempontból különbözik a felnőttekkel végzettől, részben a fiatalok eltérő fejlődése, a generációs különbségek, illetve a fiatalkorú interjúalany, a felnőttekről alkotott képe miatt. A hagyományos és innovatív technikák flexibilis használata hatékonyan kezelheti ezeket a különbségeket. (Punch 2002)

Kutatásom során a hagyományos technikák adaptálását tűztem ki célul, mert az innovatív eszközökkel történő interjúzás sokszor időigényes és a javítóintézeti környezetben – a végrehajtás rendje miatt – kevésbé alkalmazható. A növendékek tekintetében azokra a fordulópontokra vagyok kíváncsi, melyek – számukra – pozitív vagy negatív irányba terelheték a letartóztatás folyamatát. Az interjúvázlat kapcsán Dan P. McAdams élettörténeti interjúvázlatára támaszkodva fogalmazom meg kérdéseimet. (Komenczi és Rác 2007)

A fiatalkorú bűnelkövetők körében – a beszédprodukción, valamint a feldolgozás területén jelentkező – kommunikációs nehézségek széles körben elterjedtek. Snow és Powell (2004) kutatása szerint narratíváik kevesebb konkrét részletet tartalmaznak, mint nem bűnelkövető társaiké, mindemellett jellemzően nem veszik észre, ha az őket hallgató sze-

mély félreértette mondandójukat. Nehézséget okozhat számukra olyan kérdésekre válaszolni, melyek nem szó szerint értendően vannak megfogalmazva, vagy amikor hosszú, összefüggő válaszokat kell adniuk. Amanda Holt és Nicholas Pamment (2010) kutatási eredményei szerint, a fiatalok bűnelkövetők nyugtalanná váltak, valamint kiestek a fókuszról a 20 percnél hosszabb ideig tartó interjúhelyzetekben. Ez a probléma megjelenhet alapvetően az összes fiatal személlyel folytatott interjú során, de a fiatalok bűnelkövetők esetében ez súlyosabb lehet a jelentősen magasabb szintű kábítószer- és alkoholfogyasztást, a mentális egészség problémáit, valamint a tanulási zavarok miatt. (Chitsabesan és mások 2006; Rijo és mások 2016)

Éppen ezért kellő körültekintéssel kell megtervezni és lebonyolítani a letartóztatott fiatalokkal történt beszélgetést, inkább kérdésekkel kell segíteni, mintsem elvárni tőlük, hogy maguktól meséljenek. Természetesen a kutatónak – amennyire az lehetséges – fel kell mérnie az adott fiatal képességeit, és ahhoz mérten kell lefolytatni az interjút. Snow és Powell (2004) néhány praktikus információt fogalmazott meg tanulmányában, „*Mit kell tudniuk a jogalkalmazóknak a fiatalok bűnelkövetők verbális hiányosságairól?*” címmel. Bár eredetileg az igazságszolgáltatás dolgozóinak ajánlják ezek figyelembevételét, illetve nem szerencsés egy kihallgatást összehasonlítani az interjú helyzettel, azonban néhány eleme a kutatás során is hasznos lehet:

- Fontos, hogy a kutató rövid mondatokat, egyszerű nyelvezetet használjon, valamint ne fogalmazzon képletesen.
- Időnként adjunk teret az ellenőrző kérdéseknek, például úgy, hogy ugyanazt a kérdést különböző módon tesszük fel, és közben figyeljük a válaszok következetességét.
- Több időt kell adni a válaszadásra, és egyértelmű jelzéseket kell adni akkor, ha a válaszok egyes aspektusai nem érthetőek.

Függetlenül attól, hogy felnőttekkel vagy fiatalokkal készítünk interjút, a beszélgetés elején szükség van egy rövid bemutatkozásra, mely magába foglalja a kutató intézményi kötődését, a kutatás célját és a részvétel önkéntességét. Az interjúhelyzet során szükséges bizalom kialakításához beszélni kell az anonimitás biztosításáról, a jogi és etikai védelemről, továbbá a válaszok rögzítésének és tárolásának módjáról. (Németh 2020)

A kutatói szerep

Az interjúkészítés során figyelni kell azokra a tényezőkre, melyek tágabb kontextusba tudják helyezni az interjúalany választát. Bengtsson (2013) ezt ún. „*silent data*”-nak, azaz „néma adatnak” nevezi, mely magába foglalja az egészen apró részleteket, és a nagyobb strukturális tényezőket is, melyek hatással vannak az adatfelvételre.

A kutatói szerepem ilyen „néma adatokat” eredményezhet, tekintve, hogy 4 évig én is nevelőként dolgoztam egy letartóztatást foganatosító javítóintézetben. A szereplőknek és a fiatalok interjúalanyoknak ennek tudatában megváltozhat az attitűdje irányomba, melynek lehet pozitív és negatív hozadéka is az eredmények szempontjából. Felmerül a kérdés, hogy vajon melyik a jó döntés, ha megosztom velük korábbi pozíciómat, vagy, ha teljesen semleges, úgymond kívülállóként veszek részt az interjúban.

A letartóztatott fiatalokban bizalmat kelthet az a tudat, hogy ismerem a világukat, esetleg találkozhattam ismerőseikkel, barátaikkal, vagy akár testvérükkel a korábbi munkám során. Az interjúalanyok nyitottabbak, az összegyűjtött adatok mélyebbek lehetnek. (Corbin és Buckle 2009) Ez azonban félre is viheti az interjút, elterelheti a fókusz a témáról, torz eredményekhez vezethet. Hill (2005) tanulmányában korábbi gyermekvédelmi kutatások eredményeiről ír, mely alapján a gyermekek akaratlanul is közlékenyebbek lehetnek olyasvalakivel, aki emlékezteti őket valakire – vagy épp ellenkezőleg. Az is megtörténhet, hogy bizalmatlanná válik az interjúalany, amennyiben a fejében – korábbi tapasztalatai miatt – negatív kép él a nevelőkről, és azonosít azzal. Williamson és Butler (1995) tapasztalatai szerint azonban a kutatás során sokkal inkább az a fő szempont, hogy a kutató meg tudja-e ragadni a résztvevők nézőpontját.

Kutatói szerepem a szereplők tekintetében is kettős. Ha „kívülállóként” pozicionálom magam, könnyen lehet, hogy a jogszabályok ismertetésével megy el az interjúra szánt idő. Ha pedig úgy mutakozom be, mint volt nevelő, aki kriminológiát végzett, hasznos információk maradhatnak ki a beszélgetésből, hiszen az interjúalany azt feltételezheti, hogy én tudom, mire gondol, adott esetben. (Corbin és Buckle 2009)

Jelen kutatás szempontjából szerencsésebb, ha úgy mutakozom be a fiataloknak, mint „volt” javítóintézeti nevelő. Ahogy az lejjebb olvasható (lásd: A kutatás etikai vonatkozásai), az interjú technika egyik hátránya, hogy korlátozottan képes mérsekelni a kutató és az interjúalany közötti hatalmi különbséget. Ettől a „közös ponttól” azonban azt remélem, hogy sikeresen csökkenti a távolságot. Továbbá, ahogy azt Kristóf (2019), valamint Corbin és Buckle (2009) írja, az „informált kívülálló” pozíciója bizonyul leginkább hatékonynak az ilyen esetekben. A vizsgált intézetcsoporthoz (korábbi) tagjának lenni nem befolyásolja indokolatlanul negatívan a folyamatot. A részletes reflexió, valamint a személyes elfogultságok és nézőpontok pontos tudatosítása csökkentheti a „bennfentességgel” kapcsolatos lehetséges aggályokat. (Corbin és Buckle 2009) *„A pozicionalitás lényege, hogy az interjú készítésekor és elemzésekor a kutató figyelembe veszi mindezeket a tényezőket, és reflektál arra, hogy jelenléte, fellépése és kérdései hogyan befolyásolták az interjú menetét és a válaszokat. Ezek értelmezésével érvényesebb eredményeket kaphatunk.” (Németh 2020, 393)*

Tehát szükséges azt hangsúlyozni, hogy bár sok tapasztalatom van a terepen, már nem dolgozom javítóintézetben, ez is segíti ennek a kettős pozíciónak a megszilárdítását. Munkám során többször kellett egyensúlyoznom a különböző szerepek között: gyógypedagógusként sok „interjúhelyzetben” vettem részt, amikor gyógypedagógiai állapotfelméréseket készítettem a fiatalokkal, mindemellett azonban nevelőként, csoportban, egészen más funkciója volt jelenlétemnek. Ilyen esetekben megoldás volt, hogy mindig kommunikáltam a fiatalok felé, éppen melyik szerepemben látanak. Jelen kutatás során is jó taktika lehet a kommunikáció, a szerepkonfliktus megelőzése érdekében.

Az informált kívülálló pozíciója alkalmas lehet a szereplőkkel történő interjúzás során is. Korábban, a Kriminológia MA képzés keretein belül tíz bíróval készítettem interjút (Molnár 2020), mely kutatás tapasztalatai szerint – miután elmondtam, hogy hol dolgozom és mit tanulok –, a szakemberek nyitottan álltak a beszélgetéshez, végig partnerként kezeltek.

Megfigyelés

A javítóintézetekben több napot tervezek eltölteni, így az interjúk során kapott eredmények gazdagítása, kiegészítése érdekében a megfigyelés módszerét is alkalmazom, mely akkor válik tudományossá, ha az irányítottan, bizonyos szempontok mentén történik. (Szokolszky 2020) A megfigyelés helyszínei a kutatás színterei lesznek, továbbá minden olyan lehetőséget igyekszem megragadni, ahol további adatokhoz lehet jutni, például fiatalkorúak ügyével kapcsolatos bírósági tárgyalásokon. A megfigyelés során – mivel alapvető ismeretekkel rendelkezem az intézményekkel kapcsolatosan – olyan tényezőkre fókuszálok, melyek a kutatás tárgyát képező két szemlélet kapcsán jelentősek. Ez minden olyan tárgyi, személyi, azon belül interakciós szempontot magába foglal, melyekben megjelenik a kettősség (pl.: rácsos kapuk – gyermekrajzokkal díszített falak). Kutatásom kvalitatív jellegéből adódóan azonban a megfigyelési kategóriák kötetlenebbek. A megfigyelő státusza szerint kívülállóként leszek jelen, valamint nyílt megfigyelést fogok alkalmazni, tehát pozícióm nyilvánvaló lesz a megfigyelt személyek számára. (Babbie 2003; Szokolszky 2020)

Másodlagos adatgyűjtés

Dokumentumelemzés

A dokumentumelemzés a másodlagos adatgyűjtés módszereként van jelen. Ezekre a dokumentumokra jellemző, hogy korábban azokat nem elemezték, vagy más módon kívánták vizsgálni azokat. (Davies-Francis 2018)

A dokumentumelemzés jelen kutatás során egyrészt a nemzetközi dokumentumokra, irányelvekre, ajánlásokra, véleményekre vonatkozik, a nemzetközi gondolkodásban megjelenő, a javítóintézeti letartóztatást átható elvek feltárására törekszem.

Emellett az elemzés a tárgyalási jegyzőkönyvek terjed ki, melyek tartalmazzák többek között a jogalkalmazó indoklását a letartóztatás elrendelésére, fenntartására és megszüntetésére vonatkozóan. Az általam megkérdezett interjúalanyok hivatalos dokumentumainak vizsgálatára a javítóintézet igazgatójától kell engedélyt kérni, illetve – attól függően, hogy a letartóztatás mely szakaszában vannak – a növendékek dossziéi hiányosak lehetnek, ha a kutatás időpontjáig nem érkeznek meg a hivatalos iratok a növendékügyi irodába. Ebből kifolyólag a vizsgált jegyzőkönyvek tőlük függetlenek, a bíróságok által biztosított dokumentumokba nyerhetek betekintést. A dokumentumokból származó adatok azonban így is alkalmasak az empiria gazdagítására, hiszen nem egyéni, hanem intézményi szinten vizsgálom a javítóintézeti letartóztatást.

Mintavételi eljárás

Kutatásom során a hólabda módszer segítségével fogom kiválasztani az interjúalanyaimat, mely több szempontból is előnyös lehet ezen a terepen. Egyrészt lehetővé teszi a kutató számára, hogy felvegye a kapcsolatot a nehezen elérhető társadalmi csoportokkal, „*tar-tozzanak akár a társadalmi hierarchia aljához, akár a csúcsához.*” (Kristóf 2019; Németh

2020, 389) Ha személyes ajánlás után valósul meg az interjú, csökken a kezdeti bizalmatlanság az interjúalany részéről. Odafigyelést igényel azonban, hogy az ajánlások során ne csak az adott csoport, egy bizonyos szegmenséből válasszunk interjúalanyt, mert az torzításhoz vezethet. (Németh 2020) Tehát, ha mondjuk a bírók csoportjára gondolunk, akkor a mintavétel során a bíróságok szervezetrendszerének több szintjéről kell választanunk. Ha területi szempontból vizsgáljuk a kérdést, szerencsés, ha nem csak fővárosi, hanem vidéki szakembert is meghallgatunk. Jelen kutatás nem reprezentatív, az elemzés során kerülni kell az általánosítást. Azonban, ha heterogenitásra törekszünk a mintán belül, akkor az növelheti az általánosíthatóságot (Németh 2020), jelen esetben a javítóintézeti letartóztatásra vonatkozóan. Érdemes póttagokat is választani, az esetleges lemondások miatt. (Kristóf 2019).

A letartóztatott fiatalok tekintetében kevesebb ráhatásom lesz a kiválasztásra, az intézet igazgatója, esetleg valamelyik munkatársa ún. „kapuőri” szerepben (James 2013) választja ki a fiatalokat. Annak érdekében, hogy ennél a csoportnál is megmaradjon a belső heterogenitás, – előzetes egyeztetés után – olyan interjúalanyokat szeretnék meghallgatni, akik a letartóztatás folyamatának különböző állomásain vannak, tehát vádemelés előtt, vagy után állnak, újonnan érkezett, vagy régebb óta bent élő, esetleg második/harmadik alkalommal letartóztatott fiatalokat. A torzítások elkerülése érdekében olyan fiatalokkal fogok interjút készíteni, akikkel a munkám során nem találkoztam, tehát nem ismerjük egymást.

Elemzés

Az adatok elemzését megelőzi a kódolási folyamat, mellyel feldolgozhatóvá és elemezhetővé tesszük az empiria során kinyert adatokat. Jelen kutatás kódolása során három technikát szeretnék használni, ugyanis ezek együttes használata nem zárja ki egymást. (Saldaña 2009) Mivel egy olyan kutatás tükrében beszélünk elemzésről, ami nem zajlott le, ezért a beszámoló híján azokat a kódolási technikákat mutatom be Saldaña (2009) alapján, melyek alkalmasak lehetnek a téma szempontjából:

a) In Vivo („élő”) kódolás

Az interjúalanyok által generált szavakra koncentrálok, melyeket a mindennapi életükben használnak, nem pedig a tudományos diszciplínákból vagy szakmai gyakorlatból származó kifejezésekre. Ez a fajta kódolás a fiatakorúakkal készített interjú elemzésekor bizonyul hasznosnak, amihez értékes adalékot nyújthat Vad Lilla (2008) szlengszótára, melyet a Debreceni Javítóintézetben készített.

b) Values („érték”) kódolás

Olyan kódok, melyek tükrözik az interjúalany értékeit, attitűdjeit és meggyőződéseit. Azokban az kutatásokban különösen hasznos ennek alkalmazása, melyekben különböző kulturális értékeket, inter- és intraperszonális tapasztalatokat és cselekvéseket vizsgálnak. Ez a technika az interjúk és terepen történő megfigyelés kapcsán merül fel, ahol lehetőség nyílik a személyen belüli és a személyközi helyzetek feltárására.

c) Versus („ellentétes”) kódolás

A versus-kódok azonosítják az egymással közvetlen konfliktusban álló jelenségeket, folyamatokat, fogalmakat. A kutatás ezen szakaszában még nincs információnk arról, hogy a válaszok alapján a két szemlélet valóban egymással szemben áll-e a gyakorlatban. Ennek kiderítésére ideális technika lehet ez a fajta kódolás.

A kutatás etikai vonatkozásai

A fiatalok személyekkel készített interjú során, a kutatónak mindig szem előtt kell tartania a felmerülő etikai dilemmákat és kihívásokat. (O’Reilly-Dogra 2017) Az, hogy a kutató miként reagál a kutatásban résztvevők esetleges sebezhetőségére, alapvető fontosságú az etika szempontjából (James 2013).

Egy fiatalok személyekkel készített interjúnál elsősorban a hatalmi pozícióból adódó helyzetek ellensúlyozására kell figyelni. Ennek tudatában úgy kell alakítani az interjú szituációt, hogy a fiatal minden kényszer nélkül, önkéntesen vegyen részt a kutatásban (Németh 2020). A javítóintézet, mint kutatási terep – zárt jellegéből adódóan –, a fiatalok elkövetők, mint alanyok további megfontolásokat igényelnek a kutatótól (Snow és Powell 2004; James 2013). Ebben az esetben nem csak a gyermek-felnőtt viszonyból-, hanem az intézet jellegéből adódó alá-fölé rendeltséget is figyelembe kell venni. Az alábbiakban négy szempont alapján (O’Reilly és Dogra 2017) mutatom be azokat az etikai kérdéseket, melyek a javítóintézeti növendékekkel megvalósuló kutatás során is érvényesek.

1. Titoktartás és anonimitás
2. Védelem az ártalmaktól
3. A kutató és a résztvevő közötti hatalmi különbségek ellensúlyozása
4. Tájékozottságon és önkéntességen alapuló beleegyezés

Titoktartás és anonimitás

Az interjúhelyzetben elengedhetetlen bizalom alapja lehet a titoktartás és az anonimitás, főleg egy zárt intézetben, ahol korábbi tapasztalatok, vagy az ismeret hiánya, illetve az ismeretlen, bizonytalan helyzet miatt jellemzően tartózkodóbbak az interjúalanyok. A titoktartási kötelezettség kiemelten fontos pontja az etikus kutatásnak, azonban bizonyos esetekben indokolt annak megszegése. Abban az esetben lehet megsérteni a titoktartási kötelezettséget, ha a kockázat azonnali és súlyos, azonban ennek megítélése igen nehéz. (Hill 2005; James 2013) Elfogadható megoldás lehet, ha a kutató jelzi az interjú kezdetekor, hogy a titoktartás garantált, amennyiben nem merül fel, hogy valaki veszélyben van. Ezt minden esetben úgy kell kommunikálni, hogy nem készül jelentés anélkül, hogy ne tájékoztatná arról az interjúalanyt. (Hill 2005)

A gyakorlati tapasztalatok szerint a fiatalok kevésbé lesznek őszinték, ha tartanak attól, hogy kiderül személyazonosságuk és emiatt valamilyen elmarasztalásban lesz részük. Előfordulhat az is, hogy az interjúalanyok számára nem világos, milyen következménye lehet ennek. (O’Reilly-Dogra 2017) Annak érdekében, hogy ne legyen kérdés az interjúalanyban,

az interjú kezdetén egyértelművé kell tenni az anonimitásra vonatkozó kérdéseket, az adatkezelés módját, a titoktartást, illetve annak határait.

Védelem az ártalmaktól

Minden kutatónak, aki emberekkel, különösen fiatalokkal és más veszélyeztetett csoportokkal dolgozik, egyik legfontosabb felelőssége, hogy a kutatásban való részvétel ne okozzon kárt a résztvevőnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden olyan helyzetet kerülni kell, ami érzékeny kérdéseket vet fel (O'Reilly-Dogra 2017). Egy javítóintézeti környezetben élő fiatal kiszolgáltatottsága nem csak életkorából adódik, sokan állami gondoskodásból érkeznek, életútjukban megjelennek traumatizáló események, illetve a büntetőeljárás számukra ismeretlen és kiszámíthatatlan folyamata is sérülékennyé teszi őket.

Beszélgetés közben olyan negatív érzelmek merülhetnek fel az interjúalanyban, mint a bűntudat, az aggodalom. Ezek megjelenése nem jóslható meg előre, egyes érzelmek az interjú közben jöhetnek elő, de előfordulhat, hogy néhány fiatal valamikor a beszélgetés után éli át azokat. Ilyen esetekben megoldást lehet, ha normalizáljuk ezeket az értékeket, és előre figyelmeztetjük az interjúalanyt azok lehetséges megjelenésére, azonban a lehetőségekhez mérten fontos elkerülni a szorongást okozó helyzeteket (O'Reilly-Dogra 2017). A kutató részéről óvatosságra és szakértelemre van szükség, az ehhez hasonló események elkerülése érdekében. Ha az interjúalany zaklatottá válik, a kutatónak kötelessége azonnali segítséget nyújtani, de nem lenne helyénvaló hosszabb távú támogatást vagy tanácsadást felajánlani. (Hill 2005) Ilyenkor érdemes jelezni az adott fiatallal foglalkozó mentálhigiénés szakembernek, hogy ha szükségét érzi, beszéljék át a növendékkel az interjún tapasztaltakat.

A kutató és a résztvevő közötti hatalmi különbségek ellensúlyozása

A kutató és a fiatal résztvevő közötti hatalmi különbségek egyrészt etikai problémákat vetnek fel, másrészt az adatok megbízhatóságára is negatív hatással lehetnek. Egyrészt, az interjúalany választását befolyásolhatja pozíciója, megtörténhet, „*hogy a kutatás alanya igyekszik olyan válaszokat adni, amelyeket számítása szerint a kutató kedvezően ítél meg.*” (Kutrovátz 2016, 97) Másrészt – ahogy az feljebb olvasható – megkérdőjelezhető a fiatal önkéntességen alapuló választása. Ez a következő pontban kerül részletes ismertetésre.

Kutrovátz (2016) tanulmánya alapján az interjú technika nem teszi lehetővé a felnőtt kutató és a fiatal interjúalany között feszülő egyenlőtlen hatalmi helyzet mérséklését. Könnyen vizsgaszituációban érezheti magát a résztvevő növendék, sok esetben érezheti úgy, hogy nem mondhatja el az igazat, ezzel megelőzve a kínos vagy fájdalmas beszélgetést. „*A kutatási helyzetben tehát érdemes ezt a távolságot valamiképpen csökkenteni érvényes és megbízható információk megszerzésének érdekében.*” (Kutrovátz 2016, 98) Punch (2002) kutatásának eredményei szerint azonban az egyéni interjúnak is vannak előnyei, a résztvevők pozitívan értékelték a bizalmas légkört, ahol könnyebb volt megosztani személyes véleményüket és tapasztalataikat. Egy javítóintézeti környezetben óhatatlanul felerősödik ez a felnőtt-fiatal asszimetria, a fiatalnak – a belső szabályok szerint – magáznia kell a kutatót, valamint időn-

ként az is elvárás lehet, hogy a felnőttek magázzák a növendékeket, ezzel is növelve a távolságot. Ahogy arról már feljebb írtam, a javítóintézzettel kapcsolatos tapasztalataim segíthetnek áthidalni ezt a távolságot.

Tájékozottságon és önkéntességen alapuló beleegyezés

A fiatalokékkal történő kutatás során az első kapcsolatfelvétel egy felnőtt személyen keresztül történik, alapvetően a szülőktől/gondviselőktől kell engedélyt kérni a kutatásra (Hill 2005). A letartóztatást foganatosító javítóintézetben az intézet igazgatójától kell beszerezni a szükséges engedélyeket. (Budapesti Javítóintézet Házi rend 2019) A javítóintézet személyzete komoly befolyásoló szerepet tölt be a megkérdezni kívánt fiatalok életében. Egy bőrtömbben végzett kutatás tapasztalatai szerint a személyzet megtagadhatja a résztvevőktől annak lehetőségét, hogy maguk döntsenek arról, részt kívánnak-e venni a kutatásban. Ez megnehezítheti a kutató számára a bizalmon alapuló kapcsolat kialakítását az interjúalannyal. (James 2013) Könnyen lehet, hogy a fiatal azért vállalja a feladatot, mert szeretne megfelelni a felnőtteknek, esetleg valamilyen jutalmat vagy megoldást vár a helyzettől. Fontos feladata a kutatónak felmérni az adott szituációt, a letartóztatott személy számára érthető módon elmagyarázni az interjú jellemzőit. Ideális esetben személyesen, az interjú kezdetén is meg lehet kérdezni a fiatalról, hogy szívesen részt vesz-e a kutatásban, miután tájékoztatást kapott annak céljáról, folyamatáról és következményeiről. (Hill 2005) A kvalitatív kutatás folyamata megnehezítheti az interjúalany számára, hogy artikulálja az interjú közben felmerülő aggodalmait, esetleg kiléphessen a szituációból (O'Reilly-Dogra 2017).

Ha a kutató arra gyanakszik, hogy az interjúalany nem önszántából van jelen, akkor elsősorban az etikai kérdéseket kell figyelembe vennie. (James 2013) A beleegyezés kapcsán fontos megemlíteni, hogy az nem egy egyszeri döntés, mely után a résztvevő nem léphet vissza. A beszélgetés teljes tartama alatt lehetősége van a számára kellemetlen kérdéseket megválaszolatlanul hagyni, továbbá bármikor véget vethet az interjúnak, ha nem érzi komfortosnak a helyzetet (Hill 2005; Kutrovátz 2016).

Korlátok, kihívások

Mint minden módszernek és eszköznek, az interjú technikának is vannak korlátai. (Kvale 1994; Babbie 2003; Németh 2020) „(...)egyetlen módszer vagy interjú technika sem „mindentudó”: minden megközelítésmódot a saját erősségeivel és gyengeségeivel, vakfoltjaival együtt, gondosan mérlegelve lehet megfelelően és körültekintően használni” (Németh 2020, 406) Ahogy arról korábban is írtam, a folyamatos kutatói reflexió segíthet az eredményeket tágabb kontextusban bemutatni, ezért érdemes terepnaplót vezetni, amit minden egyes interjúhelyzet után az aktuális tapasztalatokkal kell feltölteni.

Értékes adatokat kaphatnánk, ha az egyéneken- és a velük foglalkozó szakembereken, valamint a hozzájuk kapcsolódó hivatalos dokumentumok elemzésén keresztül, esettanulmányként mutatnánk be a javítóintézeti letartóztatásban megjelenő két szemléletet. A PhD kutatás keretei azonban, erre a komplex munkára szükségesnek bizonyulnak. Az esettanul-

mányhoz tartozó alanyok felkeresése rendkívül időigényes lenne, könnyen megtörténhet, hogy mire a kutató sikeresen felkeres minden szereplőt, a fiatal „továbbáll” egy másik intézetbe, esetleg haza kerül, ahol nehezített vagy egyáltalán nem lehetséges a felkutatása. Jelen dolgozatnak nem célja az ilyen komplex esettanulmányok bemutatása, sokkal inkább törekszik arra, hogy egy képet mutasson – egyéni tapasztalatokon keresztül –, a rendszer, az interjúalanyok által megélt valóságáról.

A külvilág számára nem-, vagy csak nehezen elérhető, zárt intézetekben történő kutatás megvalósulása kihívásokkal tarkított. (Kerecsi-Gosztonyi 2019; Fekete 2021) A kutatás lefolytatása, valamint a belépés engedély birtokában valósulhat meg, mely jelen vizsgálatban, a többféle kutatási helyszín miatt hosszú adminisztratív munkát igényel. Ide tartozik továbbá az intézetek szigorúan strukturált napirendje, melyhez igazodni kell. Ebből kifolyólag könnyen megtörténhet, hogy a kutatónak várnia kell két interjúalany megkérdezése között, melynek időtartama nehezen bejósolható, ha az egyik fiatal épp kihallgatásra/beszélőre/egyéb programra viszik el, akár az interjúhelyzet kellős közepén. „Több nemzetközi börtönkutatás hívja fel a figyelmet arra, hogy a börtönök meglehetősen gyanakvóak lehetnek a kívülről jövőőkkel (jelen esetben a kutatókkal) kapcsolatban, mivel minden egyes megjelenésükben benne van az a félelem, hogy valami olyasmi kerül napvilágra, vagy olyan magyarázattal, ami vagy negatív megítélésben, vagy belső szervezeti konfliktusokban ölt testet.” (Fekete 2021, 32) Bár az előző idézet a börtönökről szól, az általam vizsgált intézetek is eszerint a dinamika szerint működnek, éppen ezért a kutatás lefolytatásakor minden esetben igazodni kell a belső szabályokhoz, a publikálás során pedig kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy az intézmény méltányolható érdekei ne sérüljenek. (Kerecsi-Gosztonyi 2019)

További esetleges nehézségek is adódhatnak az olyan küldő hatásokból, mint a COVID-19 világjárvány, vagy aktuálisan az energiaválság. A változások az általam kutatott intézményekre is hatást gyakoroltak (és gyakorolnak a mai napig), melyek nagyban befolyásolhatják a válaszadók tapasztalatait.

A kutatói szerepből adódó kihívásokat az előzőekben bemutattam.

Irodalomjegyzék

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága Ellenőrző albizottságának 2010. november 18-án, csütörtökön, 10 órakor a Budapesti Fegyház és Börtön épületében (Budapest, Kozma utca 13.) megtartott kihelyezett üléséről EUB-1/2010. (EUB-1/2010-2014.) <https://www.parlament.hu/documents/static/biz39/bizjvk39/AIB/A354/1011181.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 3.
- ANN-KARINA HENRIKSEN – ANNICK PRIEUR: 'So, Why Am I Here?' Ambiguous Practices of Protection, Treatment and Punishment in Danish Secure Institutions for Youth. *The British Journal of Criminology*, 2019/59(5), 1161-1177.o. <https://doi.org/10.1093/bjcr/azz018> Utolsó letöltés ideje: 2022. december 28.
- B. ACZÉL ANNA: A fiatalkorúakkal szemben alkalmazott kényszerintézkedések végrehajtási tapasztalatai. *Kriminológiai Közlemények* 2010/66. <http://kriminologia.hu/files/66acz.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- B.ACZÉL ANNA: Előzetes letartóztatás javítóintézeti körülmények között. *Kriminológiai Közlemények* 2000/58.
- BOTH EMŐKE: Beszámoló a „Fiatalkorúakkal szemben alkalmazott kényszerintézkedések végrehajtási tapasztalatairól” című tanulmányról. *Kriminológiai Közlemények* 2010/66. <http://kriminologia.hu/files/66both.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.

- talatai” című kerekasztal beszélgetésről. *Kriminológiai Közlemények*, 2010/66. <http://kriminologia.hu/files/66both.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- Budapesti Javítóintézet Házirend 2019 <http://www.bpjavitó.hu/wp-content/uploads/2020/05/HÁZIREND-2019-pdf.pdf> utolsó letöltés ideje: 2023. január 12.
- DANIEL RIJO – NÉLIO BRAZÃO – RICARDO BARROSO – DIANA RIBEIRO DA SILVA – PAULA VAGOS – ANA VIEIRA – ANA LAVADO – ANA MARGARIDA MACEDO: Mental health problems in male young offenders in custodial versus community based-programs: implications for juvenile justice interventions. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 2016/10(40) DOI 10.1186/s13034-016-0131-6 Utolsó letöltés ideje: 2023. január 10.
- DR. LÉNÁRD KRISZTINA, RÁ CZ ANDREA: A javítóintézeti nevelés dezintegrációs hatásai. Rubeus Egyesület, 2003 http://epa.oszk.hu/02900/02943/00008/pdf/EPA02943_kapocs_2003_5_06.pdf Utolsó letöltés ideje: 2023. január 10.
- FEKETE MÁRTA: Dilemmák, nehézségek, lehetőségek a börtönkutatásokban. *Neveléstudomány Tanulmány* 2021/1., 29-35.o. DOI: 10.21549/NTNY.32.2021.1.3 Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- GREENE SHEILA – HILL MALCOLM: *Researching children's experience: Methods and methodological issues*. 2005, London, Sage, 1–21.o.
- HEGEDŰS JUDIT: A javítóintézetben élő fiatalok és az erőszak. *Belügyi szemle*. 2000/48. (7-8.) 69-80.o.
- HEGEDŰS JUDIT: *Fiatalkorú bűnelkövetők gyermekkorra és a javítóintézetben töltött éveik pedagógiai vizsgálata*. Doktori értekezés. (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest, 2007)
- HEGEDŰS JUDIT – FEKETE MÁRTA – SIPOS SZANDRA: Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei. *Met-szetek*, 2016/5(4) DOI 10.18392/METSZ/2016/4/9 Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- HERCZOG MÁRIA (Szerk.): Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény alkalmazásához. *Család-Gyermek-Ifjúság Egyesület*. 2007 <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/Kézikönyv-a-gyermekjogi-egyezmény-alkalmazásához.pdf> utolsó letöltés ideje: 2023. január 4
- HILL MALCOLM: Ethical considerations in researching children's experiences. In Greene Sheila – Hogan Diane. (szerk.): *Researching Children's Experience: Approaches and Methods*. London, 2005, Sage, 61–86.o.
- HOLSTEIN JAMES A. – GUBRIUM JABER F. Az aktív interjúkészítés. In. Bodor Péter (Szerk.): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest, 2013, L'Harmattan, 117-139.o.
- KARANEDEV IVÁNNÉ: A fiatalkorúakkal szemben alkalmazott kényszerintézkedések végrehajtási tapasztalatai. *Kriminológiai Közlemények*, 2010/66. <http://kriminologia.hu/files/66karanedev.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- KEREZSI KLÁRA, GOSZTONYI MÁRTON (2019) Az empirikus kutatás módszertana. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. (Wolters Kluwer. Budapest, 2016.)
- KEREZSI KLÁRA, KÓ JÓZSEF: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hatékonysága. *Kriminológiai Tanulmányok*, 2008/45, 93-147.o
- KEREZSI KLÁRA: Büntetve gondolni? A javítóintézeti nevelés helye a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerében. *Esély*, 2007/3. sz. 36-54. o.
- KRISTÓF LUCA: Szelekció, defenzívitás, pozicionalitás. Az elit, mint nehezen elérhető társadalmi csoport kutatásának módszertani problémáiról. *Politikatudományi Szemle*, 2019/28(2), 37-60.o.
- KUTROVÁTZ KITTI: Kvalitatív interjúzás kamaszokkal – Módszertani és etikai kihívások a gyerekek kutatásában. *Prosperitas*, 2016/III. (2.), 88-110.o.
- KVALE STEINAR: Ten standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*, 1994/25(2), 147-173.o. 173. <https://doi.org/10.1163/156916294X00016> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 6.
- LACZKOVICS MÁRIA: A fiatalkorúakkal szemben alkalmazott kényszerintézkedések végrehajtási tapasztalatai. *Kriminológiai Közlemények* 2010/66. <http://kriminologia.hu/files/66laczkovics.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 11.
- LANTOS CARMEN: *Előzetes letartóztatás végrehajtása javítóintézetben*. Szakdolgozat. (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Jogász BA, Budapest, 2015.)

- MICHELLE O'REILLY – NISHA DOGRA *Interviewing Children and Young People for Research*. United Kingdom, 2017, SAGE Publications Ltd.
- MOLNÁR ANNA: *A gyermekközpontú igazságszolgáltatás bírói szemmel*. Szakdolgozat. (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológia MA, Budapest, 2020.)
- NALITA JAMES: Research on he 'Inside': The Challenges of Conducting Research with Young Offenders. *Sociological Research Online*, 2013/18(4) <https://journals.sagepub.com/doi/10.5153/sro.3129> utolsó letöltés ideje: 2023. január 12.
- NÉMETH KRISZTINA: Az interjú. In Jakab András – Sebők Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest, 2020, Osiris Kiadó, 383–408.o.
- PAMELA DAVIES – PETER FRANCIS: *Doing criminological research*. United Kingdom, 2018, SAGE Publications Ltd.
- PAMELA SNOW – MARTINE POWELL: Interviewing juvenile offenders: The importance of oral language competence. *Current Issues in Criminal Justice*, 2004/16(2)
- PRATHIBA CHITSABESAN – LEO KROLL – SUE BAILEY – CASSANDRA KENNING – STEPHANIE SNEIDER – WENDY MACDONALD – LOUISE THEODOSIU: Mental health needs of young offenders in custody and in the community *The British Journal of Psychiatry*, 2006/188/6 534–540.o. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.105.010116> Utolsó letöltés ideje: 2023. január 6.
- RÁCZ JÓZSEF (szerk.) *Leszakadók. A társadalmi kirekesztődés folyamata*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007.
- SAMANTA PUNCH: Interviewing strategies with young people: The 'Secret Box', stimulus material and taskbased activities. *Children & Society*, 2002/16(11), 45–56.o. doi: 10.1002/chi.685. Utolsó letöltés ideje: 2023. január 8.
- SONYA CORBIN DWYER PHD – JENNIFER L. BUCKLE PHD: The Space Between: On Being an Insider-Outsider in Qualitative Research, *International Journal of Qualitative Methods*, 2009/8(1), 54–63.o. [HTTPS://DOI.ORG/10.1177/160940690900800105](https://doi.org/10.1177/160940690900800105) Utolsó letöltés ideje: 2023. január 6.
- SZABÓ GABRIELLA – GAJDUSCHEK GYÖRGY: A kutatási terv. In Jakab András – Sebők Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest, 2020, Osiris Kiadó, 55–76.o.
- SZARKA ATTILA: Változó javítóintézet – javítóintézeti változások. Reflexiók a javítóintézetből. *Kriminológiai Közlemények*, 2007/64
- SZOKOLSZKY ÁGNES: *A pszichológiai kutatás módszertana*. Budapest, 2020, Osiris Kiadó.
- VAD LILLA: *A Debreceni Javítóintézet szelengje*. Szakdolgozat. (Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2008.)
- WILLIAMSON HOWARD – BUTLER IAN: No one ever listens to us: Interviewing children and young people. In Christopher Cloke – Murray Davies (Szerk.): *Participation and empowerment in child protection* London, 1995, Pitman, 61–79.o.

KISJUHÁSZ MARCELL

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

A LOPÁS ELKÖVETÉSI TÁRGYÁNAK ÉRTÉKESÉGÉVEL KAPCSOLATOS EGYES KÉRDÉSEK

Bevezetés

A tulajdont sértő cselekmények üldözésére vonatkozó igény valamennyi korszakban megjelent. A hatályos jogunk kétarcú megoldást használ: az elkövetési tárgy értékétől függően minősül a cselekmény szabálysértésnek vagy bűncselekménynek. A dolgozat célja bemutatni a lopás elkövetési tárgyának értékére vonatkozó kérdéseket, kitérve a társadalomra veszélyesség problémájára a szabálysértési jogban, illetve megvizsgálni a sértett beleegyezését a tulajdon elleni szabálysértések körében.

A téma álláspontom szerint mindenkor aktuálisnak tekinthető, azonban a jelenleg kibontakozó és feltehetően a tulajdon elleni szabálysértések elkövetési számait fokozó gazdasági helyzetben különösen előtérbe fog kerülni. Kiemelendő továbbá, hogy a fiatalkorúak által elkövetett lopások nagyobb száma nem éri el a bűncselekményi értékhatárt, így esetükben a kérdés tárgyalása különösen aktuális.

A lopás a bűnügyi statisztikákban

A lopás bűncselekményének bűnügyi statisztikáit vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált időszakban, 2018 és 2021 között az összes regisztrált bűncselekmény közel egyharmada lopás volt. Ez több mint kétszázezer, a hatóságok tudomására jutott lopási bűncselekményt jelent négy év alatt.

Évek	Összes regisztrált bűncselekmény	Regisztrált lopások
2018	199 830	62 349
2019	165 648	55 059
2020	162 416	48 627
2021	154 012	40 852
Összesen	681 906	206 887 (30,34%)

1.ábra: A regisztrált lopások száma az összes regisztrált bűncselekményhez viszonyítva 2018 és 2021. év között

A fiatalkorú bűnelkövetőket vizsgálva a regisztrált bűncselekményekhez hasonló arányokat figyelhetünk meg: a vizsgált időszakban az összes fiatalkorú elkövető csaknem egyharmada lopást követett el. A fiatalkorú tolvajoknak az összes bűnelkövetőkhöz viszonyított aránya is kiemelkedően magas, közel 2 százalék.

Évek	Bűncselekmények elkövetőinek száma	Közülük fiatalkorú elkövetők	Ebből lopás fiatalkorú elkövetői
2018	111 590	7120	1426
2019	136 669	7863	2957
2020	138 950	8064	2971
2021	146 688	7666	2761
Összes	533 897	30 713 (5,75%)	10 115 (1,9%)

2. ábra: A lopás fiatalkorú elkövetőinek száma az összes fiatalkorú bűnelkövető és az összes bűnelkövető számaikhoz viszonyítva 2018 és 2021 között

Még jobban szemlélteti a lopás fiatalkorúak közötti előfordulásának mértékét a 2021. év bűnelkövetési statisztikája, mely időszakban a lopási cselekmények elkövetési száma kiugróan magas a többi bűncselekményhez viszonyítva.

Bűncselekmények	2021. év
Szándékos befejezett emberölés	0
Emberölés kísérlete	4
Életveszélyt okozó testi sértés	18
Súlyos testi sértés	363
Kábítószer-kereskedelem	43
Emberkereskedelem	3
Szexuális erőszak	39
Kerítés	2
Gyermekpornográfia	151
Garázdaság	1 228
Rablás	126
Kifosztás	56
Zsarolás	21
Lopás	2 761
Rongálás	323

3. ábra: Egyes bűncselekmények fiatalkorú elkövetőinek száma a 2021. évben¹

A bemutatott bűnügyi statisztikákból az a következtetés vonható le, hogy - tekintettel a kiemelkedően magas elkövetési számokra mind a felnőttek, mind a fiatalkorúak körében - különösen jelentősnek értékelhető valamennyi, a lopás tényállásával kapcsolatban felmerülő dogmatikai és gyakorlati kérdés. Továbbá - bár szabálysértési statisztika nem került bemutatásra, azonban - megalapozottan feltételezhető, hogy a szabálysértések körében is kiemelkedik a tulajdon elleni szabálysértések száma.²

¹ A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2021. évi tevékenységéről 56.o.

² Ezt a megállapítást erősíti Kránitz Mariann tulajdon elleni szabálysértésekről készített statisztikai elemzése (Kránitz 2002, 195.).

Lopás történeti kitekintése

A jelenleg hatályos lopáshoz hasonló tényállást már a Kr.e. 451-ben megalkotott XII. táblás törvényekben is találunk *furtum* elnevezéssel, mely azonban a modern értelemben vett lopásnál szélesebb kört ölelt fel, hiszen magába foglalta a sikkasztást és a hűtlen kezelést is (Földi-Hamza 2017, 567). A lopás tényállása természetesen az első hazai büntető törvénykönyvben is megjelent a hatályos szabályozáshoz hasonló szöveggel.³ Az elkövetési tárgy értékétől függően minősült a lopás vétségnek vagy büntettnek, míg a két forint értéket meg nem haladó érlelmi vagy élvezeti cikk lopása csupán kihágásnak számított.

Az 1961-es Btk.-ban jelent meg a lopás azon tényállása, melyet a hatályos Btk.-ban is ismerünk. Kiemelendő eltérés továbbá a Csemegi-kódexhez képest, hogy eredetileg nem képezte a minősítés alapját az ellopott dolog értéke, csupán a törvény 1971. évi módosítása révén jelent meg minősített esetként a jelentős és a különösen nagy értékre történő elkövetés. Ugyanezen módosítás továbbá a lopás körébe vonta a jármű jogtalan használatát, azaz mai fogalommal a jármű önkényes elvételét.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény a hatályos szabályozással megegyező logika alapján minősítette a lopást, azaz a minősítést az ellopott dolog értéke alapozza meg, de ismert további, úgynevezett „felminősítő” körülményeket is. Letisztította továbbá a jogalkotó a tényállást a jármű önkényes elvételétől, mely új, önálló tényállásban került szabályozásra.

Hatályos szabályozás ismertetése

A lopás bűncselekményi tényállása a Btk. 370. §-ában kerül szabályozásra, mely szerint, „aki idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el.” Ugyanakkor a Szabs. tv. 177. §-a is rendelkezik a lopási cselekmények üldözéséről a tulajdon elleni szabálysértések körében. A Szabs. tv. azt a megoldást alkalmazza, hogy nem határoz meg önálló lopási tényállást, hanem – a 29. §-ának értelmében – a Btk.-ban megállapított tényállást rendeli alkalmazni a szabálysértések körében is.

A lopás szabálysértése és bűncselekménye közötti jól ismert elhatárolási szempont az elkövetési tárgy értéke, hiszen szabálysértés valósul meg, ha a lopást ötvenezer forintot meg nem haladó értékre követik el; ellenben bűncselekmény állapítandó meg ötvenezer forintot meghaladó értéknél vagy szabálysértési értékre elkövetett lopásnál, ha fennáll a Btk.-ban részletezett valamely felminősítő körülmény.

Elkövetési tárgy értékével kapcsolatos kérdések

A lopás szabálysértésének elkövetési tárgya a dolog, mely fogalom vonatkozásában a lopás bűncselekményénél kimunkált meghatározás többnyire kétely nélkül alkalmazandó, azaz *ingónak, idegennek és más birtokában állónak kell lennie*. Ezen követelmények magából a

³ 333. § A ki idegen ingó dolgot másnak birtokából vagy birlalatából, annak beleegyezése nélkül, azon célból vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el.

lopás tényállásából olvashatók ki. A dolog ingó volta és más birtokában állása az elkövetési magatartás, azaz az elvétel megvalósíthatóságának feltétele. Ingatlannal kapcsolatban az elvétel csupán alkotórészeinek (pl. téglánkénti) elvitele útján valósítható meg, melyek azonban az ingatlantól való elválasztásukkal ingókká válnak. A saját birtokban levő dolog elvételéig ugyancsak fogalmilag kizárt, hiszen ha a dolog valamely jogviszony alapján jogszerűen van elkövető birtokában és ezt a dolgot tulajdonítja el, úgy nem lopás, hanem sikkasztás állapítandó meg. Végezetül a dolog idegenségét a tényállás kifejezetten nevesíti.

Ugyanakkor kérdésként merül fel, hogy vajon kell-e értékkel bírnia az elkövetési tárgynak a lopás szabálysértésénél. Bár a tényállásból e feltétel nem olvasható ki, a hatályos jogirodalom könnyelműen elintézi a kérdést igenlő válaszával, részletesebb indokolás mellőzésével, azonban a téma – amint a következőkben bemutatásra kerül – egy hosszú időre visszanyúló vitát érint.

A kérdés a jelenleg uralkodó gazdasági helyzetben jelentéktelennek tűnik, azonban aktualitását a Hulladék tv. közelmúltban történt módosítása adhatja, mely szerint a hulladék tulajdonjogával felhagyni nem lehet, illetve a közterületi gyűjtőedényben vagy lomtalanításkor közterületen elhelyezett hulladék a Nemzeti Hulladékgazdálkodási Koordináló és Vagyonkezelő Zrt. tulajdonába kerül.⁴ Ennek folytán a hulladék nem lesz uratlanná (Ambrus 2022, 82), így például kérdésként jelenhet meg, hogy a hulladéokra, mint értéktelen dologra elkövethető-e a lopás.

Elkövetési tárgy értékességét hangsúlyozó álláspontok

Az uralkodó felfogás szerint a lopás szabálysértés elkövetési tárgyának értékkel kell bírnia. Az emellett manapság leggyakrabban felhozott érv a Szabs. tv. 177. §-ában megfogalmazott „ötvenezer forintot meg nem haladó *értékre*” fordulat, mely értelmezhető oly módon, hogy az elkövetési tárgynak értékkel kell bírnia. Ugyancsak érvként szokás felhozni, hogy a lopás bűncselekményének minősített esetei is jellemzően az elkövetési tárgy értéke alapján kerültek kialakításra, azaz a jogalkotó álláspontja szerint az elkövetési érték növekedésével nő a cselekmény társadalomra veszélyessége; ezáltal nehezen elképzelhető, hogy a szabálysértésnél ne lenne szükséges az elkövetés tárgyának értékkel bírnia.

A 20. században az elkövetési tárgy értékességének szükségessége mellett állókat a német jogirodalomban az úgynevezett „Vermögensdeliktstheorie” követőinek tartották. Álláspontjuk alapja a pandektisták azon felfogása, hogy a vagyon értékkel bíró javak összessége, márpedig a lopás, mint vagyon elleni cselekmény nem sértheti a vagyont értéktelen tárgy elvétel útján (Angyal 1933, 36.). A hazai jogirodalomban erre az álláspontra helyezkedett többek között Finkey is, aki úgy fogalmaz, hogy „helyesebb azonban azok nézete, akik szerint a lopás tárgyának bizonyos, habár a legkisebb (egy fillér) értékkel bírnia kell, *miután a lopás vagyon elleni cselekmény, a vagyon pedig értéktelen (szemétre kidobott rongyos kendő, darab papír) tárgy elvétele által nem lett megsérve*” (Finkey 1902, 568).

⁴ Kiemelendő, hogy ezáltal nem tekinthető irányadónak a 2007.4.113 szám alatt közzétett BH, mely szerint „a szemeteskonténerben talált, de értékkel bíró, uratlan tárgy megtalálója a birtokba vétellel a dolog felett tulajdonjogot szerez - Ennek a terhelt számára idegen dolognak a megtalálótól való eltulajdonítása a lopás büntetettét valósítja meg.”

Fayer ugyancsak az elkövetési tárgy értékessége mellett foglal állást, ugyanakkor eltérő indokok mellett látja ennek szükségességét. Nézete szerint van egy minimális érték, amely az állam jogalkalmazási apparátusát mozgásba hozza, mely körben a „quantité négligeable” veendő figyelembe, azaz egy olyan konvencionális értékhatár, mely alatt a dologra nem szoktak súlyt fektetni (Fayer 1905, 359). Ilyen például az irodákban egy-két ív papír, gyufa, hulladék számban menő ócska vas, aprófa. Ahogy 1905-ben fogalmazott „nálunk egyébiránt leginkább a csendőrség túlságos buzgalma gyártja a nagyon apró lopási pereket. A csendőrök ki kutatják a „bűncelekményt”, az ügyészség — komolyabb mérlegelés nélkül — megteszi az indítványt, a bíróság pedig elítéli. Nem a kriminalitások szaporodnak, hanem a bűnpercek és természetesen a csendőri fogdíjak.”

Az elkövetési tárgy értékességét mellőző indokok

Az elkövetési tárgy értékének szükségességéről az előzőekben ismertetett nézettel ellentétes álláspontra helyezkedtek az „Eigentumsdeliktstheorie” képviselői, akik nem kívánták meg, hogy a dolog pénzben kifejezhető értékkel bírjon, mivel álláspontjuk szerint a lopás a tulajdont védi, márpedig a tulajdonjog értékkel nem bíró dolgokra is kiterjedhet. Ez utóbbi álláspontra helyezkedett a hazai jogirodalomban többek között Angyal is, azzal az indokolással, hogy a tulajdonjog védelmének körében a büntetőjog nem maradhat közömbös (Angyal 1933, 36–37). Ezt a nézetet erősíti a Szabs. tv. értékhatárra vonatkozó rendelkezésének azon értelmezése, mely szerint csupán a felső határ kerül meghatározásra 50.000 forintban, az alóra nincs rendelkezés, ezáltal értéktelen dolog lopása is szabálysértés. Ugyancsak e felfogást erősítő érv, hogy a Btk. és - ebből kifolyólag - a Szabs. tv. is a dolog Ptk.-ban meghatározott fogalmából indul ki, azonban kiegészíti azt további, egyébként a dolog polgári jogi fogalma alá nem sorolható elemekkel.⁵ Mivel a Ptk. dolog fogalmának gazdag jogirodalma nem támasztja követelménynek az értékességet, az *a contrario* értelmezés alapján amennyiben a jogalkotó csak az értékkel bíró dolgokat kívánta volna a dolog fogalma alá sorolni, úgy erről is rendelkezett volna a Btk. 383. § a) pontjában.

Kiemelendő továbbá, hogy a lopás bűncelekmény tényállása a *vagyon elleni* bűncelekmények fejezete alatt kerül meghatározásra, míg a Szabs. tv. a *tulajdon elleni* szabálysértések közé sorolja. Ezen megoldás alapján lehet arra következtetni, hogy a lopás szabálysértés vonatkozásában a jogalkotó a vagyonnál szűkebb kategóriának tekinthető tulajdon védelmét tartotta szem előtt, márpedig önmagában a *tulajdon értéktelen dolgok ellopása során is megsérthető*. Álláspontom szerint azonban különösebb ok nélkül fennálló jogalkotási diszkrépanciának tudható be a szabályozási különbség. A Btk. és a Szabs. tv. közötti terminológiai ellentét egyébként viszonylag gyakran felmerülő probléma, melynek hátterében az a hatásköri eltérés állhat, hogy a Btk. az Igazságügyi Minisztérium alá tartozik, míg a Szabs. tv. a Belügyminisztériumhoz.

⁵ Vitathatatlan, hogy ezen megoldás fokozza a jogtudományban használatos fogalmi egységet, ugyanakkor azt a látszatot kelti, hogy a dolog magánjogi fogalom; ugyanakkor nincs akadálya az önálló, büntetőjogi kódexben történő szabályozásnak.

Végezetül a tulajdonjog megsértése – az elkövetési értéktől függetlenül – társadalomra veszélyes cselekmény lehet, így üldözése a szabálysértési jog útján indokoltta válhat abban az esetben is, ha az elkövetési tárgynak nincs forgalmi értéke. E felfogást az a kriminológiai megfontolás is erősíti, hogy más tulajdonában álló érték nélküli dolgok lopásának üldözetlensége esetén az elkövető a következő alkalommal minden bizonnyal nagyobb értékű dolog elvételére vetemedik.

Állásfoglalás az elkövetési tárgy értékessége kapcsán

Az előbbieken bemutatásra került jogirodalmi álláspontok és indokok alapján álláspontom szerint az elkövetési tárgy értékességének kérdése a lopás közvetlen jogi tárgya alapján dönthető el, azaz hogy mely az az érdek vagy érték, melyet a lopás sért vagy veszélyeztet. A hagyományos felfogás szerint a lopás jogi tárgya a tulajdonjog. Amennyiben ezt elfogadjuk, úgy az a kérdés merülhet fel, hogy a minősítés (szabálysértés vagy bűncselekmény, azon belül vétség vagy bűntett) miért az elkövetési tárgy értéke alapján történik. A tulajdonjogok függetlenül azok tárgyának értékétől *in abstracto* mindig egyenlők, tehát ugyanúgy a tulajdonjog séreleme következik be a szabálysértési és a jelentős értékre elkövetett lopás esetében. Ebből kifolyólag álláspontom szerint ha pusztán a tulajdonjogot tekintjük a lopás jogi tárgyának, úgy az elkövetési érték szerinti minősítés nem helyeselhető. Kiemelendő, hogy az elkövetési értéket mellőző minősítési rendszer nem szokatlan megoldás a lopás szabályozásánál, hiszen a német, francia⁶ és olasz⁷ büntető törvénykönyvek sem tartalmazzák a lopás tényállása kapcsán érték szerinti differenciálást. E szabályozásokkal ellentétben a hazai lopás tényállásánál hagyományosan az elkövetési tárgy értéke szolgál a minősítés alapjául.

A tulajdonjog, mint jogi tárgy és az érték szerinti minősítés közötti ellentét feloldására Heil Fausztin azzal a magyarázattal törekedett, hogy a vagyoni jogok különböző mértékben sérthetőek azok tárgyául szolgáló dolog értéke alapján (Heil 1887, 147). Ezen elmélet alátámasztására a testi sértéssel von párhuzamot: a testi épség joga egyenlően megsértésre kerül a könnyű és a súlyos sérülés okozása révén is, mégis a gyógyulási idő alapján történik a minősítés. Megjegyzi, hogy a lopáshoz hasonlóan ugyancsak a véletlenül múlhat az okozott sérülés súlyossága, azonban mindezek ellenére fel sem merül, hogy a testi sértést ne a sérülés súlyossága alapján minősítsük. Kiemelendő, hogy ezen érvelés a jogfejlődés mai szintjén minden bizonnyal nem helyeselhető, hiszen a tulajdonjog bármely értékű dolog ellopása útján teljes egészében sérelmet szenved, míg a testi sértés esetében más személy testi épsége és egészsége a gyógyulási idő alapján eltérő mértékben sérül, de nem kerül teljes egészében elvonásra.

⁶ A szabályozás folytán ismert Franciaországban egy olyan eset, mely szerint a 19. század végén egy francia bíróság lopásban bűnösségét állapította meg annak a személynek, aki utcai hulladékot szedett fel, holott a hulladék elhordása másnak volt bérbé adva.

⁷ A 19. század végén a Sienai Egyetem arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ellopott dolog értékét nem lehet tényezőként figyelembe venni a büntetés súlyosításakor, hiszen az akár a véletlentől is függhet, melyre példaként az asztalról ellopott pénztárca esetét hozzák. Hasonlóan vélekedett Paoli is, kiegészítve azzal a Sienai Egyetem álláspontját, hogy az ellopott dolog értéke csak a sértett vagyoni helyzetének számításba vételével bírhat jelentőséggel, hiszen a cselekmény társadalomra veszélyessége csak ezúton mérhető fel az érték kapcsán.

Álláspontom szerint a fennálló ellentét a lopás elkövetési érték alapján történő minősítési rendszerének átalakításával vagy a jogi tárgy felülvizsgálatával orvosolható. Ezek közül az elkövetési érték elhagyása véleményem szerint elkerülendő megoldás, mivel az a lopás hazai tényállásának hagyományos eleme, mely a Csemegi-kódextől fogva a szabályozás része; továbbá mert nehezen vitatható tény, hogy az ellopott dolog értékének növekedésével növekszik az okozott sérelem. A lopás által okozott sérelem azonban nem önmagában a tulajdonjogban keresendő, hanem a büntetőjogi értelemben vett vagyonban bekövetkező változásban.⁸ Véleményem szerint tehát a lopás jogi tárgya az egyént megillető vagyonösszeség, melyet az egyes vagyonelemek tulajdonjogán keresztül véd. A megközelítés látszólagos problémája, hogy a lopás tényállása nem követeli meg az eredmény bekövetkezését, azaz a befejezett lopáshoz nem szükséges a sértett vagyonában beállott értékcsökkenés vagy az elkövető oldalán haszon realizálása. Lopást valósít meg tehát például az is, aki a helyszínen az ellopott dolog értékével megegyező vagy akár azt meghaladó készpénzt hagy a helyszínen. Látni kell ugyanakkor, hogy a vagyon védelmével nem válik a tényállás eredmény orientálttá. A vagyonösszeség elképzelhető egy zsákként, amelyen fel van tüntetve a benne lévő dolgok összértéke. Nemcsak az fogja a vagyont sérteni, ha valaki kivesz ebből valamit a tulajdonos akarata nélkül, hanem az is, ha valaki önkényesen kicserél benne vagyonelemeket. Ebben a vonatkozásban *a lopás a sértett vagyonába való önkényes beavatkozás valamely vagyontárgy tulajdonszerzési célzattal történő elvétele útján*. Ez alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a lopás elkövetési tárgyának értékkel kell bírnia, mely minél nagyobb, annál jelentősebb mértékű a sértett vagyonába való beavatkozás, ebből kifolyólag pedig indokolt a dolog értéke szerinti minősítés.

Ezen felfogás alapján az érték nélküli dolog ellopása nem valósít meg szabálysértést sem, hiszen annak elvétele nem sérti a büntetőjogi értelemben vett vagyont. Ugyanakkor kérdés, hogy a tágabb értelemben vett büntetőjog közömbös maradhat-e ilyen esetekben a tulajdonjog megsértésekor? Álláspontom szerint ezen cselekmények oly csekély mértékben veszélyesek a társadalomra, hogy - a fokozatosság elvének figyelembevételével - a szabálysértési jogi üldözésük sem indokolt, csupán polgári jogi igény érvényesíthető a dolog eltulajdonítójával szemben.

A leírtak alapján véleményem szerint a közterületi gyűjtőedényben elhelyezett hulladék elvitele nem valósít meg lopást a dolog értéktelensége folytán. Azonban a lomtalanításkor közterületen elhelyezett nagydarabos hulladék értéktelensége megkérdőjelezhető, így annak elvétele tényállási szinten megvalósíthatja a lopás szabálysértését vagy akár bűncselekményt. Ugyanakkor ezekben az esetekben a cselekmény társadalomra veszélyességének hiánya jelentheti a felelősség megállapításának akadályát.

⁸ A vagyon fogalma a magánjogi jogirodalom szerint valamely személy jogosultságainak és kötelezettségeinek összessége. Ez a meghatározás azonban nem alkalmazható a vagyon elleni bűncselekményeknél, hiszen a büntetőjog funkciójánál és a szabályozott élethelyzeteknél fogva abba nem tartozik bele a kötelezettségek védelme. Kiemelendő azonban, hogy – hasonlóan a dologhoz – a vagyon nem kizárólag magánjogi fogalom, a számviteli jog alapfogalomként eltérő jelentéstartalommal ismeri. Nincs akadálya tehát a büntetőjogra szabott értelmezésnek, mely vonatkozásában – a Btk. értelmezési szabályai szerint – az értelmező kéziszótár által használt fogalom bírhat jelentőséggel. Ez alapján a vagyon természetes vagy jogi személy tulajdonában levő, *pénzértékben kifejezhető* anyagi javak és a velük kapcsolatos jogok összessége.

Társadalomra veszélyesség a szabálysértési jogban

A társadalomra veszélyesség fogalma szovjet hatásra az 1950-es Btá.-ban jelent meg a bűncselekmény törvényi fogalmi elemeként, majd ezt követően a 61-es és a 78-as Btk. is átvette azt. A hatályos Btk. előkészítésekor több büntetőjogász is szorgalmazta, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmát el kell távolítani a bűncselekmény törvényi fogalmából.⁹ Ezen törekvések ellenére a 2012. évi C. törvény is a bűncselekmény fogalom elemévé tette a társadalomra veszélyességet.

Kiemelendő, hogy a hatályos szabálysértési törvény *a társadalomra veszélyességet a szabálysértés törvényi fogalmába is beemelte*, mely szerint „az a tevékenység vagy mulasztás veszélyes a társadalomra, amely a *bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükségesnél kisebb fokban sérti vagy veszélyezteti* az Alaptörvény szerinti állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, a természetes és jogi személyek, valamint a jogi személyiség nélküli szervezetek személyét vagy jogait.” Ebből kitűnik, hogy a bűncselekményekhez viszonyítva a szabálysértések esetében a jogi tárgyak kisebb fokú sérelmét vagy veszélyeztetését követeli meg. Ugyanakkor fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a Szabs. tv. a társadalomra veszélyesség fogalmát nem hozta összhangba a Btk.-val a jogi tárgyak sorrendjének vonatkozásában, mely tekintetben a Btk. által alkalmazott individuális jogtárgyak elsőbbsége indokolt lenne a Szabs. tv.-ben is (Hollán 2016, 25).

A szabálysértés fogalmának kiegészítése a társadalomra veszélyességgel a szabálysértési jog büntetőjoghoz való oly mértékű közeledését jelenti, hogy a jogirodalomban ennek folytán a szabálysértési jog kvázi kihágási jogként való említése is megjelenik,¹⁰ egyes szerzők pedig a trichotómia visszaállítás mellett foglalnak állást. Ezen álláspontokat erősíti a Szabs. tv. preambuluma, mely lényegében valamennyi szabálysértést kriminálisnak nyilvánít. Ki kell emelni azonban azt a körülményt, hogy a Szabs. tv. különös része nemcsak a bagatell büntetőjog körébe tartozó tényállásokat tartalmaz, hanem vegyesen büntetőjogi és közigazgatási jogi, valamint *tisztán közigazgatás-ellenes tényállásokat is*. Ebben a vonatkozásban megfigyelhető, hogy az új Szabs. tv. végrehajtott egyfajta profiltisztítást, ugyanakkor még mindig előfordulnak olyan tényállások a törvényben, melyek kriminalitása megkérdőjelezhető¹¹ (Hollán 2016, 21).

Mivel a társadalomra veszélyesség a büntetőjogból szivárgott át a szabálysértési jogba, így véleményem szerint nincs akadálya a fogalmat a bűncselekményeknél kialakultak szerint értelmezni. Ebből fakadóan alkalmazandók a Btk.-ban szabályozott jogellenességet kizáró okok¹² és álláspontom szerint a bíró alkotta jogellenességet kizáró okok is. Tekintettel arra, hogy a társadalomra veszélyesség a szabálysértés fogalmává vált, azokban az esetekben, ami-

⁹ Ezek közül kiemelendő Hollán Miklós véleménye, aki szerint „a társadalomra veszélyesség a törvényi és a tudományos bűncselekmény-fogalomból való eltávolításával térnénk vissza a kontinentális büntetőjog rendszeréhez, végleges búcsút mondva a szocializmus által büntetőjogunkban hagyott több szempontból is veszélyes örökségnek” (Hollán 2003)

¹⁰ Szükséges ugyanakkor a kvázi jelleg hangsúlyozása, hiszen a kihágások – a vétségek és büntettek mellett – bűncselekményként kerültek szabályozásra.

¹¹ Ilyen például a Fémjelzési szabálysértés (Szabs tv. 212. §), mely szerint „*aki a nemesfém tárgyak árusításával és fémjelzésével kapcsolatos kötelességét megszegi, szabálysértést követ el.*”

¹² Ahogyan erre a Szabs. tv. 29. § (1) h) pontja is utal.

kor a szabálysértési cselekmény társadalomra veszélyessége hiányzik, az eljárás megszüntetésének van helye. „Társadalomra veszélyesség hiánya akkor áll fenn, ha nincsen sem a bíró alkotta jogban, sem az írott jogban olyan ok, amely kizárná a felelősségre vonást, azonban a cselekmény a jogtárgyat mégsem sérti vagy veszélyezteti vagy, ha igen, akkor túlnyomó társadalmi érdek fűződik a büntetlenül hagyásához” (Gellér-Ambrus 2017, 192-193).

A kifejtettek alapján annak a javára, aki lomtalanításkor a kirakott dolgokat elviszi, nem áll fenn jogszabályban vagy a bíró alkotta jogban jogellenességet kizáró ok, azonban a lopás előzőekben részletezett jogi tárgya nem sérül vagy legalábbis társadalmi érdek fűződik a cselekmény büntetlenül hagyásához, melyből következően *véleményem szerint az elkövető lopás miatt felelősségre nem vonható a társadalomra veszélyesség hiánya folytán.*

Sértetti beleegyezés

A sértett beleegyezése a jogalkalmazó alkotta jogellenességet kizáró okok között helyezkedik el. Alapja a „*volenti non fit iniuria*”, azaz, hogy a sértett beleegyezése kizárja a jogellenességet. Kiemelendő azonban, hogy ezen elv csak meghatározott határok között eredményez büntethetőséget kizáró okot, hiszen a gyakorlat a beleegyezés feltételül kívánja meg, hogy az beszámítási képességgel rendelkező személytől származzon, önkéntes, komoly, félreérthetetlen és a cselekmény elkövetése előtt kinyilvánított legyen. Ez utóbbi feltétel helyessége kérdőjelezhető meg a lopás kapcsán, mellyel összefüggésben jogirodalmi vita is kialakult; ezen tényezők folytán a sértetti beleegyezés ideje részletesen kifejtésre.

A sértetti beleegyezés ideje kapcsán felmerülő kérdés, hogy vajon az megadható-e a bűncselekmény elkövetése után is. A kérdés alapjául az a kitalált jogeset szolgál, mely szerint a borospincében várakozó jóbarát által a tulajdonos előzetes hozzájárulása nélkül elfogyasztott bor kapcsán megállapítható-e lopás vagy a tulajdonos megérkezésekor kinyilvánított utólagos beleegyezése miatt az elkövető nem lesz büntethető. Ezen kérdés álláspontom szerint inkább a szabálysértési jog körébe tartozik, hiszen – ahogy Belovics Ervin is megállapította - bűncselekmény megállapításához több mint 50.000 forint értékben kellene bort elfogyasztania, mely életszerűtlennek értékelhető (Belovics 2018, 272). A jogeset kapcsán Gellér Balázs az utólagos sértetti beleegyezés elfogadhatósága mellett foglal állást, ha „a vád nem tudja kétséget kizáróan bizonyítani, hogy ezt a beleegyezését a bűncselekmény elkövetése előtt nem adta volna meg” (Gellér-Ambrus 2017, 255). Ellenkező álláspontra helyezkedik Belovics Ervin, aki szerint „a tényállászerű magatartás utólagos jóváhagyása sem pótolja a sértetti beleegyezést, azaz ilyenkor a bűncselekmény létrejön, és az elkövetőt (...) felelősség terheli,” más kérdés, hogy feljelentés hiányában nem kerül sor az eljárás megindítására (Belovics 2018, 272).

A magam részéről az utólagos sértetti beleegyezést nem tartom elfogadhatónak, mivel az a büntethetőséget kizáró okok dogmatikájával ellentétes. A büntethetőséget kizáró okok közös jellemzője, hogy fennállásuk esetén a cselekmény az elkövetés pillanatától nem büntethető, nincs tehát - a büntethetőséget megszüntető okokkal ellentétben - olyan időintervallum, amikor az elkövető büntetőjogi felelősségre vonható. Látni kell azonban, hogy a példának hozott jogesetben a jóbarát lopás miatt történő felelősségre vonásának nincs akadálya a

tulajdonos megérkezéséig és ezzel utólagos beleegyezéséig, tehát van olyan időszak, amikor az elkövető büntethető és csak egy utóbb bekövetkező körülmény folytán várjuk el a büntethetőségének kizárását. Ez utóbbi körülmény pedig el is maradhat, ha például a tulajdonos a visszatérését megelőzően meghal; ekkor már abszolút semmi akadálya a jóbarát felelősségre vonásának.¹³

Ki kell azonban emelni, hogy a társadalomra veszélyesség nemcsak a Btk.-ban vagy a bíró alkotta jogellenességet kizáró okok fennállta esetén hiányozhat, hanem a jogellenességet kizáró okok hiányában akkor is, ha a cselekmény a jogtárgyat nem sérti vagy társadalmi érdek fűződik a büntetlenül hagyásához. Ez alapján álláspontom szerint a tárgyaljt jogesetben az elkövető oldalán az előzetes sértetti beleegyezés hiánya miatt bírói jogellenességet kizáró ok nem állapítható meg, ugyanakkor a cselekmény a társadalomra veszélyesség hiánya miatt adott esetben mégsem lesz büntethető.

Összegzés

A dolgozat a lopás elkövetési értékének szükségességével foglalkozott, mellyel kapcsolatban a jogtárgy-elemzés alapján megállapíthatjuk, hogy lopás szabálysértést értéktelen dologra is el lehet követni. Figyelembe kell venni ugyanakkor a cselekmény társadalomra veszélyességét, melynek hiányában nem valósul meg szabálysértés sem.

A témával kapcsolatban további gyakorlati problémaként jelenik meg az elkövetési érték megállapítása, az érték-egybefoglalás megvalósulása, illetve a lopás stádiumtani kérdései, mely témák további kutatások alapjául fognak szolgálni.

Irodalomjegyzék

Ambrus István: Szabálysértési jog. Budapest, 2022, ELTE Eötvös Kiadó.

Angyal Pál: A Lopás. Budapest, 1933, Athenaeum Kiadó.

Belovics Ervin: Büntetőjog I. Általános rész. Budapest, 2018, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

Fayer László: A lopás értékminimumának kérdéséhez. Jogtudományi közlöny, 1905/44.sz. 358-359.

Finkey Ferenc: A Magyar Büntetőjog Tankönyve. Budapest, 1902, Politzer Kiadó.

Földi András, Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2016, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.

Gellér Balázs, Ambrus István: A magyar büntetőjog általános tanai I. Budapest, 2017, ELTE Eötvös Kiadó.

Heil Fausztin: A lopás mennyiségi ismérvei. Magyar igazságügy, 1887/3.sz. 143-156.

Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. Jogelméleti Szemle, 2003/4.sz.

Hollán Miklós: A szabálysértési jog és a büntetőjog kapcsolata Papp László munkássága tükrében. Magyar Rendészet, 2016/3. sz. 17-29.

Kránitz Mariann: A bűnözés „előszobája”? In Irk Ferenc (szerk): Kriminológiai Tanulmányok. Budapest, 2002, Országos Kriminológiai Intézet, 179-211. o.

¹³ Talán életszerűbb az a Gellér Balázs által említett példa, mely szerint ha az elkövető a barátja új motorjával, annak távollétében megtesz néhány kört, nem lesz jármű önkényes elvétele miatt büntethető, feltéve, hogy a barát annak használatába utólag beleegyezett. Álláspontom szerint azonban ha az elkövetőt a motorozás közben közúti ellenőrzés alá vonják, az akár előállítással is végződhet, hiszen a barát a rendőrök azonnali megkeresésére nem fogja alátámasztani, hogy a motort bárkinek kölcsönadta volna. Az eset utóbb tisztázható a rendőrségen, azonban ez a megoldás véleményem szerint távol áll a büntethetőséget kizáró okok logikájától.

DÉKÁNY ÁDÁM

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

RESZOCIALIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK ÉS A BŰNISMÉTLÉS MEGELŐZÉSE A FIATALKORÚ ELÍTÉLTEK TÜKRÉBEN

Bevezetés

Publikációm témáját Borbíró Andrea tanárnő egy, a témában alkotott korábbi értekezésének záró mondatával alapoznám meg, mely kiválóan előrevetíti jelen írásom későbbi tartalmát és az ezzel elérni kívánt céltűzésemet: „*kriminálpolitikai zsákutcának tűnik csupán a szankciók típusára és szigorára alapozni a harmadlagos megelőzést: sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a bűnismétlés megelőzésére a szankció tartalma nyújthat terepet, különösen az, hogy tartalmaz-e valamilyen, és ha igen, milyen kezelési programot*” (Borbíró 2014, 27).

Magyarországon jelenleg punitív alapú büntetéspolitika van érvényben, avagy a bűnmegelőzés és bűnismétlés visszaszorításának tekintetében a büntetés volumenétől és az abból fakadó visszatartó erőttől várják elsősorban a megoldást. Publikáciomban kitérek arra, hogy miért ellenzem ezt a szemléletet, milyen harmadlagos bűnmegelőzési módszerek vezethetnek kutatások alapján a bűnismétlési ráta hatékonyabb csökkentéséhez, milyen szerepet foglal el ebben a reszocializáció, illetve a külföldön jól bevált különböző gyakorlatok mennyire átültethetőek a magyar rendszerbe.

Reszocializáció

Borbíró Andrea vonatkozó értekezésében a reszocializációs folyamat második részét képező¹ reintegrációs² törekvést a „leghevesebb szakmai diskurzust kiváltó preventív büntetési célok közé tartozónak” vallja (Borbíró 2009, 29). Én magam is nem véletlenül tartom fontosnak először ezen fogalom körül járását és létjogosultságának bizonyítását a bűnismétlés megakadályozásának körében.

Ezen fejezet tárgyalása körében mindenekelőtt tisztázni szeretném a reszocializáció fogalmát, mivel erre a vonatkozó szakirodalomban több alternatív megközelítés is mutatkozik. E tekintetben én Czenczer Orsolya fogalom meghatározását tartom irányadónak, miszerint a reszocializáció az a folyamat, mely során „*a társadalomba való beilleszkedés során az általánosan elfogadott kognitív, attitűd jellegű, érzelmi és szereprendszerbeli struktúrák beépülnek az egyén személyiségébe*” (Kapa-Czenczer 2008).

Mint a fogalomból is kitűnik, álláspontom szerint a fiatalok esetében nem „születési

¹ A reszocializációs folyamat első része a rehabilitáció, mely zárt intézeti keretek között törekszik arra, hogy az elítélt lelki és szellemi állapota javuljon, avagy legalább ne nőjön átmenetileg a bűnismétlés veszélye.

² Komplex, több szakértős munka, mely túlmutat az első folyamatban jelen lévő zárt intézeti kereteken és már fő célként a fogvatartott társadalomba való visszaillesztését célozza.

rendellenességről”, veleszületett negatív magatartási formákról beszélhetünk. Ezen korosztály ugyanis nem rendelkezik még kiforrott személyiséggel, identitásukat az őket ért környezeti behatásokból és társas interakciókból építik fel, - mivel ebben szocializálódtak - számukra ez minősül a mikro környezetükben elfogadottnak. Ebből következik dolgozatomban egyik legfontosabb tényállítása: ahogy különböző impulzusokból megtud formálódni egy késznek nem mondható személyiség, úgy ez ezzel arányosan azt jelenti, hogy ugyanilyen behatásokkal korrigálható, formálható is egyben.

Ennek folyamatát Kovács Krisztina jelen témához kapcsolódó publikációjában a következők szerint vezette le: *„A reszocializáció folyamatának célja, hogy a tanulási szakasz újrakezdésével és a hibásan rögzült struktúrák megbontásával a személyiség újjáépülhessen és a szocializációs hibák korrigálódjanak.”* (Kovács 2014, 23)

Értekezésem során a reszocializáció hivatkozott fogalma és folyamata mentén haladva kívánok rávilágítani arra, miért is minősül meglátásom szerint a harmadlagos prevenció legfontosabb területének.

A reszocializáció Kovács Krisztina szerint két irányba tud haladni a szerint, hogy milyen szükségleteket céloz meg. Egyrészt ezek lehetnek szociális természetű tényezők, másrészt személyiség orientált, kognitív-fejlesztő beavatkozások (Kovács 2014, 23).

Előbbi elsősorban az elítéltek oktatására, szakképzésére, álláskeresésére fókuszál. A magyar rendszer alapvetően ezt alkalmazza helyi-közzel, de ezt is hiányos, kezdetleges formában. A mellett, hogy kétségkívül fontos szegmenséről beszélünk a reszocializációnak szociális tényezők alatt, látni kell, hogy ezen törekvések csak rövidtávú, átmeneti megoldással járnak.

Ennek oka, hogy önmagában a tudásanyag fejlesztésével és a munkaviszony létesítésének lehetővé tételével az elítélt személyisége és hibás attitűdjei nem fognak megváltozni. Konklúzióként az ezirányú törekvések „ad hoc” feleslegesek, mivel egy hibás személyiségre épülnek rá. Így elengedhetetlen a reszocializáció másik irányával való foglalkozás mindenekelőtt, mivel ennek hiányában nem tud hatékonyan teljesülni az oktatásba és a szakképzésbe vett energia.

A reszocializáció másik iránya, avagy a korábban már hivatkozott személyiség orientált, kognitív-fejlesztő beavatkozás az, amely az elítélt magatartására tartósan, hosszútávon ténylegesen hatással lesz. Az eddig hivatkozott Borbíró, Kovács és Czenczer publikációk egyöntetűen, külföldi kutatásokkal alátámasztva ezen irányt állapították meg fogvatartotti szempontból hatékonyabb beavatkozási formának, ehhez képest a magyar prevenció gyakorlatban ilyen irányú törekvés egyáltalán nem fedezhető fel. Ez már azért is egy problémás megállapítás, mert a magyar büntetés-végrehajtás eredendően erősen korlátozott emberi és anyagi erőforrásokkal rendelkezik, így fontos szempont, hogy a meglévő kevés szakembert és anyagi forrást miként használják fel (Lőrincz 2009).

Álláspontom szerint mindkét irány együttes alkalmazása szükséges a teljes reszocializációs cél megvalósulásához, azonban fontos a sorrendiség: Nem foglalkozhatunk addig szociális természetű tényezőkkel, amíg az egy alapjaiban hibás személyiség struktúrára épül. A továbbiakban ezen kognitív-fejlesztő beavatkozás legfontosabb követelményeit boncolgatnám, mivel az ezen belül megtalálható számos beavatkozási formában komoly hatékonyságbeli eltérések lehetnek az alapján, hogy a program milyen fő ismérveket tart szem előtt.

Három fő feltételcsoport a bűnismétlés megelőzésében

Az általam tanulmányozott hatékonyságvizsgálatok alapján ezen programok három fő szempontrendszerre épülnek, melyek figyelembevételével érhető el a legkomolyabb változás: a program legyen individualizált (elkövető központú), az elítélt abban önkéntes elhatározásából vegyen részt és végezetül a program minősége – tervezés és végrehajtás szempontjából – mutakoznak a legszignifikánsabb tényezőknek.

Az első pont a program individualizáltsága, mely azt követeli meg, hogy a beavatkozóas egyéni attitűdökre, motivációra és viselkedésre építsen, mivel ahogy azt már korábban is említettem, a személyközpontú megközelítés bizonyítottan hatékonyabban működik az oktatás és munkaerőpiaci elhelyezkedést célzó törekvéseknél.

Az ilyesfajta programokat összefoglaló néven CBT-programoknak, avagy kognitív viselkedésterápiának nevezzük. Ezek az önismeret fejlesztésén alapulnak, mely során a cél, hogy feltárára kerüljön minden diszfunkcionális beidegződés és az ezekből fakadó hibás válaszreakciók az élet különböző területein.

Leggyakoribb kijavítandó magatartási formákként Robert R. Ross a szituációk súlyosan szubjektív értékelését, mások hibáztatását, a felsőbbrendűségi érzetet, az áldozati szerepben tetszselgést, torz önigazolási sémákat és a külvilágtól való állandó fenyegetettségi érzetet említi meg (Borbíró 2014, 19).

Az előbb említett magatartási sémák azonban nem eleve adóttak. Mindezek abban a szociális környezetben lettek elsajátítva, melyben az elítélt felnőtt. Gimnazista és egyetemista korszakomban több vonatkozó pszichológiai szakcikket olvastam ezen berendeződés kapcsán. Ezek alapján minden emberben kiskorától kezdődően adott az önfejlesztésre irányuló tudatalatti törekvés, mely során olyan normákat fog elsajátítani az egyén, melyek a környezeti elvárásoknak leginkább megfeleltethetőek. Míg egy jó családban és iskolákban szocializálódott fiatalok számára ez a tanulmányi előremenetelben való megfelelési kényszer jelentheti, addig egy életszínvonal tekintetében elmaradottabb, a bűnelkövetésre nagyobb hajlandóságot mutató közegben felcseperedő gyermeknek teljesen más – általa általánosnak vélt – normáknak igyekszik megfelelni. Azonban ezek bizonyítottan újrastrukturálható és korrigálható személyiségjegyek, főleg annak tekintetében, hogy egy fogvatartott vonatkozásában a büntetés-végrehajtás alakíthatja ki számára az új, eddigiektől eltérő közeget, amelyben már más magatartási formák válhatnak általánosan elfogadott normákká.

A CBT-programokból többféle is fellelhető attól függően, hogy mely elemek kerülnek erőteljesebben hangsúlyozásra és ezeknek milyen sajátos kombinációja kerül alkalmazásra. Ezek között hatékonyságukban is igen erős differenciáltság mutatható ki. Borbíró szerint míg a csoportos terápiát kiegészítő egyéni kezelések, dühkontroll-terápiák és interperszónális készségfejlesztések hatékony eredményeket mutattak, addig a morális fejlesztésre irányuló vagy alapfokú oktatást célzó programok például kevésbé voltak hatékonyak (Borbíró, 2014, 20). Álláspontom szerint azonban nem létezik egy egyetemlegesen hatékonynak elismert CBT-program pont az elítéltek különböző személyiségjegyei okán. Lehet ugyanis, hogy például a dühkontroll-terápia az esetek többsége hatékonyan bizonyul, azonban lehet pont van olyan elítélt, mely nem igényli az ilyesfajta foglalkozást és számára pont olyan

CBT-program fogja a szignifikáns változást elérni, mely a többi elítélt vonatkozásában nem okvetlen váltaná be a hozzáfűzött reményeket.

A második sarkalatos pont az elítélt programon való részvételének önkéntes jellege. Az általam feltüntetett forrásokban abszolút egyetértés mutatkozott abban, hogy az egyéni motíváltóság megteremtése a kulcsa a kognitív viselkedésterápiáknak.

Ez azért is hatványozottan fontos, mert onnantól, hogy az egyénnek nem teremődik meg az igénye a programon való részvételre, onnantól minden azzal kapcsolatos tevékenységet kényszerként fog megélni. Márpedig bizonyítottan, a „kényszer alapú beavatkozások semlegesek, vagy éppen kontraproduktívak a bűnözés csökkentése terén”³.

Önmagában az, hogy az elkövető a program kezdetekor nem önkéntes alapon lép be a programba, nem jelent sarkalatos problémát. Az erre való hajlandóság álláspontom szerint nem is elvárható, ismerve a fiatalok jellemezte dac és rendszerellenes magatartását a kötelezőnek vélt tevékenységek vonatkozásában. Így ezen programok talán legfontosabb célja, hogy folyamatában megteremtse a fiatalok között a részvételi hajlandóságot és hosszabb távon a társadalomba való visszailleszkedésének szándékát.

Az előbb említett társadalomba való visszailleszkedés szándékának kialakítása kapcsán ismert a szakirodalomban ellenkező vélemény. Czenczer Orsolya szerint az *„elvárásként meghatározott »általános jogkövetés«, mint kitűzött cél talán kissé irreálisnak tűnik. Kicsit a 60-as évekbeli törvényisztező állampolgárrá nevelés sejtik fel, amit 1979-ben helyesen elfelejtettünk”* (Kapa-Czenczer 2008).

Mindamellet, hogy értem Czenczer által megfogalmazott kritikának a mondanivalóját, mégis ellent kell, hogy mondjak neki. Akceptálható az a felvetés, ha mindenféle reszocializációs – vagy csak szociális tényezőket célzó – program hiányában várjuk el a fogvatartottól, hogy tanúsítson az általa – más környezetben való szocializáció okán – esetlegesen nem is ismert, társadalmi elvárásoknak megfelelően viselkedési formát, az nem fog sehova vezetni.

Azonban az önkéntes alapú kognitív-viselkedésterápiás kezeléseknél pont ez az egyik pozitív sarokköve. A program folytán a személyiség formálódásával és a pozitív magatartási attitűdök elsajátításával az elítéltekben már tudat alatt kiépül a hajlandóság a társadalomnak való megfelelésre.

Minden, amit a program folytán eltanul ugyanis automatikusan megfelel a társadalmi elvárásoknak. Így a figyelmét nem is kell konkrétan felhívni arra, hogy ha kikerül a BV intézetből, akkor miként kell viselkedni, ugyanis ezek beépülnek a tudatába és a kinti életben is alkalmazni kívánja majd ezeket, ugyanis a börtönök alatt számára ez vált „normálissá”.

Mindezek után elérkeztünk az általam már beharangozott harmadik legfontosabb, bűnismétlést megelőző tényezőhöz, ami a programok megfelelő felépítettsége. Borbíró kutatásaira alapozott megállapítás szerint nem mutatnak ebben a körben pozitív eredményt a rosszul konceptualizált, túl általános célokat kitűző, túlzottan is széles beavatkozást megcélzó programok. Jobb eredményeket mutatnak azonban a meglévő empirikus bizonyítékok alapján kidolgozott célkitűzéseket és struktúrákat követő programok (Borbíró 2014, 23).

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a rutinizálódása – Borbíró szerint is – a programok mi-

³ Borbíró, 2009, 29-33. o.

nőségének rovására mehet. Ezen gondolatot én tovább vinném, visszavezetve arra a megállapításomra, hogy az elítéltek oktatását célzó programok miért működnek kevésbé hatékonyan, mint az általam említettek.

Azt hiszem egyetérthetünk abban, hogy a BV intézetek keretein belüli oktatás abszolút egy rutinszerű tevékenységnek mondható. Az oktatás az intézeten kívüli világban is jelen van, annak elutasíthatósága pedig a fogvatartottak – különösen a társadalom szegényebb, infrastruktúráisan kevésbé fejlett környezetéből érkezők – körében kirívóan magas, mivel már a börtönön kívüli világban is az volt. Nézetem szerint ez nem is egy BV intézetben fog megváltozni. Ennek okán alapból predestinálva van, hogy az intézeti oktatást kényszerként és egy szükséges rosszként fogják megélni, így az nem is vezethet eredményre. Ezért is szükséges olyan programok preferálása, amely nem számít rutinszerűen alkalmazandó tevékenységnek és tartalmában sem válik azzá.

A szervezethez és professzionális végrehajtás elengedhetetlen kelléke a magasan képzett, az adott program speciális szaktudásával rendelkező szakemberek jelenléte, ugyanis ez nagymértékben befolyásolja a program kimenetelét.

Ruzsonyi Péter rámutatott, hogy az angolszász országokban már több mint 50 éve létezik az ifjúságsegítő munkakör. Ezen munkakört jellemzése szerint az töltheti be, akinek felsőfokú pszichológiai, kriminológiai, szociológiai, szociálmunkás- vagy tanár BA végzettsége van. Ezen túl felvételi procedúrán kell átesniük, mely után megkezdődik belső képzések sora, trénernek irányításával. A gyakorlati felkészítés pedig mentorok bevonásával a waterville-i intézetben történik (Ruzsonyi 2018).

Azt hiszem teljesen egyértelmű lehet mindenki számára, hogy a magyar büntetés-végrehajtási kultúrától teljesen életpiden az ilyen léptékű, professzionális szakemberképzés. Ennek hiánya annak okán is egy borzasztóan problematikus pont, mert a szakemberek értelmi szintje fordított összefüggést mutat az általa menedzselte csoport bűnismétlési rátájával. Ez azt jelenti, hogy a rosszul képzett szakemberek több kárt okozhatnak alapvetően, mintha egyáltalán nem is történt volna semmilyen beavatkozás (Borbíró 2014, 24).

Így ennek a kérdésnek a mihamarabbi orvosolása az elsődleges feladatok egyike a magyar gyakorlat számára, ugyanis ebből az is jól kivehető, hogy felsőfokú képzettségtől függetlenül, az adott programnak megfeleltethető továbbképzés hiányában egy diplomás pszichológus vagy szociológus sem fog tudni okvetlen pozitív hatást gyakorolni az elítéltek jellemfejlődésére. Ezen gondolatmenetemmél pedig már előre is vetítettem a téma következőleg tárgyalandó gondolatát, avagy mik is a magyar büntetés-végrehajtás sajátos attribútumai az eddig elhangzott pozitív gyakorlathoz képest.

Mindeközben a magyar büntetés-végrehajtási környezet

Elmondható, hogy a magyar BV környezet alapvetően strukturális jellegű. A bűnismétlést megakadályozandó a magyar büntetőpolitika bűnismétlést megelőző céllal a fogvatartottak oktatására, illetve munkaerő-piaci beilleszkedésére helyezi a hangsúlyt. Mindenekelőtt rögzítem, hogy álláspontom szerint is fontos szempontok ezen programok megfelelő alkalmazása reintegrációs szempontból. Azonban – mint korábban is említettem – ezen programok

nem tudhatnak hatékonyan működni, ha előzetesen a fogvatartott belső igényének megteremtése és a negatív magatartási attitűdök orvosolása nem történt meg.

Jelenleg ugyanis nem ismert olyan hatékonyság vizsgálat az általam tanulmányozott források alapján, amely alátámasztaná ezen törekvések eredményességét a személyiség- és magatartásközpontú programokhoz képest. Sajnálatos módon ezen utóbbi megoldásra való törekvés nem felfedezhető egyelőre a mai magyar reintegrációs politikában.

A magyar fogvatartotti környezetben visszatérő elem a szabadidő hasznos eltöltésére szolgáló programok létesítése is, azonban ezek nincsenek kimunkálva. Ezen elfoglaltságok nem specifikusak, teljesen általánosított programok az egyéniesítés teljes hiánya mellett. Meglátásom szerint – talán enyhe túlzással – nincs különösebb büntetőpolitikai cél ezen programok létesítésével azon túl, hogy az elítélt tulajdonképpen „foglalja le magát” valamivel, addig se követ el bűncselekményt és okoz bonyodalmat a BV intézet munkatársainak.

A büntetéstől való félelem egy másik előidézőt kívánt magatartási elem a magyar gyakorlatban. A vonatkozó szakirodalomban a kriminológiai társaságban teljeskörű – kutatásokkal alátámasztott – egyetértés mutatkozik abban, hogy ezen megoldási javaslat nem hatékony, sőt negatív hatású lehet. Borbíró Andrea szerint ezen „*programok csak felerősítik a kriminogén attitűdöket és igazolhatóvá teszik a kriminális magatartást*” (Borbíró 2014, 22). Én magam is ezt az álláspontot képviselem, elég csak a fiatalkorúak életkori és szociális sajátosságaiából adódó nem érett válaszreakcióikból való kiindulás. Kerezi Klára a „Kékfény” című televíziós műsor, tököli börtönről és a fiatalkorú fogvatartottakról készült dokumentumfilmjében például így vélekedett: „*a legújabb agy kutatások és genetikai kutatások azt mutatják, hogy azok a mentális struktúrák, amik a felelős döntések meghozatalát képezik, 25 éves korra alakulnak ki*”⁴.

Vig Dávid 2014-ben készült publikációjában hivatkozott arra, hogy 2012-es adatok alapján⁵ a börtönnépességen belül 3% a fiatalkorú fogvatartottak aránya. Ezen adatokból kitűnik tovább, hogy a fiatalkorúak körében a romák és a szegények felülreprezentáltak a börtönnépességen belül (Vig 2014, 74).

Álláspontom szerint ezen körbe tartozó fiatalkorúak nem saját magukon, a szabadságvesztés büntetésük letöltése közben tapasztalják meg először a bűnözést és annak hátrányos következményeit, hanem mindenekelőtt abban a társadalmi és szociális közegben, amelyben felnöttek. Mint hivatkoztam rá, egy fiatalkorú még nem rendelkezik kiforrott, érett személyiséggel. Ez hatványozottan elmondható a kiskorú gyermekekre, akiknek még nincs kifejldött személyisége, illetve identitása. Ezen tényezők ebben az életkorban formálhatóak leginkább nézetem szerint.

Kerezi Klára szerint a „*fiatalkorú kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára a szabadságvesztés letöltése antropológiai erejű beavatási szertartássá vált*”. Tovább fűzve gondolatait megállapítja Kerezi, hogy egy „*olyan családban, ahol az összes felnőtt rokonnak »meg kellett járnia« Tökölt, ott a szabadságelvonással fenyegetettség vélt elrettentő hatása a visszájára fordul, és a büntető igazságszolgáltatás képében megjelenő elnyomó hatalom elleni kollektív »védekezés« eszközévé válik*” (Kerezi 2012, 101).

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=i0acWWZ3xsY> (9:05-től) (letöltés dátuma: 2023. január 18.)

⁵ BVOP Évkönyv (Budapest: BVOP 2012) 19. o.

Ezen állásfoglalásból is jól kivehető, hogy egy kiforratlan személyiséggel rendelkező kiskorú gyermek elsősorban az őt körülvevő közegből szerez különböző impulzusokat, amelyek segítik a kezdetleges identitásának felépítésében. Ezen véleményemet megerősítendő idézném Németh Zsolt állásfoglalását is, mely szerint: *„bár elismerjük az emberi szubjektum viszonylagos önállóságát, de nem tagadható, hogy a társadalomra veszélyes magatartások bizonyos értelemben szükségszerűen következnek be, egy olyan folyamat következményeként, amely többnyire a gyermekkori szocializáció zavaraiival, hiányosságaival kezdődik”* (Németh 1995, 343).

Egyetemlegesen tehát mindenkiről elmondható, hogy az őt körülvevő környezetnek akar megfelelni, mivel az ott eltanult normák válnak számára általános érvényűvé, ez számít a fiatalok elítelt számára az „alapnak”.

Ezért nem akceptálható a magyar társadalomba beidegződött, büntetés központú megközelítés, minek után amíg ezen rosszul elsajátított magatartási formák nem változnak meg a vizsgált alanyoknál, addig a büntetés nem, mint egy félelem érzetet keltő tényező jelenik meg az alany tudattartamában, hanem egy környezete által elfogadható esetleges rosszként.

Egyetértek azon állásfoglalással, hogy a büntetés a bűnismétlés tekintetében egyéb területeken tud bírni visszatartó erővel. Azonban látni kell, hogy amíg az általam javasolt kognitív viselkedésterápiák adta, egyéniesített foglalkozások hiányában egy, a bűnözést legitimáló normákkal rendelkező elítélre akarjuk a büntetés adta félelem érzetet ráerőszakolni, az csak negatív eredménnyel járhat.

Végezetül szeretnék rátérni a magyar BV környezet egy utolsó, negatív sajátosságára, avagy a büntetés-végrehajtási intézetek túltelítettségére. A túltelítettség mértékére vonatkozó adatok egymásnak erősen ellentmondásosak. Amíg az arsboni.hu cikke szerint 2017-ben a túltelítettség mértéke 129%-os volt,⁶ addig az index.hu relatíve aktuális cikke szerint 2021-re az intézetek túltelítettsége megszűnt, annak mértéke 96%-os.⁷ Részemről fenntartásokkal kezelendő az a ténymegállapítás, hogy a túltelítettség ne lenne napjaink egy aktuális kérdése és 4 év alatt ennek mértéke 33 százalékponttal csökkent volna. Mindazonáltal a börtönök ilyen fokú kihasználtsága továbbra is egy problematikus pont a magyar végrehajtási gyakorlatban, legfőképpen a fiatalok elítéltek és az első büntényesek vonatkozásában.

Nemes András a témához kapcsolódó publikációjának megírásához több szakértőt is meginterjúvált a tárgyalt kérdés vonatkozásában. A zsúfoltság és a biztonság kapcsolatának vizsgálatakor az egyik megkérdezett szakértő rámutatott, hogy ezek egyenes arányban állnak egymással, a zsúfoltság gyakorolja az egyik legnegatívabb hatást az intézeten belüli biztonságra. Nyilatkozata szerint: *„alig lehet ellenőrizni, mi történik a zárkán belül, és ez nagyon sok, a biztonságot sértő cselekményre ad lehetőséget. Továbbá nehezíti a zsúfoltság a külön figyelmet igénylő fogvatartottak (például a védett tanúk, a nagy nyilvánosságot kapott ügyek résztvevői) elhelyezését, figyelését is”* (Nemes 2014, 37).

Már ezen idézet rámutat sok lényegi pontra, azonban álláspontom szerint a probléma jóval általánosabb annál, minthogy önmagában csak olyan speciális személyek megfelelő elszeparálása okozna nehézséget, mint például a védett tanúk. A magyar büntetés-végrehajtásban ugyanis olyan alapszinten jelentkezik ez a probléma, hogy már a – evidens kritérium-

⁶ <https://arsboni.hu/a-hazai-bortonugy-problematikaja/> (letöltés dátuma: 2023.01.19.)

⁷ <https://index.hu/belfold/2021/06/18/borton-buntetes-vegrehajtas-bovites-bvop/> (letöltés dátuma: 2023.01.19.)

nak vélt – fiatalkorú és a felnőtt elítéltek elkülönítése, illetve a visszaeső és első büntényes elkövetők megfelelő elkülönítése sem kivitelezhető.

A nemzetközi és a hazai normák egységesen előírják a fiatalkorúak elkülönítését a felnőttektől,⁸ ehhez képest a Fiatalkorúak Bv. Intézetében az elítéltek kétharmada felnőttkorú, mutatott rá Vig Dávid egy 2014-es írásában, ami mai napig nem veszítette aktualitását (Vig 2014, 77).

Vig ennek kapcsán több problémás pontot is megállapított. Először is a munkáltatás kérdését, mivel a felnőtt elítéltek jellemzően kiszorítják a fiatalkorúakat a munkavállalásból. Ennek véleményem szerint nyilvánvaló okai vannak: egy munkáltató hamarabb fog egy jelentősebb munkatapasztalattal rendelkező felnőtt fogvatartottra igényt tartani, mint egy fiatalkorúra, aki ráadásul életkori sajátosságából adódóan egy kevésbé megbízható, impulzívabb személyiség is, mint egy felnőtt elítélt általánosságban.

Ezen kijelentésemet erősíti meg Nagy László Tibor által felhasznált kutatási adat, mely szerint 2019-ben hazánkban az összes regisztrált bűncselekmény elkövetőinek 7,1%-a volt gyermek- vagy fiatalkorú, addig a rablást elkövetők közül 20,8% (Nagy 2021, 364). Általánosságban is elmondható, hogy a fiatalkorúak érettségük kiforrotlansága miatt alapvetően hajlamosabbak a személy elleni vagy vagyon elleni erőszakos bűncselekmények elkövetésére (Amberg 2021, 17). Visszatérve, tapasztalatuk hiánya okán és nehezebben kontrollálható személyiségük okán sokkal megbízhatatlanabb munkaerőforrásnak minősülnek, mint egy vele egy objektumban fogvatartott felnőtt.

További problémának mutatkozik, hogy az összezártság miatt a felnőttekre vonatkozó szigorú magatartási követelmények vannak érvényben a fiatalkorúak vonatkozásában is. Ez nyilvánvalóan borzasztó ártalmas hatással van a fiatalkorú elítéltekre, mivel életkori sajátosságaiból adódóan nem várható el tőle azonos követelményeknek való megfelelés, mint egy felnőttől. Így a magyar intézetekben nem csupán egyének szintjén nincsenek a prevenciót célzó programok specifikálva, hanem már adott csoport szintjén sem. Ugyanis ebből eredően nyilván az intézet erőforrásai – például könyvtár, kultúra, szabadidő – is elsősorban a felnőtt igényeket célozzák meg.

Konklúzióként elmondható, hogy a mai magyar büntetés-végrehajtásban az egyértelműen pozitív eredményességgel bíró programok - mint a különböző kognitív viselkedésterápiás, CBT kezelések – egyáltalán nem lelhetőek fel, ennek eredményeképpen minden további törekvés egy rosszul strukturált, negatív attitűdök jellemezte fogvatartotti magatartásra épül rá. A bűnismétlési ráta csökkentése érdekében így ezen szempontból radikális koncepció váltás szükséges. A kérdés már csak az, hogy a külföldön bevált gyakorlat mennyire átültethető egy, a történelmi hagyományokat tekintve teljesen más alapelvek mentén felépített, magyar büntetés-végrehajtási rendszerbe.

Az átültethetőség lehetősége

Méltán merül fel a kérdés az eddig elhangzottak alapján, hogy a magyar rendszer miért nem a hivatkozott kezelési módszereket alkalmazza, ha egyszerűen nem ismert olyan kutatás, amely a magyar modell eredményességét igazolná?

⁸ Bv. tv. 48. § (3) bekezdés

Publikációmhoz való kutatásom során megfigyeltem, hogy alapvetően a különböző, hatékony módszerek és modellek széleskörű ismertetésén túl nagyon kevés szó esett arról, hogy ezek mennyire lennének alkalmazhatóak a mai magyar környezetben. Ennek okán értekezésem zárásaként ezen kérdéssel kívánok foglalkozni kimerítőbben, több szempontból is megközelítve azt.

A következőkben ezen témát illetően szigorúan a saját, egyéni véleményem kerül megfogalmazásra, melyet egyfajta vitaindító állásfoglalásnak is szánok, melyet nyilván illik és el is várt fenntartásokkal kezelni.

Álláspontom szerint a jól bevált CTB programok, az RNR-modell vagy univerzálisabban az elítéltek magatartására és viselkedésére egyéniesített terápiás szempontból összpontosító programok mellőzése egyszerűen visszavezethető történelmi, társadalmi és politikai okokra.

Ahogy publikációm elején is megemlítettem, Magyarország büntetésközpontú ország. Ez nem csak jelenleg mondható el, hanem a történelem során az országra mindig is jellemző volt a prevenció megközelítés helyett a megtorló jellegű hozzáállás, illetve az a szemlélet, hogy ha valaki bekerül egy büntetés-végrehajtási intézetbe, akkor már köznapi nyelvzetben fogalmazva „ne érezze jól magát” az elítélt a szabadságvesztés büntetés ideje alatt. Mivel a magyar társadalom hagyományosan ilyen büntetés-politikai nézetben szocializálódott, úgy ez hatással volt nyilvánvalóan az emberek átlagos értékítéletére is: általános társadalmi elvárás lett a bűnelkövetők minél jobban való megbüntetése.

Ezt alátámasztandó tökéletes példa a magyar társadalom megnyilvánulása a halálbüntetés visszaállításának témakörében. A Závecz Research 2017 októberi közvélemény-kutatása szerint a megkérdezettek háromnegyede támogatta a halálbüntetés visszaállítását valamilyen formában: 24 százalékuk teljes mértékben, 52 százalékuk bizonyos, élet elleni bűncselekmények esetén támogatta a halálbüntetést.⁹

Láthatjuk tehát a fenti példán keresztül is, hogy a büntetések megtorló jellege és mértékének radikális szemlélete kevés olyan általános témák egyike, amelyben politikai ideológiától és pártszimpátiától függetlenül jelentős össztársadalmi egyetértés mutatkozik.

Ezen előzmények után a fejezetem elején megfogalmazott kérdésre én magam is egy kérdéssel reagálnék: Mit szólnának az emberek, ha arról jönnének hírek, hogy a fogvatartottak személyes attribútumaiknak megfelelő, egyénre szabott kognitív-viselkedésterápiás kezelésekben vesznek részt kis csoportos foglalkozás keretein belül, melyeket az állam által fizetett pszichológusok és szociológusok felügyelnek?

Kérdésemre nyilvánvalóan a kedves olvasó is sejtethi azon választ, hogy nem valószínű, hogy erős társadalmi támogatottság jellemezné az aktuális kormánypárt esetleges ezirányú törekvését. A reszocializációs célzatú tevékenységeknek ugyanis mindig is nagyobb volt a társadalmi elutasítottsága, mint a támogatottsága. A közéletben gyakran visszatérő téma a fogvatartotti körülmények¹⁰, mely kapcsán tapasztalataim alapján a leggyakrabban felmerü-

⁹ <https://index.hu/belfold/2023/01/17/halalbuntetes-orban-viktor-rendorgyilkossag-alkotmanybirosag-justizmord/?to ken=6b3551a04d3486627525c57abb679567> (letöltés dátuma: 2023. január 19.)

¹⁰ lásd például a jelen publikációm megírásához képest 3 évvel ezelőtti „börtönbiznisz” névre hallgató téma, melyben a kormánypárt azt kifogásolta, hogy az „elítéltek és ügyvédjeik több mint tizenkétezer ügyben csaknem kilencmilliárd forintot pereltek ki az államtól a rossz fogvatartási körülményekre hivatkozva (https://index.hu/belfold/2021/01/05/bortonbiznisz_az_vajon_mi/) (letöltés dátuma: 2023. január 19.)

ló társadalmi válaszreakció, hogy az „emberek adóforintjaiból miért kell etetni elítélt bűnözőket”.

Ezen eszmefuttatásom után adódik a kérdés, lenne-e olyan kormány, amelyik bevállalná, hogy a társadalom akaratának ellenébe menve felvállalja az eddigi rossz módszertan megváltoztatásának szükségességét? Álláspontom szerint az adott párt által képviselt ideológiától függetlenül erre nem mutatkozna túlzottan nagy hajlandóság. Egy történelmileg megtorló jellegű büntetéspolitikájú rendszer ugyanis nem tudhat átvállalni egyik pillanatról a másikra az általam korábbiakban akceptált kanadai vagy skandináv országokban ismert modellre.

Ez nyilvánvalóan egy hosszútávú, több évig vagy akár évtizedekig elhúzódó projektet vetítene elő, melynek idő kell, hogy statisztikailag kimutatható eredménye és a közéletben jól kivehető hatása legyen. Egy adott kormány – általános esetben – 4 évig van hatalmon. Optimálisan ez az az időtáv, melyben előre terveznek a hatalmon lévők. Így nyilván elfogadható az adott kormánypárt részéről az az esetleges gondolkodásmód, hogy nem éri meg számára ezen folyamat beindítása, mivel a 4 éves kormányzati ideje alatt – rövidtávon - pozitív, kampányban felmutatható eredményt még biztosan nem fog hozni számára ezen téma orvosolása.

Összegzés – megoldási javaslat

Előbbi borulató fejezet után zárásként egy pozitívabb fennhangot ütnék meg, mivel már azt a publikációm elején is jeleztem, jelen írás a harmadlagos prevenció védelmében és annak hitelessége miatt készült. Az előző tematikus egységben leírtakhoz képest egyéni véleményem szerint - ha nem is radikális, azonnali változásokkal - lépcsőzetesen, apránként el kell kezdeni haladni a felé, hogy megteremtődjenek a feltételei egy hatékonyabb bűnmegelőzési módszertan használatának.

Ennek első lépése a szakemberképzés. Mint arra korábban hivatkoztam, egy nem megfelelő szakképesítéssel rendelkező munkatárs ugyanis több kárt tud okozni a fogvatartott magatartásának változásában, mint használhat. Így mindenekelőtt a Ruzsonyi Péter által is felvetett, új-skóciai gyakorlatban megjelenő „ifjúságsegítő” munkakör kiépítése, vagy a meglévő börtönpedagógiai és -pszichológusi állomány továbbképzése válik fontossá. Ennek hiányában egyszerűen nem beszélhetünk egy olyan összetett szisztéma alkalmazásáról, mint például bármelyik általam hivatkozott CTB-program.

Ezzel arányosan még inkább sürgető a meglévő szakemberhiány orvosolása. Nyilvánvalóan egy frissen, az egyetemről kikerülő pedagógusnak, pszichológusnak vagy pszichiáternek nem a büntetés-végrehajtásban való elhelyezkedés jelenti az elsődleges preferenciát. Ennek következtében ezen munkakörök emberközelibbé tétele mind munkakörnyezet, mind egzisztenciális tekintetben elengedhetetlen.

Második lépésben a fogvatartottak megfelelő elkülönítése szükséges, ugyanis nem tudhunk addig hatékonyan alkalmazni egy egyéni attitűdökre építő foglalkozást, amíg fiatalok és felnőtt, illetve első büntényes és visszaeső ugyanabban az objektumban, rosszabb esetben egyazon cellában van elhelyezve. Ez nyilvánvalóan a megfelelő infrastruktúra kiépítése és a megfelelő számú büntetés-végrehajtási intézet hiányában nem tudhat teljesülni.

Végezetül pedig, amennyiben az előbb említett kritériumok mindegyike teljesült, lehet elkezdni gondolkodni a kognitív-viselkedésterápiás programok alkalmazásában. Álláspontom szerint, amennyiben eljutna idáig valaha a magyar rendszer, akkor az általam vizsgált programok közül ennek kiteljesedése az RNR-modell bevezetésében tetőzhetne¹¹.

Jelen értekezésem zárásaként Lőrincz József tanár úr 25 évvel ezelőtt papírra vetett kijelentését szeretném idézni, amely sajnos ennyi idő eltelte után is pont ugyanannyira aktuális: „*a fiatalok bünelkövetők mentésének, társadalomba visszavezetésének programja eddig soha nem kapta meg a jelentőségének megfelelő szellemi és anyagi támogatást*” (Lőrincz 1998, 246).

Ideje lenne megfogadnunk Tanár Úr gondolatait és kis, de határozott és koncepciózus lépésekkel elkezdni haladni a felé, hogy prevenció és bűnisméltés megelőzése tekintetében felzárkózhassunk a nálunk hatékonyabb eredményességgel bíró országok mellé.

Felhasznált irodalom

- Amberg Erzsébet: Mennyi az annyi? – A fiatalok bűnözés és bűnözéskontroll alakulásának áttekintése. In: Barabás A. Tünde – Christán László (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 75 éves Németh Zsolt tiszteletére. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 17-26.o.
- Borbíró Andrea: Megállítható-e a forgóajtó? A bűnisméltés-megelőző programok lehetőségei. In: Hack Péter – Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): Emberek Őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 13-28.o.
- Borbíró Andrea: Prevenció és büntető igazságszolgáltatás. Kriminológiai tanulmányok 46. kötet, 2009, 13-37. o.
- Czenczer Orsolya: Fiatalok az új Bv. Kódexben. Gondolatok az elítélt fiatalok helyzetéről az új büntetés-végrehajtási törvény kapcsán. In: Hack Péter – Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): Emberek Őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 171-178.o.
- Kapa – Czenczer Orsolya: Fiatalok reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt. Doktori értekezés, Budapest, 2008
- Kerecsi Klára: Konfrontáció és kiegyezés – A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában. Akadémiai Doktori Értekezés, ELTE, Budapest, 2012
- Kovács Krisztina: A holnap bűnelkövetői lennének? Speciálpreventív beavatkozások a fiatalok elkövetők reszocializációs gyakorlatában. Börtönügyi Szemle, 2014/2. sz., Harmincharmadik évfolyam, 19-32.o.
- Lőrincz József: A fiatalok büntetés-végrehajtása. Citoyen Kiadó, Budapest, 1998
- Lőrincz József: Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2009
- Nagy László Tibor: A fiatalok által elkövetett rablásokról. In: Barabás A. Tünde – Christán László (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 75 éves Németh Zsolt tiszteletére. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 361-370.o.
- Nemes András: A zsúfoltság másik oldala. Börtönügyi Szemle, 2014/2. sz., Harmincharmadik évfolyam, 33-44. o.
- Németh Zsolt: Veszélyes ifjúkori csoportosulások: bőrfejúk, sátánisták, szekták. Főiskolai Figyelő Plusz, Budapest, 1995
- Ruzsonyi Péter: A helyreállító gyakorlat alkalmazása Kanadában a fiatalok fogvatartottak kezelése során. Belügyi Szemle, 2018/5. sz., Hatvanhatodik évfolyam, 87-104.o.
- Vig Dávid: A reszocializáció elméleti és gyakorlati ellentmondásai a fiatalok büntetés-végrehajtásában. In: Hack Péter – Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): Emberek Őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 71-81.o.

¹¹ Angolszász és skandináv országokban kedvelt CBT program, mely a Risk-Need-Responsivity kifejezés rövidítése. A modell szerint a bűnisméltés és a visszaesés rizikójának valószínűsége mérhető, így a modell egyéni veszélyességi szinthez igazítható (Risk-Kockázat). Ennek eredményeképp kerülhet sor az egyén kriminogén szükségleteinek feltárására, hogy lássuk, mely területeken szükséges beavatkozni (Need - Szükséglet). Végezetül pedig a szükségesnek vélt beavatkozási forma egyéni képességekhez való igazítása történik meg (Responsivity - Válaszkészség).

Felhasznált internetes források

<https://arsboni.hu/a-hazai-bortonugy-problematikaja/> (letöltés dátuma: 2023.01.19.)

https://index.hu/belfold/2021/01/05/bortonbiznisz_az_vajon_mi/ (letöltés dátuma: 2023. január 19.)

<https://index.hu/belfold/2023/01/17/halalbuntetes-orban-viktor-rendorgyilkossag-alkotmanybirosag-justizmord/?token=6b3551a04d3486627525c57abb679567> (letöltés dátuma: 2023. január 19.)

<https://index.hu/belfold/2021/06/18/borton-buntetes-vegrehajtas-bovites-bvop/> (letöltés dátuma: 2023.01.19.)

<https://www.youtube.com/watch?v=i0acWWZ3xsY> (9:05-től) (letöltés dátuma: 2023. január 18.)

KAPASZKODÓK NÉLKÜL – AVAGY A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉG ÁLDOZATAI CÍMŰ TUDOMÁNYOS KONFERENCIA PROGRAMJA

**A Magyar Kriminológiai Társaság és a Magyar Kriminológiai Társaság
PhD- szekciójának közös konferenciája 2023. május 12-én**

Első szekció

Dornfeld László, a PhD-szekció társelnökének megnyitója
Gönczöl Katalin elnöki köszöntője

Levezető elnök:

Prof. Dr. Lévy Miklós egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

Előadó:

Stadinger Johanna Heléna (ELTE ÁJK): Paradigmaváltás a kriminálpolitikában?

Második szekció

Levezető elnök:

Dr. Virág György egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK), igazgatóhelyettes (OKRI)

Előadó:

Rózsás Zsuzsanna (ELTE ÁJK): Az intim partner elleni erőszak áldozatainak segítségkérést érintő kihívásai a patriarchális társadalomban

Harmadik szekció

Levezető elnök:

Dr. Gönczöl Katalin professor emerita (ELTE)

Előadók:

Kunos Zsuzsanna (ELTE ÁJK): A hajléktalanság kriminalizálása az Emberi Jogok Európai Egyezményének tükrében

Szalai Alida (ELTE ÁJK): Hatalom és az ellenállás dinamikái a környezeti károkozás kontrolljában: akkumulátorgyárak zöld-kulturális kriminológiai megközelítésben

STADINGER JOHANNA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

PARADIGMAVÁLTÁS A KRIMINÁLPOLITIKÁBAN? A TÁRSADALMI BŰNMEGELŐZÉS NEMZETI STRATÉGIÁJA (2003) ÉS A NEMZETI BŰNMEGELŐZÉSI STRATÉGIA (2013) KOMPARATÍV ELEMZÉSE

Bevezetés

A kriminálpolitika jellege korról korra változik, aminek magyarázata, hogy újabbnál újabb jelenségekre kellett reflektálnia. Napjaink kriminálpolitikáját elsősorban a későmodernitás jelzővel minősíthetjük, ugyanis az 1970-es évekig tartó jóléti, pozitívista és rehabilitáció fókusszal rendelkező – például a *treatment modell* – megközelítés bizonyos mértékben meghaladottá vált, megdőlni látszott. Mindebben szerepet játszott a jóléti állam válsága, a neoliberais gazdaságpolitikai fordulat, valamint a globalizációs folyamatok fokozódása is (Borbíró 2019b). Mindez olyan társadalmi, gazdasági és politikai változásokat eredményezett, amely Ulrich Beck megfogalmazásában előidézte az úgynevezett *kockázat-társadalom* létrejöttét, mégpedig globális szinten (Beck 2003; 2008). Mindeközben ezen alrendszerekben megjelent egyrészt a Michel Foucault által leírt (1991) *governmentality* koncepciója – azaz a hatalom és a tudás egybefonódása, illetve ennek lecsapódása a *társadalmi kontroll* területén. Kriminálpolitikai tekintetben David Garland (2001) a *punitív állam* jelenségére hívta fel a figyelmet nagy hatású munkájában.

A későmodern társadalomszemlélet két fő típusát különbözteti meg David Faulkner (1996), nevezetesen az *exkluzív*, valamint az *inkluzív* modelleket. Az exkluzív, azaz a kirekesztő modell elsősorban az egyén szabadságának tiszteletben tartására épül, egyúttal az egyéni felelősségvállalást hangsúlyozza. Ilyen értelemben maga a társadalom is zárt, a különböző körülmények és eseti szituációk magyarázó ereje figyelmen kívül kerül. Az inkluzív, azaz a befogadó társadalomkép ezzel szemben az egyén képességére, valamint annak függő helyzetére épül fel. Mivel az emberi méltóságot tiszteletben tartja, illetve nyitott az egyéni körülmények sokféleségének elismerésére, sokkal inkább a társadalmi felelősség mutatkozik meg benne (Lévay 2009). Ennek mintájára Antony Duff (1995) a későmodern kriminálpolitika két ideáltípusát foglalja össze az exkluzív és inkluzív kifejezések mentén:

„A kirekesztő jellegű kriminálpolitika azon a megközelítésen alapul, hogy milyen intézményrendszerre van szükségünk, hogy foglalkozzunk »velük«, azaz a bűnözők tőlünk különböző és fenyegető osztályával. Ezzel szemben a befogadó jellegű kriminálpolitika arra koncentrál, hogy milyen intézményrendszer a megfelelő számunkra mint egyenrangú állampolgárokból álló társadalom számára.” (Idézi: Lévay 2009: 105)

Borbíró Andrea szerint a büntetőpolitika, az áldozatpolitika, és a bűnmegelőzés jellege a kriminálpolitika teljes természetét meghatározza (Borbíró 2019a, 843). Elfogadva a megállapítást, a dolgotomban arra vállalkozom, hogy komparatív elemzés segítségével bemutassam, hogyan alakult a magyarországi kriminálpolitika exkluzivitása és inkluzivitása. Ennek érdekében a kriminálpolitika bűnmegelőzési alrendszerét vizsgálom meg, így a 2003–2013, valamint a 2013–2023 között hatályban lévő bűnmegelőzési stratégiák képzik vizsgálatom fókuszát.

Az első fejezetben bemutatom a bűnmegelőzés általános alapelveit, majd ezt követően a bűnmegelőzés magyarországi intézményesülésére térek ki. A bűnmegelőzési stratégiákat elsősorban szakpolitikáknak tekintem, amellyel meg kívánom nyitni a diskurzust nem pusztán a bűnmegelőzés kriminálpolitikai, hanem politikai megközelítésének irányába is. Ennek értelmében egyrészt a rendszerváltozást megelőző időszak bűnmegelőzésének mibenlétével, másrészt pedig a rendszerváltás okozta problémák bemutatásával ismertetem a bűnmegelőzés – nyugat-európai országok viszonylatában – megkésett intézményesülését. A második fejezet második blokkjában a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája (2003–2013) (továbbiakban: TBNS), valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia (2013–2023) (továbbiakban: NBS) politikai környezetére, így a kormányok strukturális felépítésére; továbbá a társadalompolitikai trendek alakulására, végső soron pedig a két stratégia működésén átívelő kriminálpolitikai változások bemutatására töreksem.

A harmadik fejezetben a két bűnmegelőzési stratégia komparatív elemzését végzem el, egyrészt kitérek a két stratégia általános jellemzőire, másrészt pedig a konkrét beavatkozási területekre. Elsősorban a közös beavatkozási területeket hasonlítom össze. A negyedik fejezetben az elemzést, értékelést tovább mélyítem. A Micheal Freeden oxfordi professzor nevéhez kötődő *morfológiai* elemzést alkalmazom, ugyanis Ian Loader és Richard Sparks megfogalmazásában ennek segítségével új elemzési kategóriák jöhetnek létre (Loader és Sparks 2016), így a bűnözésről és bűnmegelőzésről való gondolkodásunk részleteibe nyerhetünk betekintést. A szövegek morfológiai elemzésének elvégzésével a bűnmegelőzési stratégiák mögötti kriminálpolitikai szellemiséget, megközelítést kívánom egy másik szemszögből bemutatni, amellyel egyben egy másodlagos ellenőrzést is végrehajtok a komparatív elemzés kiegészítésképpen.

A bűnmegelőzést meghatározó alapelvek

Szakpolitikaként a bűnmegelőzés – mint számos más szakpolitikai intézmény – intézményesülését a nemzetközi szervezetek is támogatják, valamint ajánlásokkal segítik. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (továbbiakban: ENSZ), az Európa Tanács, valamint az Európai Unió (továbbiakban: EU) is számos olyan kriminálpolitikai dokumentumot fogalmazott meg, amelyben a bűnmegelőzés elsődleges szerepet kap, mind a szervezeti, mind a tartalmi kérdéseket tekintve. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a felsorolt szervezetek által megfogalmazott dokumentumok pusztán ajánlásokat, irányelveket tartalmaznak, melyek a bűnmegelőzés „jó gyakorlatainak” tagállamok közötti allokalásban játszanak szerepet (Borbíró 2019a).

A nemzetközi dokumentumok fogalmazzák meg azon alapelvek összességét, amelyek hozzátétőlegesen egységes elvárást támasztanak az államok felé a kriminálpolitika, azon belül is a bűnmegelőzési politika kialakítása során. Ezen alapelvek közé tartozik a *partnerség elve*, amelyet az ENSZ 2002-es bűnmegelőzési irányelve határoz meg.¹ Eszerint a bűnmegelőzés a felelősségmegosztás elvén kell, hogy alapuljon, hiszen maga az állam nem képes kizárólagosan eleget tenni a bűnmegelőzéssel szemben támasztott társadalmi, gazdasági, politikai elvárásoknak; ugyanakkor, mint közvetítő jelen kell legyen. A második alapelveként megfogalmazott *lokalitás elve* az elsőtől hasonlóan a felelősség-, valamint feladatmegosztás szükségességét fejezi ki. Ez követi a *szubszidiaritás elvét* is egyben, amelynek lényege, hogy a hatáskörök gyakorlása a társadalom tagjaihoz – más szóval az állampolgárokhoz – legközelebb eső szinten történjen meg. Továbbá a lokalitás elve magában hordozza azon megközelítést, miszerint a bűnözés mértéke, jellege, mennyisége területi szempontból is differenciált, így a megelőzése, kezelése is specifikusan kell történjen. Ezen két alapelv – mint ahogy látni fogjuk a stratégiák elemzése során – egymással kooperálva jelennek meg (Borbíró 2019a; Gönczöl 2004; 2006; Molnár 2020a).

A *tudásalapú megelőzés elve* a bűnmegelőzési *jó gyakorlatok* – azaz az empirikus módon igazolt hatékonysággal rendelkező programok, eszközök – kialakításának támogatását szolgálja. A felhasznált eszközök és jó gyakorlatok során a bűnmegelőzési politikának minden koron alkalmaznia kell a szakmai eredményeket és nem engedhet teret olyan megközelítéseknek, gyakorlatoknak, amelyek a közvélemény szempontjából kívánatosak, de szakmailag megkérdőjelezhetők. Ugyanakkor a közvélemény kívánalma és a bűnmegelőzési politika között gyakran fedezhető fel ellentmondás – mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk –, hiszen a közvélemény nem tesz különbséget például szabálysértés, vétség, valamint büntett között, hanem egységesen kezeli a normasértő cselekményeket és reakciót vár velük szemben. A tudásalapú megközelítés elvéhez szorosan kapcsolódó *három pillér elve* is lényeges alapelve a bűnmegelőzési politikának. A három pillér elve – melyet az EU bűnmegelőzési fogalma deklarál – a bűnmegelőzés komplexitását foglalja magában, azaz nem elég pusztán az elkövetővé válásra kialakítani a megelőzési programot, hanem a bűnelkövetés mindhárom területére – azaz az elkövetővé válásra, áldozattá válásra és a bűnalkalmak csökkentésére egyaránt – ki kell terjednie. Mindezek alapján egy olyan tartalmi kiterjesztésről lehet beszélni, mely a kriminálpolitikai és kriminológiai tudásanyag bővítését célozza, valamint az összetett beavatkozások alkalmazását, eszközzését igényli, elvégre rövid-, közép- és hosszútávú eredmények érdekében fogalmazódik meg a három pillér elve alapján kialakított bűnmegelőzési intézkedés (Borbíró 2019a; Gönczöl 2004; Molnár 2020a).

Említést kell tennünk a *jogállami bűnmegelőzés* elvéről is, amely a kriminálpolitika jogállami követelményeinek történő megfelelést foglalja magában. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a bűnmegelőzésnek meg kell felelnie az alapjogoknak, tehát nem járhat együtt egyének stigmatizációjával, bűnbakok képzésével, továbbá sem a szabadságjogok, sem a magánélet aránytalan sérelmével. A hatodik alapelv a *társadalompolitikához kapcsolt bűnmegelőzés* követelménye, azaz a szociális jogok iránti érzékenység fontossága. Ez azt jelenti, hogy a bűnmegelőzés felelőse nem elégedhet meg pusztán a közbiztonság javításával, hanem a bűn-

¹ United Nations Guidelines for the Prevention of Crime, Economic and Social Council resolution 2002/13, Annex

megelőzést a társadalmi jólét, az igazságosság és a szociális biztonság erősítését célzó eszközrendszerek részének kell tekintenie. Ilyen értelemben a társadalompolitikával összekapcsolt bűnmegelőzés kulcsszerepet játszik a társadalmi stabilitás, valamint a fejlődés lehetőségének és tényének számos területén (Borbíró 2019a; Ferge 2017; Gönczöl 2004; Németh 2020).

A bűnmegelőzés alapelveinek áttekintése alapján láthatjuk tehát, hogy egy komplex, számos más szakpolitikával és társadalmi szereplőkkel párbeszédet folytató állami tevékenységről van szó. A következő fejezetben elsősorban a két bűnmegelőzési stratégia létrejöttének politikai hátterét vázolom, valamint a magyarországi kriminálpolitika alakulását. Ezt követően a stratégiák beavatkozási területenként történő komparatív elemzését végzem el.

A bűnmegelőzés intézményesülése Magyarországon

A bűnmegelőzési stratégiák mint szakpolitikák

A szakpolitikák összességét összefoglalóan közpolitikának nevezzük. Ahhoz, hogy egy bizonyos szakpolitika megvalósuljon – esetünkben a bűnmegelőzési stratégia –, egy hosszú döntési láncolaton kell keresztül mennie, amelyet számos aktor befolyásolhat – így például a kormányzat, az Országgyűlés képviselői, a civil szféra, gazdasági szereplők, szakértő szervezetek és a tudományos közélet szereplői, a média, nemzetközi szereplők stb. A közpolitikai döntéshozatali folyamat analitikus megközelítésben a különböző input – bemeneti – tényezők összegyűjtését, rangsorolását és kiválasztását jelenti, amelyek alapján megszületik maga a döntés, azaz az output – kimeneti – tényező. Ennek a döntésnek a gyakorlati eredménye azonban csak közép-, egyes esetekben hosszú távon látszik meg – ez az úgynevezett *outcome*. Így a szakirodalom a közpolitikai ciklus modellje kapcsán képes mélyebb elemzéssel szolgálni: ha felmerül egy problémakör, a döntéshozó kiválasztja a számára legfontosabbat, áttekinti az alternatívákat, majd tárcaközi értekezletet követően a törvényhozás elfogadja a probléma megoldásának tervezetét. Ugyanakkor ez önmagában törvényt indukál, amelyet végre is kell hajtani, ráadásul a törvény végrehajtása – így például új intézmény felállítása – új változásokat, így esetlegesen új megoldandó problémákat eredményez. Ennek értelmében a közpolitikai döntéshozatali ciklust alkotva újraindul: folyamatos az input, az output és az outcome értékelése (Boda 2020; Kaiser 2019; Kovács 2019).

Ilyen döntéshozatali folyamat termékeként, outputja-ként tekinthetünk a TBNS-re és az NBS-re is. Azért tekinthető kimeneti tényezőknak, mivel mindkét stratégiát követték tovább, a stratégiákat kiegészítő cselekvési, illetve intézkedési tervek a döntéshozó részéről, amelynek értelmében a két stratégia beleillik a közpolitikai ciklus modelljébe. Ám, mielőtt ténylegesen összehasonlíthatnánk a két stratégiát – amelyet szakpolitikai eredménynek tekintek –, fontos elhelyeznünk őket a jogi, illetve politikai környezetben, amely hozzájárul a két stratégia közötti hasonlóságok és különbségek megértéséhez.

Bűnmegelőzés a rendszerváltozás időszakában

Hazánkban az 1980-as évektől merült fel a bűnmegelőzés intézményesített megközelítésé-

nek igénye. Ennek oka az a felismerés volt, hogy a bűnözői és egyéb deviáns cselekedetek reprodukciójához hozzájáruló tényezőket az államszocialista rendszer nem tudta megfékezni, annál is inkább, elvégre az államszocialista rendszer büntetőjoga bizonyos értelemben a tervutasításos elv gyakorlati megvalósítását szolgálta. Ha ebben a társadalmi, gazdasági, jogi és politikai környezetben „szocializálódott” a magyar társadalom – Sajó András szavaival élve: „[a] magyar társadalomban egyre inkább a büntetéstől való félelmet tartják a normakövetés alapjának (...)” (Sajó 2008, 406) –, akkor mégis hogyan, milyen módon eszközölhető az intézményesített bűnmegelőzés napjainkban?

Szabó András (1984) kitér arra, hogy az 1979-től meginduló Társadalmi Beilleszkedési Zavarok kutatássorozat egy többszintű prevenciós rendszert fogalmaz meg javaslatként, amely túl kíván mutatni a büntető igazságszolgáltatás kizárólagos alkalmazásán. Ilyen értelemben tehát e javaslat tekinthető az államszocialista rendszer által megfogalmazott célkitűzések megvalósításának hiányosságát célzó, bűnmegelőzési és társadalompolitikai szemléletű kritikájaként. Ennek konkrét eredménye például a Gönczöl Katalin által kidolgozott, bűnözés társadalmi reprodukciójának elmélete (Gönczöl 1987).

A rendszerváltozás azonban az ez irányú javaslatot teljes mértékben átértékelt. A relatív és abszolút depriváció növekedésének hatására megemelkedtek a társadalmi konfliktusok, így a bűncselekmények száma (Lévay 1993), amelyeket a fiatal demokrácia nem tudott kellőképpen kezelni – éppen a demokratikus hagyományok hiánya miatt (Lévay 2000) –, amely egyébiránt összefüggést mutat a társadalom punitív hajlamával, elvárásával (Korinek 1995). Így a büntető igazságszolgáltatást új, immáron demokratikus és jogállami környezetbe kellett átemelni (Nagy 2005). E két fő ok miatt a bűnmegelőzés átfogó szemlélete háttérbe került, e tevékenység pedig a rendőrség és a polgárőrség feladatává vált. A rendszerváltást követően azonban 1995-ben létrehozták az Országos Bűnmegelőzési Tanácsot (OBmT), valamint 1997-ben az Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítványt (OKBK), valamint Magyarország első – büntetőpolitikai irányultságú – országos bűnmegelőzési programja is ekkor került kidolgozásra – ám megvalósítására nem került sor. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy már az ezredforduló előtt megjelent a magánbiztonsági szektor és az áldozatvédelem a civil szférában, továbbá a Biztonságos Magyarországért Közalapítvány – lecserélve az OKBK-t – vált a bűnmegelőzésben meghatározott szereplővé (Borbíró 2019a; 2019b; Molnár 2020b). Mindezen túlmenően fontos kiemelni Borbíró (2019b) megállapítását az 1990-et követő magyarországi kriminálpolitikáról, miszerint a kormányzati ciklusok kriminálpolitikai elképzelései folyamatosan váltakoztak – amely a társadalompolitika területén is érezte hatását egyéb szakpolitikai területeket is figyelembe véve –, így nem beszélhetünk folytonosságról. 1998-ra a bűnözés témája a politikai kampány részévé vált, a választásokat követően pedig a kriminálpolitika az exkluzív modell jegyeit mutatta – tekintettel az 1998. évi LXXXVII. törvényre, valamint a szociálpolitikai változásokra (Borbíró 2019b; Ferge 2017; Nagy 2007).

A TBNS politikai és kriminálpolitikai környezete

2002-ben a szocialista-szabaddemokrata kormánykoalíció (a Medgyessy-kormány) az úgy-

nevezett „jóléti rendszerváltást” meghirdetve reformszándékkal kezdte meg működését. Számos társadalmpolitikai, szociálpolitikai intézkedése széleskörű juttatásokat biztosított az állampolgárok részére, így a jóléti állam sajátos visszatérését jelöli ki – szembe fordulva a korábbi neoliberális gazdaságpolitikai tendenciákkal (Ferge 2017). Fontos azonban megjegyezni, hogy a rendszerváltozást követően Magyarországon az úgynevezett sokminisztériumi kormányzati modell figyelhető meg. Az egymástól elkülönített tárcák egymástól elkülönített portfóliókkal rendelkeztek 2002-ben, amely a komparatív elemzés szempontjából fontos tényező lesz (Boda 2020; Gallai és Molnár 2012).

A jóléti reformok mellett kriminálpolitikai változások is történtek. Ebben a kormányzati ciklusban a kriminálpolitika inkluzívabbá vált – amelyet az is befolyásolt, hogy közeledett az Európai Unióhoz történő csatlakozás időpontja. Fókuszában a hazai és nemzetközi szakmai fejleményekre történő reflexió, valamint a bűnözés társadalmi reprodukcióját lehetővé tevő tényezők kezelése volt. Mindez a 2003. évi II. törvény megalkotását eredményezte, az úgynevezett kétnyomtávú kriminálpolitika jegyében: súlyos bűncselekmények elkövetése esetén alkalmazták elsősorban a szabadságvesztést, míg a kevésbé súlyos bűncselekmények esetén lehetségessé vált az alternatív szankciók alkalmazása. Ezen túl megreformálták a pártfogói felügyeleti rendszert, megalkotásra került az áldozatvédelmi törvény, valamint tovább intézményesült a bűnmegelőzés (Borbíró 2019b). 2003-ban fogadta el az Országgyűlés a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról szóló, 115/2003. (X.28.). OGY határozatot. A TBNS különböző cselekvési terveiben kijelölt jogalkotási feladatok közül számos megvalósult. Kiemelendő a 2005. évi CXXXV. törvény az áldozatsegítről, valamint a Be. 2006. évi módosítása a közvetítői eljárás jogi lehetőségéről. Ezekkel további inkluzív kriminálpolitikai intézmények jelentek meg tehát, ugyanakkor 2009-től újabb fordulatot vett a magyar kriminálpolitika.

Azt is ki kell emelnünk, hogy a TBNS-t kiegészítő cselekvési tervek gyakorlatba ültetése feltételezi a minisztériumok közötti együttműködést, elvégre nem került elválasztásra a felelősi és partneri kör egyértelműen (Molnár 2020b). Ugyanakkor a cselekvési tervekben megfogalmazottak végrehajtását megnehezíti ebben az értelemben az, hogy ki az ügygazda, melyik minisztérium vagy egyéb szereplőé a felelősség. Ahogy látni fogjuk, a 2010-et követő kormányzat strukturális átalakítása, valamint a NBS ügygazdáinak kijelölése jelentős változást eredményezett ebben a tekintetben.

Az NBS politikai és kriminálpolitikai környezete

A 2010-es országgyűlési választások eredményeként nem pusztán a mandátumok kétharmadát szerezte meg a kormányzati pozícióba kerülő pártszövetség, de egy korábbi miniszterelnököt is újraválasztottak. Az új parlamenti mandátumeloszlás lehetőséget teremtett a korábban már évek óta tartó kormányzati centralizációs folyamat törvényi szintű végrehajtására (Boda 2020; Gallai és Molnár 2012; Izmini 2020). Előjáróban továbbá az is megjegyzendő, hogy Boda – átfogóan, a legtöbb kormányzati szakpolitikát elemezve – arra jutott, hogy a 2002–2006-os kormányzati stílus vegyes, addig a 2010–2014 közötti politikai jellegű, kiegészülve populistá és oligarchikus jegyekkel (Boda 2020).

A 2010-es kormányalakítással lezajló kormányzati centralizáció eredményeként az úgynevezett integrált minisztériumi modell kialakítása ment végbe. Ez azt jelenti, hogy a korábban egymástól jól – szakpolitikák mentén – világosan elkülöníthető sokminisztériumi modellt leváltották a széles portfólióval, így több, korábban egymástól különálló szakpolitikával rendelkező minisztériumok rendszere. Ennek értelmében a szakpolitikákhoz tartozó ügyek szórása is csökkent, elvégre kevesebb szereplő között oszlottak meg azok, hiszen a Bajnai-kormány tizenhárom minisztériumának – beleértve a miniszteri irányítás alatt álló Miniszterelnöki Hivatalt – átszervezése nyolc tárcaat eredményezett.² A bűnmegelőzés feladatköre a Bajnai-kormány ideje alatt az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumhoz tartozott, azonban 2010-et követően a Belügyminisztérium feladatkörévé vált. A Belügyminisztérium a második Orbán-kormány megalakulását követően magába foglalta továbbá a korábban a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztériumhoz tartozó építésügy, területrendezés, település-fejlesztés és településrendezés; a korábban az Önkormányzati Minisztériumhoz tartozó helyi önkormányzatok, valamint katasztrófák elleni védekezés; illetve a korábban a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat irányító tárca nélküli miniszterhez tartozó polgári nemzetbiztonsági szolgálatok irányításának feladatkörét is. Ennek értelmében a Belügyminisztérium ezt követően számos szakpolitikáért felelt a korábbi minisztériumi struktúrában vele azonosnak tekinthető szereplővel szemben (Boda 2020; Gallai – Molnár 2012). Ez alapján ugyanakkor felmerülhet annak a gondolata, hogy a korábban más minisztériumokhoz tartozó feladatkörök egyneműsödnek, elvégre más minisztériumi környezetbe kerülnek. Ez alatt azt értem, hogy egy másik minisztériumtól átvett feladatkör egy új értelmezési környezetbe kerül – amelyet befolyásol az adott minisztériumhoz kötődő működési hagyomány, valamint korábbi feladatkörök elvégzéséből eredő tapasztalat egyaránt.³ Esetünkben tehát a bűnmegelőzés mint feladatkör és szakpolitika új minisztériumhoz került 2010-ben. Ebben az értelemben pedig a bűnmegelőzés politikájának változását nem pusztán a kormányváltás, azaz az új kormányt alkotó pártszövetség ideológiája, hanem az új minisztériumi környezete is befolyásolja. Mivel a bűnmegelőzés más kormányzati szereplő feladat- és hatáskörébe tartozik, ugyanis feltételezhetjük, hogy minden minisztérium más és más belső végrehajtási logikát és szellemiséget követ saját feladatköreik ellátása céljából. Mindennek később, a két stratégia összehasonlításakor lesz kiemelten fontos szerepe.

A Btk. 2009-es és 2010-es módosítása (2009. évi LXXX. törvény, valamint 2010. évi LVI. törvény) az úgynevezett három csapás elvének beemelésével újból exkluzívabb tendenciát mutat a magyarországi kriminálpolitika, amely tendenciának csúcspontjaként jelölhető meg a 2013-ban hatályba lépő új Btk., azaz a 2012. évi C. törvény. Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy míg 2003-ban a kriminálpolitikai reform véghezvitele alapvetően szakértőkhöz kötődik, addig a 2013-as új Btk. megvalósítása sokkal inkább büntetéspolitikai, kockázat szemléletű, továbbá létrejöttében alapvetően a közvélemény jelölhető meg meg-

² A főbb feladatkörök átszerveződésének részleteihez Vö. (Gallai és Molnár 2012, 192–193)

³ Ennek példáját adhatja a 2022-ben megalakult kormány. A Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 182/2022. (V.24.) Korm. rendelet kimondja, hogy az addig létező Emberi Erőforrások Minisztérium feladatköréhez tartozó egészségügy, egészségbiztosítás és a szociálpolitika feladatköröket a Belügyminisztérium vette át – amelynek magyarázó ereje lehet például a koronavírus okozta járvány kezelésének sajátossága. Ez nem csupán az integrált minisztériumi modell elmélyítését jelenti a kormányzati struktúrában, hanem élhetünk azon feltételezéssel, hogy az újonnan megszerezett feladatkörök végrehajtásának logikája idomul az új minisztériumi környezethez (Izmini 2020).

határozó szereplőként. Ennek értelmében a büntetőpopulizmus térnyerését vélhetjük felfedezni, amely mellett Ferge Zsuzsa és Gönczöl Katalin is érvelnek társadalompolitikai megközelítésű publikációikban (Boda 2020; Borbíró 2019b; Ferge 2014; 2017 Gönczöl 2015). Boda és munkatársai (2014) kimutatták az új Btk. parlamenti elfogadását megelőző országgyűlési viták elemzése során, hogy a büntetőpopulista diskurzusba nem pusztán a kormánypárti, hanem a korábban kormányzó politikai párt képviselői is besorolódnak. Ilyen értelemben azonban a büntetőpopulista fordulat nem köthető egyetlen politikai párthoz és politikai ideológiához, illetve annak hatalomra kerüléséhez, elvégre az megjelent még a 2010-es kormányváltást megelőzően.

Ebben a rendpártibb politikai, kriminálpolitikai és tágan értelmezett társadalompolitikai környezetben jött létre a Nemzeti Bünmegelőzési Tanács – amelynek jogelődje az OBmB –, valamint a TBNS-t 2013-ban felváltó Nemzeti Bünmegelőzési Stratégia, amelyben ahogy látni fogjuk, kifejezetten nagy szerep jut a rendőrségnek. Az NBS követi a TBNS-ben megfogalmazott alapelveket, ámbár tekintettel a korábban említett politikai és kriminálpolitikai változásokra, feltételezhetjük, hogy más szemléletmódot követ (Borbíró 2019a). Borbíró amellet foglalt állást, hogy a korábbi összefogó „*társadalompolitikai irányultság helyébe egy markánsabb rendészeti-szituációs megközelítés lép*” (Borbíró 2019a: 826). A következőkben arra vállalkozom, hogy a két stratégia komparatív elemzésével alátámasszam a bünmegelőzési stratégia szemléletváltását, amely a tág értelemben vett társadalompolitika – ha nem is paradigmatis, de – jelentős változásával együtt járt.

A TBNS és az NBS komparatív elemzése

Társadalmi Bünmegelőzési Nemzeti Stratégia (2003-2013)⁴

Ahogy már a korábbi fejezetekben láthattuk, mind a politika háttér, mind az intézményrendszer jelentős eltérést mutat a két stratégia létrejöttének és lefolyásának idejekor. A TBNS egy jóléti szemléletű politikai környezetben született, amelyben erőteljesen megjelenik a társadalompolitikával való közös problémamegoldás, valamint a bűnről – mint társadalmi környezetből levezethető – problémáról való gondolkodás sajátossága. Ennek szellemiségében fogalmazza meg a stratégia az általános célokat, az elérésükhöz szükséges eszközöket, valamint sorolja fel a résztvevőket is.

A TBNS a nemzetközi elvárások ismertetésével, valamint a bünmegelőzés egész társadalmi érdekeltiségével kezdődik, majd a bűncselekmények statisztikai bemutatásával folytatja és kiemeli az elkövetői és áldozati csoportokat. Külön kiemeli, hogy az ismertté vált bűnelkövetések területi sajátosságait is figyelembe kell venni, ennek érdekében alakul ki külön beavatkozási területként a városi bünmegelőzés, hiszen ahogy a stratégia is fogalmaz „*a városok és nagyobb települések vonzzák a bűnt*”. A további részekben a stratégia bemutatja a hazai bünmegelőzés intézményesülésének előzményeit, valamint a nemzetközi szinten megjelenő prioritásokat, szerződéseket, és ezek közös jellemzőit, melyeket a hazai bünmegelőzési stratégia megalkotása és kidolgozása során figyelembe vettek.

⁴ 115/2003. (X. 28.) OGY határozat a Társadalmi Bünmegelőzési Nemzeti Stratégiájáról

Ezt követően az alapelvek és működési elvek részletes leírása jelenik meg, melyben a stratégia külön kiemeli a megbélyegzés elkerülésének, az arányosságnak, valamint a kirekesztés elkerülésének elvét, továbbá az ENSZ és az EU által megfogalmazott alapelveket is – a hazai viszonyokra alkalmazva. A stratégia külön fejeztben kitér a célrendszerek ismertetésére, melyhez fontos külön megemlíteni, hogy a TBNS konkrétan megfogalmazza a rövid-, közép-, és hosszútávú céljait, valamint a – megvalósításban részt vevő – szereplők közötti feladatok megosztását.

Utolsó pontként jelennek meg a beavatkozási és prioritási területek, amelyekhez a stratégia külön nevesíti a bűnüldöző és büntető-igazságszolgáltatásban részt vevő szereplők, az ágazati együttműködők, valamint a közösségi bűnmegelőzésben részt vevők szerepkörét. A beavatkozási területek során a TBNS meghatároz jogalkotási feladatokat is, melyek közül kiemelendő az áldozatvédelmi törvény megalkotása.

A stratégia megvalósításának legfőbb felelősei az OBmB, a belügyminiszter, valamint az igazságügyi miniszter. Külön kiemelendő az OBmB szerepe, ugyanis az a TBNS végrehajtásának koordinációjáért felelt, valamint az abban együtt működő társadalmpolitikai ágazatok és a kormányzati, civil, valamint önkormányzati szereplők közötti kommunikációban játszott kulcsszerepet.

Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia (2013-2023)⁵

Az NBS politikai, társadalmpolitikai és kriminálpolitikai környezete átalakult a TBNS-hez viszonyítva. A társadalmpolitika kiterjedtsége kevésbé figyelhető meg benne elődjéhez képest, valamint egy kifejezett centrális működési logika fedezhető fel az NBS-t kiegészítő intézkedési tervek tekintetében. Ennek értelmében más jellegű bűnről történő gondolkodás sejthető a stratégia mögött. Így mind szellemi, strukturális és szakpolitikai környezeti változások tekintetben – ugyan a TBNS-ben lefektetett irányvonalat megtartva – a cél kivételével változik az eszközök alkalmazása, valamint a résztvevők köre.

Az NBS elsőként felvázolja időtávját, kijelöli az NBT szerepét – amely az OBmB jogutódja –, majd a bűnmegelőzési módszertanát ismerteti. Mindezen túlmenően felülvizsgálja a TBNS-t, ismerteti a 2003 és 2013 közötti kriminálstatisztikai adatokat és a nemzetközi trendeket. Továbbá kiegészíti saját alapelveivel – reflektálva a bűnmegelőzési alapelvekre és a nemzetközi iránymutatásokra. Mindezt alátámasztja egy, a bűnmegelőzésre koncentrálnó kérdőív bemutatásával és elemzésével. Ezt követően ismerteti a bűnmegelőzésbe bevonható szereplők széles körét a rendőrségtől, büntető igazságszolgáltatástól kezdve az önkormányzatokon és oktatási intézményeken át az egyházi és civil szervezetekig. Újfént kiemelendő a család, a szülők és végső soron az egyén szerepe is: *„Az egyén maga tehet a legtöbbet biztonsága érdekében.”*

A kifejtett általános célokra reflektálva felvázol négy beavatkozási területet, amelyek nevükben térnek el a TBNS beavatkozási területeitől. Ezek közül kivételt képez a családon belüli erőszak megelőzése, amelyet nem vett át a TBNS beavatkozási területei kö-

⁵ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2003-2013)

zül.⁶ Mindazonáltal azt is érdemes hozzá tenni, hogy az NBS rendelkezik horizontális intézkedésekkel, amely az Európai Bűnmegelőzési Hálózattal történő folyamatos együttműködést, valamint a kutatások eredményeinek felhasználását foglalja össze.

Beavatkozási területek, valamint az azokhoz tartozó cselekvési (TBNS) és intézkedési (NBS) tervek

A TBNS a tág értelemben vett társadalompolitika részét képezte megalkotásának időszában, már csak amiatt is, hogy intézkedéseiben szervesen összekapcsolódik más társadalompolitikai alrendszerrel, így az oktatáspolitikával, egészségpolitikával, szociálpolitikával stb. Az NBS részét képezi a tágabb társadalompolitikának, ugyanakkor szakít a korábbi stratégiai gyakorlattal: jóval kevésbé keverednek benne a különböző társadalompolitikai alrendszerek, mivel elsősorban a rendszetre támaszkodik.

A TBNS öt főbb beavatkozási területet jelölt meg – gyermek- és fiatalkorúak bűnözés megelőzése, csökkentése; városok biztonságának fokozása; családon belüli erőszak megelőzése; áldozattá válás megelőzése, áldozatsegítés, az áldozat kompenzációja; bűnismétlés megelőzése. Az NBS szintén öt beavatkozási területtel rendelkezik, ugyanakkor a családon belüli erőszak megelőzése helyett a horizontális intézkedések jelennek meg, míg a többi terület a TBNS-hez hasonlóan: településbiztonság; gyermek- és ifjúságvédelem; a bűncselekmény áldozatainak segítése, az áldozattá válás megelőzése; a bűnismétlés megelőzése.

A komparatív elemzés során az összehasonlíthatóság érdekében csak a négy közös terület intézkedéseinek vizsgálatát végezzük el, a TBNS-t később kiegészítő cselekvési tervek, valamint az NBS intézkedési terveinek bemutatásán keresztül. Beavatkozási területenként táblázatba foglalva ábrázoltam a két stratégia releváns pontjait, amelyekre hivatkozok.

Gyermek- és fiatalkorúak bűnözés megelőzése, csökkentése

A TBNS első prioritási területeként jelenik meg a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetés csökkentése, amelyeket az alábbiak szerint részletez. A fiatalkorú bűnelkövetők jellegzetesen vagyon elleni bűncselekményeket követnek el, valamint a fiatalkorú bűnelkövetések száma folyamatosan növekszik. Ugyanakkor a gyermek- és fiatalkorúak nem csak elkövetőként, hanem áldozatként is megjelennek a bűnelkövetések során.

A stratégia megfogalmazza az intézményes reakciót hiányát is, melyben különösen nagy hangsúlyt kapnak a gyermek- és fiatalkorúak szocializációs közegei, valamint a civil és állami szervek is. Hangsúlyosan megjelenik az erkölcsi nevelés jelentősége, ugyanakkor a család kockázati tényezővé is válhat, amely esetén szükséges lehet a beavatkozás. Azaz ahogyan azt a 115/2003. (X. 28.) OGY határozatban is olvashatjuk: „az önhibájából nem megfelelő szülői

⁶ Érdemes kiemelni, hogy a családpolitika feladatkörét a 212/2010. (VII. 1.) az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről szóló kormányrendelet az EMMI feladatkörébe szervezte, míg a TBNS megfogalmazásakor külön minisztérium foglalkozott e területtel a 65/2002. (V.27.) KE határozat értelmében. Az NBS erre utal is: „Az Emberi Erőforrások Minisztériumával folytatott folyamatos együttműködés keretében évről évre forrást biztosít az NBS a családok védelmi funkciójának növelésére. Az első szakaszban a családokkal foglalkozó szakemberek képzésére kerül sor, most folyik azon intézkedések kidolgozása, amelyek a családokat már közvetlenül is képesek megszólítani.” Vö.: 1744/2013. (X.17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023).

nevelést és gondozást biztosító szülők magatartását szankcionáló eszközök alkalmazása mérsékeli a bűnözői életmód kialakulását”. Mindezek alapján a család szerepe kettősnek tekinthető a bűnmegelőzésben a stratégia alapján. A család feladata a szocializáció, normalizáció, ugyanakkor a nem megfelelő szülői magatartás kriminalitást előidéző tényező is lehet a gyermek- és fiatalok életében, amelyet szükséges megelőzni.

A család mellett fontos szerepet tulajdonít a stratégia az oktatási, nevelési munkát végző szakembereknek is. Ennek érdekében az oktatási- és nevelési rendszerben szükségessé teszi a pedagógusok megfelelő szakmai képzését – főként a dropprevenció, valamint az iskolai erőszak területein. A pedagógusok képzése mellett a stratégia figyelmet fordít arra is, hogy a kortársak egymás közötti viszonyrendszerében is megjelenjen a bűnmegelőzés. Ennek érdekében a már meglévő diákszervezeteket szólítja fel az ebben történő aktív részvételre.

A bűnüldöző- és büntető igazságszolgáltatási rendszer szereplői közül a TBNS kiemeli a rendőrség és egyéb nyomozóhatóságok, valamint a pártfogó felügyelők szerepét is. A gyermek- és fiatalok elkövetők és áldozatok esetében szükséges a szignalizáció rendszerét kiépíteni és működtetni, a gyermek- és fiatalok elkövetők esetében különös figyelmet kell fordítani a büntető jellegű intézkedések ultima rationként való alkalmazására, illetve a pártfogó felügyelők jelentősebb bevonására.

A gyermek- és fiatalok beavatkozási terület elsősorban a primer bűnmegelőzésre terjed ki, illetve a korai beavatkozás szemlélete figyelhető meg benne. A gyermek- és fiatalok esetében a stratégia konkrét cselekvései a fiatalok nevelését, szocializációját, normalizációját, valamint konformitásának kialakítását célozza.

Ahogy korábban utaltam rá, a TBNS sokminisztériumi kormányzati struktúrában jött létre. A beavatkozási területekben nem rendel hierarchiába az intézkedésekért felelős szereplők körét, sokkal inkább átfogó „össztársadalompolitikai” szemmel tekint a bűnmegelőzésre. A gyermek- és fiatalok bűnmegelőzésére irányuló beavatkozási területen a cselekvési tervek felelőseiként elsősorban a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, az oktatási miniszter, valamint az egészségügyi, szociális és családügyi miniszter kerültek megjelölésre.⁷

Az NBS elődjéhez hasonlóan kiemelt szerepet szánt a gyermek- és fiatalok bűnelkövetővé és áldozattá válás megelőzésének. A TBNS irányvonalát követve itt is megjelenik a nevelési és oktatási intézmények színtere, a kisközösségek – iskola és család –, valamint a sport szerepe, amellyel a szabadidő hasznos és nevelő hatására támaszkodik.

Ugyanakkor az NBS a kortárs csoportokat nem csak, mint bűnmegelőzésben részt vevő egyének összességét, hanem mint kockázati tényezőt is azonosítja. Ilyen értelemben megfogalmazását tekintve a kortárs csoport egyszerre lehet segítő, de deviancia kiváltásában közreműködő közeg egyaránt. Így a stratégia kettős célzatú: speciális prevenció programok kidolgozására törekszik. Ezzel párhuzamosan a technológiai fejlődés új vívmányaiban rejlő veszélyek kezelésére, így az internet adta veszélyeztetettség is reagál.

⁷ Természetesen a minisztériumi átszervezések miatt az egyes minisztériumok és miniszterek megnevezései változtak, ellenben az egyszerűség kedvéért a Medgyessy-kormány minisztériumainak és minisztereinek megnevezését használok innentől kezdve.

A gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése	
TBNS (2003-2013)*	NBS (2013-2023)**
<p><i>Fiatalokat közvetlenül érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – nevelés, szocializáció, felzárkóztatás, tehetséggondozás – roma fiatalok képzése, felvilágosító előadások – erőszak nélküli konfliktusmegoldás elsajátítása – kortárs-segítő program kialakítása <p><i>Gyermekekkel foglalkozó szakembereket, szülőket érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – egészségfejlesztő és dropprevenációs továbbképzés – ökológiai gondolkodást elősegítő képzések (környezetvédelemre nevelés) – iskolai erőszak ismeretét és megelőzését szolgáló képzések – szülők tájékoztatása az alkohol, kábítószerfogyasztás megelőzéséről <p><i>Intézményeket érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – ifjúságvédelem, gyermekvédelem, szignalizációs rendszer, gyermekpszichiátriák fejlesztése – OIT és ügyészség tájékoztatási kötelezettsége – szórakozóhelyek biztonságossá tétele – pártfogó felügyelői vélemény figyelembe vétele büntető-eljárás során 	<p><i>Fiatalokat közvetlenül érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – iskolai prevenciós programok – online zaklatás kezelése – biztonságos internethasználat – gyermektáborokban megjelenő bűnmegelőzési programok – kortárs-segítő modellprogram, – bűnmegelőzési foglalkozások mesével – élménypedagógia <p><i>Gyermekekkel foglalkozó szakembereket, szülőket érintő intézkedési tervek :</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – pedagógusok, gyermekvédelmi felelősök bűnmegelőzési képzése – iskolai mediátorok képzése – testnevelő tanárok továbbképzése – idősök aktív bevonása a bűnmegelőzésbe – bűnmegelőzési ismeretek integrálása a szociális, családi, iskolai, felzárkóztatási programokba <p><i>Intézményeket érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – „jövő iskolája” modellprojekt – módszertan készítése az iskolai erőszak megelőzése érdekében – szórakozóhelyek ellenőrzése – ELLEN-SZER tananyag létrehozása – Re-Akció program – Bűnvösvölgyi médiaértés oktatóközpont tematikájának bővítése

Megjegyzés:

* 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról;
 1036/2005. (IV. 21.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról;
 1016/2007. (III. 20.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2007-ben megvalósítandó feladatokról;
 1035/2008. (V. 30.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

** 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)
 1166/2016. (IV. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2016–2017. évre szóló intézkedési tervéről
 1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről
 1585/2019. (X.16.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2020–2021. évre szóló intézkedési tervéről
 1878/2021. (XII. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2022–2023. évekre vonatkozó intézkedési tervéről

1. táblázat. A gyermek- és fiatalkorúakra vonatkozó cselekvési és intézkedési tervek (saját szerkesztés)

A gyermekekkel foglalkozó szakemberek – pedagógusok, mediátorok, ifjúságvédelmi felelősök –, valamint gyermeket körülvevő felnőttkorúak alkotta közegek – így szülei – bűnmegelőzési készségeinek fejlesztését tartja kívánatosnak, akik így szemléletmódot is tovább tudnak adni a fiatalok részére. Ez természetesen összhangban van a TBNS-ben is megjelenő konformitás kialakításának kívánalmával.

Az NBS, mint korábban említésre került, egy integrált minisztériumi modellben jött létre. E stratégia előnyének tulajdonítható, hogy konkrétan megjelöl egyetlen felelőst az adott intézkedés kapcsán és ahhoz a szereplőhöz rendel további partnereket. A 2013-2014-es intézkedési tervben hat szereplő osztozik egyenként az intézkedéseken, ellenben az azt követő intézkedési tervekben az NBT kerül központba. Partneri megosztást tekintve a legtöbb esetben a rendőrség, a Klebersberg Intézményfenntartó Központ, valamint az EMMI jelenik meg.

A bűnismétlés megelőzése

A TBNS szemléletében a bűnismétlés megelőzése szervesen összefonódik a társadalmi reintegrációval. Fontos kiemelni, hogy stratégia ezen beavatkozási területe magába foglalja a fiatalkorúak bűnismétlésének megelőzését is. Ennek értelmében a legtöbb szakpolitikai ágazatot felszólítja az együttműködésre – köztük elsősorban a foglalkoztatáspolitikát, oktatáspolitikát, szociál- és családpolitikát. A cselekvési tervek során is megjelenik a fogvatartottak oktatásának jelentősége, a családtagokkal való kapcsolattartás fontossága, a foglalkoztatás integrációs szerepe, valamint az individuum kompetenciáinak fejlesztése.

A szakembereket, ágazati együttműködő partnereket tekintve elsődleges prioritás a pártfogó felügyelők feladatainak konkretizálása, a bírói továbbképzés – különös figyelemmel az áldozatvédelmi ismeretek terén –, illetve a mediációs szakemberek képzése. Mindemellett megjelenik a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazása és terjesztése. Ennek alapján a bűnismétlés megelőzése érdekében a TBNS nem csak egyénekre vonatkozó, fejlesztő és reszocializáló, illetve reintegráló személeletet képvisel, hanem a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete is megjelenik benne – ez utóbbit a városi bűnmegelőzés során is látni fogjuk.

A TBNS ezen beavatkozási terület felelőseiként túlnyomórészt az igazságügyi minisztert, az egészségügyi, szociális és családügyi minisztert, a foglalkoztatáspolitikai és munkaügyi minisztert, valamint az oktatási minisztert jelöli meg, tehát egy szélesebb értelemben vett társadalmpolitikai bűnmegelőzési szemléletről van szó jelen beavatkozási területen.

Kriminológiai megközelítés szempontjából a megelőzés jelen beavatkozási területen rehabilitációs jellegű. A büntetés-végrehajtás rendszerébe kerülők érdekeit, jogait szem előtt tartva alakítja ki a TBNS a beavatkozások prioritását – ideértve a fiatalkorú bűnelkövetőket is. Továbbá lényeges elem a civil kezdeményezések támogatása, amely teret enged a közösségi jóvátételre, azaz a büntetés kevésbé megtorlónak, sokkal inkább korrekciós lehetőségnek tekinthető.

Bűnismétlés megelőzése	
TBNS (2003-2013)*	NBS (2013-2023)**
<p><i>Fogvatartottakat közvetlenül érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – felnőttképzés, fejlesztéspedagógia, konformitás elősegítése, resztoratív módszerek, reintegráció reszocializáció – tájékoztatás az integráció érdekében (lakhatás, munkavállalás, egészségügyi ellátás) – konfliktuskezelési ismeretek elsajátítása <p><i>Fogvatartottakkal foglalkozó szakembereket, érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – pártfogó felügyelők szerepének konkretizálása (családi kapcsolatok, reintegráció) – rendőri ellenőrzés a feltételek szabadlábra helyezés ideje alatt – bírók továbbképzése (pártfogói és áldozatvédelmi ismeretek) – szakemberek továbbképzése <p><i>Intézményeket érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – közvetítői (mediációs) szakemberek képzése – pártfogó felügyelők tapasztalok értékelése és jelentés a OBmB-nek – közérdekű munka integrálása a település közösségi életébe – helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjesztése (jóvátétel, mediáció) <p><i>Civil szervezetek kezdeményezésének támogatása</i></p>	<p><i>Fogvatartottakat közvetlenül érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – reintegráció, foglalkoztatás, jóvátételi programok (idősek számára), reszocializáció – művészetterápia, jobbagyfélétekész rajzolás, kockázatértékelés fejlesztés – közösségi foglalkoztatás, társas kapcsolatok erősítő programok, érték-korrekciós foglalkozások <p><i>Fogvatartottakkal foglalkozó szakembereket, érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – reintegráció elősegítése – enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása, állomány továbbképzése, értékrend-korrekciós trénerképzés, pártfogók továbbképzése <p><i>Intézményeket érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – reintegrációs modellprogram – mediációs eljárás bevezetése – hatósági erkölcsi bizonyítvány szabályozása

Megjegyzés:

* 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról;
 1036/2005. (IV. 21.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról;
 1016/2007. (III. 20.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2007-ben megvalósítandó feladatokról;
 1035/2008. (V. 30.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

** 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)
 1166/2016. (IV. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2016–2017. évre szóló intézkedési tervéről
 1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről
 1585/2019. (X.16.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2020–2021. évre szóló intézkedési tervéről
 1878/2021. (XII. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2022–2023. évekre vonatkozó intézkedési tervéről

2. táblázat. Bűnismétlés megelőzésére vonatkozó cselekvési és intézkedési tervek (saját szerkesztés)

Az NBS bűnismétlés tekintetében szintúgy a reintegráció szükségességét hangsúlyozza. Külön intézkedéseket fogalmaz meg a munkaerőpiaci és társadalmi reintegráció elősegítésére. A TBNS-sel ellentétben az NBS sokkal inkább az egyén személyiségének fejlesztését helyezi előtérbe mint reintegrációt segítő beavatkozást – például a művészetterápia eszközeivel, kockázat-értékelés fejlesztésével.

Mindemellett az NBS szintén fontosnak tartja a helyreállító igazságszolgáltatás eszköze-

inek alkalmazását, ehhez pedig ki kívánja bővíteni a közösségi foglalkoztatók intézményét regionális szinten. Továbbá a fogvatartottak személyiségének fejlesztése érdekében különböző trénerek kiképzésének, valamint az állomány továbbképzésének szükségességét is megfogalmazza.

A meglévő állomány továbbképzése azért is fontos, mert e területen az NBS egyik leg-többször szereplő felelőse és partnere – különvett intézkedéseknél – a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága. További jelentős szereplőként emelkedik ki az NBT, valamint az utóbbi négy évben a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság.

A partnerek igen változatosak ezen a beavatkozási területeken, legtöbb esetben azonban az Igazságügyi Hivatal, az NBT, az Igazságügyi Minisztérium, az EMMI, a Miniszterelnökség, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, valamint az utóbbi négy évben a civil szervezetek és egyházak kerültek meghatározásra.

Az áldozattá válás megelőzése

Maga az áldozatpolitika különálló alrendszere a kriminálpolitikának, összességében az intézményesült szolidaritás, valamint a sérelmek és a hátrányok enyhítésének funkciója jelenik meg benne. Ebben a beavatkozási területben fedezhető fel legmarkánsabban a jogállami bűnmegelőzés követelménye, hiszen az áldozatpolitikának úgy kell működnie, hogy az alkotmányi szinten rögzített jogok és kötelezettségek tekintetében és azok tiszteletben tartásával jár el az áldozattá válás megakadályozása érdekében az igazságszolgáltatás. A TBNS hatálya alatt – mely az áldozatvédelmi törvény megalkotását feladatként jelölte meg – született meg a 2005. évi CXXXV. törvény, amely nem csak a kárenyhítésre vonatkozó szabályokat tartalmazta, hanem kiterjesztette állami feladattá az áldozatok támogatását (Görgényi és Zséger 2019).

A TBNS áldozati politikai tekintetben elsődleges szempontnak tartja a veszélyeztetett csoportok tájékoztatását, kábítószercsempészet és emberkereskedelem áldozatává válásának megelőzését, valamint a társadalmi kirekesztés megelőzését – különösen az oktatási intézményekben. Mindezekhez elsődleges cselekvési tervként fogalmazza meg az általános tájékoztató programokat, a szignalizációs rendszer kialakítását és működtetését, továbbá szem előtt tartja a helyreállító igazságszolgáltatás korrekciós jellegét is. Ezen kívül a szakemberek képzésére is nagy hangsúlyt fektet – a korai felismerés lehetőségét szem előtt tartva.

A TBNS cselekvési terveiben az áldozatpolitika beavatkozási területén belül az egészségügyi, szociális és családügyi miniszter, az igazságügyi miniszter, az oktatási miniszter, a belügyminiszter, illetve a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter feladatkörébe utalták ki a megvalósítandó feladatokat.

Áldozattá válás megelőzése	
TBNS (2003-2013)*	NBS (2013-2023)**
<p><i>Áldozattá válást közvetlenül megelőző cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – internetes tájékoztató kiadvány, veszélyeztetett csoportok tájékoztatása – külföldi állampolgárok és külföldre utazó magyar állampolgárok áldozattá válásának ismeretése – illegális kábítószercsempészet, valamint emberkereskedelem, prostitúció áldozatává válásának megelőzése – iskolán belüli kirekesztés megelőzése <p><i>Áldozatokkal foglalkozó szakembereket érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – sértett-orientált rendőri szolgálat – szociális és egészségügyi dolgozók továbbképzése – áldozattal érintkezésbe lépő szakemberek továbbképzése – szakmai támogatás nyújtása <p><i>Intézményeket érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – közművelődési intézeten belüli áldozattá válás megelőzése – helyreállító igazságszolgáltatási eszközök bővítése – társadalmi kirekesztés mechanizmusának feltárása – tájékoztató programok szervezése – jelzőrendszer kialakítása és működtetése – áldozatvédelmi feladatok meghatározása a büntető-eljárás során <p><i>Civil szervezetek kezdeményezésének támogatása</i></p>	<p><i>Áldozattá válást közvetlenül megelőző intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – tájékoztatás az áldozattá válásról (időskorúak) – másodlagos viktimizáció megelőzése – áldozatpolitikai célok megjelenítése a médiában – esélyegyenlőségi modellprogram – áldozati Kalauz – kiadvány – egyedi bűnmegelőzés gyermekvédelmi ellátásban – kapcsolati erőszak krízishelyzeteinek megelőzése <p><i>Áldozatokkal foglalkozó szakembereket érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – szakemberképzés – pszichológiai segítségnyújtás – rendőrségi tájékoztatás <p><i>Intézményeket érintő intézkedési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – szakmai protokoll megalkotása (másodlagos viktimizáció) – információs pultok létrehozása – 24 órás diszpécser szolgálat országossá tétele – áldozatsegítő szolgálatok népszerűsítése – modellprogram készítése érzelmi segítségnyújtáshoz – állami kárenyhítés rendszerének felülvizsgálata – civil, önkéntes áldozatsegítő hálózat támogatása

Megjegyzés:

* 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról;
1036/2005. (IV. 21.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról;
1016/2007. (III. 20.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2007-ben megvalósítandó feladatokról;
1035/2008. (V. 30.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

** 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)
1166/2016. (IV. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2016–2017. évre szóló intézkedési tervéről
1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről
1585/2019. (X.16.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2020–2021. évre szóló intézkedési tervéről
1878/2021. (XII. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2022–2023. évekre vonatkozó intézkedési tervéről

3. táblázat. Áldozattá válás megelőzésére vonatkozó cselekvési és intézkedési tervek (saját szerkesztés)

A 2013-as bűnmegelőzési stratégia e beavatkozási területen belül három további területre bontható: az áldozattá válás megelőzésének, a másodlagos viktimizáció elkerülésének, valamint az áldozatsegítő szolgáltatások szélesítésének területeire.

Az áldozattá válás megelőzésének területén említésre méltó a széleskörű tájékoztatás és

média-reprezentáció – figyelemfelhívás –, szakemberképzés, valamint a rendőri tájékoztatás lehetősége; továbbá a huszonnegy órás diszpécser-szolgálat országossá tételének kezdeményezése és a civil önkéntes áldozatsegítő hálózat támogatása. Ugyanakkor az áldozattá válás tekintetében az NBS elsődlegesen veszélyeztetett csoportként jeleníti meg az időskorúakat, szakítva a TBNS szemléletével, amely a veszélyeztetett csoportokat szélesebb körben határozta meg. A másodlagos viktimizáció területén elsődleges feladatként határozza meg a szakmai protokoll megalkotását, valamint az állami kárenyhítés rendszerének felülvizsgálatát. Az áldozatsegítő szolgáltatások szélesítése érdekében pedig támogatni kívánja a civil, önkéntes áldozatsegítő hálózatokat, illetve egyedi bűnmegelőzést kíván megalkotni a gyermekvédelmi ellátásban. Az NBS jogi eredményeként könyvelhetjük el a kapcsolati erőszak büntetőjogi értelemben vett törvényi tényállássá történő deklarálását.

Az áldozatpolitikai terület felelőségi megoszlása idősorosan fluktuációt mutat. Míg 2013-2015 között kifejezetten magas számú szereplő került megnevezésre, így a legfontosabban például az NBT, az Igazságügyi Minisztérium, EMMI, Miniszterelnöki Kabinetiroda, Igazságügyi Hivatal, 2016-ot követően pusztán az NBT került megjelölésre a konkrét intézkedéseknél. A 2022-2023-as intézkedési terv azonban beemelte a családokért felelős tárca nélküli minisztert, valamint a Miniszterelnökséget vezető minisztert is. Partnerek tekintetében szintúgy megfigyelhető ez a tendencia. Míg 2013-2015 között széles körű kormányzati és civil szereplők egyaránt megjelentek, egy rendőrségi orientáció volt megfigyelhető, s a 2022-2023-as intézkedési tervben az Igazságügyi Minisztérium, az EMMI, a Klebersberg Intézményfenntartó Központ, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, a civil szervezetek, valamint a nem állami és egyházi intézményfenntartók újból megjelentek.

Településbiztonság

A TBNS esetében elsődleges, hogy a beavatkozási területet a városok biztonságának fokozásaként jelöli meg. A stratégia szerint beszélhetünk tipikusan városi bűncselekményekről – „utcai bűnözés”, vagyon elleni és vagyon elleni erőszakos bűnözés, illetve a környezetet károsító cselekmények. Arra is kitér, hogy a városokból történő kiáramlás egyik legfőbb oka a bűnözés növekedése, továbbá felveti azt a félelmet, miszerint a rendőrség, valamint az állampolgárok nem tudnak együtt működni a városi bűnmegelőzés területén.

Társadalompolitikai jellege ezen beavatkozási területnek a hajléktalanná válás megelőzésében, illetve a városi szegregátumokban élők integrációjának kérdéskörében jelenik meg. A stratégia kiemeli az önkormányzatok elsődleges szerepét a közbiztonság megteremtése érdekében – természetesen a helyi rendőrséggel együttműködve. A cselekvési tervekben megjelenik a tömbrehabilitáció gondolata is, amelynek nem csak a város esztétikai rendezettségének szempontjából van jelentősége, hanem a bűnmegelőzés szempontjából is. A stratégia ugyanis megfogalmazza, hogy a közérdekű munkára ítélték esetén olyan programokat szükséges kialakítani, amelyek jótételi lehetőségként – városi környezet szépítése, helyreállítása – szolgál az elítélt részéről a közösség javára.

A TBNS a jogsértések visszaszorítása érdekében fogalmaz meg további cselekvési terveket, amelyek közé tartozik a vagyonvédelem szempontjából a kölcsönökkel, illetve készpénz

helyettesítő eszközökkel való visszaélés megelőzése, az áldozattá válás megelőzése, a regisztrált munkanélküliek bűnmegelőzési célú foglalkoztatása, továbbá szakképzés az alapellátásban dolgozók részére.

Ezen beavatkozási terület legfőbb sz szereplő felelősei a belügyminiszter, igazságügyi miniszter, egészségügyi, szociális és családügyi miniszter, valamint a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter.

Településbiztonság	
TBNS (2003-2013) ⁷	NBS (2013-2023) ⁸
<p><i>Közbiztonságot érintő cselekvési tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – közösségi mediáció – lakosság közbiztonsági közérzetének javítása – bűnmegelőzés önkormányzati szintű szervezése – hajléktalanná válás megelőzése – közterületbiztonság – közlekedésbiztonság elősegítése – gyülekezési szabadság jogszerű gyakorlása – tömbrehabilitáció – terület-felügyeleti eszközök telepítése – önkormányzatok és a rendőrség együttműködésének fokozása – civil kezdeményezések <p><i>Jogsértések visszaszorítására vonatkozó cselekvési tervek:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – áldozattá válás megelőzése – kölcsönökkel való visszaélés megelőzése – képzés alapellátásban dolgozóknak – városi szegregátumban élők szociális integrációja – regisztrált munkanélküliek bűnmegelőzési célú foglalkoztatása (pl.: biztonsági őr) – jellegzetes családi formák megelőzése 	<p><i>Közbiztonságot érintő intézkedések tervek területei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – tulajdonosi felelősségérzet növelése – közösségi rendészet modellprogramjának kidolgozás és működtetése – közbiztonság érzet javítása – térinformatikai eszközök alkalmazása (PRE-STAT) – lépcsőházŐr program – BikeSafe program – rendőri, polgárőri jelenlét – építészeti bűnmegelőzési program kialakítása és működtetése – Bűnmegelőzési Centrum, valamint Mobil Centrum létrehozása <p><i>Jogsértések visszaszorítására vonatkozó intézkedési tervek:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – lopási deliktumok csökkentése – erőszakos és garázda jogsértések visszaszorítása – „Házhoz megyünk” – rendőrségi megelőző vagyonyvédelmi tájékoztatás – tulajdonosi felelősségérzet növelése – külterületeken élőkkel szembeni jogsértés visszaszorítása

Megjegyzés:

* 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról;

1036/2005. (IV. 21.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról;

1016/2007. (III. 20.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2007-ben megvalósítandó feladatokról;

1035/2008. (V. 30.) kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

** 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)

1166/2016. (IV. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2016–2017. évre szóló intézkedési tervéről

1838/2017. (XI. 9.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről

1585/2019. (X.16.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2020–2021. évre szóló intézkedési tervéről

1878/2021. (XII. 6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2022–2023. évekre vonatkozó intézkedési tervéről

4. táblázat. Településbiztonságra vonatkozó cselekvési és intézkedési tervek (saját szerkesztés)

Az NBS a TBNS-sel szemben településbiztonságként nevezi meg a beavatkozási területet. Négy konkrét beavatkozási területtel rendelkezik – közösségi rendészet megteremtése, bűnmegelőzés építészeti eszközökkel, külterületen élők biztonságának fokozása, vagyonvédelem.

A stratégia intézkedési terveiben erőteljes hangsúlyt kap az egyéni felelősség fejlesztése, főként a vagyonvédelem területén. A közösségi rendőrség megteremtésének szükségességét már a TBNS is megfogalmazta a helyi közösségek rendőrséggel történő együttműködésének tekintetében. Ugyanakkor az NBS ezt konkrét intézkedésekkel kívánja megteremteni, elősegíteni. Számottevő az a különbség, hogy a TBNS a hajléktalanság létrejöttét kívánja megelőzni, amellyel szemben az NBS elsősorban a hajléktalanok biztonsága érdekében fogalmaz meg intézkedéseket, amelynek értelmében ez utóbbi intézkedés reaktív jellegű. Külön kiemelendő az is, hogy ez a stratégia igyekszik az építészeti bűnmegelőzés gyakorlati alkalmazását is kivitelezni.

Az NBS leginkább megjelenő felelősei a rendőrség, a Lechner Tudásközpont, valamint az NBT. Partneri köre az áldozatvédelem beavatkozási területéhez hasonlóan ingadozott. 2013-tól kormányzati szervek, civil szervezetek, valamint az egyetemek építész karai is szerepeltek, azonban utána fokozatosan egyre kevesebb partner figyelhető meg az egyes intézkedéseknél, elsősorban a rendőrség és a polgárőrség. A 2022-2023-as intézkedési tervben újból megjelentek az önkormányzatok, a civil szervezetek, valamint az áldozatsegítő központok is.

A TBNS és az NBS közötti alapvető különbségek

Ismerjük tehát, hogy hogyan alakult át az intézményrendszer, amely alapjaiban határozta meg az együttműködők és kivitelezők körét, végső soron pedig azt, hogy milyen szereplők kerültek az adott konkrét intézkedések felelős és partneri pozícióiba.

A két stratégia közötti különbség már abban is fellelhető, hogy a TBNS – épp az előző különbségből adódóan – szerves részévé vált a tág értelemben vett társadalompolitikának, illetve fordítva: a bűnmegelőzés kifejezetten épített a szociál-, egészségügy-, oktatás- és foglalkoztatáspolitikára. Fontos kiemelni, hogy a TBNS-t tág, azaz irányt mutató cselekvési tervek egészítették ki, így kevésbé konkretizált a bűnmegelőzés gyakorlatainak megvalósítása. Mivel a szereplők is általánosak – túlnyomó többségüket tekintve a miniszterek –, inkább makroszintű megközelítési szemlélet jellemzi, amelynek további oka a pályázati finanszírozási rendszer. Ez utóbbi lehetővé tette a különböző társadalmi csoportosulások széles körű bevonását a bűnmegelőzésbe.

Az NBS ehhez képest bizonyos területeket visszautal a társadalompolitika terére, mint a hajléktalanná válás megelőzését, vagy a szegregátumokban élők szociális integrációját. Továbbá – szintúgy az első megállapítás alapján – a TBNS alapvetően *bottom-up* irányultságnak teret engedő, azaz az alulról szerveződést ösztönző jellegű; az NBS viszont sokkal inkább *top-down*, azaz föntről lefelé, konkrét intézkedések végrehajtatásával operáló stratégia. Ez adja az utóbbinak a rendészeti jellegét azon túl, hogy a Belügyminisztérium háttérintézteinek java része megjelenik az egyes intézkedési tervek felelősi és partneri körében. Az in-

tézkedési tervekben a konkrét felelősi kör kijelölésével, valamint a végrehajtandó gyakorlati intézkedések megfogalmazásával arra következtethetünk, hogy az NBS mikroszintű beavatkozási szemlélettel rendelkezik. A következő fejezetben a morfológia módszerével tovább kívánom mélyíteni a két stratégia összehasonlítását.

Fogalmi morfológiai elemzés

Az ideológiák morfológiai elhelyezése a kriminálpolitikában

Loader és Sparks 2016-ban megjelent tanulmányukban rámutatnak arra, hogy az 1970-es éveket követően megváltozott a bűnözésről és bűnmegelőzésről való gondolkodásunk, amely hat a szakpolitikák formálására. Azon kriminológiai és kriminálpolitikai trendeket ismertetik, amelyeket neokonzervatív-neoliberális fordulatnak nevezhetünk (Loader és Sparks 2016). Ezen fordulat legmeghatározóbb eleme az állam társadalompolitikai szerepvállalásának csökkenése, azaz a széleskörű szociális intézkedések leépítése – az állam kivonulása, a piacok liberalizálása, valamint az öngondoskodó egyén képének hangsúlyozása – vált az 1970-es évektől meghatározóvá (Borbíró 2019c: 211–212). Másrészt a kriminálpolitikában megfigyelhető az úgynevezett büntetőfordulat is. Egy olyan szemléletmódot foglal magába, amely szerint elsősorban a büntetés, fegyelmezés és kontroll eszközeivel oldhatók meg a különböző társadalmi problémák (Borbíró 2019b, 737–738; Garland 2001).

Ahogy Borbíró Andrea felhívja a figyelmet, a kriminológiaelméleteken belül a jobboldali realizmus napjainkra leginkább már csak retorikájában hangsúlyozza a bűnözés konzervatív és morális felfogását (Borbíró 2019c). Tulajdonképpen ezt emeli ki Loader és Sparks, amikor a bűnözéskontroll különböző változatai mögött megbúvó gondolkodást elemzik (Loader és Sparks 2016), illetve akkor is, amikor kísérletet tesznek a büntetőpopulizmus morfológiai értelmezésére (Loader és Sparks 2017). De miben is áll a *morfológiai elemzés*? Loader és Sparks (2016) érvelése szerint a politika, mint a közösség ügyeivel való foglalkozás alapvetően politikaelméleti alapból merít, így kétségtelen, hogy az egyes szakpolitikák, így a kriminálpolitika és a bűnmegelőzés is rendelkezik különböző politikaelméleti vagy politikai filozófiai, végső soron ideológiai és így normatív tartalommal. Felhívják arra is a figyelmet, hogy a kriminológiában és kriminálpolitikában felmerülő viták elsősorban eltávolodtak az ideológia büntetésben és bűnmegelőzésben betöltött szerepétől és azok vizsgálatától, így alapvetően poszt-ideológiaiak tekinthető a bűnmegelőzés büntetőpopulizmus és technokratikus szemléletén keresztül értelmezése. Loader és Sparks célja tulajdonképpen a szakpolitika – pontosabban a bűnmegelőzés és bűnözéskontroll – és azok vizsgálatának visszaemlése az alapvető gondolkodási mintázatok értelmezési szintjére, ugyanis állításuk szerint a kriminálpolitikai gondolkodásból nem szakítható ki az ideológiai gondolkodás (Loader és Sparks 2016). Mint írják: „(...) részletes elemzést eredményez abban a kérdésben, hogy az ideológiai érvelés (és annak változása) miként játszódik le az egyes bűnüldözési gyakorlatok tekintetében” (Loader és Sparks 2016: 325) Ennek eszközeként a Freedén nevéhez kötődő, ideológiák morfológiai elemzését választják.

Freedén szerint a különböző ideológiák térképek vagy szemüvegek szerepét töltik be az

egyén életében és a társadalomban egyaránt: segítségükkel értelmezhetővé válik az egyén számára a valóság, így az abban történő tájékozódást elősegítő eszközként értelmezendő. Mint írja: „Az ideológia olyan széleskörűen strukturált elrendeződés, amely egymást kölcsönösen meghatározó politikai fogalmaknak dekontesztált jelentéseket tulajdonít.” (Freeden 2003: 52). Ilyen értelemben tehát az ideológia, mint gondolkodás a különböző absztrakt fogalmaknak jelentést társít – ez a dekontesztáció folyamata –, amely révén elkülönül más ideológiáktól. Freeden morfológiai elemzése elsősorban bizonyos fogalmak elválasztásán alapul. Ezek az absztrakt fogalmak egymástól elkülönülnek és hierarchikus viszonyrendszerbe szerveződnek. A morfológiai elemzés e fogalmakat, amelyek az ideológiákhoz kötődnek, alapvetően három csoportba osztja. Freeden magfogalomnak nevezi az ideológiák legabsztraktabb szintjén megjelenő, ámbátor különböző ideológiák esetén leginkább elkülönülő fogalmakat. Az úgynevezett határfogalmak a magfogalmak jelentéstartományát határolják le, kontextualizálva előbbieik jelentését. Végül a periférikus fogalmak a magfogalmakhoz képest nem oly fontossággal bíró fogalmak, azonban e fogalmak révén csatlakoznak az ideológiák a valósághoz, azaz olyan funkciót töltenek be, hogy összekapcsolódva a határ- és magfogalmakkal még inkább pontosítják az ideológia mibenlétét. A periférikus fogalmak akkor töltenek be kifejezetten fontos szerepet, amikor új, váratlan esemény történik (Freeden 1996; 2003; 2015).

A morfológiai elemzés periférikus fogalmaktól a magfogalmak felé történő vizsgálat szemléltetéseképp vegyük Freeden példáját a liberalizmus két változatáról. Fontos kiemelni, hogy Freeden ideológiai családkról beszél, így esetemben ezért is indokolt a morfológiai elemzés használata: a két bűnmegelőzési stratégia egy adott szakpolitikai alrendszerbe tartozik, de mint láthattuk a komparatív elemzés során, korántsem ugyan úgy épülnek fel. Mint már említettük, a periférikus fogalmak az új események esetén fontosak az ideológiák tekintetében. Egy új gyógyszer feltalálásakor az ideológiák között értelmezési – dekontesztációs – küzdelem fog kialakulni (Freeden 2003), például abban, hogy hogyan kellene azt használni, hasznosítani és milyen keretek között kellene felhasználását szabályozni. Az új gyógyszer tehát egy periférikus fogalom, amely két utat járhat be a liberalizmus-családon belül a magfogalmakhoz. Az egyik érvelés szerint a gyógyászati felfedezés örövendetes, elvégre az államnak joga van annak eljuttatására a társadalom különböző rétegeihez. Ebben a felfogásban határfogalomként jelenik meg a jólét, magfogalomként pedig a közérdek, felvázolva egy baloldali liberalizmust. Másik megközelítésben hivatkozhatunk a tulajdonjogra és az egyéni innovációra, mint határfogalmakra, amelyek összekapcsolódhatnak a racionalitás és a be nem avatkozásként értelmezendő szabadság magfogalmakkal. Ez utóbbi egy jobboldali liberalizmust definiál: a gyógyszeripari cégek innovációját honorálni kell azzal, hogy az új gyógyszer piaci értékesítése során haszonra tehessenek szert. Így tulajdonképpen kontextuális különbség fedezhető fel a liberalizmusban, mint ideológia-családban (Freeden 2015, 96-97).

E módszertan alkalmazásával Loader és Sparks a resztoratív igazságszolgáltatás tekintetében magfogalomként az egyéni jogokat, határfogalomként pedig a tisztességes eljárást jelölik meg (Loader és Sparks 2016). Fontos azonban kiemelni, hogy nem ideológiák – pontosabban ideológia-családok –, hanem bűnmegelőzési stratégiák morfológiai elemzését végzem

el. Így Freedén elemzésének logikáját követve – perifériától a mag irányába – a bűnmegelőzés-család morfológiai megközelítésben periferikus tényezőknek tekintem a konkrét intézkedéseket, amelyeket megfogalmaznak a stratégiaiak tervei. Ezen belül természetesen ki kell térnem az intézkedés felelősére, végrehajtójára is többek között.⁸ A határfogalmak szerepét esetemben az egyes, a stratégiákban megfogalmazott intézkedések kontextuális elemzésének eredményeként megjelenő, kevésbé absztrakt fogalmak töltik be. Végezetül megfogalomnak tekintem a bűnmegelőzési stratégiák legabsztraktabb szintet jelölő fogalmait, mint a bűnözésről és bűnmegelőzésről való gondolkodás alapjait meghatározó fogalmakat. Loader és Sparks (2016) tanulmányára, valamint Freedén (2003; 2015) módszerére építkezve célok az, hogy a „bűnmegelőzés-családon” belül megmutathassam a különbségeket. A következőkben a stratégiák beavatkozási területeinek egybevetésével végzem el a *fogalmi morfológiai elemzést*. Helyzetemet megnehezíti, hogy a NBS nem tartalmazza a családon belüli erőszakot, mint beavatkozási területet, így a maradék négy, mindkét stratégiában közös beavatkozási területet vizsgálom meg. Minden beavatkozási terület elemzéséhez egy-egy, egymáshoz közel álló konkrét intézkedést veszek alapul. Az ábrákon zöld színnel jelölöm a periferikus fogalmakat, a sárga szín a határfogalmakat tartalmazza, amelyek a piros színnel jelölt magfogalmak jelentését teszik még pontosabbá.

A bűnmegelőzési stratégiák, cselekvési és intézkedési terveinek morfológiai elemzése

A gyermek- és fiatalkori bűnmegelőzést célzó területek morfológiai elemzése

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról nevet viselő, 1036/2005. (IV. 21.) számú kormányhatározat II/A. A gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése pontjának 6. alpontja tűzi ki célul a kortárs-segítő programok támogatását. Az 1166/2016 (IV.6.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2016-2017. évre szóló intézkedési tervéről szóló dokumentum 2. *Gyermek- és ifjúságvédelem pontjának 2.1. Kortárs segítő modellprogram készítése, tesztelése és bevezetése* bekezdése hasonló célt jelöl ki. E két konkrét intézkedés morfológiai elemzése és összehasonlítása tárgyuknál fogva kifejezetten célravezető a kettejük szellemisége közötti különbség bemutatásához.

⁸ Freedén (1996) tovább bontja a periferikus fogalmakat úgynevezett marginális, valamint perimetrikus fogalmakra, ugyanakkor ezekre szándékosan nem térek ki, ugyanis a módszertanát nem ideológiára, hanem szakpolitikára, azon belül a bűnmegelőzési stratégiák konkrét intézkedéseinek elemzésére használom, amely feleslegessé teszi a periferikus fogalmak további felosztását. Vö.: Pap (2014).

1. ábra. A 2005-2006-os évekre vonatkozó cselekvési tervben és a 2016-2017-es évekre vonatkozó intézkedési tervekben megjelenő kortárs segítő csoport támogatásának morfológiai ábrázolása

A morfológiai elemzés során továbbra is hangsúlyoznom kell: jelenleg az általam bűnmegelőzési család morfológiai elemzését kísérlem meg elvégezni, felfedve a különbséget két azonos tárgyú és közös céllal rendelkező intézkedés között. A 2005-ben meghatározott kortárs-segítő csoportok létrejöttének támogatását megfogalmazó szövegben periferikus fogalomként értelmezhető a pályázati finanszírozás, valamint az ösztönzés. Ha a pályázat fogalmából indulunk ki, akkor határfogalomként tűnik fel a kortárs-segítők képzése, amelyen keresztül eljuthatunk a kortárs-segítő csoportok kialakulásához. Ennek eredményeképp valósul meg ezen intézkedés célja: a fiatalok „integrációs gondjainak megoldása”, amely szavatolja a bűnmegelőzést. Ha az ösztönzést jelöljük meg periferikus fogalomnak, akkor a meglévő diákszervezetek önszerveződése tölti be a határfogalom szerepét: a szöveg által említett diák-, illetve ifjúsági önkormányzatokat kívánja megszólítani a cselekvési terv a kortárs-segítő csoportok kialakítása céljából.

A 2016-ban megfogalmazott intézkedési terv periferikus fogalmaként értelmezhetjük a modellprogram kidolgozását, amelynek révén a kiképzés válik morfológiai szempontból határfogalommal. Magfogalomként a felelősségteljes kortárs segítő említhető. Másik periferikus fogalomként jelölhető meg a célravezetőbb bűnmegelőzés, amely a bevonás határfogalommal párosulva – amely e szövegben szorosan összekapcsolódik a kiképzéssel – vezet el minket a korábban említett magfogalomhoz.

A két intézkedés tehát azonos céllal – bűnmegelőzés – és azonos tárggyal – kortárs-segítő – rendelkezik, azonban más módon. A szövegkorpusz morfológiai elemzése arra enged következtetni, hogy míg a 2006-os cselekvési terv lehetőséget kínált a fiatalok számára a kortárs-segítővé váláshoz, mondhatni azok alulról szerveződés iránti vágyát kívánta megragadni, felhívva a figyelmet a közösségi felelősségvállalás gondolatiságára; addig a 2016-os intézkedési terv sokkal inkább egy *top-down* irányú, centralizált struktúrában, konkrét intézkedés alapján kívánja átadni a prevenció alapjait a hatékonyság fokozásának reményében.

A bűnisméltés megelőzése beavatkozási terület morfológiai elemzése

1035/2008. (V. 30.) Korm. h. A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról, valamint a 1838/2017.

(XI. 9.) Korm. határozat A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával összefüggésben egyes kormányhatározatok módosításáról, valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2018–2019. évekre szóló intézkedési tervéről nevekre hallgató kormányhatározatok egyaránt felhívják a figyelmet a fogvatartottak készségfejlesztésére a szabadságvesztés letöltésének ideje alatt.

2. ábra. A 2008-as évre vonatkozó cselekvési tervben és a 2018-2019-es évekre vonatkozó intézkedési tervekben megjelenő, a büntetőjogi szankciók hatálya alatt állók társadalmi reintegrációját célzó intézkedések morfológiai ábrázolása

A 2008-ban megfogalmazott cselekvési terv III/E. A bűnismétlés megelőzése 2. b) pontjában periferikus fogalomként jelölhető meg az erőszakmentes konfliktuskezelés módszereinek el-sajátítása, valamint a fejlesztéspedagógiai eszközök alkalmazása a büntetésüket töltők körében. Ezek az intézkedések első sorban a beilleszkedési lehetőségek, valamint a felelősségérzet elmélyítése határfogalmakkal kapcsolódnak össze, amelyek hozzájárulnak a magfogalom, azaz a sikeres társadalmi reintegráció megvalósulásához.

A 2018-2019-es évekre vonatkozó intézkedési terv 1. melléklet 10. H. pontja megfogalmazza, hogy művészetterápiás és kreatív programok megvalósítása kívánatos a szabadságvesztésüket töltők esetén. Az intézkedés periferikus fogalmaiként határozhatók meg a művészetterápia, valamint a jobb agyféltekés rajzolás, mint módszerek. Ezek olyan határfogal-

3. ábra. A 2005-2006-os évekre vonatkozó cselekvési tervben és a 2013-2015-ös évekre vonatkozó intézkedési tervekben megjelenő, áldozatvédelmet célzó intézkedések morfológiai ábrázolása

makkal kapcsolódnak össze, mint a személyiségfejlesztés, tolerancia, empátia és önbecsülés. Magfoglalomként szintúgy a reintegráció jelölhető meg.

A két intézkedés célja és tárgya ugyancsak azonos. Fontos azonban megjegyezni, hogy a 2008-as cselekvési terv idézett bekezdése más eszközöket, így például az OKJ-s végzettséget biztosító felnőttképzést és a munkaerőpiaci ismeretek átadásáról is említést tesz. Ebből arra következtethetünk, hogy e cselekvési terv komplex szemléletű: nem csak egyéni szociális készségek fejlesztése, hanem más társadalmpolitikai alrendszer, nevezetesen a munkaerőpiaci szempontjának figyelembevételével, valamint annak beemelésével is el kívánja érni a sikeres reintegrációt. A 2018-as cselekvési tervben ezzel szemben a személyiségfejlesztés hangsúlyának növelésével jár el a döntéshozó, úgy, hogy a különböző készségfejlesztési technikákat az állománnyal is meg kívánja ismertetni. Fontos azt is hozzá tennünk, hogy a 2013-2014-es évekre szóló intézkedési tervben (8.4.1. Fogvatartottak munkaerő-piaci és társadalmi reintegrációjának elősegítése rész) három részre ágazott szét a 2008-as cselekvési terv jelen tárgyalt bekezdése. Egyrészt megfogalmazta az egyénre szabott, differenciált munkaerő-piaci és társadalmi reintegrációt elősegítő programok szervezését (8.4.1. A. pontja). Másrészt megfogalmazta a szabadulók közfoglalkoztatási programokban történő részvételének lehetőségét. Harmadrészt ekkor, 2013-ban a jobb agyféltekés rajzolás oktatása csupán a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő fiatalokra vonatkozott (8.4.1. H pontja). Ilyen formán megmutatkozik egyrészt a cselekvési terv és az intézkedési terv közötti különbség: míg 2003-at követően ajánlásokat és állampolgári kezdeményezést ösztönöztek a felelősök megnevezése mellett, 2013-at követően tételes, konkrét, végrehajtandó intézkedések elrendelése történt meg.

Az áldozattá válás megelőzése beavatkozási terület morfológiai elemzése

Az áldozattá válás megelőzése intézkedések újabb különbséget rejt magában, ha összehasonlítjuk a két vonatkozó intézkedést. A 1036/2005. (IV. 21.) Korm. h. A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról II/D 3. pontjával vettem össze a 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023) kormányrendelet intézkedési tervének 8.3.1. D alpontját.

A 2005-2006-os évekre vonatkozó cselekvési terv két periférikus fogalommal rendelkezik, mégpedig a programmal, valamint a tájékoztatóval. Ezek az általam marginalizált csoportoknak nevezett, valamint az önvédelmi képesség határfogalmakkal kapcsolódnak össze – az előbbi később lesz fontos tényező. Továbbá két magfogalom tűnik ki a szövegből: a kockázat, valamint a participáció. Mindez azt jelenti tehát, hogy tájékoztatók kiadásával és ismeretterjesztő programok segítségével meg kell szólítani marginalizált csoportokat, hogy azok önvédelmi képessége növekedhessen. Ez azonban azt feltételezi, hogy ezen intézkedés háttérben egyrészt a kockázat áll, elvégre a marginalizált csoport tagjai jobban ki vannak téve az áldozattá válásnak. A participáció azért értendő magfoglalomként, mert a rendelkezés kifejezi, hogy „A feladat megvalósítása érdekében az érintett szakmák képviselői vegyék fel a kapcsolatot a civil szervezetekkel.” Ez pedig egyértelműen a cselekvésben, így az áldozattá válás megelőzésében való részvételre hívja fel a figyelmet.

A 2013-2015-ös évekre vonatkozó intézkedési terv periferikus fogalmai az előadások és foglalkozások tartása. Ez összekapcsolódik a védekezési képesség növelésének szándékával, valamint az időskorúakkal, mint határfogalommal. Így tehát az időskorúak védekezési képességének növelésével alapvetően egy kockázat-menedzsment jelenik meg a 2013-as intézkedési tervben, amely ez esetben magfogalomnak tekinthető, ugyanis statisztikailag bizonyított, hogy az idős kor kockázati tényezőként jelenik meg az áldozattá válás kapcsán.

Alapvetően a határfogalom mibenléte rejti magában a különbséget e két kormányrendelet vonatkozó része között, ugyanis a 2013-as intézkedési terv marginalizált csoportnak – veszélyeztetettségű kitétséggel, kockázati tényezővel rendelkezőnek – egyedül az időskorúakat tekinti, míg a 2005-ben megfogalmazott cselekvési terv releváns bekezdésében megfogalmazottak az időskorúakra, az egyedülállókra, a gyermek- és fiatalkorúakra, a hajléktalanokra, valamint a fogyatékossgal élő személyekre, továbbá az alkohol és a drog hatása alatt állókra egyaránt vonatkozik. Ezzel tulajdonképpen az állapítható meg szemléletváltás tekintetében, hogy míg a 2005-ös cselekvési terv át kívánta karolni a kockázattal élő státusok összességét, addig a 2013-as intézkedési terv az időskori kiszolgáltatottságot, mint kockázati tényezőt tette fókuszpontjává ebben az esetben.

4. ábra. A 2005-2006-os évekre vonatkozó cselekvési tervben és a 2013-2015-ös évekre vonatkozó intézkedési tervekben megjelenő, településvédelmet célzó intézkedések morfológiai ábrázolása

A településbiztonsági beavatkozási terület morfológiai elemzése

A 1036/2005. (IV. 21.) Korm. h. A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról, valamint a 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023) kormányhatározatok utolsó egysége, amelyben morfológiai elemzést végezhetünk, az a városi közbiztonság.

A 2005–2006-os évekre vonatkozó cselekvési terv *III/B. A városok biztonságának fokozása* 8. pontjában periferikus fogalmakként azonosíthatjuk a tevékeny részvételt, valamint az elemzés és tájékoztatás kifejezéseket. A tevékeny részvétel a civil szférával, mint határfogalommal kapcsolódik össze, ugyanis a TBNS releváns cselekvési terve felhívja az önkormányzatok figyelmét a civil szervezetek bevonására, a bűnmegelőzési programokban történő rész-

vételre és a tapasztalatok átadására. Mindazonáltal azt is megfogalmazza, hogy a bűncselekményekről és szabálysértésekről elemzést kell végeznie a rendőrségnek, amely a második hátráfogalmat jelöli ki. Ennek értelmében a lakosság tájékoztatása növelheti annak önvédelmi lehetőségeit, végeredményben pedig a lakossági közbiztonsági közérzet javulását eredményezi.

A 2013-2015-ös évekre vonatkozó intézkedési terv 8.1. *Településbiztonság* fejezetén belüli 8.1.4. *Vagyonvédelem* B pontjának periferikus fogalmai a kriminalisztikai vizsgálat, valamint szakmai továbbképzés. A kriminalisztikai vizsgálat eredményei alapján javaslatok fogalmazódhatnak meg az állampolgárok önvédelmi képességének növelése céljából. Ugyanakkor a szakmai továbbképzés hozzájárul a rendőri tevékenység hatékonyságának növekedéséhez. Összességében ez adja a lakosság biztonságérzetét, amely a magfogalom szerepét tölti be.

Az ábrán látható módon az is kiszűrődik ebben az esetben, hogy a 2005-ös cselekvési terv – ugyancsak, ahogy a többi beavatkozási területen megfigyelhető módon – szétterül a társadalomban, bevonva a rendőrség munkája mellé az önkormányzatokat és civil szervezeteket. Ugyanakkor a 2013-as intézkedési terv jelen szakaszában a hangsúly a rendőrség és annak tevékenysége irányába tolódik, amely alapot szolgál a korábban jelzett értelmezésnek, miszerint egy rendészetibb bűnmegelőzési metodikával van dolgunk.

Konklúzió

Álláspontom szerint mindkét stratégia komplex stratégia, hiszen alkalmazkodik a három pillér elvét. Azaz egyaránt reflektálnak a bűnelkövetőre, az áldozattá válásra, illetve a bűnalkalmak csökkentésére. Mindezen túl a stratégiákban megfogalmazott beavatkozási területek a bűnmegelőzés háromszintű modelljére is építenek, hiszen az elsődleges, másodlagos és harmadlagos megelőzés is megjelenik bennük. A beavatkozási területek során az elsődleges megelőzés megjelenik a településbiztonsági, áldozattá válás megelőzése, valamint a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetést megelőző cselekvési és intézkedési tervekben. A másodlagos megelőzés területére sorolható a településbiztonság érdekében megfogalmazott személyi állomány növelése – mind civil, mind hatósági értelemben – és az áldozattá válással kapcsolatos tájékoztatás. A harmadlagos megelőzés kapcsán a bűnisméltés megelőzése és a reintegráció komplexitása kiemelendő mindkét stratégia esetén, valamint a másodlagos viktimizáció elkerülésére irányuló törekvés az NBS esetén.

Mindkét stratégia előtérbe helyezi a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit, együttműködik a kriminálpolitika áldozatpolitikai alrendszerével, valamint reagál a büntetőpolitika változásaira. A rendészeti politikai alrendszerrel – ahogy láthattuk a stratégiákban – a megvalósítást tekintve van szerves együttműködés, főként az NBS kapcsán.

A TBNS egy társadalmi bűnmegelőzési szemléletű stratégia, melyben a gyermek- és fiatalkorú bűnmegelőzés területén megjelenik a korai beavatkozás és a kisközösségek integráló képességének jelentősége. Mindezek mellett a stratégia a városi bűnmegelőzés kapcsán a közösségi bűnmegelőzést tekinti a legalkalmasabb eszköznek, így kisebb hangsúlyt fektet a szituatív megelőzésére. Az áldozatpolitika területén a stratégia jogalkotási feladatok megfogalmazásával – mely később jogszabályi szintre emelkedett – segítette elő az áldozatpolitika

intézményesülését. A bűnisméltés megelőzése tekintetében sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az egyén képzésére és munkaerő-piaci integrációjára, mint az NBS.

Az NBS jellegét tekintve inkább egy „rendészeti-szituációs” bűnmegelőzési szemlélettel rendelkezik, amely alátámasztja Borbíró (2019a, 826) megállapítását is. Erre enged következtetni az is, hogy a rendészet területére utalja az intézkedések túlnyomó részét – azaz a rendészeti bűnmegelőzést részesíti előnyben, melynek minisztériumi feltételei a 2010-es kormányváltást követően teremtődtek meg. Mindemellett a jelenleg hatályban lévő stratégia nagyobb figyelmet szentel a környezeti kriminológia gyakorlati alkalmazására, valamint a térinformatikai megfigyelés rendszerének kiépítésére. Ennek értelmében a megfigyelés és kontrollálás lehetőségét kívánja megteremteni.

A morfológiai módszertan alkalmazásával olyan fogalmak kerültek beazonosításra, amelyek hozzájárultak a két stratégia kriminálpolitikai további elhelyezéséhez. Összességében elmondható, hogy mindkét bűnmegelőzési stratégia a későmodern kriminálpolitika jegyeit hordozza magában, azonban más módon. Elemzésem alátámasztja, hogy a TBNS elsősorban társadalmi szemléletű, közelebb áll az inkluzív ideáltípushoz – elvégre a közösségi felelősségvállalás artikulálódik a szövegkorpuszban, amely kiegészül több minisztérium szakpolitikai bevonásával. Az NBS-ről megállapítható, hogy a kockázat- és menedzserszemlélete exkluzívabb jelleget mutat, elsősorban az egyéni felelősség hangsúlyozása, valamint a rendészeti eszközök alkalmazása miatt. Így bebizonyosodott Loader és Sparks feltételezése, hogy bűnről és bűnmegelőzéstől való gondolkodási mód átível a társadalompolitikai és politikai alrendszerek szintjein (Loader és Sparks 2016, 11). Mindennek értelmében tehát a kriminálpolitika egyre inkább exkluzívabbá vált 2009-et követően, elvégre a bűnmegelőzésről történő gondolkodás „(...) alapvetően meghatározza a kriminálpolitika teljes természetét” (Borbíró 2019a, 843). Így tulajdonképpen az NBS egy exkluzívabb kriminálpolitikai környezetbe ágyazódott bele.

Irodalomjegyzék

- BECK, ULRICH: *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Budapest, 2003, Századvég Kiadó.
- BECK, ULRICH: *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában*. Szeged, 2008, Belvedere.
- BODA ZSOLT: *Kormányzati stílusok és közpolitikai változás Magyarországon 2002-2014*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- BODA, ZSOLT; SZABÓ, GABRIELLA; BARTHA, ATTILA; MEDVE-BÁLINT, GERGŐ; VIDRA, ZSUSZANNA: Politically Driven: Mapping Political and Media Discourses of Penal Populism – The Hungarian Case, 2014, *East European Politics and Societies*. Vol. 29. No. 4. pp. 871–891.
- BORBÍRÓ ANDREA (2019a): Bűnmegelőzés. In: Borbíró Andrea; Gönczöl Katalin; Kerecsi Klára; Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 819-847. oldal.
- BORBÍRÓ ANDREA (2019b): Kriminálpolitika. In: Borbíró Andrea; Gönczöl Katalin; Kerecsi Klára; Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 715-768. oldal.
- BORBÍRÓ ANDREA (2019c): Realista kriminológia. In: Borbíró Andrea; Gönczöl Katalin; Kerecsi Klára; Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 210-232. oldal.
- DUFF, ANTONY: Comment on Nils Jareborg's paper on the defensive model of the criminal justice police and the offensive approach, 1995, *Scandinavian Studies in Criminology*, 14: pp. 17-36.
- FAULKNER, DAVID: *Darkness and Light: Justice, Crime and Management for Today*. London, 1996, Howard League.
- FERGE ZSUZSA: A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig. In: Borbíró Andrea; Inzelt Éva;

- Kerezi Klára; Lévay Miklós; Podoletz Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 117-136. oldal.
- FERGE ZSUSZA: *Magyar társadalom- és szociálpolitika. 1990-2015*. Budapest, 2017, Osiris.
- FOUCAULT, MICHEL: Governmentality. In: Burchell, Graham; Gordon, Colin; Miller, Peter (eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago, 1991, The University of Chicago Press, pp. 87-104.
- FREEDEN, MICHAEL: *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*. Oxford, 1996, Clarendon Press.
- FREEDEN, MICHAEL: *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford, 2003, Oxford University Press.
- FREEDEN, MICHAEL: *Liberalism: A Very Short Introduction*. Oxford, 2015, Oxford University Press.
- GALLAI SÁNDOR; MOLNÁR BALÁZS: Átalakítás alatt zavartalanul? A második Orbán-kormány szerkezete. In: Boda Zsolt; Körösi András (szerk.): *Van-e irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, 2012, MTA TK PTI, 184-213. oldal.
- GARLAND, DAVID: *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago, 2001, The University of Chicago Press.
- GÖNCZÖL KATALIN: *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.
- GÖNCZÖL KATALIN: Partnerség a közbiztonság javításáért – Nemzeti stratégia és cselekvési program a hatékonyabb közösségi bűnmegelőzésért. 2004, *Belügyi Szemle*, 52. évf. 10. sz. 5–14. oldal.
- GÖNCZÖL KATALIN: A bűnözés társadalmi reprodukciója. In: Gönczöl Katalin; Kerezi Klára; Korinek László; Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia-Szakkriminológia*. Budapest, 2006, Complex, 297-329. oldal.
- GÖNCZÖL KATALIN: A büntető populizmus térnyerése Magyarországon, 2010-2014. In: Hack Péter; Király Eszter; Korinek László; Patyi András (szerk.): *Gályapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. Budapest, 2015, ELTE Eötvös Kiadó, 317-330. oldal.
- GÖRGÉNYI ILONA; ZSÉGER BARBARA: Viktimológia és áldozatpolitika. In: Borbíró Andrea; Gönczöl Katalin; Kerezi Klára; Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 848-869. oldal.
- IZMINDI RICHÁRD: *A magyar kormányzati rendszer (1948-2018)*. Budapest, 2020, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- KAISER TAMÁS: A kormányzástan és a közpolitika-tudomány rendszertani elhelyezkedése, alapkategóriái, összefüggérendszer, lehatárolása. In: Kaiser Tamás (szerk.): *A modern kormányzás koncepcionális és közpolitikai keretei. Hazai és nemzetközi dimenziók*. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó, 15-32. oldal.
- KORINEK LÁSZLÓ: *Félelem a bűnözéstől*. Budapest, 1995, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KOVÁCS ÉVA: A kormányzati koordináció típusai, működése a közpolitikai ciklus szakaszaiban. In: Kaiser Tamás (szerk.): *A modern kormányzás koncepcionális és közpolitikai keretei. Hazai és nemzetközi dimenziók*. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó, 85-102. oldal.
- LÉVAY MIKLÓS: Társadalmi-politikai változások és bűnözés; állami és társadalmi reagálás a növekvő bűnözésre. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *A társadalmi-politikai változások és a bűnözés – a 21. század kihívása*. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Konferencia előadásaiból. Budapest, 1993, Magyar Kriminológiai Társaság, 112-132. oldal.
- LÉVAY MIKLÓS: Social Changes and Rising Crime Rates: The Case of Central and Eastern Europe, 2000, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 8:(1): pp. 35–50.
- LÉVAY MIKLÓS: A társadalmi kirekesztődés és bűnözés. A rendszerváltozás utáni kriminálpolitikai megközelítések Magyarországon és a társadalmi kirekesztődés. In: Borbíró Andrea; Kerezi Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. Budapest, 2009, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 87-108. oldal.
- LOADER, IAN; SPARKS, RICHARD: Ideologies and crime: political ideas and the dynamics of crime control, 2016, *Global Crime*, Vol. 17., pp. 314-330. <https://doi.org/10.1080/17440572.2016.1169926> Letöltés dátuma: 2022. 09.08.
- LOADER, IAN; SPARKS, RICHARD: Penal populism and epistemic crime control. In: Liebling, Alison; Maruna, Shadd; McAra, Lesley (eds.): *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford, 2017, Oxford University Press, pp. 98-115.
- MOLNÁR ISTVÁN JENŐ (2020a): A bűnmegelőzési stratégia. In: Barabás A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott Kriminológia*. Budapest, 2020, Dialóg Campus, 305-318. oldal.

- MOLNÁR ISTVÁN JENŐ (2020b): A magyar bűnmegelőzési stratégiák alakulása. In: Barabás A. Tünde (szerk.): *Kriminológia MA*. Budapest, 2020, Dialóg Campus, 27-39. oldal.
- NAGY FERENC: A magyar büntetőjogi anyagi jog (át)alakulása a rendszerváltás óta. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához*. Budapest, 2005, HVG-Orac, 11-38. oldal.
- NAGY FERENC: Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról, 2007, *Magyar Jog*, 2., 65–75. oldal.
- NÉMETH ZSOLT: Bevezetés a bűnmegelőzésbe. In: Barabás A. Tünde (szerk.): *Kriminológia MA*. Budapest, 2020, Dialóg Campus, 13-26. oldal
- PAP MILÁN: Politikai gondolkodás mint ideológia: Michael Freeden és az ideológia kontextualista-konceptualista vizsgálata. In: Ekert Mária; Molnár Attila Károly (szerk.): *Eszme és történet: A Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete*. Budapest, 2014, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Molnár Tamás Kutató Központ, 7-23. oldal.
- SAJÓ ANDRÁS: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelődése. *Közgazdasági Szemle*. LV. évf. 2008. július-augusztus, 690-711. oldal.
- SZABÓ ANDRÁS: A társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnmegelőzés. In: *Kriminológiai Közlemények 2*. Budapest, 1984, Magyar Kriminológiai Társaság, 5-51. oldal.

RÓZSÁS ZSUZSANNA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

AZ INTIM PARTNER ELLENI ERŐSZAK ÁLDOZATAINAK SEGÍTSÉGGÉRÉST ÉRINTŐ KIHÍVÁSAI A PATRIARCHÁLIS TÁRSADALOMBAN

Bevezetés

A zárt ajtók mögött zajló bántalmazást az esetek többségében hallgatás övezi, és könnyen lehet, hogy a külső szemlélődő által harmonikusnak tartott kapcsolatoknak is mindennapi szereplője. A bántalmazó otthon koreográfiájában e tragikus történet főszereplői – áldozat és elkövető – a függöny takarásában foglalnak helyet. A függöny képes rejtve tartani a színpadon zajló szenvedést, s vajmi kevés lehetőség kínálkozik arra, hogy a „titokzatos drámára” fény derüljön. Azonban, ha az áldozat merész lépésre szánja el magát, és félretolja a súlyos, mindent elfedő leplet, a közönség számára alkalmat ad az elkövetett erőszak és a rettegett fájdalom képeivel való szembesülésre. Az igazság szavakba öntése olykor csupán annyit kíván, hogy a függöny túloldalán rejtőzködők felfigyeljenek a segélykiáltásra. A nézőtér tagjainak támogatása a végkimenetel tekintetében kritikus fontosságú lehet. A bátorító, gyógyító szavak és a segítő kezek - melyek által a függöny szó szerint felemelkedhet – élet és halál között dönthetnek.

A szakértők, akik a négy fal között zajló erőszak jelenségével foglalkoznak, egyetértenek abban, hogy ez a viselkedésforma valószínűleg az egyik legmagasabb látenciával bíró kriminalizált cselekmény. Számos esetben a bántalmazást nem követi a hatóságok értesítése, s amennyiben az mégis megtörténik, jellemzően nem azonnal, az első erőszakos cselekményt követően kerül rá sor. Ráadásul, nemzetközi kutatások eredményei alapján kiderült, hogy a rendőrség ritkán szolgál elsődleges kommunikációs csatornaként a bántalmazás személyes élményeinek megosztására. Ezek a megállapítások, illetve az áldozatokkal végzett önkéntes tevékenységem tapasztalatai¹ sarkalltak arra, hogy doktori értekezésemben az intim partner elleni erőszak áldozatai által ama céllal bejárt utat vizsgáljam, hogy a bántalmazással kapcsolatban szerzett tapasztalataikat nyilvánosságra hozzák. A teljes körű vizsgálat érdekében a segítségnyújtás forrását nem korlátozom egyetlen intézményre, célom megjeleníteni az informális és formális források felhasználását is. Szeretném megismerni a bántalmazott nők és férfiak támogatás kérésére vonatkozó döntéseit, különös figyelmet fordítva arra, hogy mikor, milyen forrásból és milyen igényeket, valamint célokat szem előtt tartva kérnek segítséget. E kérdések vizsgálata véleményem szerint hozzájárulhat az elérhető támogatási rend-

¹ 2022 őszén kezdtem önkéntesként közreműködni a NaNe Egyesület „Segítők Hálózata” névre keresztelt projektjében. Ez a lelki- és jogi segélyvonal mellett létrejött segítői csatorna, amely kifejezetten nők elleni erőszakkal összefüggő esetekben hivatott a lehetőségek ismertetésére és támogatás nyújtására konkrét lépések megtételében.

szerek hatékonyságának javításához. Az áldozatokkal végzett munkában kiváltképp fontosnak tartom igényeik és szükségleteik megismerését, illetve azok maximális tiszteletben tartását a segítségnyújtás során. A bántalmazó kapcsolatok gyakori eleme ugyanis a kontroll állandó kifejeződése, melynek következtében az áldozat folyamatosan veszti el az élete feletti irányítást. A támogatást nyújtó külső szemlélődő ezt a kiszolgáltatott helyzetet felismerve, könnyedén gondolhatja azt, hogy paternalisztikus, „*én jobban tudom, mi a jó neked*”-típusú eszközökhöz kell nyúlnia az elérendő cél – amelyet ráadásul az áldozat nem feltétlenül érez sajátjának – akadálymentesítése érdekében. A segíteni akarás képes lehet elhomályosítani az eredetileg jószándékkal tett javaslatok és utasítások valódi eredményét, amely a hatalmi egyensúly ismételt hiánya, a függés érzése – csak éppen már nem az elkövetőtől, hanem egy másik személytől. Az önrendelkezés előtérbe helyezése ugyanakkor lehetővé teszi egy bizalmi, partnerségen alapuló viszony kialakítását az áldozattal, ami hosszú távon segíthet a helyzet megoldásában és az irányítás visszaszerzésében az érintett számára.

Jelen tanulmány kizárólag a segítségkérés jelenségének gender-központú megközelítésével foglalkozik. Ez ugyan a folyamat teljes körű, átfogó vizsgálatát nem teszi lehetővé, az elméleti keretbe való beillesztése segít megérteni, hogy a nemek közötti különbségek miként jönnek létre, és milyen hatást gyakorolnak a segítségkérési döntésekre. Szakirodalmi áttekintés révén bemutatom, miért érdemes elemzési szempontként tekinteni a társadalmi nem kategóriájára.

Az intim partner elleni erőszak

Fogalmi meghatározás

Az egymással szoros bizalmi kapcsolatban lévő személyek között felbukkanó erőszakot sokan sokféleképpen fogalmazták meg az elmúlt évtizedekben. A jelenséget reflektorfénybe helyező feminista csoportok hatására eleinte feleségbántalmazásként (Virág–Kulcsár–Rosta 2019) szerepelt a tudományos diskurzusban. A terminus azonban az áldozati kör tekintetében szűkre szabottnak bizonyul, ugyanis abból kizárja a gyermekeket és más családtagokat. Az elmúlt évtizedek során a szakirodalomban uralkodóvá a családon belüli erőszak kifejezés vált, amelyet a köznapi nyelvhasználat gyakran tévesen szinonimként kezel a nők elleni, vagy nemi alapú erőszak kifejezésekkel. A definíciós hiányosságok és nehézségek figyelembevételével jelen tanulmány az intim partner elleni erőszak fogalmat használja a jelenség bemutatására. A kifejezés gendersemleges (Coker és mások, 2002), tehát nők és férfiak áldozattá válása egyaránt leírható vele. Használata leszűkíti a problémaalkotás fókuszát, mivel az intim kapcsolat résztvevői között megjelenő erőszakra koncentrál, és nem emeli be a vizsgálatba az egyéb hozzátartozók és/vagy egy háztartásban élők közötti konfliktusokat (például szülő-gyermek) (WHO 2014). További indok e kortárs definíció használata mellett, hogy figyelembe veszi a jelenkori társadalom családi kapcsolatainak egyre szélesebb körű diverzitását. Így az erőszakos konfliktusok „helyszíneként” nem csupán a házastársi életközösségeket nevezi meg, hanem az élettársi kapcsolatokat, a nem együtt élő, randevúzó párok viszonyát és az azonos nemű személyek párkapcsolatát is (Johnson 2008). Az intim

partner elleni erőszak kifejezés alkalmazása tehát az ebben a dolgozatban elfogadott inkluzív megközelítést tükrözi, mind a nem, mind a kapcsolati státusz tekintetében. Ugyanakkor doktori kutatásom kizárólag a fennálló vagy múltbeli heteroszexuális párkapcsolatokban erőszakot megtapasztaló áldozatokat kívánja elérni, anélkül, hogy vitatná az egynemű párok tagjai között megjelenő abúzus felderítésének fontosságát.

Az intim partner elleni erőszak áldozatai

A jelenséget bemutató szakirodalomban nincs megegyezés azt illetően, hogy a két nem képviselői milyen arányban válnak otthonukban erőszak áldozatává, illetve elkövetőjévé. A nemi szimmetria/aszimmetria vita nem csupán elméleti szempontból fontos, hiszen annak gyakorlati következményei lehetnek a megelőzési és kezelési stratégiák kialakításában is.

Az intim partner elleni erőszakra szóló közbeszédben leginkább hangsúlyosabb a jelenség feminista megközelítése vált, amely hosszú időre tematizálta a közvéleményt. Az elmélet a nők otthonukban aránytalanul magas áldozattá válását helyezte középpontjába, amely mozgatórugójaként a férfiak dominanciáját propagáló patriarchális társadalmi struktúrára tekint.² Míg a nemek egyenlőségéért küzdő feminista mozgalom és szervezetek széles körben rámutattak a társadalmi helyzetükből kifolyólag kiszolgáltatott nők problémáira, a férfi hangok egy-két kivételtől eltekintve képviselő nélkül maradtak.

Az első kutatás, amelynek eredményei alapján az intim partner elleni erőszak elkövetői között a férfiakkal hasonló arányban azonosítottak nőket, Straus és Gelles nevéhez kötődik. Az önbevalláson alapuló, kvantitatív vizsgálat férfi résztvevőinek 12%-a, míg a női résztvevőknek enél alig kevesebb, 11,6%-a számolt be arról, hogy követett el legalább egy fizikai erőszakos cselekményt partnere ellen. Körülbelül az összes kapcsolat negyedében azonosítottak egyetlen bántalmazó felet, ami arra enged következtetni, hogy a bántalmazó párkapcsolatban élő személyek egyszerre voltak elkövetői és áldozatai is az erőszaknak (Straus és Gelles 1986). Ezt követően a tudományos figyelem a kölcsönös bántalmazásra vetült. A feminista kutatók azonban továbbra is a nők magasabb arányú viktimizációjáról számoltak be (Dutton és Nicholls 2005; Dobash et al. 1992), és az általuk elkövetett erőszakot az önvédelem vagy a hosszan tartó bántalmazás által előidézett bosszúvágy motiválta cselekménynek tekintették (Saunders 1988).

Az intim partner elleni erőszak tipológiája

A partnerkapcsolatokon belül tapasztalható erőszak nemi szimmetriája körüli vitát Johnson helyezte új megvilágításba azáltal, hogy kidolgozta az intim partner elleni erőszak tipológiáját, amely azon a felvetésen alapszik, hogy a férfiak és a nők eltérő erőszakformáknak vannak kitéve a fennálló kontroll mértéke alapján (Nybergh–Enander–Krantz 2016). Johnson a bántalmazás négy típusát különböztette meg: az intim terrorizmus, a situációs párkapcsolati erőszak, az erőszakos ellenállás és a kölcsönös erőszakos ellenőrzés (Johnson 2008).

² Az elmélet szerint a patriarchátus közvetetten járul hozzá az erőszakos viselkedéshez azáltal, hogy a társadalom különböző területein a férfiakat arra ösztönzi, hogy fenntartsák az irányítást, ideértve a családi kapcsolatokat is (Dobash és Dobash 1992). Az érvelés szerint a nemek egyenlőségének növekedése az intim kapcsolatokon belüli bántalmazás csökkenésével járhat együtt (Stark 2007).

Az intim terrorizmus az erőszak és a kényszerítés folyamatos mintázata. Jellemzője, hogy elrettenti az áldozatot a segítségkéréstől, súlyos sérüléseket okoz, és gyakran olyan szituációkat teremt, amelyek mások figyelmét is felhívják a bántalmazásra. Johnson szerint a feminista szemléletmódot alkalmazó kutatások középpontjában az intim terrorizmus áll, amely a patriarchális hagyományokból eredően a férfiak kontrollvágyán alapul, és a férfiak partnereük feletti ellenőrzésre való jogosultságát fejezi ki (Johnson 2008).

Az erőszakos ellenállás az áldozat intim terrorizmusra adott reakciója, amely – jellemzően – a nő eszköze az önvédelemre, a bosszúra vagy a menekülésre a bántalmazás okozta szenvedésből és reménytelennek tűnő helyzetéből (Johnson 2008).

A szituációs párkapcsolati erőszak a viták fizikai erőszakká való eskalálódását írja le, amely nem a hatalom és a dominancia iránti igényben gyökerezik. Az erőszak eme formája szituatív, egy konfrontatív helyzet megélése, illetve az abból származó feszültség váltja ki, és ebből következően ezek ismétlődése esetén az erőszakos cselekmények gyakoriak lehetnek (Johnson 2008). A nemek közötti szimmetria mellett érvelő kutatások jellemzően a szituációs párkapcsolati erőszak eseteit vizsgálják. Johnson elismeri, hogy mindkét nem képviselői lehetnek elkövetői, ugyanakkor megkérdőjelezi a szimmetria kifejezés helyességét, figyelembe véve a férfiak által okozott sérülések súlyosabb és negatívabb következményeit (Johnson 2008).

Kölcsönös erőszakos ellenőrzésként hivatkozik Johnson a kapcsolatban való irányításért folytatott „harcra”, amelyben mindkét fél intim terroristaként viselkedik és a fizikai bántalmazás közös megoldási eszköze a konfliktusoknak. A kapcsolatban az erőszak folyamatosan jelen van, ám eskalációt általában nem mutat. Előfordulását tekintve a párok között megnyilvánuló bántalmazás legkritikább típusa (Johnson 2008).

Végeredményben, a Johnson által kidolgozott tipológia érvényesnek fogadja el mindkét elméleti megközelítést. Véleménye szerint a nemek érintettségére vonatkozó statisztikai adatok eltérése arra vezethető vissza, hogy azok nem azonos jelenségeket vizsgálnak.

A segítségkérés

A szakirodalom megfogalmazásával élve segítségkérésnek nevezzük azt a folyamatot, amely során az egyén nyilvánosságra hozza áldozattá válását annak érdekében, hogy valamilyen formában segítséget kapjon (Morrison et al. 2006). A segítségkérés lehetőséget ad a párkapcsolatban tapasztalt bántalmazás megszüntetésére. Egyes tanulmányok továbbá az áldozatok fizikai, mentális és érzelmi állapotának javulásáról (Coker et al. 2002), a poszttraumás stressz szindróma tüneteinek enyhüléséről, valamint az alkoholfogyasztás csökkenéséről számolnak be (Douglas és Hines 2011). Amennyiben az áldozat arra a felismerésre jut, hogy egyedül képtelen helyzetét megoldani, kívülállókhoz fordul a helyzetének javításához szükséges támogatások elnyerése érdekében.

Az áldozatok segítségkérése magában foglalja a családtagok, barátok tanácsának és támogatásának keresését, tanácsadás és/vagy orvosi ellátás igénybevételét, a bűnüldöző szervek, például a rendőrség értesítését, illetve a családon belüli erőszakkal foglalkozó szervezetek felkeresését, és a védett szálláshelyre való költözést. (Gover–Tomsich–Richards 2015).

A nem szerepe a segítségkérés folyamatában

Nemzetközi tanulmányok számos tényezőt vizsgáltak, melyek befolyásolhatják a segítségkérésre való hajlandóságot. Ezek között említhető például a szegény, a félelem és szorongás érzése (Dobash és Dobash 1979; Stark 2007), az egyéni és szituációs tényezők összetettsége – beleértve az áldozat és az elkövető közötti kapcsolatot (Akers és Kaukinen 2008), a gyermekek jelenlétét, a gazdasági körülményeket (Coker et al. 2000) –, valamint a bántalmazás jellege és súlyossága (Barrett és St. Pierre 2011) mind előrejelzői lehetnek a segítségkérő magatartásnak.

Az intim partner elleni erőszak áldozatai segítségkérő lépéseiket tehát számos különböző szempont mentén teszik meg. Jelen tanulmány kizárólag a segítségkérés nemi mintázatainak feltárását segítő, társadalmi nemekre vonatkozó elméletek hasznosíthatóságát kívánja bemutatni. A segítségkérési döntéseket befolyásoló tényezők közé tartoznak a korábban felsoroltakon kívül a társadalmi normák, sztereotípiák és nemek közötti hatalmi viszonyok. Ezek a tényezők különböző hatást gyakorolnak a nők és férfiak tapasztalataira, és eltérőképp befolyásolhatják a segítségkérési folyamatot. A segítségkérés az áldozat és segítségnyújtó közötti szociális interakcióként értelmezhető, amelyet elvárások, normák és identitások bonyolult hálózata foglal keretbe. A következő elméletek segítséget nyújthatnak annak vizsgálatában, hogy a nemek felé támasztott elvárások és az azoknak való megfelelés kényszere megjelennek-e a segítségkérés folyamatában.

A társadalmi nemek megközelítés

Amennyiben a nemet egy kutatásban nem csupán kontrollváltozóként kívánjuk feltüntetni, szükségszerű különbséget tenni biológiai és társadalmi nem között. Eme fogalmak jelentése eltérő, ám szorosan összefüggenek. A biológiai nem az egyén veleszületett, biológiai jellemzői alapján létrejött bináris kategória (férfi-nő). Ezzel ellentétben a társadalmi nem azoknak a társadalom által konstruált szerepeknek, elvárásoknak és normáknak az összessége, melyek meghatározzák a férfiak és nők viselkedését, valamint jellemzőit (Vig 2019). A társadalmi nem kategóriája tehát magában foglalja a nemi szerepek fogalmát. A kifejezés azokra a viselkedésmintákra utal, melyeket a társadalom általában „férfiasként” vagy „nőiesként” elfogad, és amelyeket az egyének az adott nemnek megfelelően sajátítanak el és valósítanak meg hétköznapjaik során (O’Neil 1981). A nemi szerepek kultúráktól, társadalmi osztályoktól és etnikai hovatartozástól függően rendkívül változatosok lehetnek (Hooks 2003), ugyanakkor a „férfiassággal” és a „nőiességgel” kapcsolatban kialakult normákban megfigyelhetünk visszatérő, univerzális, kultúrákon átívelő hasonlóságokat.

Empirikus megállapítások a társadalmi nemek szemszögéből

Az intim partner elleni erőszak áldozatainak segítségkérő magatartásának magyarázatához a társadalmi nemek elméletét felhasználó kutatások fontos empirikus eredményekhez vezettek. Ebből kifolyólag lehetőség nyílik olyan társadalmi tényezők azonosítására és leírására

ra, amelyek előrejelzői és ok-okozati mechanizmusai lehetnek a segítségkérő viselkedésnek mindkét nem képviselőinek esetében.

Az erőszak megítélése

Az intim kapcsolatokban megvalósuló erőszak megítélését befolyásolhatják az egy adott kultúrában hagyományosan elfogadott nemi normák. Számos tanulmány állapított meg összefüggést a hagyományos nemi szerepek és az intim partner elleni erőszak között: egyesek szerint előbbiek megsértése a nőekkel szemben fizikai agresszióhoz vezet (Reidy et al. 2009). Dobash és Dobash például arról számoltak be, hogy a bántalmazó férfi partnerek gyakran indokolják az erőszak elkövetését azzal, hogy női partnereik nem tanúsítottak sztereotipikusan nőies vagy „asszonyi” viselkedést (Dobash és Dobash, 1979). Finn további alátámasztást nyújtott az intim partner elleni erőszak és a nemi szerepek összefüggésének azáltal, hogy kimutatta: az egyenlőbb nemi szerepek csökkentik az erőszakot elfogadó attitűdöket (Finn 1986).

Amire a nemek közötti hatalmi egyenlőtlenséget középpontjába helyező és az intim partner elleni erőszakot a férfi dominancia és hatalom fenntartásának eszközeként azonosító feminista elmélet nem tud választ adni – egyes férfiak miért nem bántalmazzák partnerüket –, megoldást jelenthet a nemek interakcionista szemlélete, mely szerint az erőszak a nemi szerepvállalás egy módja (Anderson 2005). Például az egyik fél szabadságának korlátozása nem csupán az autonómia csökkentésének kikényszerítéséről szól, hanem a korlátozás módjáról és annak jogosultságáról is. Ebben a folyamatban az egyén képes fenntartani magasabb hatalmi státuszát és demonstrálni férfiasságát.

A kutatások eredményei szerint valójában a hegemon férfiasság olyan jellemzői, mint a domináns viselkedés, az agresszióra való hajlam és a függetlenség értékelése (Connell 1987), valamint ezek összekapcsolódása az interperszonális kommunikáció hiányával, mutatnak szoros összefüggést az intim partner bántalmazásával (Moore és Stuart 2005). Azonban tévedés volna azt sugallni, hogy minden férfi a hegemon maszkulinitást igyekszik megtestesíteni, hiszen a maszkulitásnak több formája létezik. Abból kiindulva pedig, hogy a társadalmi nem valójában az interakciók során létrejövő egyéni konstrukció, nem kizárt, hogy a nők is gyakorolják a hegemon maszkulinitásra jellemző viselkedésformákat (Próspero 2008). Ezzel összefüggésben, az erőszakos magatartásformák intim kapcsolatokon belüli kontroll fenntartásának eszközeként való használatát vizsgáló kutatások nem találtak nemi különbségeket az elkövetésben (Felson és Outlaw 2007; Stets és Hammond 2002).

Az intim kapcsolatokban megjelenő erőszakot elfogadó attitűd végső soron hatást gyakorol a segítségkérő magatartásra azáltal, hogy megakadályozza annak bűncselekményként történő értékelését. Számos országban a nők bántalmazása tűrészhatáron belül helyezkedik el, és ebből kifolyólag az áldozattá vált nők nem lépnek ki erőszakos kapcsolatukból (Barnett, 2000), ugyanis az ellenük elkövetett bántalmazás normatív jelenséggé válik, amely megnehezíti annak problémaként való felismerését. Az intim partner elleni erőszak ilyesfajta megengedő felfogása nem csupán az áldozatok azon képességét nehezíti meg, hogy tapasztalataikat bántalmazásként azonosítsák, hanem a közösség arra adott válaszait is befolyásolja. A

nők felismerési folyamatával kapcsolatban kimutatták, hogy a másoktól kapott visszajelzés lényeges szerepet játszik abban, hogy megváltoztassák a párjuk viselkedéséről alkotott elképzelésüket (Enander és Holmberg 2008). Ugyanakkor azok a nők, akik a környezetük szemében viselkedésükkel kiprovokálják az ellenük elkövetett erőszakot, felelősként jelennek meg azáltal, hogy megszegik hagyományos nemi szerepük normáit, és ezáltal kevesebb empátiában részesülnek (Harrison és Esquada 1999). Mindezekon túl, az erőszakot legitimáló nézetek megerősítik a bántalmazást, mint a párkapcsolaton belüli konfliktusok rendezésének eszközét. Ennek következtében a párkapcsolatukban erőszak áldozatává vált nők úgy gondolhatják, hogy a bántalmazás indokolt, önvádoló viselkedésbe bocsátkozhatnak, és kevésbé valószínű, hogy segítséget kérnek.

A kutatások megállapították, hogy a férfiak által elkövetett bántalmazást a társadalom hajlamos súlyosabbnak értékelni, szemben azokkal az esetekkel, amikor áldozatként jelennek meg (Wilson és Smirles 2022). Az erőszak értékelése során az egyének általában figyelembe veszik az elkövető nemét és az áldozat szexuális orientációját, súlyosságának mérlegelésében pedig szerepet játszanak az elkövető fizikai adottságai és ereje (Russell–Chapleau–Kraus 2015). A férfiakra például kiderült, hogy kevésbé valószínű, hogy családon belüli erőszakként azonosítják a másik fél megpofozását, amennyiben a cselekmény elkövetője nő (Carlson és Worden 2005). Minden bizonnyal ez a saját tapasztalatok erőszakként történő azonosítására is hatást gyakorol. A férfi áldozatok ugyanis annak érdekében, hogy saját férfias identitásukat sikeresen fenntartsák, tudatosan tartózkodnak önmaguk áldozatként való azonosításától (Dutton és Nicholls 2005). Tamási Erzsébet szerint a női agresszióval szemben elnézőbb a közvélemény, és ezt a biológiai különbségek értékelésében látja gyökerezni (Tamási 2005). A férfiak segítségkérését megnehezítő tényezőként azonosították továbbá attól való félelmüket, hogy végül őket azonosítják a bántalmazás elkövetőjeként, mivel az erőszakra kialakult társadalmi sztereotípiákban és előítéletekben rendszerint a férfiak a bántalmazás kezdeményezőjeként szerepelnek (Carney–Buttel–Dutton 2007).

Az intim partner elleni erőszak elkövetésének nemek szerint differenciált megítélése – amelyben a nemi normák jelentős szerepet játszanak – hátrányosan befolyásolja a férfi áldozatok számára támogatást nyújtó források elérhetőségét is. A családon belüli bántalmazás hosszú múltra visszatekintő, férfiak által, nők ellen elkövetett erőszakként való értelmezésének eredményeképp az áldozatok rendelkezésére álló szolgáltatások túlnyomó többsége nők számára jött létre (Hines–Brown–Dunning 2007). A kutatások szerint az elérhető szolgáltatásokra vonatkozó előzetes vélemények hatással vannak a felhasználók igénybevételi hajlandóságára. Ez azt jelenti, hogy ha úgy tűnik, hogy a szolgáltatásokat egy bizonyos csoportnak szánják – egyúttal implicit módon kizárnak más csoportokat – akkor a „kizárt” csoportok tagjai kevésbé valószínű, hogy igénybe veszik ezeket a szolgáltatásokat. (Love és Richards 2013). Ezen túlmenően megfigyelték, hogy a bántalmazott férfiak nehezebben jutnak támogatáshoz, mivel hiányoznak a megfelelő, igényeiket kielégítő szolgáltatást nyújtó források (Douglas és Hines 2011). Mindezek olyan nehézségeket jeleznek, amelyek egyedülállóak lehetnek a bántalmazott férfiak segítségkeresési tapasztalataiban.

Habár a férfiaságot a felmérések többsége az erőszak elfogadásával jellemzi, egészen más rajzolódik ki a lovagiasságra vonatkozó elvárásból. Scarduzio és munkatársai úgy találták,

hogyan bizonyos egyének kifejezetten elfogadhatatlannak tartják és elítélik a férfiak nők ellen elkövetett erőszakos cselekményeit, tekintettel a két fél közötti fizikai erőviszonyok kiegyensúlyozatlanságára. Az íratlan szabály azonban - miszerint egy férfi soha nem emelhet kezét egy nőre - nem az erőszak általános és univerzális elutasítását jelenti. Ilyesformában a lovagiasság elvárása tovább erősíti a bántalmazás nemek szerint differenciált megítélését (Scarduzio et al. 2017).

A korábbi kutatások megállapításai tovább erősítik azt az elképzelést, hogy az erőszakkal szemben kialakult attitűdök jelentős előrejelzői a segítségkérő magatartásnak. A fent bemutatott eredményekből kitűnik, hogy a férfiasságról és nőiességről alkotott univerzális normákhoz való ragaszkodás mindkét nem képviselőinek esetében képes befolyásolni az erőszak megítélését, amely végül a külső forrásból történő segítség igénybevételét akadályozó tényezőként szerepelhet.

A patriarchátusba vetett ideológiai meggyőződés

Az intim partner elleni erőszak feminista vizsgálata a jelenség táptalajaként tekint a patriarchális társadalmi berendezkedésre, vagyis a férfiak rendszerszintű hatalmára és dominanciájára a nők felett. A megközelítést elfogadó kutatók szerint az egész társadalomra kiterjedő hatalmi struktúra mintájára a házasság mint társadalmi intézmény feljogosítja a férfiakat az otthonukban való uralkodásra és feleségük elnyomására (Bograd 1988). A hatalom egyenlőtlen elosztása az intim kapcsolatokban fontos mutatója a patriarchális társadalomban uralkodó kulturális és társadalmi normáknak, amelyek hátrányosan befolyásolhatják a női áldozatok segítségkérő magatartását.

A tradicionális, patriarchális hagyományok alapján működő háztartásokban - ahol a férfi ellenőrzése alatt tartja a családi erőforrásokat -, a nők bántalmazó kapcsolat elhagyására vonatkozó lehetőségei korlátozottak (Meyer et al. 1998). Az anyagilag nem független, kiszolgáltatott áldozatok a férjük vagy partnerük feljelentésével egzisztenciális túlélésüket kockáztatják, ez pedig sorsdöntő szerepet játszik abban, hogy befejezik-e a folyamatot (Bennett et al. 1999). Továbbá a kontrollt alkalmazó férfiak mellett, hogy női partnerük szociális hálójától történő elszigetelésére és mindennapjaik figyelemmel kísérésére tesznek kísérletet, gyakran korlátozzák a munkaerőpiacon való részvételüket is (MacMillan és Gartner 1999). Ebben a kiszolgáltatott helyzetben a nők a bántalmazás eltűrésére kényszerülnek, mivel úgy érzik, nincs lehetőségük lépéseket tenni ellene (Shalhoub-Kevorkian, 1997). A gazdasági erőforrások, valamint a családtagok és a barátok alkotta támogató rendszer hiánya sok esetben eredményezi azt, hogy a nők anyagi és érzelmi szinten is erős függő viszonyban élnek férjükkel/partnerükkel, és ez végső soron az erőszakos kapcsolatban való maradásra készíti őket (Bui 2003). A női áldozatok vagyoni helyzetével összefüggésben továbbá megállapították, hogy egyik leginkább megbízható előrejelzője a bántalmazó párkapcsolat elhagyásának (Anderson és Saunders 2003).

A bántalmazott nőkkel foglalkozó tudományos kutatások a magánélet védelmét a segítségkérés jelentőségét jelző gátjaként azonosították (Abu-Ras 2007). Sokszor a család és ba-

rátok a szeretet és gondoskodás megnyilvánulásaként értelmezik az áldozatok hallgatását (Pagelow 1997; Stark 2007), amely a nők esetében tovább erősítheti az erőszak magánügyként való definiálását, illetve összhangban lehet a családi egység fenntartásának feladatát rájuk hárító társadalmi elvárással. Ez arra determinálhatja a női áldozatokat, hogy magasztos, a társuk és gyermekük ellátására vonatkozó hagyományos szerepük beteljesítését részesítsék előnyben a bántalmazó kapcsolat megszüntetésével szemben.

A patriarchális társadalmi berendezkedés nem csupán a nők életére és viselkedésére gyakorol korlátozó hatást. Annak férfakkal szemben támasztott elvárásai – erő, függetlenség, hatalom, melyek a kulturálisan elvárt maskulinitás alkotóelemei - a férfiak segítségkérő magatartását is képesek hátrányosan befolyásolni. Sérülékenynek és kiszolgáltatottnak mutatkozni, segítséget kérni ugyanis ellentmond a hagyományosan elfogadott férfi identitásnak (Newburn és Stanko 1996; id. Tamási 2005). A férfiak segítségkérését negatívan befolyásolhatja az attól való félelem, hogy viselkedésük révén nőiesnek bélyegzik őket (Tsui–Cheung–Leung 2010). Sebezhetőségük feltárását az erőszak áldozataként olyan folyamatként élik meg, amely veszélybe sodorja férfi identitásukat (Machado et al. 2017).

A korábbi kutatási eredmények összességéből kiderül, hogy a patriarchális társadalmi berendezkedés és az általa elvárt, valamint felkínált nemi szerepek elfogadása jelentős hatást gyakorolhatnak az áldozatok segítségkérési hajlandóságára. Míg a férfiaknak az erő, függetlenség és dominancia ideáljához kell igazodniuk, a nőknek a gondoskodó szerepekhez, melynek következtében szükséges erőforrásaik elérhetősége csökkenhet. Ez a társadalmi elvárásrendszer arra ösztönözheti az áldozatokat, hogy ne keressenek segítséget, mert az az elvárt nemi szerepek megsértését eredményezheti.

Összegzés

A Magyar Kriminológiai Társaság ülésén elhangzott előadásom és írásos változatának elsődleges célja az volt, hogy az intim partner elleni erőszakkal és áldozatainak segítségkérésével összefüggő fogalmak ismertetésén túl, betekintést engedjek egy általam relevánsnak tartott elméleti megközelítés jelentőségébe a jövőben vizsgálni kívánt téma bemutatásán keresztül. A segítségkérés egy rendkívül összetett, többlépcsős folyamat, melynek teljes körű elemzését nem korlátozhatjuk csupán a társadalmi nem középpontú megközelítésre, ám meglátásom szerint a jelenség nemek szerinti mintázatainak megértésére és összehasonlítására megfelelő értelmezési keretet nyújthat.

Az intim kapcsolatainkban bántalmazást elszenvedők segítségkérésének átfogó vizsgálata hazánkban még nem történt meg, s a témával kapcsolatos nemzetközi tudományos érdeklődés is viszonylag rövid múltra tekint vissza. Reményeim és várakozásaim szerint jövőbeli kutatásom megállapításai és következtetései széles körűen alkalmazhatóak lehetnek a gyakorlatban, és hozzájárulhatnak az áldozatok számára legmegfelelőbb segítségnyújtási és kezelési módok kialakításához, a már meglévők hatékonyságának növeléséhez.

Irodalomjegyzék

ABU-RAS, WÄHIBA: Cultural beliefs and service utilization by battered Arab immigrant women. *Violence against women*, 2007;13(10). 1002-1028. doi:10.1177/1077801207306019

- AKERS, CAROLINE - KAUKINEN, CATHERINE: The police reporting behavior of intimate partner violence victims. *Journal of Family Violence*, 2008;24(3). 159-171. doi:10.1007/s10896-008-9213-4
- ANDERSON, DEBORAH K. – SAUNDERS, DANIEL G.: Leaving an abusive partner: An empirical review of predictors, the process of leaving, and psychological well-being. *Trauma, Violence & Abuse*, 2003, 4(2), 163-191. doi:10.1177/1524838002250769
- ANDERSON, KRISTIN L.: Theorizing Gender in Intimate Partner Violence Research. *Sex Roles: A Journal of Research*, 2005, 52(11-12), 853–865. doi:10.1007/s11199-005-4204-x
- BARNETT, OLA W.: Why battered women do not leave, part 1: External inhibiting factors within society. *Trauma, Violence, & Abuse*, 2000, 1(4), 343–372. doi:10.1177/152483800001004003
- BENNETT, LAUREN – GOODMAN, LISA – DUTTON, MARY ANN: Systemic obstacles to the criminal prosecution of a battering partner: A victim perspective. *Journal of Interpersonal Violence*, 1999, 14(7), 761–772. doi:10.1177/088626099014007006
- BOGRAD, MICHELE: Feminist perspectives on wife abuse: An introduction. In Yllö, Kersti – Bograd, Michele (szerk.): *Feminist perspectives on wife abuse*. CA: Thousand Oaks, 1988, Sage Publications, Inc. 11–26.
- BUI, HOAN N.: Help-Seeking Behavior Among Abused Immigrant Women: A Case of Vietnamese American Women. *Violence Against Women*, 2003, 9(2), 207–239. doi:10.1177/1077801202239006
- CARNEY, MICHELLE – BUTTELL, FRED – DUTTON, DON: Women who perpetrate intimate partner violence: A review of the literature with recommendations for treatment. *Aggression and Violent Behavior*, 2007, 12(1), 108–115. doi:10.1016/j.avb.2006.05.002
- COKER, ANN L. – DERRICK, CHRISTINA – LUMPKIN, JULIA L. – ALDRICH, TIMOTHY E. – OLDENDICK, ROBERT: Help-seeking for intimate partner violence and forced sex in South Carolina. *American Journal of Preventive Medicine*, 2000, 19(4), 316–320. doi:10.1016/S0749-3797(00)00239-7
- COKER, ANN L. – DAVIS, KEITH E. – ARIAS, ILEANA – DESAI, SUJATA – SANDERSON, MAUREEN – BRANDT, HEATHER M. – SMITH, PAIGE H.: Physical and mental health effects of intimate partner violence for men and women. *American Journal of Preventive Medicine*, 2002, 23(4). 260–268. doi:10.1016/s0749-3797(02)00514-7
- CONNELL, RAEWYN: *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge, 1987, Polity Press.
- DOBASH, R. EMERSON – DOBASH, RUSSELL P.: *Violence against Wives: A Case against the Patriarchy*. New York, 1979, NY: Free Press.
- DOBASH, RUSSELL P. – DOBASH, R. EMERSON – WILSON, MARGO – DALY, MARTIN: The myth of sexual symmetry in marital violence. *Social Problems*, 1992, 39(1), 71–91. doi:10.1525/sp.1992.39.1.03x00641
- DOUGLAS, EMILY M. – HINES, DENISE A.: The helpseeking experiences of men who sustain intimate partner violence: An overlooked population and implications for practice. *Journal of Family Violence*, 2011, 26(6), 473–485. doi:10.1007/s10896-011-9382-4
- DUTTON, DONALD G., – NICHOLLS, TONIA L.: The gender paradigm in domestic violence research and theory: Part 1-The conflict of theory and data. *Aggression and Violent Behavior*, 2005, 10(6), 680–714. doi:10.1016/j.avb.2005.02.001
- ENANDER, VIVEKA – HOLMBERG, CARIN: Why does she leave? The leaving process(es) of battered women. *Health Care for Women International*, 2008, 29(3), 200–226. doi:10.1080/07399330801913802
- FELSON, RICHARD B. – OUTLAW, MAUREEN C.: The control motive and marital violence. *Violence and Victims*, 2007, 22(4), 387–407. doi:10.1891/088667007781553964
- FINN, JERRY: The relationship between sex role attitudes and attitudes supporting marital violence. *Sex Roles: A Journal of Research*, 1986, 14(5-6), 235–244. doi:10.1007/BF00287576
- GOVER, ANGELA R. – TOMSICH, ELIZABETH A. – RICHARDS, TARA N.: Victimization and Help-Seeking Among Survivors of Intimate Partner Violence, In *Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice*, 2012, Oxford University Press, doi:10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.58
- HARRISON, LISA A. – ESQUEDA, CYNTHIA WILLIS: Myths and stereotypes of actors involved in domestic violence: Implications for domestic violence culpability attributions. *Aggression and Violent Behavior*, 1999, 4(2), 129–138. doi:10.1016/S1359-1789(97)00026-8
- HINES, DENISE A. – BROWN, JAN – DUNNING, EDWARD: „Characteristics of callers to the domestic abuse

- helpline for men^o: Erratum. *Journal of Family Violence*, 2007, 22(8), 773. doi:10.1007/s10896-007-9091-1
- HOOKS, BELL: Reconstructing black masculinity. In Hussey, Mark (szerk.): *Masculinities: Interdisciplinary Readings*. New Jersey, 2003, Prentice Hall. 298–316.
- JOHNSON, MICHAEL P.: *A Typology of Domestic Violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence*. Boston, 2008, Northeastern University Press.
- LOVE, SHARON REDHAWK – RICHARDS, TARA N.: An exploratory investigation of adolescent intimate partner violence among African American youth: a gendered analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 2013, 28(17), 3342–3366. doi:10.1177/0886260513496898
- MACHADO, ANDREIA – SANTOS, ANITA – GRAHAM-KEVAN, NICOLA – MATOS, MARLENE: Exploring Help Seeking Experiences of Male Victims of Female Perpetrators of IPV. *Journal of Family Violence*, 2016, 32(5), 513–523. doi:10.1007/s10896-016-9853-8
- MACMILLAN, ROSS – GARTNER, ROSEMARY: When she brings home the bacon: Labor-force participation and the risk of spousal violence against women. *Journal of Marriage and the Family*, 1999, 61(4), 947–958. doi:10.2307/354015
- MEYER, SHANNON-LEE – VIVIAN, DINA – O’LEARY, K. DANIEL: Men’s sexual aggression in marriage: Couples’ report. *Violence Against Women*, 1998, 4(4), 415–435. doi:10.1177/1077801298004004003
- MOORE, TODD M. – STUART, GREGORY L.: A Review of the Literature on Masculinity and Partner Violence. *Psychology of Men & Masculinity*, 2005, 6(1), 46–61. doi:10.1037/1524-9220.6.1.46
- MORRISON, KATHERINE E. – LUCHOK, KATHRYN J. – RICHTER, DONNA L. – PARRA-MEDINA, DEBORAH: Factors Influencing Help-Seeking From Informal Networks Among African American Victims of Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 2006 21(11), 1493–1511. doi:10.1177/0886260506293484
- NYBERGH, LOTTA – ENANDER, VIVEKA – KRANTZ, GUNILLA: Theoretical considerations on men’s experiences of intimate partner violence: An interview-based study. *Journal of Family Violence*, 2016, 31(2), 191–202. doi:10.1007/s10896-015-9785-8
- PAGELOW, MILDRED DALEY: *Battered Women: A Historical Research Review and Some Common Myths. Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 1997, 1, 97–116.
- PRÓSPERO, MOISÉS: Effects of masculinity, sex, and control on different types of intimate partner violence perpetration. *Journal of Family Violence*, 2008, 23(7), 639–645. doi:10.1007/s10896-008-9186-3
- REIDY, DENNIS E. – SHIRK, STEVEN D. – SLOAN, COLLEEN A. – ZEICHNER, AMOS: Men who aggress against women: Effects of feminine gender role violation on physical aggression in hypermasculine men. *Psychology of Men & Masculinity*, 2009, 10(1), 1–12. doi:10.1037/a0014794
- RUSSELL, BRENDA – CHAPLEAU, KRISTINE M. – KRAUS, SHANE W.: When is it abuse? How assailant gender, sexual orientation, and protection orders influence perceptions of intimate partner abuse. *Partner Abuse*, 2015, 6(1), 47–64. doi:10.1891/1946-6560.6.1.47
- SAUNDERS, DANIEL G.: Wife abuse, husband abuse, or mutual combat?: A feminist perspective on the empirical findings. In Yllö, Kersti – Bograd, Michele (szerk.): *Feminist perspectives on wife abuse*. CA: Thousand Oaks, 1988, Sage Publications, Inc. 90–113.
- SCARDUZZO, JENNIFER A. – CARLYLE, KELLIE E. – HARRIS, KATE LOCKWOOD – SAVAGE, MATTHEW W.: „Maybe she was provoked”: Exploring Gender Stereotypes About Male and Female Perpetrators of Intimate Partner Violence. *Violence against women*, 2017, 23(1), 89–113. doi:10.1177/1077801216636240
- SHALHOUB-KEVORKIAN, NADERA: Tolerating Battering: Invisible Methods of Social Control. *International Review of Victimology*, 1997, 5(1), 1–21. doi:10.1177/026975809700500101
- STARK, EVAN: *Coercive control: How men entrap women in personal life*. New York, 2007, Oxford University Press.
- STETS, JAN E., – HAMMOND, STACY A.: Gender, Control, and Marital Commitment. *Journal of Family Issues*, 2002, 23(1), 3–25. doi:10.1177/0192513X02023001001
- STRAUS, MURRAY A. – GELLES, RICHARD J.: Societal change and change in family violence from 1975 to 1985 as revealed by two national surveys. *Journal of Marriage and the Family*, 1986, 48(3), 465–479. doi:10.2307/352033

- TAMÁSI ERZSÉBET: *Bűnös áldozatok. A családon belüli erőszak férfi szereplői*. Budapest, 2005, BM Könyvkiadó.
- TSUI, VENUS – CHEUNG, MONIT – LEUNG, PATRICK: Help-seeking among male victims of partner abuse: Men's hard times. *Journal of Community Psychology*, 2010, 38(6), 769–780. doi:10.1002/jcop.20394
- O'NEIL, JAMES M.: Male sex role conflicts, sexism, and masculinity: Psychological implications for men, women, and the counseling psychologist. *The Counseling Psychologist*, 1981, 9(2). 61–80. doi:10.1177/001100008100900213
- VIG DÁVID: Radikális kritikai irányzatok. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 194–232.
- VIRÁG GYÖRGY – KULCSÁR GABRIELLA – ROSTA ANDREA: Erőszakos bűnözés. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer Hungary, 557–606.
- WILSON, JENNA M. – SMIRLES, KIMBERLY: College Students' Perceptions of Intimate Partner Violence: The Effects of Type of Abuse and Perpetrator Gender. *Journal of Interpersonal Violence*, 2022, 37(1-2), 172–194. doi:10.1177/0886260520908025
- WORLD HEALTH ORGANIZATION & PAN AMERICAN HEALTH ORGANIZATION: *Understanding and addressing violence against women: intimate partner violence*. World Health Organization, 2012. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/77432>, Utolsó letöltés: 2023. június 01.

KUNOS ZSUZSANNA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

A HAJLÉKTALANSÁG KRIMINALIZÁLÁSA AZ EJEE TÜKRÉBEN

A hajléktalanság kriminalizálása Magyarországon a XXI. században

A hazai hajléktalanság kriminalizálása nem előzmények nélküli. A történelmi előzmények között a 1794-es csavargásról szóló országos rendeletet, a kihágásokról szóló 1879. évi XL. törvényt és a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. törvényt is érdemes megemlíteni, amelyek mind a hajléktalanság kriminalizálásának különböző formái voltak. A kétezres évek elején számos önkormányzat rendeletben szankcionálta a hajléktalansághoz szorosan kötődő cselekményeket, azonban 2010 decemberében a hajléktalanság kriminalizálása jelentős fordulatot vett. Ebben az évben fogadták el a közterületek, ingatlanok rendjéről és a köztisztaságról szóló rendelet módosítását, amely értelmében 50 ezer forintig terjedő bírsággal lett szankcionálható a szabálysértéssé vált guberálás, valamint büntethetővé vált az életvitelszerű közterületen tartózkodás. Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása később átkerült a közben elfogadott szabálysértési törvénybe (2012. évi II. törvény, a továbbiakban: Szabs.tv.). Az Alapvető Jogok Biztosa utólagos normakontrollt kezdeményezett, amelyben arra hivatkozott, hogy a szabálysértési törvény célja nem a közrend védelme, hanem az, hogy a hajléktalan embereket a szociális ellátás igénybevételére kényszerítse, ez pedig sérti az Alaptörvényben rögzített emberi méltósághoz való jogot. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy senkit sem lehet szociális ellátás igénybevételére kényszeríteni, így utólagos normakontroll indítványra az Alkotmánybíróság a 38/2012. (XI. 14.) AB határozatában a jogszabályt megsemmisítette. A Kormány ezzel szemben úgy ítélte meg, hogy az Alkotmánybíróság döntése ellenére megvalósítandók a korábbi szabálysértési törvényben foglaltak, ennek pedig egyetlen módja a kérdés alaptörvényi szintre történő emelése volt. Mivel a Kormány 2012-ben az országgyűlési helyek kétharmadát birtokolta, így e célból módosította az Alaptörvényt (az Alaptörvény negyedik módosítása). A XXII. cikk (3) bekezdése kimondta, hogy „[t]örvény vagy helyi önkormányzat rendelete a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében, a közterület meghatározott részére vonatkozóan jogellenessé minősítheti az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodást.”

Az Alaptörvény-módosítást követően 2013. október 15-től ismételen szabálysértési bírsággal vált sújthatóvá az életvitelszerű közterületen tartózkodás. A szabályozás értelmében a tilalom a világörökségről szóló törvény szerinti világörökségi területnek minősülő közterületekre, valamint a helyi önkormányzat rendeletében meghatározott közterületeire vonatkozott. Budapest Főváros Közgyűlése 2013-ban kijelölte azokat a helyeket, ahol büntethetővé vált az életvitelszerű közterületen tartózkodás. Az Alapvető Jogok Biztosa ezt követően fordult a Kúriához. A Kúria Köf.5.020/2014/6. számú határozatában egyértelműen kimondja,

hogyan lakhatási szegénység létállapot, amely a közösség számára is szociális kötelezettséget teremt. Szintén megállapítja, hogy a hajléktalan életvitel társadalomra veszélyesség hiányában nem büntethető, a Szabs.tv. felhatalmazó rendelkezéseit pedig megszorítóan kell értelmezni. A megszorító értelmezés a Kúria döntésének indoklásában arra utal, hogy „a közterületen való életvitelszerű tartózkodás csak ott lehet tilalmazott, ahol a védendő értékek kifejezetten, tényszerűen igazolhatóan érvényesülést kívánnak” (A Kúria Köf.5.020/2014/6. számú határozata [22]).

2018 nyarán újabb fejlemények történtek a hajléktalanság kriminalizálásában. Az elfogadott hetedik Alaptörvény-módosítás a XXII. cikk harmadik bekezdéseként beemeli az Alaptörvénybe, hogy „[t]ilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás”. Ez az alaptörvényi rendelkezés felülírja egyaránt az Alkotmánybíróság 2012-es határozatában alkotmányellenesnek minősülő kriminalizálást, valamint a Kúria Köf.5.020/2014/6. számú határozatában megfogalmazott megállapításait. 2018. október 15-én újabb fordulat következett a hajléktalanság kriminalizálásában. Míg korábban a szabálysértési törvény csak ott büntette az életvitelszerű közterületen tartózkodást, ahol ez a „közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében” indokolt volt, 2018. október 15-től az Alaptörvénnyel összhangban minden településen büntethető szabálysértés az életvitelszerű közterületen tartózkodás. A szabálysértés elkövetéséért figyelmeztetés, közérdekű munka vagy elzárás szabható ki. A korábbi szabályozással ellentétben kikerült a pénzbírság szankciója, valószínűsíthetően azon tény felismerésének köszönhetően, hogy a hajléktalanok pénzbírság megfizetésére nem képesek. A be nem fizetett pénzbírság korábban is elzárásbüntetéssé változott, ezt átugorva a jogalkotó a figyelmeztetéseket követően egyből elzárást tesz lehetővé.

A szabálysértési törvény 178/B. § (4) bekezdése alapján, ha 90 napon belül háromszor figyelmeztették az életvitelszerűen közterületen tartózkodót, vele szemben „újabb elkövetéskor a szabálysértési eljárás megindítása nem mellőzhető”. A szabályozás tehát azt nem határozza meg, hogy a figyelmeztetések között mennyi időnek kell eltelnie. Így akár a három figyelmeztetés időben szorosan egymást követően is megtörténhet, a törvény szövege szerint ezt követően kötelező megindítani az eljárást. Amennyiben a szabálysértési eljárás megindul, a 178/B. § (7) bekezdés alapján az elkövetőt szabálysértési őrizetbe kell venni. A bíróság az elsőfokú döntését az őrizetbe vételtől számított 72 órán belül hozza meg.

A 178/B. § (5) bekezdése értelmezi az életvitelszerű közterületen tartózkodás fogalmát. E szerint „[é]letvitelszerű tartózkodásnak tekinthető minden olyan magatartás, amely alapján megállapítható, hogy a közterületen való életvitelszerű tartózkodás a lakó- és tartózkodási hely, valamint egyéb szállásra való visszatérés szándéka nélkül, a közterületen való huzamos tartózkodás érdekében valósul meg, és a közterületen való tartózkodás körülményeiből, vagy a magatartásból arra lehet következtetni, hogy a jellemzően lakóhelyiül szolgáló közterületen végzett tevékenységet – így különösen alvás, tisztálkodás, étkezés, öltözködés, állattartás – az elkövető a közterületen rövid időnként visszatérően és rendszeresen végzi”. 2018. október 26-án a Kaposvári Járásbíróság és a Székesfehérvári Járásbíróság is felfüggesztette az életvitelszerű közterületen tartózkodás szabálysértés miatt folytatott eljárását és kezdeményezte az Alkotmánybíróság eljárását. Civil szervezetek (a Magyar Helsinki Bizottság, a Társaság a Szabadságjogokért és az Utcajogász együttműködéseként megalakult Szabálysértési Munkacsoport),

Lailani Farha ENSZ különleges jelentéstevő, illetve Lévay Miklós és Kiss László volt alkotmánybírók egyaránt *amicus curiae*-vel fordultak az Alkotmánybírósághoz, amelyben levezették, hogy a 38/2012. (XI. 14.) AB határozat tartalmától miért nem kell eltérnie az Alkotmánybíróságnak, a XXII. cikk módosítása ellenére sem.

Bár az Alkotmánybíróságnak rendelkezésére álltak az *amicus curiae*-kben részletezett alkotmányos érvek, valamint világos információk arról is, hogy az érintett szabálysértési tényállás betartathatatlan, 2019. június 4-én a többségi határozat mégis kiállt a kriminalizálás mellett. Az Alkotmánybíróság 19/2019. (VI. 18.) AB határozata szerint „az Alaptörvény értékrendje szerint a nincstelenségre, a hajléktalanságra senkinek nincs joga, ez az állapot nem az emberi méltósághoz való jog része”. Az Alkotmánybíróság továbbá azzal is érvel, hogy „éppen az okozna sérelmet, ha az egyént az állam magára hagyta anélkül, hogy gondoskodna róla, mivel az emberi méltósághoz való jogot súlyosan sérti az embernek az emberi társadalomból való kizorolása”. Ugyanakkor alkotmányos követelményként megállapítja azt, hogy a szabálysértési szankciót akkor lehet alkalmazni jogszerűen, ha a „hajléktalan személy ellátórendszerben való elhelyezése a cselekmény elkövetésekor igazolhatóan biztosított volt”. A többségi határozat szerint az életvitelszerű közterületen tartózkodás büntetése „nem az érintettől független objektív tény szankcionál, hanem egy rendészeti jellegű együttműködési kötelezettség aktív cselekvésben megnyilvánuló megsértését”.

A szabálysértési tényállás megalkotása és alaptörvényi bebetonozása ellenére az tapasztalható, hogy az életvitelszerű közterületen tartózkodást nem alkalmazzák a hatóságok, ha pedig mégis, akkor is leggyakrabban figyelmeztetést alkalmaznak. 2023 februárjában benyújtott közérdekű adatigényléseimből az derült ki, hogy a szabálysértési tényállás első majdnem négy és fél évében (a vizsgált időszak 2018. október 15. – 2023. február 21.) 1279 esetben alkalmaztak figyelmeztetést a hatóságok, de bíróság elé állításból mindössze 24 eset volt, elzárásbüntetést pedig egyszer se szabtak ki. Ez persze nem jelenti azt, hogy más, a szegénységhez, hajléktalansághoz szorosan kapcsolódó tényállásokért ne szabna ki elzárást a bíróság, azonban kifejezetten az életvitelszerű közterületen tartózkodás miatt az eddigiekben nem alkalmazták.

A hazai jogorvoslati utak az Alkotmánybíróság döntésével lezárultak. Adódik a kérdés, hogy van-e olyan nemzetközi jogi fórum, amely előtt eredménnyel lehet támadni az életvitelszerű közterületen tartózkodás hazai szabályozását. Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJEE vagy Egyezmény) teremthet-e megfelelő jogalapot arra, hogy a szabályozást az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB vagy Bíróság) előtt a kérelmező eredményesen megtámadja.

Szabadsághoz és biztonságához való jog – az elzárásbüntetés problematikája

Az EJEE 5. cikk (1) bekezdése a szabadsághoz és biztonságához való jogot rögzíti, amely szerint „Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján:”. A szabadságtól való megfosztás tilalma alóli kivételek között az 5. cikk (1) bekezdés e) pont-

ja szerint szerepel a „*törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából, valamint elmebeteg, alkoholisták, kábítószer-élvezők vagy csavargók őrizetbe vétele*”. A következőkben az EJEE 5. cikk (1) bekezdésének e) pontjának kialakult esetjogával és értelmezésével foglalkozom, majd ezt követően vetem össze az életvitelszerű közterületen tartózkodás hazai szabályozásával. Végül mindezek fényében arra a kérdésre törekszem választ adni, hogy sérti-e az EJEE-t az életvitelszerű közterületen tartózkodás hatályos magyar szabályozása.

Az EJEE főszabálya szerint mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra, és a szabadságtól senkit sem lehet megfosztani. Az EJEE 5. cikk főszabálya alóli kivételek között az (1) bekezdés e) pontja szerint „*törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából, valamint elmebeteg, alkoholisták, kábítószer-élvezők vagy csavargók őrizetbe vétele*” jogszerű indoka annak, hogy valakit szabadságától megfoszsanak. A tényállás fontos eleme, hogy ehhez *törvényes őrizetbe vételnek kell történnie*, amelynek követelményeit az esetjog elemzésével ismerhetjük meg. A törvényes őrizetbe vétel minden más 5. cikk (1) bekezdés alóli kivételnél, a)-f) pontig megjelenik. A hivatalos fordítás őrizetben tartást használ, ami azonban nem egyezik meg a 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) szerinti őrizettel, itt a specifikus jelentéssel szemben általánosságban a fogvatartást kell értenünk, amelynek törvényesnek, azaz jogszerűnek kell lennie (*Az egyezmény 5. cikkére vonatkozó kézikönyv*, 2014).

A *McKay kontra Egyesült Királyság* ügyben mondja ki az EJEB, hogy az 5. cikk fő célja a szabadságtól való önkényes vagy indokolatlan megfosztás megelőzése. A jogszerűség egyrészt azt foglalja magában, hogy a fogvatartásnak *meg kell felelnie a nemzeti jog követelményeinek*, viszont ez önmagában nem elégséges, mert a nemzeti jognak összhangban kell állnia az EJEE-vel (*McKay v. The United Kingdom* 2006). A *Plesó kontra Magyarország* ügyben Plesó Tamás azért fordult a strasbourgi bírósághoz, mert a pszichiátriai őrizetbe vételét nem tartotta indokoltnak. Ebben az ügyben azt mondta ki a bíróság, hogy a jogszerűség kritériuma nem teljesül pusztán a releváns hazai jognak való megfeleléssel, hanem *magának a hazai jognak is összhangban kell állnia az Egyezménnyel, beleértve az abba kifejezetten vagy hallgatólagosan belefoglalt általános elveket is* (*Plesó v. Hungary* 2012). Az Egyezmény általános elvei a *Simons kontra Belgium* ügy ítéletében a jogállamiság elve, a jogbiztonság elve, az arányosság elve, valamint az önkényességgel szembeni védelem elve (*Simons v. Belgium* 2012).

Az *Enhorn kontra Svédország* az EJEE 5. cikk (1) bekezdés e) pontját úgy értelmezi, hogy orvosi kezelés céljából vagy *szociálpolitikai megfontolásokból*, illetve mind orvosi, mind pedig *szociális okokból* meg lehet őket fosztani szabadságuktól (*Enhorn v. Sweden* 2005). A *Guzzardi kontra Olaszország* ítéletben pedig a bíróság arra a következtetésre jut, hogy a fenti csoportba tartozók saját érdekei is szükségessé tehetik szabadságuk elvonását (*Guzzardi v. Italy* 1980). Mindkét ítélet olyan paternalista állami szerepfelfogást képvisel, amelyben az állam az 5. cikk (1) bekezdés e) pontjában rögzített csoportba tartozókat szabadságuktól akaratuk ellenére is megfoszthatja, ha azt szükségesnek látja.

Az EJEB gyakorlata szegényes a csavargók elzárását illetően. A *De Wilde, Ooms és Versyp kontra Belgium* ügyben jelenik meg a *csavargók* fogalma, amelyet a belga büntető törvénykönyv rögzít. Ennek értelmében három kumulatív feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy

valaki csavargó legyen: *a) nem rendelkezik állandó lakóhellyel, b) nem tudja magát eltartani, és c) nem végez rendszeres keresőtevékenységet* (*De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*, 1971 68. pont). Bár az ügy 1971-ben került az EJEB elé, az esetjog ezt a feltételrendszert azóta sem haladta meg, illetve a friss joggyakorlat nem is törekszik ilyen explicit módon a csavargó kifejezés definiálására.

A *Buzadji kontra Moldova* ügyben egy csavargó egy rendőrörsön kért szállást, amelyet egy cellában biztosítottak számára. Az EJEB megállapította, hogy ez nem minősül a szabadság jogszerűtlen elvonásának, hiszen akkor hagyhatja el a helyszínt, amikor szeretné. Az EJEB ennek kapcsán megállapította azt is, hogy szabadságelvonásról csak akkor beszélhetünk, ha azt hatóság rendeli el olyan személy ellen, aki ezt nem szeretné, ezáltal a személyes autonómiáját és fizikai integritását korlátozva (*Buzadji v. The Republic of Moldova [GC]* 2016).

A *Garib kontra Hollandia* ügyben 2017-ben egy kétgyermekes egyedülálló anyuka szeretett volna új albérletbe költözni Rotterdamban. Erre nem kapott engedélyt, mivel a szabályozás szerint ehhez a jövedelmének el kell érnie az előírt mértéket, vagy legalább hat éve Rotterdamban kell élnie. A Nagykamara szerint elfogadható vagyron alapú diszkrimináció, hogy alacsony jövedelmű állampolgárok nem élhetnek a város egy részén (*Garib v. The Netherlands* 2017).

2021-ben az EJEB a *Lăcătuș kontra Svájc* ügyben a koldulás bírságolásának jogsértő mivoltáról döntött. Az alapügyben a kérelmezőt azért ítélték 500 svájci frank bírságra, amely meg nem fizetése esetén elzárásra változik, mert Genfben nyilvánosan koldult. Az EJEB mérlegelte Lăcătuș körülményeit, aki írástudatlan volt, rendkívül szegény családból származott, nem dolgozott, és szociális ellátásban sem részesült. A koldulás jelentette számára a túlélést. Az EJEB szerint a bírság aránytalan volt: sem a szervezett bűnözés elleni fellépés, sem a lakosok és járókelők, sem a bolttulajdonosok védelme nem igazolta azt. A bíróság emiatt megállapította, hogy a koldulás bírságolása az EJEE 8. cikkébe (magánélethez való jog) ütközik. (*Lăcătuș v. Switzerland* 2021).

Csavargók-e az életvitelszerűen közterületen tartózkodók?

Fontos kérdés, hogy az EJEB esetjogában megjelenő csavargó definíció megfeleltethető-e a magyar szabálysértési törvény életvitelszerű közterületen tartózkodásnak. A definíciós kérdés ebben az esetben azért kiemelt jelentőségű, mert amennyiben a csavargó definíció alkalmazható a magyar szabályozás szerinti életvitelszerűen közterületen tartózkodókra, a strasbourgi esetjog is relevánssá válik a hazai szabályozásban. Amennyiben viszont az életvitelszerűen közterületen tartózkodók nem feleltethetők meg a csavargóknak, nem lesznek kivételek az 5. cikk fő szabálya alól, így szabadságuk megvonása sem felel meg az egyezménynek.

A Szabs.tv. 178/B. § (5) bekezdése szerint „*életvitelszerű tartózkodásnak tekinthető minden olyan magatartás, amely alapján megállapítható, hogy a közterületen való életvitelszerű tartózkodás a lakó- és tartózkodási hely, valamint egyéb szállásra való visszatérés szándéka nélkül, a közterületen való huzamos tartózkodás érdekében valósul meg, és a közterületen való tartózkodás körülményeiből, vagy a magatartásból arra lehet következtetni, hogy a jellemzően lakóhelyül szolgáló közterületen végzett tevékenységet – így különösen alvás, tisztálkodás,*

étkezés, öltözködés, állattartás – az elkövető a közterületen rövid időnként visszatérően és rendszeresen végzi.”

Míg a *De Wilde, Ooms és Versyp kontra Belgium* ügyben a három kumulatív kritérium az, hogy a csavargók *a) nem rendelkeznek állandó lakóhellyel, b) nem képesek eltartani magukat és c) nem folytatnak rendszeres jövedelemszerző tevékenységet*, addig a magyar jogban az életvitelszerű közterületen tartózkodás meghatározásában a szociális szempont egyáltalán nem szerepel. A hatóság nem vizsgálja, hogy az illetőnek van-e lakóhelye, milyen lehetőségei vannak, illetve, hogy van-e munkaviszonya. A magyar jogszabályban szereplő meghatározás csak azt vizsgálja, hogy a szabálysértést elkövető személy *körülményei vagy magatartása* alapján megállapítható-e, hogy szabálysértést követ el. Sőt, a szabálysértési törvényben szereplő meghatározás valójában a jogalkalmazó mérlegelési jogkörébe utalja annak értékelését, hogy a személy körülményeiből vagy magatartásából mire lehet következtetni. A szabálysértési törvény definícióját kiegészíti az Alkotmánybíróság 19/2019. (VI. 18.) AB határozatának alkotmányos követelménye, amely szerint a szabálysértési szankciót akkor lehet jogszerűen alkalmazni, ha „*a hajléktalan személy ellátórendszerben való elhelyezése a cselekmény elkövetésének időpontjában igazolhatóan biztosított volt*”. Ez azonban nem a személy szociális körülményeire, hanem csak az állami ellátórendszer feltételeire vonatkozik. Ha ebből indulunk ki, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a két meghatározás nem feleltethető meg egymásnak, bár a megfogalmazás azt sugallja, hogy ugyanarra a csoportra vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy nem mindenki, aki a szabálysértést elköveti, tekinthető csavargónak az EJEB ítélkezési gyakorlata szerint, és az is lehet csavargó, aki nem életvitelszerűen közterületen tartózkodó. A nyilvánosságra került ügyekben¹ viszont a szabálysértési eljárás alá vont életvitelszerű közterületen tartózkodók a strasbourgi kritériumrendszer alapján csavargóknak minősülnének.

Az Egyezménybe ütközik-e az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása?

A magyarországi életvitelszerű közterületen tartózkodás kérdésével az EJEB az eddigiekben még nem foglalkozott. Ez részben az EJEB eljárásrendje, befogadhatósági kritériumai miatt van így: egy egyedi ügyben a hatékony hazai jogorvoslatok kimerítésétől számított négy hónapon belül kell az EJEB-hez fordulni. Ennek különös nehézsége, hogy az életvitelszerű közterületen tartózkodás szabálysértési tényállását a hatóságok gyakorlatilag nem alkalmazzák, így olyan ügyet is nehéz találni, amellyel a hazai hatékony jogorvoslatok kimerítését követően a strasbourgi bírósághoz lehetne fordulni. 2023 februárjában benyújtott közérdekű adatigénylésemből az derült ki, hogy 2018. október 15-től egészen 2023 februárjáig egyetlen egyszer sem alkalmaztak elzárást a hatóságok életvitelszerű közterületen tartózkodásért. Megjegyzendő, hogy ez az adat kifejezetten az életvitelszerű közterületen tartózkodásra igaz: nagy számban változnak át szabálysértési bírságok elzárássá, amennyiben a bírságot a sza-

¹ Dull Szabolcs: Egy nyugdíj előtt álló nő az első hajléktalan, akit bíróság elé állítanak Budapesten, *index.hu*, https://index.hu/belfold/2018/10/19/egy_nyugdij_elott_allo_no_az_elso_hajlektalan_akit_birosag_ele_allitanak_budapesten/
Kiss Soma Ábrahám: Bilincsen vittek bíróság elé egy hajléktalant, *merce.hu*, <https://merce.hu/2018/10/17/bilincsen-vittek-birosag-ele-egy-hajlektalant/>

bálysértést elkövető nem akarja, vagy nem tudja megfizetni.² A kirekesztettségben élők elzárással sújtása tehát nem ritka, de életvitelszerű közterületen tartózkodókkal szemben nem alkalmazták.

Amennyiben mégis lenne olyan életvitelszerű közterületen tartózkodás miatt indult ügy, amelyet az EJEÉB érdemben vizsgálna, kiszabott elzárásbüntetés esetén kérdéses lenne, hogy az ütközne-e az EJEÉ 5. cikkbe, vagy az 5. cikk (1) bekezdés e) pontja alapján kivételt képezne. A fentiek alapján látható, hogy szociálpolitikai megfontolások vagy szociális okok is lehetőséget adnak az 5. cikk fő szabálya alóli kivételre. Kérdéses azonban, hogy milyen szociálpolitikai megfontolás áll az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása mögött, illetve hogy az milyen szociális célt szolgál. Erre sem az Alaptörvény, sem a Szabs.tv. vonatkozó része nem ad választ. Amennyiben a szabálysértési tényállás mögött nem áll szociálpolitikai megfontolás, olyan legitim cél sincs, amely miatt a személyi szabadságot, mint mindenkit megillető alapjogot a jogalkotó korlátozhatja. Következésképp, legitim cél hiányában a tényállás *ab ovo* egyezményellenes lenne. Ellenben ennél valószínűbb válasz az, hogy bár az indoklás hiányos, valamilyen szociálpolitikai megfontolás áll az életvitelszerű közterületen tartózkodás tényállása mögött, még ha nem is a szociális szempontokat leginkább szem előtt tartó. Ez azonban csak feltételezés, mert a szociálpolitikai megfontolásokat a szavazók nem ismerték meg, arról nem folytattak vitát. Ennek ellenére alappal feltételezhető, hogy tudna valamilyen szociálpolitikai megfontolásra hivatkozni a magyar kormány.

Az 5. cikket, annak kivételszabályaival együtt az Egyezmény kontextusában kell értelmeznünk. Az élő egyezmény doktrína alapján, amelyet először a *Tyler kontra Egyesült Királyság* ügyben mondott ki a Bíróság, az Egyezményt a kor körülményeinek megfelelően kell értelmezni. A doktrína értelmében, ha európai konszenzus van egy adott kérdéstről, az Egyezményt ezzel összefüggésben kell értelmezni. Az európai konszenzus Jens T. Theilen definíciója szerint az összehasonlító jogi érvelés egy formája, amely vertikálisan az EJEÉ részes államai által képviselt álláspontokra utal, a kollektivitás prizmáján keresztül szemlélve (Theilen 2021). Az európai konszenzus érvelés kétarcú: hol a „*rein effect*” (gyeplőhatás), hol pedig a „*spur effect*” (sarkantyúhatás) érvényesül. A gyeplőhatás azokra az esetekre vonatkozik, ahol az EJEÉB vagy a kérelmezővel szemben álló többségi álláspontot állapít meg, vagy pedig azt, hogy nincs egyértelmű többség az egyik vagy a másik irányban. Ezekben az esetekben a konszenzus vagy annak hiánya gyeplőként fogja vissza a Bíróságot. Másrészt, ha az EJEÉB egyértelmű többséget állapít meg a kérelmező javára, az ösztönzi a Bíróságot egy tágabb megközelítés felé, és az európai konszenzust az Egyezmény megsértésére vonatkozó érvként használják fel (Theilen, 2021). Amennyiben a hajléktalanság kriminalizálásának elítéléséről európai konszenzus van, ez utóbbi, a konszenzus „sarkantyúhatása” érvényesülne. Ennek fényében amennyiben megállapítható, hogy európai konszenzus van arról, hogy a hajléktalanság kriminalizálása jogellenes, az 5. cikk (1) bek. e) pontot is ennek fényében kell értelmezni, azaz egyezményesértő lenne az életvitelszerű közterületen tartózkodók elzárása.

Az 5. cikk sérelmének megállapításához – amennyiben feltételezzük, hogy az nem képez kivételt az 5. cikk főszabálya alól az 5. cikk (1) bekezdés e) pontja alapján – azonban olyan

² lásd pl.: Böszörményi Edina: Gyerekeik ellógott iskolai óráiért börtönbe kerülhetnek a szüleik egy borsodi faluban <https://telex.hu/belfold/2023/03/04/borsodi-falu-gyerekek-ellogott-ora>

ügy kellene, ahol az életvitelszerűen közterületen tartózkodóra elzárásbüntetést szabnak ki, ami azonban a közel négy és fél éve hatályban lévő tényállás történetében még egyszer sem valósult meg. Ez alól az lehet kivétel, ha az EJEB elfogadja a *potenciális* áldozati státuszt. Az EJEB már 1981-ben hozott olyan ítéletet, amelyben a potenciálisan megvalósuló jogsérelmet is olyan jogsérelemnek minősítette, amely megalapozta az áldozati státuszt. A *Dudgeon kontra Egyesült Királyság* ügyben, noha vele szemben eljárást nem kezdeményeztek, és ennek megfelelően semmilyen közvetlen joghátrány, szankció sem érte, a homoszexualitást kriminalizáló jogszabály önmagában megalapozta az Egyezmény sérelmét a homoszexuális sértett esetében. Az EJEB szerint megalapozza a kérelmező áldozati státuszát, hogy a homoszexualitása miatt büntetőjogi felelősségre vonható, és hogy a szóban forgó törvények létezése által közvetlenül okozott félelmet, szenvedést és lelki fájdalmat – beleértve a zaklatástól és zsarolástól való félelmet – élt át (*Dudgeon v. United Kingdom* 1981). A *Senator Lines GmbH kontra 15 EU-tagállam* ügyben azt állapította meg az EJEB, hogy az áldozati státusz megalapozásához a kérelmezőnek észszerű és meggyőző bizonyítékot kell arra bemutatnia, hogy valószínű, hogy a jogszabály alkalmazásából fakadó sérelem őt személyesen fogja érinteni (*Senator Lines GmbH v. Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden and the United Kingdom* 2004). Azaz, ha az EJEB elfogadja, hogy már az elzárásbüntetés kiszabásának a lehetősége is jogsértő a hajléktalan kérelmezőre nézve, nem jelenti a befogadhatóság akadályát az, hogy az elzárást a gyakorlatban nem alkalmazzák.

A *Lăcătuș kontra Svájc* ügyben, ahol a Bíróság a koldulás bírságolását ítélte meg, megállapította, hogy aránytalan volt a kirótt szankció. Az ügyben az EJEE 8., 10. és 14. cikkének sérelme is felmerült. Ebben az ügyben viszont az EJEE 8. cikk (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) sérelmének megállapítását követően nem vizsgálta sem az EJEE 10. (véleménynyilvánítás szabadsága), sem a 14. cikk (megkülönböztetés tilalma) sérelmét (*Lăcătuș v. Switzerland* 2021). A kérelmező az EJEE 10. cikket azért hívta fel, mert álláspontja szerint a koldulás szankcionálása miatt nem kommunikálhatja a világ felé, hogy nehéz sorsa miatt pénzre van szüksége, így sérül a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő alapjoga. Bár a véleménynyilvánítás szabadsága az életvitelszerű közterületen tartózkodás esetében kevésbé releváns, a 14. cikk sérelmét érdemes a vizsgálat körébe vonni. Az EJEE a megkülönböztetés tilalmát kiterjeszti a vagyoni helyzet alapján történő megkülönböztetésre is. Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása felveti a kérdést, hogy sérti-e a 14. cikket az, hogy egy szabálysértési tényállás kizárólag hajléktalanokat sújthat. Azonban az EJEE 14. cikket kizárólag más egyezményes joggal együtt lehet felhívni, önmagában nem. Álláspontom szerint a fenti gondolatmenet alapján az EJEE 5. cikkel együtt fel lehetne hívni a 14. cikket is. Bár Magyarország csak aláírta³, de nem ratifikálta a 12. kiegészítő jegyzőkönyvet, az elméleti eszmevuttatás körében érdemes megemlíteni azt is. Ha mégis megtörténne a ratifikáció, a megkülönböztetés tilalma önállóan is felhívhatóvá válna.

Az afrikai emberi jogi bíróságok esetében azt láthatjuk, hogy a nemzetközi emberi jogi sztenderdekre hivatkozva fokozatosan szorítják vissza a hajléktalanokat, csavargókat szank-

³ Az aláírás időpontja 2000.11.04.

cionáló jogszabályokat.⁴ Továbbá az Afrikai Emberi és Népjogi Bíróság (a továbbiakban: ACHPR) 2020 decemberében a Pan African Lawyers Union kezdeményezésére elemezte a csavargótörvények létezésének és érvényesítésének összeegyeztethetőségét az emberi jogokkal. Az ACHPR úgy ítélte meg, hogy a csavargókról szóló törvények az afrikai jogalkotásban sértik a szabadsághoz, méltósághoz, a tisztességes eljáráshoz való jogot, valamint a diszkrimináció tilalmát és utasította az Afrikai Charta részes államait, hogy helyezték hatályon kívül vagy módosítsák csavargókat szankcionáló törvényeiket és a kapcsolódó törvényeket ésszerű időn belül. (A.P.C.O.F. Research Series, 2021).

Az afrikai bíróságok szerint tehát a hajléktalanság kriminalizálása nemzetközi emberi jogi sztenderdekbe ütközik. Természetesen az afrikai példák közvetlenül nem ültethetők át az európai joggyakorlatba, azonban mindenképp afelé mutatnak, hogy érdemes vizsgálnunk a hajléktalanság kriminalizálásának viszonyát a nemzetközi emberi jogi követelményekhez. Fenti gondolatmenet alapján könnyen lehet, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága is megállapítaná, hogy a hajléktalanság kriminalizálása az Egyezménybe ütközik.

Konklúzió

Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizálása 2010-től először rendeletként, majd törvényként és Alaptörvényi rendelkezésként is része a magyar jogrendszernek. Mivel a hazai jogorvoslati utak 2019-ben az Alkotmánybíróság döntésével lezárultak, a nemzetközi lehetőségeket is érdemes a vizsgálat körébe vonni. Ennek keretében a vonatkozó nemzetközi egyezményeket, és különösen az Emberi Jogok Európai Egyezményét tekintettem át azzal, hogy ezek követelményeinek az életvitelszerű közterületen tartózkodás megfelel-e. Az EJEE-be ütközés tekintetében arra jutottam, hogy bár az EJEE 5. cikk (1) bekezdés e) pontja jogszerűvé teszi, hogy csavargókat elzárással sújthassanak a részes államok, a csavargók fogalma nem teljesen fedi a magyar életvitelszerű közterületen tartózkodás definícióját. Ellenben a nyilvánosságra kerülő ügyek alapján alappal következtethetünk arra, hogy az egyedi esetek valószínűleg megfelelnek a De Wilde, Ooms és Versyp kontra Belgium ügyben kidolgozott csavargó fogalomnak. Kérdéses továbbá, hogy van-e olyan szociálpolitikai szempont a magyar szabályozás mögött, amely legitimé teszi az elzárást. Amennyiben nincs ilyen szociálpolitikai szempont, az elzárás sem jogszerű. Valószínűsíthetően valamilyen szociálpolitikai megfontolást fel tudna mutatni a jogalkotó, itt az a kérdés, hogy ez elégséges-e. Az 5. cikk (1) bek. e) pont értelmezése körében vetem fel azt is, hogy amennyiben van európai konszenzus arról, hogy a hajléktalanság kriminalizálása nem elfogadott, az 5. cikk (1) bekezdés e) pontját az Egyezmény, mint élő instrumentum doktrína alapján a konszenzusnak megfe-

⁴ 2019-ben a *Ngomane & others v City of Johannesburg Metropolitan Municipality & Another* ügyben a dél-afrikai South African Supreme Court of Appeal kompenzáció fizetésére kötelezte Johannesburg önkormányzatát, mivel hajléktalanok tulajdonát semmisítették meg, akik egy híd alatt táboroztak. A bíróság nemcsak a tulajdonhoz való jog sérelmét állapította meg, hanem a Dél-Afrikai Köztársaság Alkotmányának 10. cikkében rögzített méltóság tiszteletben tartásához és megvédéséhez való jogukat is (*Ngomane & others v City of Johannesburg Metropolitan Municipality & another*, 2019). A Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségének Bírósága a *Dorothy Njemanze* ügyben megállapította, hogy a nigériai Btk. csavargókat kriminalizáló passzusa, amely azokat a nőket büntette, akik éjszaka a szabadban voltak, sértette az érintettek szabadsághoz és méltósághoz való jogát, valamint a kínzó, szokatlan bánásmód tilalmába, továbbá a nemi alapú diszkrimináció tilalmába ütközött (*Dorothy Chiboma Njemanze & 3 Others v Nigeria*, 2017)

előlen kell értelmezni. Kitérek arra a kérdésre is, hogy amennyiben nem szabnak ki elzárást az életvitelszerű közterületen tartózkodók ellen, az elzárásbüntetés jogszerűségét akkor is vizsgálhatja a bíróság.

A releváns esetjog alapján a 8. cikk (magán- és családi élet tisztelgetben tartásához való jog), a 10. cikk (véleménynyilvánítás szabadsága) és a 14. cikk (megkülönböztetés tilalma) lehetséges sérelmét is vizsgáltam. Álláspontom szerint egyedi ügyben az 5. cikk, a 8. cikk és ezekkel együtt a 14. cikk sérelmét is fel lehetne hívni a strasbourgi bíróság előtt. Egyéb nemzetközi példaként afrikai jogeseteket is bemutatam, ahol az afrikai emberi jogi bíróságok az emberi jogi sztenderdekkel ellentétesnek ítélték hajléktalanokat kriminalizáló szabályokat.

Ha az EJEB elé kerülne a tényállás megítélése, a fentiek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy nagy valószínűséggel nem lenne egyezménykonform az életvitelszerű közterületen tartózkodás tilalma, és a strasbourgi bíróság is az emberi jogi fundamentumokba ütközőnek ítélné a hajléktalanság kriminalizálását. Ez lényegi elmozdulást jelenthetne a hajléktalanság kriminálpolitikai kezelésétől annak szociálpolitikai keretek közötti megoldása felé, egyben a büntető populizmus visszaszorítása felé is.

Irodalomjegyzék

- A.P.C.O.F. Research Series. (2021). *Poverty is not a crime—Decriminalising petty by-laws in South Africa*.
 Buzadji v. The Republic of Moldova [GC], Sz. 23755/07 (EJEB 2016).
 De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, (EJEB 1971. június 18.).
 Dorothy Chioma Njemanze & 3 Others v Nigeria, ECW/CCJ/JUD/08/17. (Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségének Bírósága 2017. október 12.).
 Dudgeon v. United Kingdom, (EJEB 1981. október 22.).
 Enhorn v. Sweden, Sz. 56529/00 (ECtHR 2005. január 25.). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68077>
 Guzzardi v. Italy, Application no. 7367/76 (EJEB 1980. 0 6.).
 Lacatus v. Switzerland, Sz. 14065/15 (EJEB 2021. január 19.).
 McKay v. The United Kingdom, [GC], sz. 543/03, ECHR 2006-X (EJEB 2006).
 Ngomane & others v City of Johannesburg Metropolitan Municipality & another, (South African Supreme Court of Appeal 2019. április 3.).
 Plesó v. Hungary, Sz. 41242/08 (EJEB 2012. október 2.).
 Senator Lines GmbH v. Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden and the United Kingdom, Sz. 56672/00 (EJEB 2004. március 10.).
 Simons v. Belgium, Sz. 71407/10 (EJEB 2012. augusztus 28.).
 Theilen, J. T. (2021). *European Consensus between Strategy and Principle*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.

SZALAI ALIDA

PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

HATALOM ÉS AZ ELLENÁLLÁS DINAMIKÁI A KÖRNYEZETI KÁROKOZÁS KONTROLLJÁBAN: AKKUMULÁTORGYÁRAK ZÖLD-KULTURÁLIS KRIMINOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSben

Bevezetés

A társadalmi kontroll összefonódik a hatalom különböző formáival. Nem csak a hagyományos értelemben vett, intézményesült, az állam által gyakorolt hatalommal, hanem az alulról építkező, társadalmi mozgalmakban és ellenállásban megjelenő hatalommal, egyfajta „transzformatív erővel” is. Ez utóbbi olyan folyamatokat is elindíthat, amelyek rövid vagy hosszútávon képesek változást hozni az ellenállást kiváltó társadalmi konfliktusokban. A tanulmányban ebben a kontextusban értelmezem a környezeti károkozással szembeni ellenállást és az ellenállás kontrollját. Az utóbbi az informális eszközöktől a kriminalizációig széles skálát ölel fel. A hatalom és az ellenállás dinamikáinak vizsgálata jól illeszkedik a zöld-kulturális kriminológia elméleti keretrendszerébe. A zöld és a kulturális kriminológiai irányzat külön-külön is törekszik arra, hogy a kriminológiát a későmodern, globálissá vált kapitalista világ sajátos struktúráihoz, folyamataihoz és problémáihoz hangolja. Vizsgálati tárgyuk természetéből adódóan mindkét irányzat a kriminológia konvencionális határait feszegeti. A környezeti ártalmakat, illetve a kulturális kriminológia esetében a jelentéstartalmakat és a reprezentációt a hatalom és egyenlőtlenségek kontextusában vizsgálják, legyen akár társadalmi struktúrákban, vagy személyes interakciókban megjelenő hatalmi viszonyokról szó. A tanulmányban egy rövid esetfelvetés után bemutatom a környezeti károk kriminológiai vizsgálatának főbb dimenzióit, a kritikai kriminológiáktól kezdve a zöld-kulturális kriminológiai megközelítésig. Ezután doktori kutatásom konceptuális keretében, a környezeti károkozás társadalmi kontrolljában értelmezem a magyarországi akkumulátorgyártás körül kialakult társadalmi konfliktusokat, vagy azok hiányát.

Esetfelvetés

Az Unió célkitűzés szerint 2035-re az új, 2050-re az összes személygépkocsinak elektromos meghajtásúnak kell lennie (EB 2022). Ez a széndioxid kibocsátásból eredő környezeti károkat mérsékelné. De mi rejlik a másik oldalon? Milyen környezeti károk kapcsolódhatnak az elektromos autókhoz nélkülözhetetlen akkumulátorok gyártáshoz? Melyek azok a környezeti károk, amelyek inkább a globális dél országaira koncentrálnak és melyek azok, amelyeket Magyarországon, akár a saját bőrünkön is tapasztalhatunk? Az akkumulátorgyártás-

hoz kapcsolódó környezeti károkat, a gyártási folyamat szerint három csoportra oszthatjuk. A gyártáshoz felhasznált nyersanyagok bányászata során okozott környezeti károk, a gyárak építése és működése körül fellépő gondok, illetve az elhasznált, nem újrahasznosított, hulladékudvarra kerülő akkumulátorok által okozott környezeti károk.¹ E tanulmány második felében az akkumulátorgyárak, illetve a hozzájuk kapcsolódó üzemek létesítéséhez és működéséhez kapcsolható környezeti károk által okozott társadalmi konfliktusokat, és azon belül is a magyarországi településeket érintő problémákat vizsgálom a kriminológia szemszögéből.

Elméleti keret

Milyen értelmezési keretben vizsgálja a kriminológia a bűnözést? Milyen szerepre hivatott a bűnözést, mint társadalmi jelenséget kutató tudomány? A lehetséges szerepfelfogások sokfélék, mégis a 20. század második felétől egyre erősödtek a hatalmi struktúrákat és a bűnözés konvencionális felfogását megkérdőjelező kriminológiai irányzatok (Becker 1963; Taylor, Walton, and Young 1973; Friedrichs 2007; DeKeseredy 2011). Ezek a kritikai megközelítések érzékenyebben kezdtek reagálni azokra a globalizációval együtt járó, valamint a posztmodernnel fémjelzett komplex változásokra, amelyek folytonos és dinamikus átalakulásnak teszik ki a kriminológia érdeklődési és vizsgálati körét, valamint ezek érzékelését. A kritikai paradigma egyik kiindulópontja, hogy a bűnözés társadalmilag konstruált jelenség. A kriminalizáció folyamata részben a hatalmi kapcsolatok dinamikájában megy végbe, amely mögött igen gyakran gazdasági, társadalmi és nemi egyenlőtlenségek állnak. *A hatalommal és befolyással rendelkezők érdekei szerint, bizonyos ártalmas, sőt veszélyes cselekmények legálisak maradhatnak, míg más viselkedésformák bűncselekményekké válhatnak.* Ebből adódóan a kritikai irányzatok a hatalommal rendelkezők által elkövetett bűncselekményeket, vagy azoknak büntető jogilag nem minősülő, de *ártalmas magatartásformákat* is vizsgálódási körükbe vonják (Borbíró 2018). A kritikai paradigma a bűnözést, a társadalmi egyenlőtlenségek és a jogalkotás mögött is meghúzódó hatalmi viszonyok kontextusában vizsgálja (DeKeseredy 2011). Nem csak a szigorú értelemben vett bűncselekményekkel, hanem az ártalmat, a veszélyt okozó tevékenységekkel is foglalkozik, így a konvencionális bűncselekmény felfogástól eltávolodva lehetővé teszi a társadalmi és később pedig a környezeti kár fogalmának bevezetését is.

Zöld kriminológia

A környezeti kár vagy ártalom² tágabb kategória, mint a környezetkárosító bűncselekmények. A kriminológiában a környezeti kár megjelenhet a fehérgalléros bűnözést, a gazdasági bűncselekményeket, az állami, a vállalati, illetve az állami-vállalati bűncselekményeket

¹ Például az Egyesült királyságban, ahol az elmúlt pár évben megszorodtak azok a tüzesetek, amelyeket kigyulladt akkumulátorok okoztak.

² Az angol *harm* kifejezés fordítása, amelyre a kár, illetve az ártalom magyar kifejezéseket használok. Itt a kár fogalma, attól függően változhat, hogy milyen megközelítésmódot alkalmazunk. Nem fedi teljesen a magyar jogban használatos terminológiát, de átfedések lehetnek. Kutatásomban azokkal a környezeti károkkal foglalkozom, amelyek mögött állami és/vagy piaci szereplők és érdekek állnak.

vizsgáló kutatásokban is.³ A kilencvenes évek elején alakult ki a zöld kriminológiai ernyőfogalom (Lynch 1990), amely valamilyen szinten egybefogta ezeknek a kutatásoknak a környezeti károkozással kapcsolatos eredményeit, és egy közös fogalomkészlet kialakulását támogatta amellet, hogy megmaradt a különböző megközelítésmódokból eredő differenciáltság és sokszínűség is. Egyik alaptétele a zöld kriminológiai irányzatnak, hogy a legtöbb környezeti kár a legalitás és az illegális folytonosságán található szürke zónában helyezkedik el. Vannak a környezeti károkozásnak olyan súlyos formái, amelyre már a büntetőjog is reagál, de sok esetben ezek olyan jelenségek, amelyek büntetőjogi fogalmak között nem értelmezhetőek, azonban olyan alapvető emberi jogokat sérthetnek, mint például az élelemhez és a vízhez való jog. Ez utóbbira példa Göd helyzete, ahol a Samsung gyár környékén lévő kutakból vett talajvízben NMP oldószert találtak, amely nagyon súlyos szem- és bőrirritációt okozó és magzatkárosító anyag (Bodnár 2022).

White (2008) szerint nem a kár definiálása, hanem az azt övező viták és diskurzusok járulnak hozzá a környezeti és társadalmi károkkal foglalkozó kriminológiai kutatások fejlődéséhez, vagyis a társadalmi kár fogalmának társadalmi konstrukcióként való kezelése. A kár definiálása tudományos ismeretek által formált, inkább filozófiai és morális elméleti keretekről szól. Míg a diskurzív megközelítésben a való életben történő események, illetve az azokra adott folytonos reflexiók a hangsúlyosak. (White 2008). Az utóbbi megközelítésből eredően árnyaltabb képet formálhatunk a károkozásról, annak észleléséről, valamint a kár másik oldalán megjelenő gazdasági, illetve társadalmi hasznok érzékeléséről. Így az egyenlőtlenségnek egy újabb dimenzióját is bevezethetjük a károkozás vizsgálatán keresztül, vagyis annak elemzését, hogy a globalizáció által létrehozott egyenlőtlen földrajzi terekben hogyan oszlik el a környezeti kár, illetve a másik oldalán tapasztalható társadalmi haszon. Ez alakíthatja a környezeti károkról alkotott percepcióinkat is, hiszen másként tekintünk a környezeti károkozás olyan formáira, ha egyáltalán értesülünk róluk, amelynek esetleg közvetlenül csak a pozitív következményeit érzékeljük.⁴

Ennek egy példája az elektromos autók elterjedése, amely mögött a széndioxid kibocsátás visszaszorítása, így a klímaváltozás kockázatának csökkentését célzó törekvések állnak. A nemzetközi iránymutatások nem az autóhasználat kulturális mintáztatának (Lutz and Fernandez Lutz 2010) átalakítását célozzák, és nem feltétlenül az a céljuk, hogy a városban belüli alternatív közlekedési módok, mint például a biciklizés vagy a közösségi autóhasználat elterjedése dinamikusan növekedjen. Az autók eladási számának drasztikus csökkenése az iparágat, és ezáltal a munkahelyeket is veszélyeztetné. Az elektromos autók nagyvárosaink tiszta levegőjét ugyan biztosíthatnák, de a történetnek van egy másik oldala is, ahol többféle környezeti és társadalmi kárt észlelhetünk, így a nagyvárosi közlekedés jelentős ártalomkeltő hatása csak bővül és még összetettebbé válik. Az akkugyártáshoz szükséges lítium kitermelése a lelőhelyek közelében veszélyezteti az amúgy is csekély vízkészleteket, ezáltal az

³ Ezeknek kutatásoknak Sutherland (1949) fektette le az alapját a fehérgalléros bűnözés koncepciójával. A tanulmányban az angolszász szakirodalomban ernyőfogalomként elterjedt *hatalommal rendelkezők bűncselekményei* (*crimes of the powerful*) terminológiát használom (Barak 2015).

⁴ A környezeti károk társadalmi érzékelése is befolyásolhatja a károk súlyozását, így azt, hogy egy adott országban milyen jogi beavatkozást és szankciókat tart szükségesnek az állam. Ez lehet államigazgatási, polgári jogi, vagy akár büntetőjogi. De vannak olyan piaci tevékenységek, amelyek az okozott környezeti és társadalmi kár ellenére állami támogatottságot élveznek.

érintett közösségek életfeltételeit (Abelvik-Lawson 2019). Másrészt az akkugyártó üzemek létesítése és bővítése is vezethet környezeti ártalmakhoz, valamint társadalmi konfliktusok is kialakulhatnak. A gyártás során sok veszélyes vegyi anyag tárolására és felhasználására kerül sor, nagy zajszennyezéssel jár. Ahogyan azt például a gödi Samsung gyár esetében tapasztalhattuk, a gyárbővítés miatt az önkormányzat kisajátíthatja a földeket, és több hektárnyi erdőt is elpusztíthat (Bodnár, 2018). Mindkét esetben megfigyelhetjük az érintett közösségek társadalmi mobilizációját is. Latin Amerikában az andoki magas-fennsíkon, az úgynevezett *Altiplano-n* élő közösségek létrehozták az *El observatorio plurinacional de salares andinos* nevű *grassroots* kezdeményezést, amely az argentinai, bolíviai és chilei ellenállást fogja össze.⁵ Gödön a Göd-ÉRT egyesület többek között a médiában megjelenő írásokkal hívja fel a figyelmet a gyár bővítésének veszélyeire, és petíciókkal próbál változtatni a bővítés kimenetelén.

Még egy érdekes vonatkozása van az elektromos autók problematikájának, még pedig a környezetre és az emberre is veszélyes vegyi anyagokat tartalmazó elektromos hulladék kezeléséhez való, egyre nagyobb mértékű hozzájárulás, amelynek illegális lerakása, és a globális dél országaiba szállítása a szervezett bűnözéssel is összefonódik (Bisschop 2014; Doyon 2015).

Az ilyen esetek vizsgálata hozzájárulhat ahhoz is, hogy feltárjuk annak a rendszerszintű problémának a mintázatait, illetve azokat a környezeti és társadalmi károkat, amelyeket helyi és regionális szinten, a globális szintű környezeti ártalmak orvoslására született megoldások okoznak. Az ilyen típusú károkat nevezi White (2011:45) *paradox ártalmaknak*, amelyek a globális környezeti károk és kockázatok, mint például a klímaváltozás és a széndioxid kibocsátás megoldására tett kísérletekből származnak. Tanulmányomban nem törekszem a környezeti kár pontos definiálására, hanem inkább a környezeti kár társadalmi kontrolljának elemzésével azoknak a dinamikáknak és diskurzusoknak a bemutatására, amelyek egy adott esetben alakíthatják a környezeti kár észlelését, amely visszahat a kontroll formáira is.

South (2009) a *zöld bűncselekményeket* a természeti erőforrások túlzott mértékű kiaknázásával és elpazarlásával írja le, amely nem választható el a globális piac működésének gyakorlataitól. Ezekben a gyakorlatokban számtalan *transzgresszió* valósul meg a természettel szemben, amely szervesen összekapcsolódik a helyi közösségek áldozattá válásával, valamint az általuk megtapasztalt igazságtalanságokkal. Walters (2006:146) megfogalmazásában, „*az öko-bűncselekmény felöleli azokat a viselkedésformákat, amelyek környezeti ártalmat és ökológiai pusztulást okoznak, valamint amelyek lehetnek illegális vagy legális, károkat okozó viselkedésformák, beleértve a természet veszélyeztetését, károsítását, vagy pusztítását*”. A környezeti károkat okozó viselkedésformák az esetek nagy részében nem minősülnek bűncselekménynek, így a zöld kriminológia számára az egyik legnagyobb kihívás azoknak a vállalati és állami tevékenységeknek a vizsgálata, amelyeknek nagy része nemzeti és nemzetközi jogszabályok alapján nem bűncselekmény. A vizsgálat tárgya így sűrű zónába esik, amelyben vállalatok, különböző érdekcsoportok, és az állam nem bűncselekménynek minősülő tevékenységei állnak akár nagyon súlyos környezeti, és ezáltal társadalmi károk mögött (Hall 2015). Hall (2015) szerint akár megvalósul a környezeti károkat okozó cselekmények kriminalizációja,

⁵ <https://observatoriosalares.wordpress.com/>

akár nem, abban egyre biztosabbak lehetünk, hogy a környezeti erőforrások körüli társadalmi konfliktusok és a környezeti károk globális szinten áthatják a társadalmat, és megkerülhetetlen forrásai késő-modern társadalmunk problémáinak.

Zöld-kulturális kriminológia

Brisman és South (2013) amellett érvel, hogy a környezettel és a környezeti ártalmakkal foglalkozó zöld kriminológiai irányzatnak elsősorban a kulturális kriminológiához kellene kapcsolódnia, mivel utóbbinak olyan jól kidolgozott koncepciói és vizsgálódási területei vannak, amelyekre a zöld kriminológia támaszkodni tud. Ezáltal az eddig kevésbé vizsgált dimenziókat is körbejárhatja, mint például a média szerepét a környezeti ártalmakkal kapcsolatos percepciók kialakulásában, vagy a környezetkárosító tevékenységekkel szemben kialakult ellenállás kulturális mintázatainak vizsgálatát (Brisman és South 2013, 123). Kutatásomban ezt a törekvést szeretném erősíteni, azzal, hogy a környezeti károkozás áldozatainak társadalmi mobilizációját, és az erre érkező reakciókat kulturális beágyazottságukban vizsgálom.

Amikor Lynch (1990) bevezette a zöld kriminológia terminusát, hangsúlyozta azt, hogy az irányzatnak kettős feladata van. Egyrészt reflektálnia kell a már létező és jól megalapozott kriminológiai tradíciók módszertani és elméleti bázisára, másrészt támogatnia kell egy újszerű, zöld perspektíva megerősödését. *A zöld és a kulturális kriminológia integrálása fontos lépés a környezeti károkozás és az ellenállás kontrolljának kriminológiai vizsgálatához, amelyben a környezeti és a kulturális elem erőteljesen összefonódik.* Ezáltal a környezeti és a társadalmi károk kapcsolódási pontjait a közösségek mindennapi tapasztalataira és érzékeléseire reflektálva vizsgálhatja a kriminológia. A következőkben áttekintem azokat a neuralgikus metszéspontokat, amelyek a kulturális kriminológia és a zöld kriminológia kutatási területeit összekapcsolják, és amelyek e tanulmány elméleti keretét teljessé teszik.

A kulturális kriminológia a bűnözést és a bűnözéskontroll működését is kulturális témekként és folyamatként értelmezi, ahol a kollektív interpretációkban folyamatosan megkérdőjeleződnek az egymással versengő szimbólumok és értékek. A zöld és a kulturális kriminológiai irányzat külön-külön is törekszik arra, hogy a kriminológiát a késő-modern, kapitalista világ sajátos struktúráihoz, folyamataihoz és problémáihoz hangolja, és ebben az elméleti keretrendszerben vizsgálja a kapcsolódó társadalmi jelenségeket (Ferrell 2013). Vizsgálati tárgyuk természetéből adódóan mindkét irányzat a kriminológia konvencionális határait feszegeti. A környezeti ártalmakat, illetve a kulturális kriminológia esetében a jelentéstartalmakat és a reprezentációt a hatalom és egyenlőtlenségek kontextusában vizsgálják, legyen akár társadalmi struktúrákban, vagy személyes interakciókban megjelenő hatalmi viszonyokról szó. Mindkettőt foglalkoztatja a késő-modernitás és a késő-kapitalizmus krízise (Ferrell 2013; South 1998; White 2002; Brisman 2010).

A természettel való kapcsolatunkat, és az ezzel kapcsolatos percepcióinkat is kultúránk alakítja, ezért a környezeti károkozás vizsgálata során erőteljes kulturális kötöttséggel találjuk szembe magunkat. *Kulturális szimbólumok, minták és gyakorlatok befolyásolják azt, ahogyan a környezeti ártalmakra tekintünk, ahogyan kontrolláljuk azokat, valamint ahogyan a*

károkozással szemben kialakult rezisztenciára reagálunk. Annak vizsgálata, hogy a fogyasztói kultúra hogyan járul hozzá a környezeti károkozáshoz új dimenziókat nyit meg a zöld kriminológia számára. Ennek többféle vetülete van. Vizsgálhatjuk akár a fogyasztási mintázatok környezetkárosító hatásait (White 2002), vagy azt, ahogyan a fogyasztási igények legitímálják a természeti és emberi erőforrások kizsákmányolását (Brisman and South 2012). A piaci mechanizmusok átalakították a természetről alkotott képünket és a vele való kapcsolatunkat. A károkozás formális kontrollját is részben a piaci kultúra és a gazdasági érdekek határozzák meg, amely szerint nagyobb értéke van a versengésnek és a felhalmozásnak, mint a természet önmagáért való létezésének (Rojas-Páez 2014).

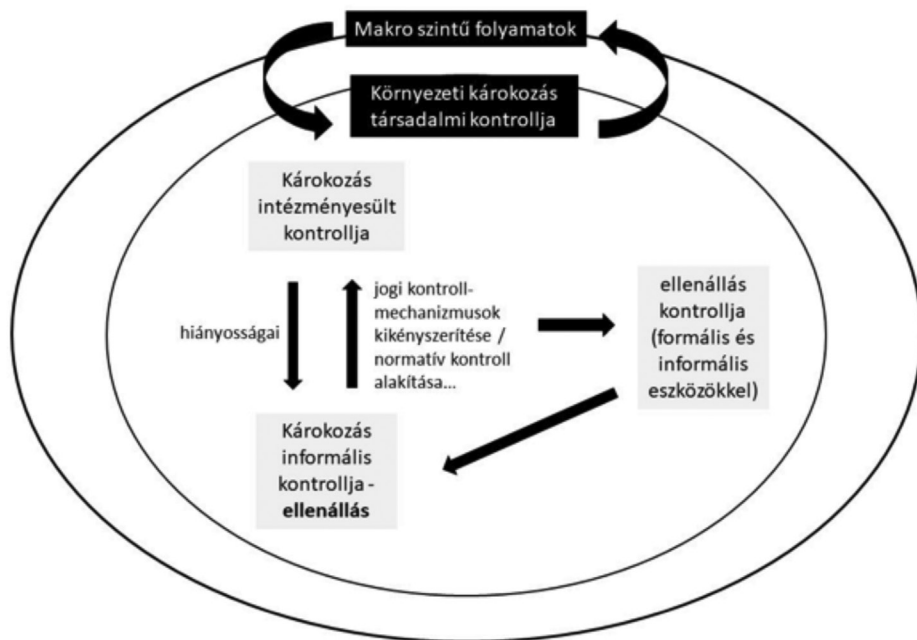
A kulturális kriminológia vizsgálja a kontrollok különböző formái és a rezisztencia közötti feszültséget. Ferrell (2013) szerint azokat a folyamatokat is érdemes vizsgálni, amelyek a kulturális reprodukció korában a kontroll működését formálják. Kutatásom szempontjából maga az ellenállás is egyfajta – a jelenlegitől eltérő – kontroll iránti szükséglet kifejeződése, a közösség önvédelmi mechanizmusa (Polanyi 1944). Ennek vizsgálata illeszkedik abba a kulturális kriminológiai törekvésébe, amely azoknak az egyéni és társadalmi gyakorlatoknak a jelentését vizsgálja, amelyek a kontroll megszerzésére törekednek. Ez egy olyan, gyorsan változó szociokulturális környezetben történik, ahol viszont egyre nehezebb meghatározni a hatalom és a kontroll forrását (Ferrell 2013). Ebben a kontextusban értelmezhetjük az ellenállás azon formáit is, amelyek a környezeti károkozással szemben jönnek létre, legyenek azok társadalmi mozgalmak, vagy akár a mindennapi cselekvésekben tapasztalható, rejtett mozzanatok (Scott 1985; Nixon 2011).

Környezeti károkozás társadalmi kontrollja: akkumulátorgyártás Magyarországon

A társadalmi kontroll olyan kiindulópontja lehet a kriminológiai elemzésnek, amely segíti a környezeti károkozásra és az ellenállásra irányuló reakciók árnyalt megértését. Ebben a dinamikus modellben a környezeti károkozás körül kialakuló társadalmi kontroll különböző formái közötti interakciók vizsgálatára helyezem a hangsúlyt (*1. ábra*). Ezen belül megkülönböztetem a környezeti károkozás, valamint a környezeti károkozás ellenében kialakult rezisztencia kontrollját. A társadalmi kontrollal kapcsolatban a szakirodalom (Hollingshead 1941; Cohen 1985; Garland 2001) különbséget tesz a formális (intézményesült), és az informális kontroll között. Ebből kiindulva a környezeti károkozás társadalmi kontrolljának formális vetületét alkotják a környezetkárosító tevékenységek kontrolljára irányuló normatív rendszerek és jogszabályok, ezzel szemben pedig a környezeti károkozás informális kontrolljaként értelmezem az érintett közösségek ellenállását.

Az ellenállás formális kontrollja megjelenhet az aktivisták pönalizációjában és a demonstrációk lehetőségének korlátozásában is. Az ellenállás informális kontrolljaként értelmezhetjük többek között az aktivisták ellen elkövetett erőszakos, akár életellenes, bűncselekményeket és az őket érő fenyegetéseket, amelyek a globális dél országokban jelentenek nagy problémát (Global Witness 2019). Ezen gyakorlatok nem érnek véget a represszív kontroll eszközeivel. Nagyon sokszor különböző retorikai, közigazgatási, vagy úgynevezett „puha”

kontrollszközökkel, illetve az ellenállás negligálásával próbálják gyengíteni a rezisztens társadalmi cselekvéseket, vagy esetleg megakadályozni azok kialakulását. A Magyarországon épülő akkumulátorgyárak körüli társadalmi konfliktusban leginkább az utóbbiakat fedezhetjük fel.

1. ábra: Társadalmi kontroll különböző formái közötti interakciók

A társadalmi kontroll koncepciójának alkalmazása nem csak a környezeti károkozás szempontjából érdekes, hanem van egy tágabb értelemben vett, kriminológia-elméleti vonatkozása is. *E szerint, ha a kriminológia hatáskörét kiterjesztjük azokra a társadalmi viszonyok által közvetített károk vizsgálatára, amelyek mögött gazdasági és politikai érdekek, valamint a hatalommal rendelkezők transzgressziói állnak, akkor érdemes megismerni és elemezni azokat a mintázatokat, mechanizmusokat, illetve eszközöket, amelyek a társadalmi és környezeti károk kontrolljára irányulnak, illetve azokat az érdekeket és érdekkonfliktusokat, amelyek alakítják ezeket.* Így új perspektívából közelíthetjük meg azokat a társadalmi konfliktusokat is, amelyek a társadalmi viszonyok által közvetített környezeti károk hatására alakulnak ki, vagy erősödnek meg.

A tanulmány következő részében a társadalmi kontroll kontextusában vizsgálom a Magyarországon épülő akkumulátorgyárak által okozott környezeti károkat és a velük összefüggésben megjelenő társadalmi konfliktusokat, vagy éppen azok hiányát. Az esettanulmányt oknyomozó újságírók munkái, rádió- és videóinterjúk, rövid dokumentumfilmek, valamint a fellelhető szakirodalmak és hivatalos dokumentumok alapján állítottam össze.

Makro szintű folyamatok – elektromos autók gyártása

Az európai uniós zöld megállapodás 2050-ig az üvegházhatású gázok kibocsátásának nullára csökkentését tűzte ki célul. A tervek között szerepel, hogy 2035-re az új autóknak, míg 2050-re az összes autónak nulla kibocsátásúnak kell lennie (EB 2022). Ehhez kapcsolódóan az Európai Uniónak a nyersanyag-kitermeléstől az újrahasznosításig önellátásra kell törekednie (Györffy 2023). A magyar kormány akkumulátorstratégiája az európai uniós iparpolitikával összhangban, de attól részben elszigetelten fut, mivel egyik alappillére a kelet-ázsiai vállalatok által felépülő akkumulátor értéklánc (Czirfusz 2022). Az uniós környezet ösztönzőleg hat a kormány akkumulátorstratégiájára, amely konfliktushordozó lehet abból a szempontból, hogy az akkumulátorgyárak és az értéklánchoz tartozó további üzemek létesítésénél a közösségek részben magukra maradnak.

Az akkumulátorgyártás szempontjából lényeges makro szintű gazdasági mintázat, hogy a neoliberalizmus logikájának és dinamikájának kulcsfontosságú eleme a folyamatos növekedés (Foster 2002). A tőke folyamatosan új területeket keres a befektetéseknek és a fogyasztásnak, hogy növelje a nyereségét. A gazdasági növekedésre való kizárólagos törekvés így igen sok társadalmi konfliktus forrása, és erősíti a területi egyenlőtlenségeket országok között és országokon belül is. A kitermelő iparágak és a nagyszabású beruházások sokszor a fejlődés mindenek felett álló érdeke mögé bújva lesznek okozói súlyos társadalmi és környezeti károknak, illetve válnak helyi konfliktusok gyújtópontjává (Raftopoulos 2017). *Ebben az értelmezésben a fejlődésnek szerves része a profittermelés, amely a piac szabadságának logikáját követve az állam szerepét abban jelöli meg, hogy biztosítsa a piacgazdaság működéséhez szükséges feltételeket.* Ez közvetve vagy közvetlenül hozzájárulhat az ártalmat okozó beruházások megakadályozásáért formálódó társadalmi ellenállás kontrolljához, mivel az állam abban lesz érdekelt, hogy biztosítsa a piaci szereplők számára a helyi feltételeket.

Akkumulátorgyártáshoz kapcsolódó környezeti károk Magyarországon

Az akkumulátorgyárak és az akkumulátorgyártáshoz kapcsolódó üzemek létesítéséhez és működéséhez többféle környezeti kárt is kapcsolhatunk. Először is érdemes megnézni, hogy milyen területen épül a gyár. Sok esetben zöldmezős beruházásról van szó, vagyis jó minőségű termőföldek helyére épülnek a gyárak (Greenpeace 2023). Ha már a meglévő gyár területét kell bővíteni, akkor az is történhet termőföldes vagy erdős területek elpusztításával, mint ahogyan azt a gödi Samsung gyár esetében tapasztalhattuk, ahol az önkormányzat 25 hektárnyi erdőt sajátított-, majd vágott ki, hogy bővíthessék az ipari park területét (Bodnár 2018).

A legtöbb esetben ezek a gyárak lakott területhez nagyon közel, akár pár száz – Gödön 300 – méterre épülnek. Van, amelyik besorolása szerint felső küszöbértékű veszélyes anyaggal foglalkozó létesítmény, amelyet más országokban a lakott területektől minimum több kilométerre építenek (Partvonal 2023). Magyarországon így többek között nagy gond a zajszennyezés is. Gödön folyamatosan érkeznek a lakossági panaszok a Samsunghoz és a Kormányhivatalhoz az elviselhetetlen zajszint miatt, vannak olyan éjszakák, hogy a zúgástól

aludni is alig tudnak a gyár közelében lakók (Bodnár 2020). A komáromi SK Innovation üzemével kapcsolatban is hasonló panaszok érkeznek. Egy interjúban elhangzik, hogy nyáron sokszor még az ablakokat sem tudják kinyitni, annyira hangos a gyár. Lakossági elbeszélések alapján, amikor a hivatalos zajszintmérés történik, akkor nem „zúg” annyira a gyár (Bodnár 2023a).

További aggályokat vet még fel, hogy a lakott területhez ilyen közel létesítenek veszélyes anyagokkal foglalkozó üzemeket, amelynek területén az emberi egészségre és a környezetre veszélyes vegyi anyagokat tárolnak. Így a vízbázis elszennyeződése a veszélyes anyagok szivárgása miatt is veszélyes lehet a településre. Gödön NMP oldószert találtak a gyár közelében lévő kutakban. Ez súlyos szem és bőr irritációt okozó és magzatkárosító vegyi anyag. A gyár területén lévő monitoring kutat évekkal ezelőtt betemették és nem vettek hivatalosan vízminztát onnan, de ahhoz, hogy ez kiderüljön peres eljárásra volt szükség (Bodnár 2023). Kérdés az is, hogy hová vezetik el a szennyvizet, a települések szennyvízhálózata bírja-e a megnövekedett terhelést. Egy gödi aktivista elbeszélése szerint volt, hogy a Dunába engedték a Samsung gyár szennyvizét (Karátson Gábor kör 2021).

Az akkumulátorgyártáshoz kapcsolódó további környezeti kár, amelyet a gyártól messzebb élők is jól érzékelnek, az a megnövekedett tehergépjármű forgalom és az abból eredő légszennyezés.

Az itt leírt környezeti károkon túl még érdemes megjegyezni, hogy az akkumulátorgyártás nagyon víz- és energiaigényes gyártási folyamat. Az akkumulátorgyártáshoz nagyon sok víz kell, amelynek a nagy részét az akkumulátor elkészítéséhez szükséges hűtési folyamatokhoz használják fel (Philippot et al. 2019). Ezt jól példázza, hogy a civilek sejtése szerint a komáromi ipari park bővítéséhez tatai karsztforrásokból akarják fedezni a vízszükségletet (K. Kiss és Bíró 2023). Györffy (2023) szerint aggályos, hogy egy ilyen hatalmas energiaigényű ágazat támogatására koncentrálnak egy energiaszegény ország, amely többek között az energiafüggőséget is erősíti, valamint rövid és hosszútávon kimeríti a hazai erőforrásokat. Ez jól rezonál a zöld kriminológia azon irányzatával, mely szerint önmagában környezeti kárként kezelhető a természeti erőforrások túlzó mértékű kiaknázása a gazdasági haszon növelése céljából (South 2009).

Károkozás intézményesült kontrollja

Az akkumulátorgyártás által okozott környezeti károk intézményesült kontrolljánál fel kell tennünk a kérdést, hogy van-e egyáltalán, vagy a gazdasági érdekek mindent felülírnak és az állami támogatásokon és a gyorsított engedélyeztetési eljárásokon túl nincs olyan szabályozási környezet Magyarországon, amely az akkumulátorgyártás környezeti terheinek minimalizálására törekedne. A környezetvédelmi hatóság szerint, mivel külön-külön üzemekként kezelik az egymás mellett épülőket, nincs jelentős környezeti hatása az egyes üzemeknek, nem készülnek komplex környezeti hatástanulmányok (Fazekas 2021). Milyen retorika áll mögötte? Hogyan legitimálja az állam a gyárak és a hozzájuk kapcsolódó üzemek építését?

Magyarországon a kelet-ázsiai akkumulátorgyártók beruházásaikhoz többféle támogatást kapnak. Többek között közvetlen pénzbeli támogatásokat, pályázati támogatásokat, külön-

böző adókedvezményeket, kedvezményes hiteleket, valamint a beruházásokhoz közpénzekből megvalósított, jellemzően infrastrukturális fejlesztéseket (Czirfusz 2022). A magas állami támogatásokat az Európai Bizottság is vizsgálta két esetben (Czirfusz 2022). A gödi Samsung gyár esetében egy kicsit túlzónak találta a pénzbeli támogatás mértékét, de összességében nem találta aggályosnak az állam által nyújtott támogatást (EB 2023).

A károkozás intézményesült kontrollja helyett beszélhetünk a károkozás intézményesült elősegítéséről is, amelyben megjelenik a kormány azon törekvése, hogy Magyarország „akkumulátor- nagyhatalommá” váljon. Ez részben ott válik kérdésessé, hogy nem kezelik kellő gondossággal a felső küszöbértékű veszélyes anyagokkal foglalkozó üzemek létesítését és működését. Hiányzik az a lakosságnak biztonságot nyújtó, kiszámítható és érvényesíthető jogi környezet, amely az akkumulátorgyártásból eredő környezeti és társadalmi károkat minimalizálná. Sőt, ebben a mintázatban elég erőteljesen felfedezhetjük a jogi instrumentalizmusnak azt a típusát, amely arra törekszik, hogy a kormányzati terveket a lehető legnagyobb hatékonysággal valósítsa meg (Fleck 2021), a társadalmi és a környezeti szempontokat figyelmen kívül hagyva. Ez az eredményes ellenállást több ponton is nehezíti, amelyre a tanulmány következő részében fogok kitérni.

Károkozás informális kontrollja – ellenállás

A tavaly ősszel bejelentett debreceni CATL beruházás hatalmas tiltakozást váltott ki. Januárban két meglehetősen heves közmeghallgatáson a helyiek tiltakoztak a gigaberuházás ellen (Szabó 2023). Debrecen esete országos médiafigyelmet kapott, van olyan település, ahol egyáltalán nem alakult ki ellenállás, de például Gödön és Komáromban a helyi lakosok egy része már évek óta küzd az akkumulátorgyárak bővítése és szabálytalan működése ellen. Az ellenállás elsősorban helyi lakosok szerveződésére épül, de sokszor bekapcsolódnak politikai szereplők és pártok is. Ez utóbbi az ellenállás szempontjából érdekes kérdéseket vet fel. Egyrészt az ellenállás bizonyos fokú átpolitizálódását, illetve azt, hogy az ellenállás mozgatórugóját alkotó helyi közösségek, hogyan viszonyulnak a politikai szereplők bevonódásához. Ez utóbbit jól példázza, hogy sokszor politika-mentes eseménynek hirdetik a demonstrációkat, tehát nem szeretnék pártpolitikai kérdéssé tenni az ügyet (Partvonal 2023).

Milyen eszközökkel próbálnak a helyi lakosok ellenállni egy nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházásokkal szemben? Milyen lehetőségeik vannak egyáltalán? Ahol már működik a gyár ott az „élni és élni hagyni” elv szerint, a szabályszerű működést próbálják elérni a civilek. Gödön például majdnem egy évig katasztrófavédelmi és tűzvédelmi engedély nélkül működött a Samsung gyára, amely miatt többszörösen megbírságotlák a hatóságok (Partvonal 2023). Kérdéses, hogy ahol még nem kezdődtek meg az építési munkálatok, ott van-e egyáltalán esély arra, hogy ezt a helyi közösség megakadályozza.

A helyi lakosok és civil szervezetek ellenállásának eszközei közé tartozik többek között a lakosság és a nyilvánosság tájékoztatása a gyárak működésével és létrehozásával kapcsolatban felmerülő aggályokról. Ezt lakossági fórumokkal, demonstrációk szervezésével és nagyobb médiafigyelemmel próbálják elérni. A katasztrófavédelmi hatóság által kiírt közmeghallgatásokon aktívan vesznek részt, de ahogyan Göd esetében tapasztalhatták, a döntéshozók és a

hatóságok nem veszik figyelembe az ott elhangzott lakossági panaszokat és észrevételeket az engedélyeztetési eljárásnál (Partvonal 2023).

Az ellenálló civilek egyik legfontosabb és legnehezebb feladata, hogy megfelelő információkhoz jussanak az éppen megvalósuló vagy tervezett beruházásokkal kapcsolatban. Ehhez, többek között a Göd-Ért egyesület nagyon sok közérdekű adatigénylést nyújt be, amelyeket rendszeresen visszautasítanak. Előfordul, hogy csak közigazgatási peres eljárással sikerül megszerezni közérdekű információkat, mint például a gödi Samsung gyár tíz évig titkosítani kívánt vízmonitoring adatai. Ebből derült ki, hogy 2018-ban betemették a gyár területén lévő monitoring kutat, illetve, hogy 2016 óta nem vettek mintát a kútból (Bodnár 2023).

A helyi civilek szerveződését sokszor nehezíti, hogy nincs előzetes társadalmi egyeztetés és tájékoztatás sem azzal kapcsolatban, hogy terveznek-e az érintettek lakókörnyezetében beruházást, és ha igen akkor pontosan mit. Győrszentivánon például a lakott területhez közel eső, 400 hektárnyi termőföld átminősítéséből következtetnek a civilek arra, hogy valószínűleg akkumulátorgyárat terveznek építeni (Csányi 2022). Ivánca esetében úgy fogalmaztak a helyi önkormányzati képviselők, hogy csak „csepegtetik fentről az információkat”, pedig ott Magyarország egyik legnagyobb zöldmezős beruházása valósul meg, tehát a lakosság előzetes tájékoztatása kulcsfontosságú lenne (Szabad Európa 2023).

Mi állhat néhány településen, illetve a települések gyártól távolabb eső részein az ellenállás hiánya és a helyi lakosság közömbössége mögött? Az Élhetőbb Monostorért civil szervezet egyik alapítója szerint sok emberhez nem lehet eljutni azzal, hogy az akkumulátorgyártás kockázatos. A mindennapi vízhasználatot egyelőre nem érinti és ipari balesetek sincsenek minden nap. De azt például már elég sokan érzékelik, hogy a kamionforgalom növekedésével párhuzamosan sok helyen nem javítottak az infrastruktúrán (Partvonal 2023). A gödi zajszennyezés kapcsán a lakosság részéről felmerült az az érv is, hogy a város másik végén a vonat hangos (Partvonal 2023). Az akkumulátorgyártás által okozott környezeti károk észlelése így akár egy településen belül is eltérő lehet, ami a hivatalos és átlátható tájékoztatás és társadalmi egyeztetés teljes hiányával együtt hozzájárulhat a lakosság közömbösségéhez.

Ellenállás kontrollja – hatalmi reakciók

„Debrecenben ugye az van, hogy akik ellenzik a gyárat azok politikai aktivisták, akik meg akarják akadályozni Magyarország felvirágzását, nálunk pedig arról van szó, hogy egyszerűen elhallgattatnak, vagy mindenféle úton próbálnak hitelteleníteni bennünket.”⁶

Az ellenállás kontrolljához kapcsolódó intézkedések és jelenségek mintázataiban négy különböző, de egymással szorosan összefüggő irányt azonosítottam. Ennek alapján megkülönböztetem a retorikai, a gazdasági, a közigazgatási, és az informális eszközöket. Ezekben összefonódik az állam által támogatott gazdasági tevékenység elősegítése az ellenállás kontrolljával. Ennek egyik példája ahogyan a kormányzati retorika formálja az ellenállásról, illetve magáról a környezeti kárról alkotott képet a szélesebb nyilvánosság előtt. Egyrészt megbélyegezi az ellenállást, mint a gyár ellenzőit, vagy mint politikai aktivistákat, akik tízezrek

⁶ Interjú Bodnár Zsuzsával a Göd-ÉRT egyesület tagjával és az Átlátszó újságírójával. Civilek kontra akkumulátorgyárak. Partvonal. 2023.1.30.

munkahelyeit veszélyeztetik (Szabad Európa 2023), másrészt egy olyan képet fest az akkumulátor iparági stratégiájáról, amely csak a benne rejlő lehetőségeket, mint például a munkahelyteremtés, hangsúlyozza. Azt, hogy ez, hogyan valósul meg – a munkavállalók körülbelül fele betelepített vendégmunkás (Győrffy 2023), munkavédelmi szempontból átláthatatlan és sokszor veszélyes körülmények – már nem részletezi (Bodnár 2022a)

A gazdasági eszközök jellemzően a beruházások tervezésénél vagy a gyárak bővítésénél a helyi önkormányzati és civil beleszólást nehezítik meg. Ilyen intézkedés az akkumulátor iparági beruházások nemzetgazdasági szempontból kiemelt gazdasági beruházásként való kezelése, amelynek az engedélyeztetési eljárások felgyorsítása az egyik fő célja (Éltető 2022). Egy másik ilyen intézkedés, amelyet a két legnagyobb akkumulátorgyártási kapacitással rendelkező gyár esetében, Gödön és Iváncsán alkalmazott a kormány az a különleges gazdasági övezet kijelölése, amely során a várostól elveszik az iparüzési adót, amely a megyei önkormányzathoz kerül. Göd esetében az ellenzéki városvezetéstől vették el az iparüzési adót, és a megyei önkormányzat nem juttat belőle vissza a városnak (Domokos, 2021), míg Iváncsán a független önkormányzat sikeresen tud pályázni többek között infrastrukturális fejlesztésekre (Szabad Európa 2023)

A közigazgatási eszközökhöz különböző hatósági intézkedéseket, vagy azoknak a hiányát sorolom. Ilyen például a közérdekű adatigénylések megtagadása. Ezáltal a helyi civilek nem jutnak elegendő és megfelelő információhoz, azzal kapcsolatban, hogy pontosan milyen beruházást terveznek, illetve, hogy a már működő üzemekben milyen szabályszegések történtek (Bodnár 2022b). Egy másik példa a közigazgatási eszközökre, amikor a hatóság látszatintézkedésekkel kezeli az érintett közösség panaszait. Gödön, ha már nagyon sok lakossági panasz érkezik a zajszennyezés miatt, akkor a hatóság zajcsökkentési intézkedési terv előírását határozza meg a Samsungnak, amit másfél évre elhúznak. Már a harmadik intézkedési terv fut, de eddig nem történt érdemi változás (Szabad Európa 2023).

Az ellenállás kontrolljának informális eszközei között találkozhatunk a civilek szerveződéseinek hiteltelenítésével, illetve fenyegetésekkel is, továbbá a helyi közösségi platformokhoz való hozzáférés korlátozásával. Az utóbbinak egy példája, hogy a Göd-ÉRT egyesület kitiltották a helyi Facebook csoportokból, nincsenek médiumaik, így a mindennapokban szórólapozással és a saját Facebook csoportjukban való megosztásokkal próbálják tájékoztatni a lakosságot az aktuális helyzetről. Olyan is előfordult, hogy arcképpel dobáltak be az ellenállás kulcsszereplőjéről szórólapokat, amelyen az állt, hogy hazudik (Partvonal 2023). Iváncsán, aki nyilvánosan felszólalt a gyár építése ellen fenyegető Facebook üzeneteket kapott (Szabad Európa 2023). Ezek a gyakorlatok a helyi közösség szintjén fokozzák a bizalmatlanságot és növelik a bizonytalanságot az akkumulátorgyárak környezeti és társadalmi hatásainak észlelésével kapcsolatban.

Nem az állam által alkalmazott, de az informális kontrolleszközökhöz sorolhatjuk azokat a „puha” kontrolleszközöket, amelyeket a vállalat alkalmaz annak érdekében, hogy elfogadtassa magát a közösséggel, ezáltal elhomályosítva a tényleges társadalmi és környezeti károkat. Gödön például a társadalmi felelősségvállalás jegyében indították el a *Samsung SDI babaverzumot*, amelynek keretében egy ajándékosmagot küldenek azoknak, a még félévet be nem töltött gyermekkel rendelkező családoknak, akik jelentkeznek a programra.⁷

⁷ Lásd bővebben a Samsung SDI honlapján <https://samsungsdi.hu/hu/babaverzum>

Összegzés

Az akkumulátorgyártás által okozott környezeti károk és a hozzá kapcsolódó társadalmi konfliktusok vizsgálatához a tanulmányban felvázolt zöld-kulturális kriminológiai megközelítés egy új perspektívát nyújt, amelyben a környezeti károkozáson túl az ellenállás és a hatalom dinamikáinak vizsgálata kap hangsúlyos szerepet.

Az akkumulátorgyártáshoz Magyarországon az erdős területek és jó minőségű termőföldek felszámolásától kezdve a zajszenyezésen és a talajvíz szennyezésén át sokféle környezeti kár társul. A gyárak építéséről és bővítéséről nincs hivatalos tájékoztatás és társadalmi egyeztetés, illetve környezeti hatástanulmányok sem készülnek. A környezeti károkat akár egy településen belül is eltérően észlelhetik a helyi lakosok. A látható és hallható károkat a közel lakók érzékelik a legjobban, a lakosság messzebb élő része sokszor nem vesz róluk tudomást, vagy neutralizálja azt. A „láthatatlan” károkról, mint például a vízbázis esetleges elszennyeződéséről, a veszélyes vegyi anyagok talajba szivárgásáról, vagy akár a dolgozók egészségének veszélyeztetéséről nehéz információhoz jutni. Így a helyi lakosok ellenállásának, különösen az ellenállásban megvalósuló célzatoságnak nagyon fontos szerepe van az állam és a vállalatok által eltitkolni kívánt adatokhoz való hozzáférésben. Ezt ugyanis a hatalmi reakciók sok ponton nehezítik meg. Egyrészt magához az információhoz való hozzáférést, amelynek lényeges eleme az időhúzás – közérdekű adatigénylések sorozatos megtagadása –, másrészt a megszerzett információk terjesztését – aktivisták kizárása a helyi média platformokból. Ezáltal folyamatos bizonytalanságban tartják és megosztják a helyi közösséget, amely nehezíti egy egységes ellenállás kialakulását.

Felhasznált irodalom

- Abelvik-Lawson, Helle. 2019. 'Indigenous Environmental Rights, Participation and Lithium Mining in Argentina and Bolivia: A Socio-Legal Analysis'. University of Essex.
- Barak, Gregg. 2015. *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful*.
- Becker, Howard S. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bisschop, Lieslot. 2014. 'Illegal E-Waste Transports: Exploring Their Harmfulness, Scale, Social Organization and Governance'. In *Environmental Crime and Its Victims. Perspectives within Green Criminology*, edited by Toine Spapens, Rob White, and Marieke Kluin, 171–84. Farnham: Ashgate.
- Bodnár Zsuzsa (2018) Engedély nélküli építkezés, letarolt erdő, gyorsított kisajátítás: nő az elégedetlenség Gödön. Átlátszó.hu, november 26. <https://atlatso.hu/2018/11/26/engedely-nelkuli-epitkezés-letarolt-erdő-gyorsított-kisajátítás-no-az-elegetlenség-gödon-a-samsung-gyar-miatt/> 2023.06.14.
- (2020) A lakók nem alszanak a zajtól, de legalább Mészáros cége milliárdos tendert nyert Gödön. Átlátszó.hu, december 11. <https://atlatso.hu/kozpenz/2020/12/11/a-lakok-nem-alszanak-a-zajtol-de-legalabb-meszaros-cege-milliardos-tendert-nyert-gödon/> 2023.06.12.
- (2022) Akkumulátorgyártáshoz is használt mérgező oldószert találtak a gödi kutak vizében. Átlátszó.hu, május 2. <https://atlatso.hu/környezet/2022/05/02/akkumulátorgyártáshoz-is-hasznalt-mergezo-oldószert-találtak-a-gödi-kutak-vizeben/> 2023.06.12.
- (2022a) Feketén-fehéren leírta a hatóság, hogy veszélybe került a gödi Samsung-gyár több mint 1000 dolgozója. Átlátszó.hu, december 13. <https://atlatso.hu/kozzadat/2022/12/13/feketén-fehéren-leírta-a-hatoság-hogy-veszelybe-került-a-gödi-samsung-gyar-több-mint-1000-dolgozója/> 2023.05.15.
- (2022b) Feketén-fehéren leírta a hatóság, hogy veszélybe került a gödi Samsung-gyár több mint 1000 dolgozója. Átlátszó.hu, december 23. <https://atlatso.hu/kozzadat/2022/12/13/feketén-fehéren-leírta-a-hatoság-hogy-veszelybe-került-a-gödi-samsung-gyar-több-mint-1000-dolgozója/> 2023.05.15.

- (2023) Pert nyertünk, és kiderült: betemették a kutat, ami megmutatná, mérgezi-e a talajvizet a gödi akkumulátorgyár. Átlátszó.hu, január 12. <https://atlatszo.hu/kornyezet/2023/01/12/pert-nyertunk-es-kiderult-betemettek-a-kutat-ami-megmutatna-mergezi-e-a-talajvizet-a-godi-akkumulatorgyar/> 2023.06.12.
- (2023a) „Csendes napjaink csak akkor vannak, amikor a Samsung zajszintméréseket végeztet” – tüntetés a gödi akkugyár ellen. Átlátszó.hu, április 18. <https://atlatszo.hu/orszagszerte/2023/04/18/csendes-napjaink-csak-akkor-vannak-amikor-a-samsung-zajmeresekeket-vegeztet-tuntetes-a-godi-akkugyar-ellen/> 2023. 06. 14.
- Borbíró, Andrea. 2018. 'Kritikai Megközelítések a Bűnözés Vizsgálatában'. In *350 Éves Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Allam-És Jogtudományi Kara: A Jubileumi Év Konferenciasorozatának Tanulmányai*, edited by Attila Menyhárd and István Varga, 420–25. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Brisman, Avi, and Nigel South. 2012. 'A Green-Cultural Criminology: An Exploratory Outline'. *Crime, Media, Culture* 9 (2): 115–35.
- Cohen, Stanley. 1985. *Visions of Social Control Crime, Punishment and Classification*. Polity Press.
- Czifrusz, Márton. 2022. 'Akkumulátoripari Fellendülés Magyarországon: Az Értéklánc Szereplői, Dolgozói És Szakszervezeti Perspektívák'.
- Csányi Nikolett (2022) „Nem lesz más út, mint hogy elmenekülünk valahova” - nem kérnek a gyanús ipari parkból a dühös győrszentivániaiak. hvg.hu, szeptember 24. https://hvg.hu/kkv/20220924_Nem_kernek_a_gyorszentivaniaiak_a_falu_melletti_ipari_parkbol_de_hangjuk_nem_er_el_a_donteshozokig_videoriport 2023.05.15.
- DeKeseredy, Walter S. 2011. *Contemporary Critical Criminology*. Vol. 1. London and New York: Routledge.
- Domokos Erika (2021): Göd eddig egy fillért nem kapott a gödi Samsung helyi adójából. Napi.hu, október 23. <https://www.napi.hu/magyar-vallalatok/kulonleges-gazdasagi-ovezet-god-samsung-gyar-iparuzesado.738865.html>. 2023.06.12. 2023. 06. 15.
- Doyon, Jacquelynn A. 2015. 'The International Impact of Electronic Waste: A Case Study of Western Africa'. In *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful*, edited by Gregg Barak, 247–62. Abingdon: Routledge.
- EB (2022) Progress on Competitiveness of Clean Energy Technologies. COM (2022) 643 final. Európai Bizottság, Brüsszel, november 15. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0643&from=EN>
- EB (2023) Állami támogatás: a Bizottság jóváhagyja a Samsung SDI elektromosjármű-hajtóakkumulátorokat gyártó létesítménye számára nyújtott 89,6 millió euró összegű magyar beruházási támogatást. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_23_1265 2023.05.25.
- Élterő Andrea (2022) Nagyhatalommá válhat Magyarország az akkumulátorgyártásban, de ennek nagyon komoly ára lehet. Portfolio.hu, október 7. <https://www.portfolio.hu/krtk/20221007/nagyhatalomma-valhat-magyarorszag-az-akkumulatorgyartasban-de-ennek-nagyon-komoly-ara-lehet-571369>
- Fazekas Zsuzsanna (2021) Hiába panaszkodnak a helyiek a komáromi veszélyes üzemekre, semmibe veszik őket. MagyarNarancs.hu, február 8. <https://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/hiaba-panaszkodnak-a-helyiek-a-komaromi-veszelyes-uzemekre-semmibe-veszik-oket-235695> 2023.06.10.
- Ferrell, Jeff. 2013. 'Tangled up in Green: Cultural Criminology and Green Criminology'. In *Routledge International Handbook of Green Criminology*, edited by Nigel South and Avi Brisman, 349–64. Oxfordshire: Routledge.
- Fleck, Zoltán. 2021. 'Szabályozás, Szakpolitika És Autónmia. Az Eszközként Használt Jog Csapdái'. *Máltai Tanulmányok* 3 (2): 161–79.
- Foster, John Bellamy. 2002. *Ecology Against Capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- Friedrichs, David O. 2007. 'Transnational Crime and Global Criminology: Definitional, Typological, and Contextual Conundrums'. *Social Justice* 34 (2): 4–18.
- Garland, David. 2001. *The Culture of Control*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Global Witness. 2019. 'Enemies of the State?'
- Greenpeace Magyarország (2023) Mi a baj környezeti szempontból a hazánkban megjelenő akkumulátor gyárakkal? Greenpeace.org, március 1. <https://www.greenpeace.org/hungary/blog/10267/mi-a-baj-kornyezeti-szempontbol-a-hazankban-megjeleno-akkumulatorgyarakkal/> 2023.05.29.

- Gyórfy, Dóra. 2023. 'Iparpolitika És Akkumulátorgyártás Magyarországon És Svédországon'. *Közgazdasági Szemle* 70.: 245–73.
- Hall, Matthew. 2015. *Exploring Green Crime. Introducing the Legal, Social and Criminological Contexts of Environmental Harm*. London: Palgrave Macmillan.
- Hollingshead, A B. 1941. 'The Concept of Social Control'. *American Sociological Review* 6 (2): 217–24.
- Karátson Gábor kör (2021) Akkumulátorgyárak árnyékában. Videóriport, október 22. https://www.youtube.com/watch?v=eMEbT5MRSeo&ab_channel=Kar%C3%A1tsonG%C3%A1borK%C3%B6r 2023.05.15
- K. Kiss Gergely, Bíró Péter (2023) Hihetetlenül sok vizet vinnének el Tata környékéről, új akkugyártat terveznek titokban? 24.hu, május 26. <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/05/26/akkumulatorgyar-akkugyar-komarom-viz-vizugy-karsztviz-tata-tatabanya-sk-innovation-beruhazas-civil-meszaros-lorinc-vizvezetek-fakivagas-kornyezetpusztitas-termeszet/> 2023. 06. 14.
- Lutz, Catherine, and Anne Fernandez Lutz. 2010. *Carjacked. The Culture of the Automobile and Its Effect on Our Lives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lynch, Michael J. 1990. 'The Greening of Criminology: A Perspective on the 1990s 2.' *Critical Criminology* 3–4: 11–12.
- Nixon, Rob. 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*.
- Partvonal (2023) Vészforatókönyv a mezőgazdaságban; Civilek kontra akkumulátorgyárak. Interjú, Spirit FM, január 30. https://www.youtube.com/watch?v=CeKbH7zLCQE&ab_channel=SpiritFM 2023.05.15.
- Philippot, Maeva, Elixabete Ayerbe, Erik Hoedemaekers, Joeri Van Mierlo, and Maarten Messagie. 2019. 'Water Footprint of the Manufacturing of a Traction Lithium Ion Battery Pack'. *Evs*32.
- Polanyi, K. 1944. 'The Great Transformation'. *Beacon Press Boston*, 1–303.
- Raftopoulos, Malayna. 2017. 'Contemporary Debates on Social-Environmental Conflicts, Extractivism and Human Rights in Latin America'. *International Journal of Human Rights* 21 (4): 387–404.
- Rojas-Páez, Gustavo. 2014. 'Whose Nature ? Whose Rights ? Criminalization of Social Protest in a Globalizing World'. *Onati Socio-Legal Series* 1: 1–12.
- Scott, James C. 1985. *Weapons of the Weak Everyday Forms of Peasant Resistance*.
- South, Nigel. 1998. 'A Green Field for Criminology? A Proposal for a Perspective'. *Theoretical Criminology* 2(2): 211–33.
- . 2009. 'The Greening of Criminology'. In *Criminology: A Sociological Introduction*, edited by E. Carrabine, P. Cox, M. Lee, K. Plummer, and N. South, 2., 313–30. Abingdon: Routledge.
- Sutherland, Edwin H. 1949. *The White Collar Crime*. New York: Dryden.
- Taylor, Ian, Paul Walton, and Jock Young. 1973. *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*. London: Routledge.
- Szabad Európa (2023) Szabadon – Az akkugyárak árnyékában. Videóriport, február 17. https://www.youtube.com/watch?v=3AcgkkMO7NI&ab_channel=SzabadEur%C3%B3pa 2023.05.15.
- Szabó Milán (2023) „Parasztfelkelésre van szükség a gyár ellen” - tettelegesséig fajult a közmeghallgatás a debreceni akkuüzeméről. g7.hu, január 21. <https://g7.hu/kozelet/20230121/parasztfelkelesre-van-szuksege-a-gyar-ellen-tettelegessig-fajult-a-kozmeghallgatas-a-debreceni-akkuuzemrol/> 2023. 06. 14.
- White, Rob. 2002. 'Environmental Harm and the Political Economy of Consumption'. *Social Justice* 29. (1/2): 82–102.
- . 2008. *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*. Collumpton: Willian Publishing.
- . 2011. *Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology*. Abingdon: Routledge.

VÁLOGATÁS

A MAGYAR KRIMINOLÓGIAI TÁRSASÁG
2022 ÉS 2023 ÉVBEN TARTOTT SZAKMAI ÉS
TUDOMÁNYOS ÜLÉSEIN ELHANGZOTT
ELŐADÁSOKBÓL

KOMORÓCZKI TÜNDE

jogász, a Magyar Helsinki Bizottság munkatársa

ONE SIZE FITS ALL?

– AZ ALTERNATÍV SZANKCIÓK ÉS A SÉRÜLÉKENYSÉG
SZEREPE A BÜNTETÉSKISZABÁS SORÁN**Bevezetés, háttér**

A Magyar Helsinki Bizottság (a továbbiakban: MHB) 2021 és 2023 között a Penal Reform International által koordinált, az Európai Unió által támogatott (EU Just Project 101007466) „A szabadságvesztés büntetés alternatíváihoz való egyenlő esélyű hozzáférés előmozdítása” című projektben a portugál Coimbra-i Egyetemen együtt partnerként vesz részt. A projekt egyik célja egy olyan büntetéskiszabási gyakorlat elősegítése, amely a jogszabályok adta keretek között az alternatív szankciók kiszabását részesíti előnyben a szabadságvesztéshez, illetve az elzáráshoz képest.¹ Ennek alapjául többek között a szabadságvesztés helyett alkalmazható alternatív intézkedésekről szóló tanácsi következtetések (2019/C 422/06)² (a továbbiakban: Tanácsi következtetések) szolgál. E projekt keretei között készítette el az MHB egy tanulmányát (Krámer, Lukovics és Szegő 2022). Annak érdekében, hogy lássuk, Magyarországon a formális jogegyenlőség keretei között a különböző helyzetű társadalmi csoportok mennyire tudnak élni a jogszabályok adta lehetőségekkel az alternatív szankciók vonatkozásában, megvizsgáltuk, hogy a társadalmi csoportok sérülékenysége milyen mértékben kap hangsúlyt a büntetéskiszabás során. Ezt mutattuk be egy elemzésünkben (Komoróczy, Krámer és Tóth 2022) (a továbbiakban: Elemzés). Sérülékeny csoportokhoz tartozóként azonosítottuk be az olyan tulajdonságokkal rendelkezőket, akik akár a társadalmi struktúrában betöltött helyük, akár az élethelyzetük egyéb sajátossága miatt az átlagnál kiszolgáltatottabb helyzetben vannak. Következésképpen idesoroltuk az anyagi deprivációban élőket, a hajléktalanságban élőket, a fizikai és/vagy értelmi fogyatékosokkal élőket, a külföldieket, az időseket, a nőket, a fiatal felnőtteket és az etnikai kisebbségeket. Jelen írásban röviden kitekintünk az említett csoportok vonatkozásában az alternatív szankciókra irányadó nemzetközi jogforrásokra, valamint arra, hogy a téma szempontjából releváns hazai jogforrások mennyire harmonizálnak a nemzetközi jogforrásokkal. Ezt követően röviden megtárgyaljuk a büntetéskiszabási gyakorlatban irányadó 56. Büntető kollégiumi vélemény (a továbbiakban: 56. BK vélemény) kritikáját a sérülékeny társadalmi csoportok szempontjából.

¹ A továbbiakban a szabadságvesztés és elzárás helyett kiszabható szankciókra az alternatív szankciók megnevezést használom.

² A Tanács következtetései az őrizet helyetti alternatív intézkedésekről: szabadságelvonással nem járó szankciók és intézkedések alkalmazása a büntető igazságszolgáltatásban (2019/C 422/06)

Nemzetközi kitekintés

Az alternatív szankciók jogi kereteit a Magyarország számára mérvadó nemzetközi jogforrások adják, amelyek közül alább röviden összefoglaljuk a sérülékeny társadalmi csoportokat érintő dokumentumok irányadó részeit.

Az Európai Unió

A Tanácsi következtetések az EU politikai kötelezettségvállalásának minősül, jogi kötőerővel nem bír. A dokumentum a tagállamok számára a terheltek reintegrációját, a visszaesés megakadályozását, valamint a börtönzsúfolttság csökkentését írja elő. Ezek véghezviteléhez elsődleges eszközként a szabadságvesztés helyett kiszabható szankciók megalkotását és alkalmazását jelöli meg. Hangsúlyos, hogy a tagállamoknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a különleges bánásmódot igénylő személyek, így a gyermekek, a fogyatékkal élő és a várandós, illetve a gyermekágyas nők szükségleteire.

A próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók kölcsönös elismeréséről szóló kerethatározat (a továbbiakban: Kerethatározat)³ többek között azon elítéltek esetében bír relevanciával, akiknek a lakóhelye vagy szokásos tartózkodási helye nem az elítélés szerinti tagállam, és akikre nézve a bíróság alternatív szankciót szabott ki, ideértve a feltételes szabadságra bocsátást és a felfüggesztett büntetést. A Kerethatározat kötelező erővel bír, és célja a bírósági határozatok kölcsönös elismerése elvének kiterjesztése a szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtására. A dokumentum értelmében - meghatározott esetektől eltekintve - az ítéletet hozó tagállam (kibocsátó állam) továbbíthatja az ítéletet azon tagállam illetékes hatóságára részére, amelyben a terhelt szokásos tartózkodási helye található (végrehajtó állam), ha a terhelt visszatért vagy vissza kíván térni oda. Főszabály szerint a végrehajtó állam elismeri a részére továbbított határozatot, és intézkedik az alternatív szankciók megvalósításának felügyelete érdekében. Mindez tehát az EU-ban lakóhellyel vagy szokásos tartózkodási hellyel rendelkező elítéltek esetében teszi lehetővé a hatékony társadalmi reintegrációt, amelyben kiemelkedő szerepet játszik, hogy az érintettek saját közösségükben maradva megőrzik a családi, nyelvi, kulturális kapcsolataikat. Továbbá az ítélet végrehajtása a lakóhelyen vagy szokásos tartózkodási helyen a terhelt családtagjaira sem ró aránytalan terhet, amennyiben a kapcsolatot tartani szeretnék elítélt hozzátartozójukkal.

Az Európa Tanács

Az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) közösségen belül alkalmazott szankciókra és intézkedésekre vonatkozó európai szabályokról szóló CM/Rec (2017) 3. sz. ajánlása (a továbbiakban: az ET a közösségen belül alkalmazott szankciókról szóló ajánlása)⁴ olyan büntetések

³ A kerethatározatban a próbaidő korai szabadítás intézményét (hazai kontextusban a feltételes szabadságra bocsátást és a reintegrációs őrizetet) jelenti. Ld. A Tanács 2008/947/IB kerethatározata (2008. november 27.) a kölcsönös elismerés elvének az ítéletekre és próbaidőt megállapító határozatokra való, a próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók felügyelete céljából történő alkalmazásáról.

⁴ Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Rules on community sanctions and measures, CM/Rec(2017)3

és intézkedések szükségességét fogalmazza meg, amelyek a terhelt szabadságának bizonyos mértékű korlátozásával járnak. Célja a terhelték társadalmi reintegrációjának előmozdítása, és egyben annak lehetővé tétele, hogy az elkövetők jóvá tegyék az általuk okozott károkat. A szankció kiszabása és alkalmazása során nem érhet senkit hátrányos megkülönböztetés az etnikai hovatartozása, bőrszíne, nemzeti hovatartozása, neme, fogyatékosága, szexuális orientációja, nyelvhasználata, társadalmi státusa, fizikai vagy mentális állapota miatt. Továbbá a büntetések és intézkedések kiszabása és az alkalmazása során az egyéni szükségleteket figyelembe kell venni. Az ajánlás hangsúlyozza, hogy ezeket a szankciókat a külföldiek számára is lehetővé kell tenni, az egyéni körülményeik figyelembevételével.

Az ET pártfogó felügyeletre vonatkozó szabályairól szóló CM/Rec (2010) 1. sz. ajánlása (a továbbiakban: az ET Pártfogó felügyeletre vonatkozó ajánlása)⁵ a büntetéskiszabás vonatkozásában az alábbiakban irányadó. A dokumentum meghatározása szerint a közérdekű munka, amely nem lehet stigmatizáló jellegű, a közösség javára végzett tevékenység, és célja a közösség kompenzálása. Fontos, hogy hozzájáruljon az elkövető készségei fejlesztéséhez és társadalmi beilleszkedéséhez. Az ajánlás a jogalkotó számára bír orientációs jelleggel, azzal, hogy kimondja, elengedhetetlen a megfelelő munkalehetőségek biztosítása a női, a fogyatékosággal élő, a fiatal felnőtt és az idősebb elkövetők számára. A külföldi terhelték tekintetében az ajánlás a pártfogó felügyelő szervezetek ad iránymutatást azzal, hogy szorgalmazza a szankciót végrehajtó ország pártfogó felügyelői és az elkövetők származási országában működő pártfogó felügyelő szervek együttműködését. Ennek célja, hogy a szervek megkönnyítsék az esetleges felügyeleti eljárás lefolytatását a terhelték hazájukba való visszatérésekor.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban: ENSZ)

A fogyatékosággal élők jogairól szóló ENSZ egyezmény⁶

A fogyatékosággal élők jogairól szóló ENSZ egyezmény jogi kötőerővel bír. A dokumentum 13. cikke kimondja, hogy az államoknak a büntetőeljárás során biztosítani kell az eljárási és az életkornak megfelelő alkalmazkodást. Az eljárási alkalmazkodás során a bírósági eljárás fogyatékosággal élő terheltjei esetében többek között legitimnek kell tekinteni az általuk használt kommunikációs módokat az igazságszolgáltatáshoz való megfelelő hozzáférést elősegítőként. Az életkori alkalmazkodás tekintetében pedig az államoknak többek között tájékoztatniuk kell az érintetteket a rendelkezésre álló panaszeljárási lehetőségekről és elő kell segíteni az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést az életkornak megfelelő nyelvezettel.

Az ENSZ közgyűlése által elfogadott, alább tárgyalandó határozatok politikai kötelezettséggel bírnak a tagállamokra.

⁵ A „probation” kifejezést jelen esetben pártfogó felügyeletre fordítottuk tekintettel arra, hogy a „probation” az ajánlás megfogalmazásában az elkövetőre kiszabott szankciók és intézkedések közösségben történő végrehajtására vonatkozik. Továbbá az magában foglalja az elkövető felügyeletét, a tanácsadást és segítségnyújtást a terhelt társadalmi beilleszkedése érdekében. Ld. Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules

⁶ A Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény

A Tokiói szabályok

Az ENSZ szabadságelvonással nem járó intézkedésekre vonatkozó minimumszabályai (a továbbiakban: Tokiói szabályok)⁷ kimondják, hogy a szabadságelvonás csak a legvégső esetben alkalmazható büntetés. A dokumentum céljait tekintve az alternatív szankciók alkalmazásának elősegítésére, valamint ezen szankciók alapvető garanciáinak mibenlétére helyezi a hangsúlyt. A Tokiói szabályok szerint a büntető igazságszolgáltatás irányításában nagyobb szerepet kell juttatni a közösségnek egyrészt a terheltekkel való bánásmód vonatkozásában, másrészt pedig elő kell segíteni terheltek társadalom iránti felelősségvállalását. A bebörtönzés csökkentése érdekében szabadságvesztéssel nem járó szankciók széles skáláját kell kialakítani figyelemmel az emberi jogokra, a társadalmi igazságosság követelményeire és az elkövető reintegrációs szükségleteire. A szabadságelvonással nem járó szankciókat minden jellegű hátrányos megkülönböztetés nélkül kell kiszabni. Továbbá a terheltek számára pszichológiai, szociális és anyagi segítséget, és olyan lehetőségeket kell biztosítani, amelyek erősítik a közösségükkel való kapcsolatot és elősegítik a társadalmi reintegrációjukat. A dokumentum előírja a tagállamok számára, hogy a minimum beavatkozás elvével alkalmazzák az alternatív szankciókat. A Tokiói szabályok alapján a szankciót kiszabó bíróságnak figyelembe kell vennie mind az elkövető reintegrációs szükségleteit, mind a társadalom védelmének szempontját, mind pedig az áldozat védelmét szolgáló szempontokat. Az áldozattal, amikor csak lehetséges, egyeztetni szükséges. A büntetéskiszabást követő időszakra is lehetővé kell tenni olyan alternatívákat (eltávozás, félutas ház, oktatási vagy munkavégzés céljából történő eltávozás stb.) amelyek nem járnak szabadságelvonással, illetve a kezdetektől segítik az elkövetők reintegrációját.

A Bangkoki szabályok

A női fogvatartottakkal való bánásmódra és a női elkövetők esetében alkalmazott, szabadságelvonással nem járó intézkedésekről szóló 2011. március 26-án kelt 65/229-es ENSZ közgyűlési határozat (a továbbiakban: Bangkoki szabályok)⁸ a Tokiói szabályokra hivatkozva kimondja, hogy a büntetés csak legvégső esetben járhat szabadságelvonással. Különösen szem előtt kell tartani ezt az elvet a nők, azon belül is a korábban áldozattá vált, valamint a várandós, és a gyermekes nők esetében. Megemlítve többek között az ENSZ 63. ülészakának a Gyermekek jogairól szóló 63/241. határozatát (a továbbiakban: Gyermekek jogairól szóló határozat),⁹ a dokumentum hangsúlyozza, hogy a tagállamok vegyék figyelembe a szülők fogvatartásának és bebörtönzésének azok gyermekeire gyakorolt hatását. A Gyermekek jogairól szóló határozat kimondja továbbá, hogy a szabadságelvonással nem járó intézkedéseket előnyben kell részesíteni a büntetéskiszabás során egyedülálló gondviselő esetében. A Bangok szabályok kimondja, hogy egyedülálló gondviselő esetén a büntetés kiszabásakor figyelembe kell venni a gondviselő szabadságtól való megfosztásának gyermekére gyako-

⁷ United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules)

⁸ United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)

⁹ UN General Assembly Resolution 63/241. Rights of the child

rolt hatását, amennyiben az vagy a gyermek anyjától való elválasztását, vagy a gyermek a büntetés-végrehajtási intézetbe kerülését jelenti a gondviselőjével. Továbbá az ezen szabályok alkalmazásához készült iránymutatásban az ENSZ Közgyűlés a következőket mondja ki. „A nők, különösen az írástudatlanok, a szegények, azok, akik erőszak áldozatává váltak, és akik a gyermekeik és családjuk elsődleges gondviselői különösen kiszolgáltatottnak érzik magukat, amikor először kerülnek börtönbe. Ők gyakran nincsenek tisztában az alapvető jogaikkal, rendkívüli módon szoronganak amiatt, hogy mi történik velük és milyen hatással lesz mindez a gyermekeikre. Egyes tanulmányok szerint a fogvatartottak fokozottan ki vannak téve az önkárosítás és az önbántalmazás veszélyének a börtönbe kerülést követő első időszakban.”¹⁰ A dokumentum szükségesnek tartja, hogy a részes állam megfelelő forrásokat biztosítson a szabadságelvonással nem járó szankciókhoz kapcsolt olyan intézkedésekre (terápiás kezelések, tanácsadás családon belüli erőszak és szexuális zaklatás áldozatai számára, megfelelő kezelés a szellemi fogyatékossgal élők számára, oktatási és képzési programok a foglalkoztatási kilátások javítására stb.) amelyek kezelni tudják a problémákat, amelyek miatt a női elkövetők a büntetőigazságszolgáltatással kapcsolatba kerültek.

Az Aktualizált modellértékű stratégiák

A bűnmegelőzés erősítése és a büntető igazságszolgáltatásban a nők elleni erőszakra adandó válaszközlő szóló 2011. március 31-én kelt 65/228. számú ENSZ közgyűlési határozat (a továbbiakban: Aktualizált modellértékű stratégiák)¹¹ a jogos védelem tekintetében az alábbiakra hívja fel a figyelmet. Amennyiben kapcsolati erőszak női áldozatai, különösen a „bántalmazott nő szindrómában” szenvedők kerülnek a büntetőigazságszolgáltatással kapcsolatba, úgy az államoknak a jogos védelemre hivatkozást mind a nyomozás, mind a büntetőeljárás, mind pedig a büntetés-kiszabás során figyelembe kell venniük.

A Pekingi szabályok

A minimumkövetelményekről szóló 1985. november 29-én kelt 40/33-as ENSZ közgyűlési határozat (a továbbiakban: Pekingi szabályok)¹² tartalmazza többek között, hogy „a fiatalok az a gyermek vagy fiatal, akivel szemben az adott jogrendszer hatálya alá tartozó bűncselekmény miatt a felnőttektől eltérő módon lehet eljárni.”¹³ A dokumentum előírja, hogy az intézményi elhelyezéssel nem járó intézkedések lehető legszélesebb skáláját kell biztosítani az eljáró hatóság részére. Ilyenek lehetnek többek között a gondozással, az irányítással és felügyelettel kapcsolatos rendelkezések, a próbára bocsátás, a közmunka, a pénzbüntetés, a kártérítés, a jóvátétel, a csoportos tanácsadásban való részvétel, nevelőszülőknél, lakóközösségben, vagy egyéb oktatási célt szolgáló intézményekben való elhelyezéssel kapcsolatos rendelkezések. A Pekingi szabályok kiemelik, hogy amennyiben a legvégső esetben sor kerül a fiatalok intézetben történő elhelyezésére, úgy az ott töltendő időnek a lehető legrövidebbnek

¹⁰ Rule 2 (1), Part I, Rules of General Application, The Bangkok Rules – ford.: A szerk.

¹¹ Resolution 65/228. Strengthening crime prevention and criminal justice responses to violence against women

¹² United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules)

¹³ The Beijing Rules. 2.2. (a) - Ford.: a szerk.

kell lennie, és a nyitott intézményekben való elhelyezést előnyben kell részesíteni a zártakkal szemben. Tekintettel arra, hogy a fiatalok jóllétének szem előtt tartása elengedhetetlen, az államoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a fiatalok számára az ellenük folyó eljárás valamennyi szakaszában biztosítsák a megfelelő segítséget, így többek között a lakhatást, az oktatást és a foglalkoztatást a mielőbbi reintegrációjuk elősegítése érdekében. A feltételes szabadságra bocsátás tekintetében a dokumentum kimondja, hogy annak a lehető legkorábbi időpontban kell megtörténnie, úgy, hogy a fiatal az érintett időszakban pártfogó felügyelő vagy egyéb felügyelő asszisztenciáját és a közösség teljes támogatását meg kell, hogy kapja.

A fenti jogforrások tehát keretet és iránymutatást jelentenek a hazai jogalkotó és jogalkalmazók számára az alternatív szankciók és a sérülékeny társadalmi csoportok vonatkozásában. Azt, hogy ezek a keretek milyen módon épülnek be a magyar jogrendszerbe, valamint a jogalkalmazásba, az alábbiakban mutatom be.

A hazai jogforrások a sérülékeny társadalmi csoportok vonatkozásában

A Bevezetőben említett Elemzésben azt vizsgáltuk meg, hogy a hazai kötelező és nem kötelező jogforrásokban megjelenő szempontrendszer a büntetéskiszabás számára figyelemmel van-e a sérülékeny társadalmi csoportokra. Továbbá megvizsgáltuk, hogy a büntetéskiszabást a jogszabályok mellett nagymértékben meghatározó 56. BK véleményben mennyire találhatók meg a nemzetközi standardokban megfogalmazott kritériumok. A jogforrás-elemzéseket három szeminárium alkalmával gyakorló szakemberekkel vitattuk meg és kértük ki a véleményüket az általunk feltártak kapcsán.

Elemzésünkben összességében arra jutottunk, hogy ugyan a nemzetközi egyezmények, iránymutatások alapvetései fellelhetők egyes törvényekben, illetve azok indokolásában, a büntetést befolyásoló tényezőként a társadalmi sérülékenység egyedül a büntetéskiszabási gyakorlatot orientáló, nem kötelező, ám a bíróságok által használt jogforrásban, az 56. BK véleményben jelenik meg, de abban is csak kis mértékben és idejét múltan. A BK vélemény elavult megközelítése annak fényében nem meglepő, hogy az minimális módosításokkal szinte szó szerint átvette a Legfelsőbb Bíróság 1988-1994 között hatályban levő 12. számú irányelvét, amelynek alapját egy 1976-ban kiadott írás adta (Rendeki 1976). Az 56. BK véleményt értékelendő a gyakorló bírók, ügyvédek véleménye mellett kikértük az érintett sérülékeny csoportokat (a női, a fizikai fogyatékossgal élő, az értelmi fogyatékossgal élő, a gyermek, illetve fiatal felnőtt, a hajléktalanságban élő, valamint a roma terhelteket) képviselő, meghatározott civil szervezetek (Patent Egyesület, Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége, Validity Alapítvány-Központ a Mentális Sérültek Jogaiért, Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány, Utcajogász Egyesület, Hátrányos Helyzetű Családok Országos Egyesülete) véleményét is (Komoróczy és Tóth 2022). A megkérdezettek szintén arra hívták fel a figyelmet, hogy a BK vélemény mind nyelvezetében, mind tartalmában elavult és szükséges lenne a mai kor kihívásaira érdemben reagáló, a társadalomtudományok vívmányainak megfelelő megközelítést alkalmazni a büntetéskiszabás során. Ennek megfelelően a terheltek sérülékenységét a jelenleginél hangsúlyosabb és árnyaltabb módon kellene fi-

gyelemben venni. Továbbá az alternatív szankciók a jelenleginél szélesebb körű alkalmazása vonatkozásában gyakorló bírók arra hívták fel a figyelmet, hogy az a tény, hogy a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: új Btk.) az alternatív szankciókat az általános részben helyezi el, és a különös részi tényállásoknál a büntetés mértékegységeként a szabadságvesztést jelöli meg, nem segíti elő az alternatív szankciók kiszabását prioritizáló gyakorlatot. Továbbá az új Btk. és Indokolása alapján a jogalkotói szándék a szigorú büntetések előnyben részesítése, szembe menve többek között a börtönzsúfoltság csökkentését szorgalmazó EJEB gyakorlattal és a Tanácsi következtetésekkel. Ugyanakkor a Magyarország számára releváns nemzetközi jogforrásokban fellelhető szemléletet alkalmazza a törvényhozó az eljárási jogok vonatkozásában, amikor az enyhébb kényszerintézkedéseket részesíti előnyben a letartóztatással szemben. *„Az új Be. [a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény] [...] az EJEB joggyakorlatát is figyelembe véve fordította meg a kényszerintézkedések logikáját, alapelvi szinten és a kényszerintézkedések szabályozásának sorrendiségével is hangsúlyozva, hogy nem a letartóztatástól való eltérést kell megindokolni, hanem azt, hogy miért nem alkalmas annál enyhébb kényszerintézkedés az eljárás zavartalan lefolytatásának biztosítására”* (Kádár és Tóth 2022, 159), mindez, ha a szabadságvesztés tekintetében nem is, de a letartóztatások tekintetében bizakodásra ad okot.

Összefoglalás

A szabadságvesztéshez és elzáráshoz képest alternatív szankciók kiszabása lassú növekvő tendenciát mutat. Ugyanakkor a társadalmi csoportok sérülékenységet kis mértékben vesz figyelembe a hazai jogalkotó és a jogalkalmazó. A Magyarország számára releváns nemzetközi jogforrási keretek ugyan tartalmazzák az alternatív szankciók előnyben részesítésének, valamint a sérülékenységek figyelembevételének szükségességét a büntetékiszabás során, a hazai jogszabályok, valamint az enyhítő és súlyosító körülményeket tartalmazó 56. BK vélemény kevéssé vesz figyelembe a sérülékenységet. Fontos lenne a mai kor kihívásaira érdemben reagáló, a társadalomtudományok jelenlegi megközelítésének megfelelő szemlélet alkalmazni az elkövetők magatartásának értékelése során amellet, hogy a büntetőjognak ténylegesen ultima ratioként kellene szolgálnia, tekintettel arra a köztudomású tényre, hogy a büntető igazságszolgáltatás nem alkalmas a szociális ellátórendszer szerepének betöltésére.

Felhasznált irodalom

- Komoróczy Tünde, Krámer Lili és Tóth Balázs (2022) Alternatív szankciók – az irányadó hazai kötelező és nem kötelező jogforrások vizsgálata a sérülékeny társadalmi csoportokra tekintettel. Magyar Helsinki Bizottság. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2021/01/MHB_alternativ_szanc_kjsz_221011_vegleges.pdf (Letöltés dátuma: 2023. március 10.)
- Komoróczy Tünde – Tóth Balázs (2022) Tentatív javaslatok a büntetékiszabási mérlegeléshez. Magyar Helsinki Bizottság. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2022/12/MHB_javaslatok_a_bunteteskezabasi_merlegeleshez_221207-1.pdf (Letöltés dátuma: 2023. március 10.)
- Krámer Lili, Lukovics Adél és Szegő Dóra (2022) Börtön helyett. Az alternatív szankciók kiszabásának jogi keretei és alkalmazásának gyakorlata Magyarországon. Magyar Helsinki Bizottság. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2022/05/MHB_borton_helyett_alter_2022.pdf (Letöltés dátuma: 2023. március 10.)

Rendeki Sándor (1976) A büntetés kiszabása – Enyhítő és súlyosító körülmények. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Felhasznált jogforrások

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény

A büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény végző előterjesztői indokolása

A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

A bűnmegelőzés erősítése és a büntető igazságszolgáltatásban a nők elleni erőszakra adandó válaszokról szóló 2011. március 31-én kelt 65/228. számú ENSZ közgyűlési határozat

A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény

A próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók kölcsönös elismeréséről szóló Tanácsi következtetések

Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Rules on community sanctions and measures, CM/Rec(2017)3

Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules

Resolution 65/228. Strengthening crime prevention and criminal justice responses to violence against women

A Tanács 2008/947/IB kerethatározata (2008. november 27.) a kölcsönös elismerés elvének az ítéletekre és próbaidőt megállapító határozatokra való, a próbaidő alatti magatartási szabályok és alternatív szankciók felügyelete céljából történő alkalmazásáról

A Tanács következtetései az őrizet helyetti alternatív intézkedésekről: szabadságelvonnással nem járó szankciók és intézkedések alkalmazása a büntető igazságszolgáltatásban (2019/C 422/06) United Nations General Assembly Resolution 63/241. Rights of the child

United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules)

United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules)

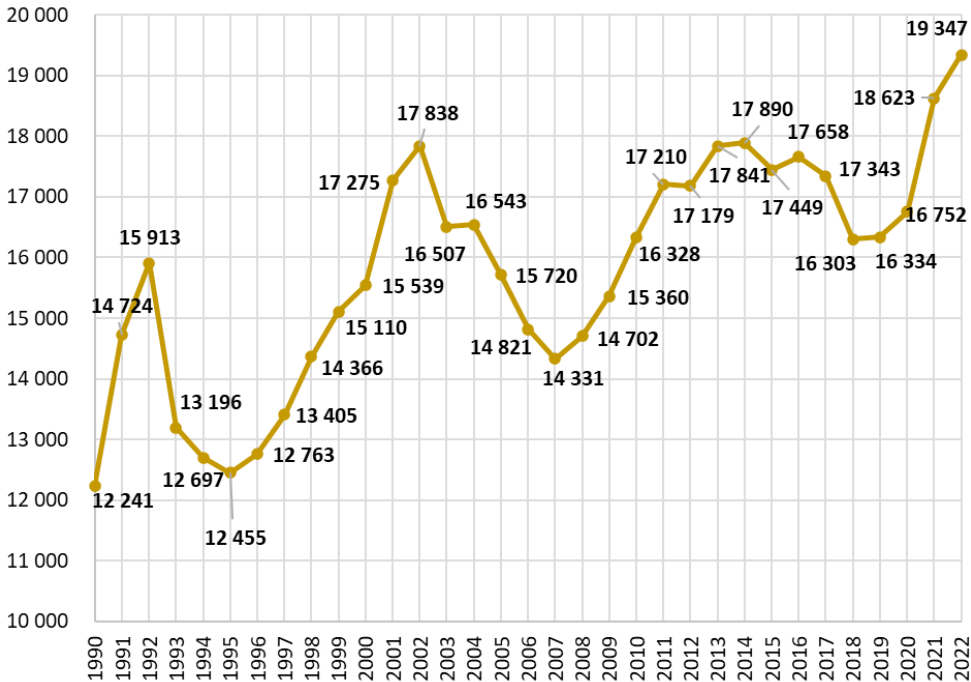
KRÁMER LILI

kriminológus, a Magyar Helsinki Bizottság munkatársa

BÖRTÖN HELYETT KONTROLL ÉS TÁMOGATÁS – ALTERNATÍV SZANKCIÓK MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN

Bevezetés, háttér

Az e tanulmány megszületéséhez legközelebb eső időpontban ismert adatok szerint, 2022 januárjában a világon körülbelül 11,5 millió ember volt büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartva (Global Prison Trends 2022, 6). Magyarországon drámai növekedést követően 2022 utolsó napján több mint 19 ezren voltak (19.347) büntetés végrehajtási intézetben, ami az elmúlt 33 év legmagasabb fogvatartotti száma.¹

1. ábra: Fogvatartottak száma az év utolsó napján 1990-2022²

¹ Lásd még: Magyar Helsinki Bizottság, online: <https://helsinki.hu/az-elmult-33-evben-nem-voltak-ennyien-bortonben-magyarorszagon/>

² Forrás: KSH, online: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html, valamint a BVOP adatszolgáltatása a Magyar Helsinki Bizottság közérdekű adatigénylésére

A fogvatartottak száma a világ adatait összesítve és hazánkban is folyamatos növekedést mutat, míg az összesített európai trend csökkenést jelez. Miközben Európa legtöbb országában a koronavírus időszaka során a fogvatartotti populáció csökkenését lehetett megfigyelni, hazánkban 2019 és 2022 között három év alatt háromezer fővel, vagyis 18,5 százalékponttal nőtt a fogvatartottak száma. Így 2022. végén ismét túlsúlyossá váltak a büntetés-végrehajtási intézetek.³ A „*túlsúlyosság dehumanizálja és elszemélyteleníti a fogvatartottat éppúgy, mint a személyi állomány tagját. Azért különösen szomorú mindez, mert a kettejük között fennálló kapcsolat minősége és hatékonysága alapozza meg a szakmai tevékenységünk sikerét, melynek forgáspontjában a reintegráció áll, tehát a túlsúlyosság végső soron elnehezíti a szakmai környezetet és a szakmai munkát egyaránt.*” (Pallo 2015, 19) A börtönpopuláció méretének féken tartását a jól működő alternatív szankciók elősegítik, a büntető igazságszolgáltatás eszköztárában pedig még akkor is korlátozott feladatok megoldására képes, ha ideális feltételek állnak fenn, „*a szociálpolitikát, a társadalom egyéb szocializációs ágenseit nem tudja helyettesíteni, illetve, ha erre kényszerül, mind a társadalom, mind a büntetés-végrehajtás érdekei sérülnek.*” (Huszár 1997, 0)

Az alternatív szankciók fontossága

A Magyar Helsinki Bizottság (a továbbiakban: MHB) 2021 és 2023 között 27 hónapon keresztül partnereként vett részt „*A szabadságvesztés büntetés alternatíváihoz való egyenlő esélyű hozzáférés előmozdítása*” című nemzetközi projektben. A projektet az Európai Unió finanszírozta, a Penal Reform International koordinálta, és a portugál Coimbrai Egyetem Jogi Kutatóintézete partnereként vett benne részt.

A projektben az alternatív szankciók kiszabásával és alkalmazásával, valamint a sérülékeny csoportok alternatív szankciókhoz való egyenlő esélyű hozzáféréseivel kapcsolatos széleskörű hazai és nemzetközi összehasonlító kutatást, áttekintést és elemzést végeztünk, melyeknek eredményeit egy év alatt összesen öt szakmai esemény keretében bocsátottuk vitára. A szakmai események a büntető-igazságszolgáltatásban és az ahhoz kapcsolódó területeken dolgozó szakemberek széles körének szóltak – bírálóknak, ügyészeknek, ügyvédeknek, pártfogóknak, büntetés-végrehajtásban dolgozóknak, a releváns közigazgatási területeken dolgozóknak, szociális szolgáltatóknak, valamint a tudományos és a civil szférában dolgozó szakembereknek. E tanulmány a nemzetközi és a hazai kutatások és szakmai eszmecserék legérdekesebb eredményeit, a magyar országjelentés tanulságait, a hazánkban érvényesülő legfrissebb tendenciákat és az ezekből következő változtatási javaslatokat foglalja össze.

A szabadságelvonással nem járó, alternatív szankciók megfelelő működése és az ezekhez való egyenlő esélyű hozzáférés a modern, humánus és hatékonyan működő büntető igazságszolgáltatás kulcsfontosságú eleme – annak biztosítója, hogy a szabadságvesztést csak legvégső esetben alkalmazzák (ultima ratio). A kriminálpolitika cél- és eszköztárában térben és időben nagy változásokon ment keresztül. A talio elvtől hosszú idő telt el a klasszikus iskola, a modern büntetőjog garanciális alapelveinek kialakulásáig és azóta is a szigo-

³ Lásd még: Átlatszó.hu: Megteltek a börtönök <https://atlatzo.hu/kozugy/2023/03/02/megtelttek-a-bortonok-utaztatjak-a-rabokat-bedolt-a-zsufoltsagmentesito-program/>

rú tettarányos-retributív megközelítésből a tettetést, a megelőzést és kezelést célzó pozitivistá szemléleten át, az áldozatot, a közösséget, a párbeszédet és az okozott sérelem helyrehozását középpontba helyező helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának kialakulásáig. Ehhez a folyamathoz hozzájárult, hogy a büntetéseket, azok hatékonyságát és emberiségét vizsgáló tudományok „kiábrándultak” a szabadságvesztésből. A retribúció és a társadalom védelmének célja mellett egyre fontosabb szemponttá válik az, hogy mi az értelme a büntetésnek, és az, hogy pontosan „mi működik”, tehát mely intervenció hatékony és hasznos.

Az alternatív szankciók alkalmazásának gyakorisága annak egyik lenyomata, hogy melyek az adott kulturális-társadalmi-gazdasági-politikai környezetben elfogadott, legitim büntetési célok és annak is, hogy a jogszabályok által biztosított keretek között a jogalkalmazók szerint e büntetési célokat milyen eszközökkel lehet elérni. Az alternatív szankciók okszerű, célszerű és átgondolt alkalmazása nyilvánvalóan csökkenti a börtönépességet egy olyan büntető igazságszolgáltatási rendszerben, ahol nem csupán a kontroll, hanem a támogatás és reparációra szolgáló eszközök is teret kapnak. Ma is érvényes, amit Franz von Liszt a közvetítő iskola programjában megfogalmazott, miszerint „*a legjobb kriminálpolitika a jó szociálpolitika.*” A szabadságvesztés végső eszközként való alkalmazása ma is alapelveink közé tartozik. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) pedig a Varga és mások kontra Magyarország ügyben hozott ítéletében egyértelmű kapcsolatra mutat rá a börtönök túlszűfolttsága és az alternatív szankciók kihasználatlansága között. Az EJEB ebben az iránymutató (*pilot*) eljárásban megállapította, hogy „*amikor egy Állam nem tudja garantálni az Egyezmény⁴ 3. cikkének megfelelő fogvatartási feltételeket, a Bíróság és az Európa Tanács intézményei állandó álláspontja az, hogy a túlszűfolttság problémájára megoldást jelentene a fogvatartottak számának csökkentése a szabadságelvonással nem járó büntetések gyakoribb alkalmazásával.*”⁵ Az ítélet rögzítette, hogy a Bíróságnak nem feladata a büntető szakpolitikát és a büntetés-végrehajtási rendszert kialakítani, ugyanakkor felidézte: a Miniszteri Bizottság⁶ felhívta az Államokat a büntetőpolitika olyan irányú változtatására, amely a szabadságvesztések számának és hosszának csökkenésével jár és arra, hogy biztassák az ügyészeket és bírákat a szabadságvesztés büntetés alternatíváinak a lehető legszélesebb körű alkalmazására.⁷ (Kádár 2020, 132)

Az MHB projektjéhez kapcsolódó fő kérdéseket az előbbieken túl a következőképpen is meg lehet fogalmazni: mennyire lett sikeres és mennyiben működik ma, különösen a sérülékeny társadalmi csoportok vonatkozásában az a rendszerváltást követő, az Európai Unió integráció során megfogalmazott kétnyomtávú kriminálpolitika kialakítását célzó szakpolitikai program, „*amely eltérő eszközrendszerrel kívánt létrehozni a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő súlyos, és a kisebb súlyú bűncselekményekben megnyilvánuló hagyományos bűnözéssel szemben.*” (Borbíró – Kerezi 2009, 3) A kétnyomtávú büntetőpolitika szakpolitikai programja középpontjában az a felismerés áll, mely szerint a büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékony, a visszaesési mutatókat mérséklő működéséhez elengedhetetlen, hogy:

⁴ Emberi Jogok Európai Egyezménye, a továbbiakban: az Egyezmény

⁵ Az EJEB a Varga és mások kontra Magyarország (14097/12., 45135/12., 73712/12., 34001/13., 44055/13. és 64586/13. sz. kérelmek) ügyben hozott ítéletének 104. pontja

⁶ A Varga és mások kontra Magyarország ügyben hozott ítélet hivatkozik pl. a Miniszteri Bizottság R (99) 22. számú ajánlására, Rec(2006)13.

⁷ Uo. 105. pont

- a társadalompolitika részeként működő szervezetek széles köre ismerje fel a bűnmegelőzésben játszott érintettségét,
- az érintett szervezetek hálózatba szerveződjenek és olajozottan együttműködjenek, hogy a szükséges beavatkozásokat a legkorábban, és a probléma kezelése szempontjából a leginkább megfelelő intézmény valósítsa meg.

Ehhez az állami ellátórendszereknek (a szociális, egészségügyi, oktatási, gyermekvédelmi rendszernek) jól kell működnie, hiszen csak akkor lehet a hatékony együttműködést biztosító jelzőrendszereket kialakítani, majd ezeket hálózattá fejleszteni. Kutatásunkban ezen kívánalmak intézményi és jogszabályi feltételeit is vizsgáltuk.

Kutatási módszerek

Kutatási nehézségek Magyarországon

A kutatási együttműködésre eleinte pozitív visszajelzést adott mind az Országos Bírósági Hivatal (a továbbiakban: OBH), mind pedig a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Pártfogó Felügyelői Osztálya, majd hónapokon át tartó levelezéseket követően mégsem vettek részt benne. Mindenki tudja, aki a büntető igazságszolgáltatás rendszerét és annak működését szeretné vizsgálni manapság: a szervekkel való hivatalos, érdemi párbeszédre gyakorlatilag nincs lehetőség. Úgy tűnik, ma nem lehetséges olyan kutatásokat végezni ezen a területen, amely az egész büntető igazságszolgáltatási rendszerről tudna szólni és ezzel együtt minden módszertani kívánalomnak megfelelné. A szervek úgy intézik el azt, hogy ne lehessen a működésük, az általuk végrehajtott intervenciók hatékonyságát megvizsgálni, hogy nem engedélyezik a kutatást, nem hajlandóak együttműködni, így nincsen hozzáférésünk a terephez, a szükséges adatokhoz.

Az MHB ügyei, a beérkező panaszok és a Fogvatartottakat és Családjukat Képviselő Csoport (FECSKE) tagságán keresztül éles képet kapunk a büntetés-végrehajtás legfrissebb tendenciáiról, problémáiról. Ugyanakkor időigényesebb és nehezebb a részletekbe menő kutatás, hiszen a szervek kevés adatot tesznek közzé és rendszerint nagy időbeli átfutással. Például míg korábban a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága évente kétszer is megjelentette a Börtönstatisztikai Szemlét, 2020 óta azonban egyetlen számot nem publikáltak,⁸ így a polgár, a sajtó, az egyetemi hallgató és a civil szervezet kizárólag közérdekű adatigénylés keretében jut a fogvatartás alapvető statisztikai adataihoz. Anonim kérdőíves, vagy kvalitatív adatgyűjtésre pedig csak azok körében van lehetőség, akik hajlandóak megkockáztatni a válaszadást egy olyan kutatási projekteken, ami a jelenlegi büntetőpolitika diszfunkcionális elemeivel is őszintén és kritikusan foglalkozik, és egy olyan civil szervezetnek, amelyet időnként magas rangú kormánypartí politikusok, állami tisztviselők sajtónyilatkozatokban a regnáló rendszer ellenségeinek kiáltottak ki. Ugyanakkor a büntető igazságszolgáltatás által közvetlenül és közvetetten érintett csoportok védelme érdekében pont akkor nem szabad abbahagyni a független vizsgálódást, amikor a hatalom a legkevésbé enged utat annak. Ezért készítettük a Börtön helyett: az alternatív szankciók kiszabásának jogi keretei és al-

⁸ Forrás: <https://bv.gov.hu/hu/bortonstatisztikai-szemle>

kalmazásának gyakorlata Magyarországon című tanulmányt (Krámer – Lukovics – Szegő, 2022), mely egyik országjelentése egy 22 Európai Unió tagállamot összehasonlító kutatásnak (Rodrigues és mtsai, 2022).

A magyar országjelentés és a nemzetközi összehasonlító vizsgálat módszertana

A magyar országjelentésben jogszabályokat, statisztikai adatokat elemeztünk. A statisztikai adatok interpretációját a bírakkal, ügyvédekkel, pártfogókkal és szabadult fogvatartottakkal készített félig strukturált interjúk elemzése segítette elő.

A „Szabadságelvonással nem járó büntetések és intézkedések az Európai Unió tagállamaiban” című tanulmányt a portugál Coimbrai Egyetem szankciórendszerekkel foglalkozó kutatócsoportja készítette a tagállamok nemzeti szakértőinek bevonásával (Rodrigues és mtsai, 2022). A portugál egyetem kutatói a nemzeti szakértőknek részletes kérdőíveket küldtek a következőkre vonatkozólag:

- jogszabályi keretek;
- gyakorlati alkalmazás;
- a sérülékenység tényezője;
- a világjárvány hatása;
- a szabadságvesztés alternatíváinak jövőbeli kilátásai.

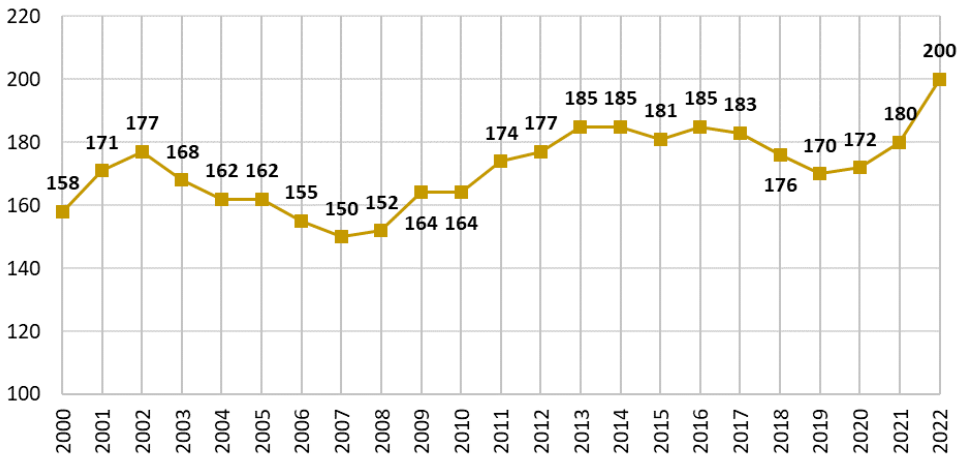
A kapott válaszokat az Európa Tanács szabadságelvonás, valamint a pártfogó felügyelet alatt állók statisztikáival (SPACE I-II, 2020), félig strukturált interjúk, normaszövegek és egyéb források elemzésével egészítették ki.

A magyarországi tendenciák

A letöltendő szabadságvesztés szankció kiszabásának aránya az összes kiszabott büntetésen belül 2013 és 2021 között 10-13 százalékos arányban volt jelen (Krámer – Lukovics – Szegő 2022, 32).⁹ Az OBH statisztikai adatai szerint a jogerősen befejezett büntetőügyek száma 2016-tól egyértelműen csökkenő tendenciát mutat, ahogyan a regisztrált bűncselekmények száma is 2013-tól napjainkig folyamatos csökkenést jelez a Bűnügyi Statisztikai Rendszer (BSR).¹⁰ Mindeközben a börtönpopulációs ráta Magyarországon enyhe csökkenést követően 2019-től ismét folyamatosan nő, és az itt megfigyelhető évtizedes trend is beszédes – míg 2010-ben 164 fogvatartott jutott 100 ezer lakosra, 2021-ben már 180, 2022-ben pedig a számításaink szerint már 200.

⁹ Az OBH statisztikai adatai elérhetők: <https://birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/jogerosen-befejezett-buntetoeljarasok-vadlottainak-statisztikai-adatai/revizio-utan>

¹⁰ Elérhető: <https://bsr.bm.hu/Document>

2. ábra: Fogvatartottak százezer lakosra jutó száma Magyarországon 2000-2020

De hogyan lehetséges ez, ha közben csökken a jogerősen befejezett büntetőeljárások száma és stagnál a letöltendő szabadságvesztések aránya? Feltehető, hogy a regisztrált bűncselekmények számának csökkenése mellett növekvő börtönnépességet legalább részben nem a bűncselekmények jellegzetességei, hanem a kriminálpolitika és más szakpolitikák punitív irányú kormányzati változtatásai, tehát a bűnözésre, a szabálysértésre és egyes élethelyzetekre adott állami válaszok okozzák. Ezen kívül a büntetések hosszának növekedése okozhatja a börtönpopulációs ráta növekedését, valamint olyan tényezők, amelyeket a jogerősen befejezett büntetőeljárások vádlottainak adatait tartalmazó adatsorok nem érintenek, tehát érdemes szemmel tartani az alábbiakkal kapcsolatos adatokat, tendenciákat:

- a letartóztatás,
- a szabálysértési elzárás,
- a közérdekű munka átváltoztatása szabadságvesztésre,
- valamint a korai szabadítás intézményeinek, tehát a feltételes szabadságra bocsátás és a reintegrációs őrizet alacsony kihasználtsága.

Az MHB országjelentésének eredményei szerint a magyar büntető igazságszolgáltatási rendszer még mindig inkább szabadságvesztés központú, bár érzékelhető egy lassú elmozdulás elsősorban a pénzbüntetés irányába. Korábbi kutatási eredmények felvetik a kérdést, hogy a Magyarországon elérhető alternatív szankciók vajon valóban a szabadságelvonás alternatívájaként működnek-e, vagy a gyakorlatban inkább egymás alternatíváiként szolgálnak (Pápai-Tarr 2020, 6-9), az MHB interjúin részt vevő bírák szerint pedig szűk a rendelkezésre álló alternatív szankciók köre, illetve szűkre van szabva az a cselekményi kör is, melyben ezek alkalmazhatók. A kutatásban részt vevő szakemberek szerint a bírói egyéni attitűdnek nagy szerepe van az alkalmazott szankció tekintetében, emiatt nem egységes országos szinten a joggyakorlat, illetve kérdéses az, hogy a bírák a büntetéskiszabás során mennyire veszik figyelembe a büntetés kiszabásának célját és hosszútávú hatását (Krámer – Lukovics – Szegő 2022, 36).

A statisztikai adatok szerint az alternatív szankciókon belül domináns és egyre növekvő jelentőségű a pénzbüntetés, míg a resztoratív elveken alapuló közérdekű munka aránya folyamatosan csökken, a jótételi munka pedig igen ritka, évente nagyjából 150 alkalommal szabják ki. A kutatási eredmények szerint a bíróságok sokszor az egyéniesítés hiánya miatt nem alkalmaznak alternatív szankciókat, vagy éppen az egyéniesítés hiánya miatt nem sikerül végrehajtani azokat sikeresen: a közérdekű munkánál és a pénzbüntetésnél is rendkívül magas az átváltoztatásra irányuló eljárások száma.

A BVOP és az egyes törvényszékek adatszolgáltatás alapján a korai szabadítás intézményeit, tehát 2018 és 2021 között egyre kisebb arányban alkalmazták: a feltételes szabadságra bocsátást (79-55%) és a reintegrációs őrizetet (67-38%). Az MHB kutatásában részt vevő védők tapasztalatai szerint nagy különbségek vannak a különböző megyék között: vannak olyan bv. bírók, akik minden reintegrációs őrizetre vonatkozó kérelmet elutasítanak. (Krámer – Lukovics – Szegő 2022, 34-45) A börtönpopuláció növekedésének egyik oka tehát biztosan a korai szabadításhoz való hozzáférés drasztikus csökkenése.

Év	A korai szabadításban részesülők száma	Összes szabadult száma	A korai szabadításban részesülők aránya az összes szabadulton belül (%)
2019	3 202	8 016	40%
2020	2 649	7 444	36%
2021	2 258	7 025	32%
2022	2 649	7 738	34%

1. táblázat: A korai szabadításban részesülők és az összes szabadult száma és aránya 2019-2022¹¹

Erre erős hatással lehetett a kormányzat reakciója a „győri gyerekgyilkosság” néven elhíresült esetre. Egyrészt szigorították a feltételes szabadságra bocsátás szabályait, másrészt mindeközben a médiában sokat kommunikáltak a vasszigor szükségességéről és az eset kapcsán szükséges felelősségre vonásról. A jogszabályváltoztatás és az eset sokja azonnali hatást gyakorolhatott a feltételes szabadságra bocsátással kapcsolatos ítélkezési gyakorlatra: 2020-ban kisebb arányban részesültek belőle azok is, akiknek adható lenne a kedvezmény; a reintegrációs őrizet alkalmazásának száma pedig 2018 óta csökken (2018: 682; 2022:549).

A börtönnépeség növekedésének további okai a következők:

1. 2020-ban a korábbi csökkenő tendenciát követően ismét elkezdett emelkedni a letartóztatottak száma, ami a BVOP és a Legfőbb Ügyészség statisztikái szerint részben annak köszönhető, hogy nőtt a letartóztatások hossza.¹²
2. a szabadságvesztések hosszabbak, mint korábban;¹³
3. 2018-tól ugrásszerűen nőtt az elzárás mint büntetőjogi jogkövetkezmény és a szabálysértési elzárás hatálya alatt állók száma (2018: 392; 2021: 1125).¹⁴

¹¹ Forrás: A BVOP adatszolgáltatásai az MHB közérdekű adatigényléseire a 30500/7297-10/2022 és a 30500/1347-7/2023 iktatószámokon.

¹² Forrás: A Legfőbb Ügyészség statisztikai tájékoztatója (büntetőjogi szakág), 64. o. Elérhető: <http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2021/12/buntetojogi-szakag-2020.pdf>

¹³ Forrás: Az Európa Tanács éves börtönügyi statisztikai összefoglalója – SPACE I 2021, p. 6., Online: https://wp.unil.ch/space/files/2022/05/Aebi-Cocco-Molnar-Tiago_2022__SPACEI_2021_FinalReport_220404.pdf

¹⁴ A BVOP adatszolgáltatásai az MHB közérdekű adatigényléseire a 30500/12347-8/2021 és a 30500/7297-10/2022 iktatószámokon

Időpont	Letartóztatottak száma
2019. 12. 31.	2,709
2020. 06. 30.	3,102
2020. 12. 31.	3,421
2021. 06. 30.	3,815
2021. 12. 31.	4,380
2022. 06. 30.	4,202
2022. 12. 31.	4,787

2. táblázat Letartóztatottak száma június 30-án és december 31-én 2019-2022¹⁵

Mindeközben a leggyakoribb bűncselekmények igen csekély súlyúak. Az Országos Bírósági Hivatal adatai alapján 2013 és 2019 között a leggyakoribb cselekmény, amiben jogerős ítélet született az „ittas (bódult) járművezetés vétsége” volt, amit a következő 4 helyen a garázdaság és kisebb súlyú lopások követtek. Legutóbb 2022. december 31-én magasan a legtöbben lopás miatt töltötték jogerős szabadságvesztésüket (41%, 5984 fő). Ezt követte a testi sértés (25%, 3614 fő) és a garázdaság (19%, 2737 fő).

Európai eredmények: alternatív szankciók az Európai Unió 22 vizsgált tagállamában

Az alternatív szankciók alkalmazásának aránya mindenhol nő Európában csökkenő börtön népesség mellett, leggyakoribbak a felfüggesztett büntetések és a pénzbüntetés. A világjárvány egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a veszélyhelyzeti jogalkotás sok országban lehetővé tette a börtönpopuláció jelentős csökkentését anélkül, hogy a bűnözés hirtelen megnőtt volna. (Rodrigues és mtsai 2022, 101)

Ritkán, de előfordul a pénzbüntetés feltételes felfüggesztése, pl. Németországban. Beszédes, hogy a vizsgált országok közül csak Magyarországon a büntetés kizárólagos mértékegysége a szabadságvesztés, mindenhol máshol a büntető törvénykönyv büntetési tételkeretként tartalmazza a pénzbüntetést. Ugyanakkor vannak olyan tagállamok, ahol bizonyos esetekben az alternatív szankciók alkalmazása részben vagy egészben kötelező. Belgiumban a 3 évig terjedő szabadságvesztést gyakorlatilag minden esetben otthonában, elektronikus távfelügyelet mellett tölti le az elítélt. Horvátországban 6 hónap alatt kötelező közérdekű munkával helyettesíteni a szabadságvesztést. A szabadságelvonással nem járó szankciók sorrendhez kötöttek is lehetnek, például Finnországban elektronikus távfelügyelet csak akkor alkalmazható, ha közérdekű munka kiszabása kizárt. (Rodrigues és mtsai 2022, 10, 17, 32-33)

Ha az elítélt nem teljesíti a kiszabott büntetés előírásait, akkor nem minden országban automatikus a szabadságvesztésre való átváltoztatás, sok esetben mérlegeléstől függ. Máltán például elképzelhető a pártfogó felügyelet időtartamának vagy a közérdekű munka óraszámjainak számításának újratekintése, ha az elítélt megszegi az előírásokat. Németországban a pénzbüntetés nem teljesítésekor közérdekű munkát szabnak ki pót-büntetésként. Görögország-

¹⁵ Forrás: A BVOP adatszolgáltatásai az MHB közérdekű adatigényléseire a 30500/12347-8/2021, a 30500/7297-10/2022 és a 30500/157-5/2023 iktatószámokon.

ban, ha közérdekű munka büntetést szabnak ki, a bíróság mellette megállapítja a pénzbüntetés mértékét is nemteljesítés esetére, a szabadságvesztésre való átváltoztatás lehetőségét azonban 2021-ben eltörölték. (Rodrigues és mtsai 2022, 37-39)

A bv. intézet helyett részben vagy egészben, otthonában, tartózkodási helyén végrehajtott szabadságvesztés van, ahol önálló büntetésként létezik, van, ahol a szabadságvesztés végrehajtásának egy formája pl. sérülékeny helyzetben lévő elítéltek esetén, van, ahol a fogva tartásból kivezető intézkedés. Általában, de nem mindig távfelügyelettel együtt alkalmazzák és külön magatartási szabályok meghatározása mellett, ami sokszor a resztoratív intervenciókban, támogató típusú ellátásokban való részvételt jelenti (pl. részvétel szerhasználattal összefüggő kezelési programban). Például Portugáliában otthonában alkalmazott szabadságvesztéssel a nem teljesült alternatív szankció szabadságvesztésre átváltoztatását lehet elkerülni, ha az a 2 évet nem haladná meg. Számos országban van lehetőség az anyasággal összefüggésben, vagy egészségügyi sérülékenységek esetén arra, hogy az elítélt otthonában tölthesse fogva tartásának idejét, korai szabadításban részesülhessen, büntetésének végrehajtását elhalasszák vagy felfüggeszék (Görögország, Olaszország, Ciprus). (Rodrigues és mtsai 2022, 19) Ugyanakkor e szankció típus bevezetésekor különösen ügyelni kell az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítására, valamint arra, hogy a támogató funkciókat biztosító ellátórendszerek (például a szociális) megfelelő kapacitással rendelkezzenek. „Egy Belgiumban végzett kutatás kimutatta, hogy az elektronikus távfelügyeletet kisebb valószínűséggel alkalmazzák romákkal szemben, mivel a bírók azt feltételezik, hogy nem fognak megfelelni a szükséges feltételeknek, például bizonytalan lesz a tartózkodási helyük.” (Rodrigues és mtsai 2022, 97) Egy európai vizsgálat szisztematikus szakirodalmi áttekintése szerint a szerhasználattal összefüggő bűncselekmények elkövetőinek visszaesési mutatója szignifikánsan csökken, ha valamilyen terápiás közösségi intervencióban vesznek részt akár a börtön falain belül, akár azon kívül. (Vanderplasschen és mtsai 2014) Portugáliában léteznek lakhatást biztosító terápiás közösségek, ahol végrehajtható az otthonában töltött szabadságvesztés – a terápiás közösségek módszere és a dekriminalizáció Portugáliában olcsóbbnak és hatékonyabbnak bizonyult, mint a korábbi prohibíció (Waters 2019).

A Coimbra-i Egyetem kutatócsoportja arra is megkérte a nemzetközi vizsgálatban részt vevő tagállami szakértőket, hogy fejtsek ki: a tagállamaikban milyen, az alternatív szankciók széleskörű alkalmazását akadályozó tényezők érvényesülhetnek. Többben hazánkban is ismerős okokat említettek, például, hogy általában a lakosság, valamint a bírák, ügyészek és politikusok ismerethiánya jelent akadályt a szabadságelvonással nem járó szankciók szélesebb körű alkalmazásában. A szabadságelvonással nem járó büntetéseket van, ahol „gyenge” büntetésnek tartják (Málta) és alkalmazásukat egyfajta büntetlenségként fogják fel (Belgium). Említették még, hogy a pártfogó felügyelői szolgálatoknak a szűkös források és a szakemberek alacsony száma miatt korlátozott a kapacitása. (Rodrigues és mtsai 2022, 39)

Jövőbeli kilátások, kihívások és javaslatok Európában és Magyarországon

A hazai és nemzetközi kutatás eredményei sok tekintetben átfedést mutatnak: hazánkban is és európai szinten is növelni kellene „a bírák, ügyészek és pártfogó felügyelők tudatosságát a

büntetés-kiszabást megelőző pártfogó felügyelői vélemény jelentőségét illetően, hogy a bíróság az elkövető személyes szükségleteinek és körülményeinek megfelelő szankciót alkalmazzon, és elkerülhető legyen az, hogy az elkövető nem tartja be annak szabályait.” (Rodrigues és mtsai 2022, 113)

A hazai szakmai eseményeken többször felmerült, feltételes szabadságra bocsátás mérlegelése során előfordul, hogy a bv. bíró nem csupán a büntetési célok elérésével összefüggésben, hanem nagy általánosságban ismét értékeli a bűncselekményt, ami felveti a kétszeres értékelés tilalmába ütközés kérdését. A feltételes szabadságnak valamennyi vizsgált joghatóságban előfeltételül szabnak bizonyos, a speciális prevencióval kapcsolatos kritériumok teljesítését, tehát csak részesülhet a fogvatartott a feltételes kedvezményben, ha a kérdést vizsgáló szakemberek szerint van esélye a reintegrációra, a társadalomba való beilleszkedésre és a prognózis szerint alacsony az érintett visszaesési kockázata. Vizsgálják például a szabadságvesztés során tanúsított magatartást, a bv. intézetben belüli tevékenységekben és reintegrációs programokban való részvételt, az ügy körülményeit, az elkövető személyiségét és előéletét és a bűncselekményhez és a sértetthez való hozzáállást. A társadalmi reintegrációra és a további bűncselekmények elkövetésére vonatkozó pozitív prognózist, mint a feltételes előfeltételét néhány, az összehasonlító kutatásban részt vevő nemzeti szakértő azért tartotta kifogásolhatónak, mert így tapasztalatuk szerint kétség esetén vagy bizonyíték hiányában a feltételes szabadítás ellenében születik döntés. Ezért a nemzetközi kutatás néhány szakértője azt javasolja, hogy főszabály legyen a feltételes szabadságra bocsátás és kivétel az ettől való eltérés, aminek olyan tényeken kell alapulnia, amelyek alátámasztják annak konkrét veszélyét, hogy az elítélt a szabadulást követően súlyos bűncselekményeket követne el. (Rodrigues és mtsai 2022, 44)

A szakmai párbeszédre a különböző hivatásrendek, egyéb szolgáltatók és civilek között más joghatóságokban mutatkozik igény és törekvés. Horvátországban például rendszeres képzéseket és szakmai találkozót terveznek a pártfogó felügyelők és a büntetés-végrehajtásban dolgozók. A közösségi szankciók alkalmazásának javítása érdekében néhány országban pedig innovatív projekteket hajtanak végre az egyes szervezetek közötti, illetve a civil társadalommal való együttműködés fejlesztésére. (Rodrigues és mtsai 2022, 104)

A Magyarországra vonatkozó javaslatok:

1. **Égető szükség mutatkozik a jogalkotó szakpolitikai elköteleződésére** a börtönnépesség csökkentése és az alternatív szankciók hatékonyabb működtetése érdekében.
2. Az előbbivel szorosan összefügg **azoknak az állami ellátórendszereknek a fejlesztése, amelyek szolgáltatásaikkal a büntető igazságszolgáltatásban alkalmazott intervenciók sikerességét növelik (pl. oktatási, gyermekvédelmi és szociális rendszer)** is. Ennek hatásosságára jó példa Hollandia: megfigyelhetően csökkent a fogvatartottak száma és nőtt a közösségi szankciók alkalmazásának száma egy, a holland kormány által 2008-ban bevezetett program következtében – a feltételes büntetések **kiszabását és alkalmazását optimalizálták** az érintett hivatásrendek, együttműködő szervek közötti kommunikáció fejlesztése, a munkájuk koncentrált összehangolása révén.
3. A szorosabb **szektorközi együttműködések** elő kell segíteni
 - a büntető igazságszolgáltatás,

- a támogató funkciót betöltő állami rendszerek (pl. gyermekvédelmi, szociális, mentálhigiénés és egészségügyi ellátórendszer, oktatási rendszer),
- az önkormányzatok,
- az egyházak
- és a civil szféra között.

Különösen a pártfogó felügyelet során alkalmazott külön magatartási szabályok egyéniesítése és az azokhoz való egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása érdekében

4. Fejlesztési szükséges az alternatív szankciók alkalmazását lehetővé tevő **intézményrendszer**. Ehhez az alábbiak feltétlenül szükségesek:

- **A pártfogó felügyelői szolgálat** szakmai és intézményi önállóságát ismét meg kell teremteni.
- Nagy hangsúlyt kell fektetni a **pártfogó felügyeletben dolgozó munkaerő megtartására és továbbfejlesztésére**, ehhez elengedhetetlen a **pártfogó felügyelői szakma** ön- és közmegebecsültségének helyreállítása és a pártfogó felügyelői szolgálat kapacitásbővítése.
- **Egységesíteni és fejleszteni** szükséges a pártfogó felügyelet tevékenységéhez kapcsolódó gyakorlatokat (pl. a pártfogó felügyelői vélemény, a pártfogó felügyelet és a külön magatartási szabályok alkalmazása) országos szinten módszertani iránymutatások készítésével, rendszeres szakmai (módszertani, esetmegbeszélő) fórumok megtartásával.
- **Támogatni** szükséges
 - az alulról jövő hazai szektorközi tapasztalatcsere-kezdemenyvezéseket,
 - a **magyar pártfogó felügyelők részvételét nemzetközi tudásmegosztó eseményeken**, különösen az európai pártfogókat tömörítő nemzetközi szervezet, a Confederation of European Probation (CEP) által szervezett eseményeken.
- Ki kell alakítani a megnövelt kapacitású pártfogó felügyelet közreműködésével a **közérdekű munka letöltőhelyeinek módszertani támogatását**, a közérdekű munka tartalmának reformját különös tekintettel a visszaesési kockázatok csökkentésére.

5. Szükség van

- az egyéniesítés érdekében a **pártfogó felügyelői vélemények** széleskörű, általános jellegű, kötelező beszerzésére a büntetés kiszabását megelőzően, a büntetőeljárás és büntetés-végrehajtás során is,
- a büntetés-kiszabási gyakorlat és az alternatív szankciók alkalmazásával kapcsolatos **rendszeres tudásmegosztó eseményekre** a bíróságok és a pártfogó felügyelet részvételével.

6. Az alternatív szankciók empirikus megalapozottságát **rendszeres adatgyűjtéssel**, adatfeldolgozással, adatelemzéssel szükséges megteremteni, és ezeket a nyilvánosság számára elérhetővé kell tenni.

7. **A magyar társadalmat informálni** kell a büntető igazságszolgáltatás alapelveiről, a büntetés céljáról és az alternatív szankciók fontosságáról.

8. A **büntetővégzések** egyéniesítés szempontú hatékonyságát vizsgálni kell azok magas arányára (2021-ben az összes vádlott 55%-ának büntetőügye) tekintettel; továbbá figyelemmel kell arra lenni, hogy a terheltek megértik-e a jogorvoslati lehetőségeiket.

Felhasznált irodalom

- Aebi, Marcelo F. – Tiago, Mélanie M.* (2021). SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Strasbourg: Council of Europe.
- Aebi, Marcelo F. – Hashimoto, Yuji Z.* (2021). SPACE II – 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Persons under the supervision of probation agencies. Strasbourg: Council of Europe.
- Borbíró Andrea – Kerezi Klára* (2009). A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve. Online: https://tettprogram.hu/sites/default/files/uploads/bm/tamop_tk_1_alt+gyfk.pdf (Letöltve: 2023.02.18.)
- Global Prison Trends* (2022). 8th edition. Penal Reform International – Thailand Institute of Justice. Online: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/05/GPT2022.pdf> (Letöltve: 2022.05.18)
- Huszár László* (1997). Medikális modell. A treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle* 16(3), 63-70.
- Kádár András Kristóf* (2020). De sikerült? – A megalázó börtönkörülmenyekkel kapcsolatos strasbourgi döntés végre(nem)hajtásának szomorú krónikája. *Fundamentum*, 24(2–3), 131–139.
- Pallo József* (2015). Egyre jobban éget a seb... A túlzásfoltosság csökkentésének lehetséges útjai. In: *Börtönügyi Szemle*, 34(1), 18–25.
- Pápai-Tarr Ágnes* (2020). Öszinte gondolatok a közérdekű munka büntetés kiszabási anomáliáiról. In: *Közjavak* 6(3), 4–20.
- Rodrigues, Anabela Miranda – Antunes, Maria João – Fidalgo, Sónia – Pinto, Inês Horta – Tayumi Ishi, Karla* (2022). Szabadságvonással nem járó büntetések és intézkedések az Európai Unió tagállamaiban. Online: http://www.prialteur.pt/application/files/4816/7058/6785/Comparative_Study_-_Hungarian_version.pdf (Letöltve: 2022.11.10.)
- Vanderplasschen, Wouter – Vandeveldde, Stijn – Broekaert, Eric* (2014). Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practices and future challenges. EMCDDA. Online: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/media/publications/documents/779/TDXD14015ENN_final_467020.pdf (Letöltve: 2023.02.28.)
- Waters, Rob* (2019). Portugal's Path to Breaking Drug Addiction. In: *Craftsmanship Quarterly*, Spring 2019. Online: <https://craftsmanship.net/portugals-path-to-breaking-drug-addiction/> (Letöltve: 2023.03.16)
- Az EJEB hivatkozott ítéletei és döntései**
- Varga és mások kontra Magyarország*, az EJEB 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13 és 64586/13 sz. ítélete

FIÁTH TITANILLA

börtönpszichológus, egyetemi adjunktus, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar

AZ ÁTERESZTÉS KÉPESSÉGE: A KOLUMBIAI BÖRTÖNÖK HATÁRAI

Bevezetés

2022 júniusának egyik esős délelőttjét azzal töltöttem, hogy csipkemelltartókat dörzsöltem egy bogotái előzetesház betonfalához. A finom szövet egy idő után átszakad, a merevítő drót pedig könnyedén kihúzhatóvá válik. A helyi büntetés-végrehajtási dolgozók sajnálkozva ingatták a fejüket: kést, ollót nem adhatnak, folytassuk csak tovább pusztá kézzel. Az adomány-fehérneműk, jelentették ki, kizárólag a szűrő-vágó eszközként is használható fémemelek híján léphetnek majd be az intézetbe. A feladat végéhez közeledtünk kollégáimmal, a Fundación Acción Interna (FAI) nevű, fogvatartottakkal és szabadultakkal foglalkozó alapítvány¹ munkatársaival. Csüggedten nézegettem többórás munkám eredményét: vajon mihez kezdenek majd a letartóztatott nők ezzel a halom, immár tartás nélküli, többé-kevésbé haszontalan ruhadarabbal?

A börtönök bárki számára legnyilvánvalóbb jellegzetességei – ahogy azt az egyszerű mindennapi viseletből tiltott fegyverre átminősülő melltartók példája is mutatja – maguk a *határok*. A fegyintézetek napjainkban is az adott társadalom számára alapvető határképzési gyakorlatok eleven helyszínei, ahol – egyebek mellett – a „nemkívánatos” személyeket a „törvényisztelőktől” igyekszünk elválasztani (Turner 2016). Noha hajlamosak vagyunk arra, hogy – egy „kétosztatú földrajznak” engedve – a „kintet” és a „bentet” kettéválasztó határvoalat inherens módon *térbeli határként* fogjuk fel, a börtön valós és szimbolikus falai a társas és térbeli *identitások* konstrukciója és fenntartása szempontjából is lényegesek (A. Gergely 2015; Berger 2018). Kérdés, hogy a társas kontrollnak és a rendnek a térszervezés általi megteremtésén túl (Foucault 1990) milyen egyéb szerepeket töltenek még be a börtönhatárok. Ha egyetértünk azzal az elképzeléssel, hogy a fegyintézetek határai közel sem statikusak, sokkal inkább időben és térben változó entitások, amelyek maguk is társas konstrukció eredményei, akkor érdemes megvizsgálnunk, hogy kik, hol és hogyan működtetik ezeket. Vajon – a funkcióvesztett fehérneműk esetéhez hasonlóan – milyen szimbolikus átalakítások történnek a határok közelében, és kiknek van lehetősége a jelentések módosítására? 2022 májusa és októbere között a FAI meghívásának eleget téve „pszichoszociális”

¹ A Johana Bahamón kolumbiai színésznő által létrehozott alapítvány az elmúlt tíz évben számos, a fogvatartottak reintegrációját támogató programot kezdeményezett az ország büntetés-végrehajtási intézeteivel együttműködve. Börtönvarodákat létesítettek, majd Latin-Amerika legnevesebb divatbemutatóin vonultattak fel elítélteket az elkészült ruhákban. Női börtönök utcafronti szárnyát alakították át étteremmé, szakmaképzést szerveztek a szabadulóknak, jogszabály-módosítást értek el a volt elítélteket alkalmazó cégek állami juttatásaival kapcsolatban, illetve börtönszínházi fesztiválokat szerveztek. Rendszeresen lépnek be jogászokkal, orvosokkal, fodrászokkal, jóga-, tánc- és tornaoktatókkal a börtönökbe, és kínálnak ingyenes szolgáltatásokat az elítélteknek.

jellegű börtönprogramok kidolgozásában vettem részt Bogotában, illetve klinikai szakpszichológusként magam is rendszeresen tartottam csoportfoglalkozásokat egy női börtön anya-gyermek részlegén, illetve fiatalkorúak intézeteiben. Az alábbi tanulmányban az említett közösségekben szerzett tereptapasztalataim alapján teszek kísérletet a kolumbiai zárt intézetek határképzési és -fenntartási gyakorlatának vázlatos ismertetésére.

Hibrid és porózus: általános börtönjellegzetességek Kolumbiában

A börtönhatárok konstrukcióját elemezve a legalapvetőbb lehetőségnek a bv. intézeteket a *külvilágtól* – a felügyelt tereket a nem felügyeltektől – elválasztó határvonalak vizsgálata tűnik. Vajon mennyire egyértelműek és áthatolhatatlanok, vagy épp ellenkezőleg: elmosódóak és rugalmasak az intézeteket a külvilágtól fizikai és szimbolikus értelemben elválasztó falak?

A „Narco”, azaz az illegális drogkereskedő archetipikus figuráját bemutatva Ariza és Iturralde (2022) részletesen elemzik azt a folyamatot, ahogyan befolyásos fogvatartottak (például Pablo Escobar vagy újabban a bebörtönzött katonai és politikai csúcsvezetők) a saját igényeikhez igazítják az őket fogva tartó kolumbiai intézetek építészeti jellegzetességeit, berendezését, stílusát és működését (lásd pl. Escobar diszkóját, szaunáját, szabad mozgását vagy a maga által fizetett felügyelet rendszerét a részére kijelölt La Catedral fegyházban). A Narco – állítják a szerzők – olyan jelentős anyagi, szimbolikus és társas tőkét képes magával vinni a börtönbe, amely akár a fegyintézet feletti hatalomgyakorlás lehetőségét is biztosíthatja számára. A börtön így a Narco vagy a politikus *saját territóriumává* válik, ahol szuverén személyként élhet tovább. Az intézet teljes tere, szabályrendszere, társas dinamikája felett kontrollt gyakorol: a lényeg annak a demonstrációja, hogy a befolyását nem hogy nem törte meg a bebörtönzés, de az „odabentről” is tovább működtethető. A La Catedral és egyéb „kitüntetett” börtönrészlegek tehát semmiképp sem a „leválasztottság”, az izoláció és a depriváció helyszínei.

Ariza és Iturralde (2022) megállapítják, hogy a La Catedral sokkal inkább egy, a kolumbiai börtönök jellegzetességeit felnagyítva megmutató *tükör*, semmint valamiféle kivétel, „furcsa elhajlás” vagy „aberráció”. Létezése a latin-amerikai börtönökre *általánosságban* jellemző – és a határok szempontjából különösen fontos – két vonásra mutat rá: a fegyintézetek „kevert” jellegére, illetve erős áteresztő-képességére, a külvilág felé való nyitottságára. A „hibriditás” és „porózusság” egyrészt – az alább kifejtendő módon – az intézetek *zsúfoltságához* kapcsolódik. Az Egyesült Államok által meghirdetett „War on Drugs”, illetve a „kemény kéz” (*mano dura*) konzervatív büntetőpolitikája következtében az elmúlt évtizedekben Latin-Amerika börtönépessége megkétszereződött (Ariza és Iturralde 2021; Pfaff 2017). Másrészt, a kolumbiai börtönök mind építészeti, mind szimbolikus értelemben befejezetlenek, „hiányosak” (ily módon pedig igen távol állnak a goffmani „totális intézet” ideáltípusától).²

² Mindez Pearce (2018) szerint a latin-amerikai államok törekeny biztonsági berendezkedésével hozható összefüggésbe. Kolumbiában, ahogy a környező országokban is, az állam nem rendelkezik kizárólagosan az erőszak monopóliuma felett. Mindez lényegében a kapitalista piacok, különböző érdekek logikáinak a behatolását teszi lehetővé olyan szférákba, amelyek a „globális északon” az állam fennhatósága alatt állnak. A kolumbiai fegyintézetek mindennek köszönhetően extrém módon nyitottá válnak a kapitalizmus és a szabadpiac rendszerei felé.

A rendelkezésre álló anyagi források és a kapcsolati hálózat, a bűnözők világába való beágyazottság függvényében a kolumbiai fogvatartottaknak nagyon különböző tapasztalataik lehetnek a börtönökben. Mivel az erősen forráshiányos rendszernek nincs meg az arra való kapacitása, hogy a rabok rendelkezésére bocsássa a szükséges árucikkeket és szolgáltatásokat, az elítélteknek jobbára magukról kell gondoskodniuk az intézetekben. Ottlétemkor a börtönök „normál” részlegein például a fogvatartottaknak meg kellett vásárolniuk a fekhelyüket (ha fizetéseképtelenek voltak, a földön aludtak a folyosón, vagy takarítómunkával keresték meg a létfenntartásuk költségeit). A gengék vezetőinek, az ún. plumáknak fizettek a tisztasági felszerelésekért és egyéb szolgáltatásokért is, vagy ha a börtönkosztnál jobb minőségű ételt szerettek volna, azt szintén pénzért vásárolhatták meg (részletesen ld. még Carrillo Leal 2001).

Mindezzel párhuzamosan egyes elítéltsocsoportok, az ún. börtöngengék (*pandillák*) és befolyásos vezetőik számos olyan szerepkört ragadtak magukhoz, amelyek alapvetően az *állam feladatai* közé tartoznának. A tehetősebbek és csoportjaik biztosítják az udvarokon és az épületrészekben a rendet, felügyelik a társaik magatartását (erőszakkal is betartatják a szabályokat, illetve bizonyos esetekben szemet hunynak a szabályszegések felett³). Ők kontrollálják a benti piacokat is: ez a hatalom és jövedelem jelentős forrása a börtönökben. Összefoglalóan elmondható, hogy a kolumbiai fegyintézetek egyik alapvető jellegzetessége az extrém *egyenlőtlenység* a javakhoz és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából, illetve a falakon kívüli egyenlőtlen viszonyok *újratermelése*. A rabok „egyenlőségének” ideája, amely a modern fegyelmező intézet alap gondolatát jelentette egyrészt a javaktól való megfosztottságon, másrészt az ego lerombolásán keresztül, itt jórészt ismeretlen (Ariza és Iturralde 2011).

Visszatérve a határok kérdésére: mivel a kolumbiai börtönök súlyos létszám- és forráshiánnyal küzdenek, épp a *stabilitásuk* megteremtése érdekében „porózusak”. Az Európára és Észak-Amerikára jellemző merev határokhoz képest a falaik jóval „áteresztőbbek” a külvilág felé. Mindez nemcsak azt jelenti, hogy a fegyintézetek alapvetően olyan „hibrid rezsimek”, amelyeket a szabad világ különböző szféráinak, mezőinek és a börtön társas rendjének juxtapozíciója jellemez (Ariza és Iturralde 2011). Fontos felismerünk azt is, hogy a börtönök jelentős mértékben támaszkodnak a *családtagokra* és az *önkéntesekre* a működtetésük során (pl. a ruházat, gyógyszer, étel, a jogi és orvosi segítség, vagyis az *alapszükségletek* kielégítése szempontjából is). Mivel a fegyintézet és a civil közösség közötti határok átjárhatóbbak, esetükben afféle megosztott igazgatásról, „közös kormányzásról” is beszélhetünk a vezetés szempontjából (azaz nemcsak a hatalommal bíró fogvatartotti közösségek, de a börtönökön kívüli csoportok is szerepet vállalnak az irányításban és egyes büntetés-végrehajtási feladatok ellátásában, ld. még Darke 2021). Mindez azzal is együtt jár, hogy a *reintegráció* feladata a biztonsági feladatokhoz hasonlóan nem kizárólag a Bv. Szervezet monopóliuma. Egyházi és civil szervezetek a legutóbbi évtizedben egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak az

³ Birbeck (2011) a fogvatartottaknak az intézetek működtetésében játszott szerepét alapvetőnek tartja a globális Észak, illetve Latin-Amerika börtöneinek megkülönböztetésekor. Északon a fogvatartottak elszigeteltebbek, a hatalom szempontjai szerint jóval szigorúbban rendezettek, fokozottabb felügyelet és megfigyelés alatt állnak; az intézmény működtetésében csekélyebb mértékben vesznek részt. Ennek épp az ellenkezője igaz Latin-Amerikában: a fogvatartottakat kevésbé vetik alá a szigorú intézményi hatalomnak / felügyeletnek, egymástól kevésbé izoláltak, a börtön működtetésében pedig intenzívebben részt vesznek.

elítéltek részére kidolgozott programok működtetésében – ahogy azt az immár 10 éve létező FAI munkássága is bizonyítja.

Nemek, terek

Noha az elítéltek elhelyezése a büntetés-végrehajtási intézetekben alapvetően a – szigorúan *bináris módon* értelezett – biológiai nem mentén szerveződik (Turner 2016), Kolumbiában számos példát láthatunk arra, hogy a fogvatartott akkor is az önzonosságának megfelelő fegyintézetbe kerülhet, ha az nem esik egybe a születésekor kijelölt társadalmi (*gender*) és/vagy biológiai nemével. Egy női börtönben találkoztam nemi megerősítő jellegű műtéteken átesettekkel (korábban „férfiakként” kategorizáltak), illetve a fiatalkorú lányok intézetében olyan fogvatartottal, aki az orvosi beavatkozások előtt állt ugyan, de az ítéletét – a születési nemével ellentétben – női intézetben szeretne volna letölteni. A megkérdezett kolumbiai jogászok szerint egyelőre nem egyértelmű a szabályozás, és esetenként a fogvatartott maga dönthet arról, hogy melyik intézetben érezné biztonságosabban magát. A férfibörtönökben az LMBTQ+ közösség tagjai ún. „védett udvarokra” kerülhetnek, de ottlétemkor több olyan elítélttel is beszéltem, aki nem vette igénybe a lehetőséget, mivel a „normál részlegeken” sem érezte veszélyben magát. Mindezzel kapcsolatban érdekes kérdés, hogy a „veszélyeztetettek” minősülők szegregációja és „biztonságuk” garanciája egyébként hogyan járulhat hozzá további határképzésekhez, illetve szigorúbb börtönrezsimek kialakításához (Roth 1971).

A FAI-val két alkalommal is ellátogattam bogotái férfi intézetekbe, ahol a Melegbüszkeség Hónapja alkalmából különböző programokat – jogi felvilágosítás, pszichológiai tanácsadás, fodrászat, smink, közös tánc stb. – szerveztünk. Az LMBTQ+ közösségre való fokozott odafigyelés és az elfogadás szempontjából szimbolikus jelentőségű, hogy a La Picota börtönben a programnak a helyi kápolna épületéből nyíló terem adott helyet, a La Modelo rendezvényén pedig a Kolumbiai Büntetés-végrehajtási Szervezet (INPEC) újonnan kinevezett országos parancsnoka is részt vett. A közösség tagjai valamennyi intézetben képviselőt választhatnak maguk közül, aki odafigyel a jogaik védelmére, illetve közvetíti az előljáróknak a fogvatartottak panaszait (az elítélteknek joguk van például azonos nemű partnerrel intim látogatófogadás keretében találkozni – amennyiben a nemi identitásuk vagy szexuális orientációjuk miatt megkülönböztetést tapasztalnak ezen a téren, vagy egyéb ügyekben, a jogi képviselőjük által jelenthetik azt).

Az eddig leírtakból úgy tűnik, hogy a kolumbiai börtönök határai meglehetősen rugalmasak a nemi identitás szerinti kategorizáció szempontjából. Noha a fogvatartottak egy alapjában véve merev, kétosztatú rendszerbe – a *férfi* vagy *női* intézetek világába – lépnek be, a továbbiakban mind térbelileg, mind szimbolikusan is lehetőségük nyílik az önzonosságuknak megfelelő környezet kialakítására. Az említett flexibilitás mellett akadnak azonban olyan területek, ahol továbbra is tetten érhetők a nemekkel kapcsolatos tradicionális elképzelések.⁴ A fiatalkorú lányok intézetében például – a serdülő, illetve fiatal felnőtt nők érdeklődéséről és karrierlehetőségeiről alkotott hiedelmekkel összhangban – egy „szépészeti

⁴ Ami alighanem természetes is, hiszen, ahogy Britton megjegyzi (idézi Jenness 2010), a börtönöket, mint a társadalmi kontroll intézményeit már a megjelenésüktől fogva a nemekről alkotott elméletek befolyásolták, szó szerint és képletesen is.

részleget” működtetnek, ahol egy alkalmazott szakember segítségével a fogvatartottak a fodrászat, a kozmetika és a manikűrözés technikáját sajátíthatják el, illetve nap mint nap gondoskodhatnak a saját „jó megjelenésükről”. A fiúk szomszédos intézetében ellenben „alkotóműhelyek” helyezkednek el a sportpálya tövében, ahol az elítéltek az oktatásban való részvételük mellett dolgozhatnak.⁵ A továbbiakban részletesen bemutatandó anya-gyermek részleg ugyancsak kiváló példákat kínál a női szerepek társas-társadalmi konstrukciójának kolumbiai jellegzetességeire.

Ahogy egy korábbi bekezdésben megjegyeztem már, a börtönnel kapcsolatban viszonylag egyértelműnek tűnhet a Bv. Szervezet által felügyelt terek elválasztása a nem felügyeltéktől. Az esetek jó részében a falak többé-kevésbé világosan jelölik az intézet fennhatósága alá tartozó „bentet” a „kinttől” – a „szabad”, „civil” élettől – elválasztó határokat. Az anya-gyermek részleg ebből a szempontból kihívás elé állítja a „leegyszerűsítő dualizmust” és a börtönterek konstrukciójával foglalkozó vizsgálatokat – a bogotái Buen Pastor női intézetben különösen. Kolumbiában a gyermekek a 3. életévük betöltéséig lehetnek együtt fogvatartott édesanyjukkal egy olyan „udvaron” vagy „részlegen” (*patio*), amely nem egyszerűen a Büntetés-végrehajtás, hanem egyidejűleg egy, a kiskorúak, illetve a családok jóllétéért felelős állami szerv fennhatósága alá is tartozik. A *Bienestar Familiar* (BF) gondoskodik a kisgyermek testi és mentális fejlődéséről: nem csupán ételmet⁶ és viszonylag ingergazdag környezetet igyekeznek biztosítani, de egy bölcsődét is üzemeltetnek, amelyet a kicsik hat hónapos koruktól vehetnek igénybe.

A bölcsőde – az általam ismert európai példákkal ellentétben (Schillaci, 2020) – az *intézet területén* foglal helyet, ily módon téve még inkább „porózussá” a kolumbiai börtönhatárokat (ide jönnek nap mint nap dolgozni a bölcsődei gondozónők is). A fegyintézet így nem egyszerűen a bűnelkövetők kontrolljának – elzárásának, fegyelmezésének, „rehabilitációjának” – színpadává válik, hanem olyan térré is, amely egyidejűleg épp a büntetésből fakadó, azaz *önmaga által létrehozott* káros hatások kiküszöbölésére törekszik a gyerekek védelme érdekében.⁷ E kettős célkitűzés – nyilvánvalóan – számos területen kerül konfliktusba egymással:

- A *Bienestar Familiar* igyekszik – a gyerekek kognitív és érzelmi fejlődéséről alkotott kortárs elképzelésekkel összhangban (Wener, 2012) – változatos, viszonylag ingergazdag környezetet biztosítani. A részleg udvarán színes játszótér található, a falakat mesefigurákról készített festmények díszítik. A nők egyszemélyes zárákban élnek a kicsikkel, amelyeket a BF-től kapott tárgyak segítségével maguk alakíthatnak és díszíthetnek ki. Az ily módon

⁵ A tradicionális férfi és női szerepek újratermelése mellett megjegyzendő azonban, hogy az elítéltek felsőfokú online oktatáson is részt vehetnek (két, emberölésért elítélt fiatal nő például pszichológiát hallgatott), a jobb magaviseletük pedig személyesen is megjelenhetnek az egyetemi órákon.

⁶ A gyerekek ételmezése kapcsán egy sajátos probléma merült fel a BF-ral kapcsolatban. Az állami szerv nem csupán az anya-gyermek részleg, hanem a fiatalok intézeteinek működtetéséért is felelős. Az ott „túlsúlyosnak” ítélt tizen- és huszoneves fogvatartottaktól az „egészséges életmód” biztosításának törvényi kötelezettsége nevében megtagadták a szénhidrátban gazdag ételeket (azaz diétára és testsúlyvesztésre kényszerítették őket). Kérdés, hogy a test ily módon történő fegyelmezésének, a testről való rendelkezésnek a joga vajon átruházható-e, illetve mely életkorban ruházható át és milyen feltételekkel a hatóságokra.

⁷ A kisgyermek bv. intézeti elhelyezésével – azaz az anya-gyermek részleg létesítésével – kapcsolatos szakmai viták mindezzel összefüggésben épp arra keresik a választ, hogy a fejlődés szempontjából mi volna a megfelelőbb / a kevésbé kártékony gyakorlat: az újszülött vagy a kisgyermek édesanyjától való elválasztása, vagy börtönkörülmények között történő nevelése (Scharff Smith 2014).

- berendezett családi lakóterek éles ellentétet képeznek az egyelőre várandós fogvatartottak zárkáival. Utóbbiakat a BF nem tekinti a saját fennhatósága alá tartozónak, még az anya-gyermek részlegesen sem: kopárak, csupaszak, vagy az előző lakók széttépett dekorációjának maradványaival vannak tele. Mindez pontosan rávilágít arra, hogy a szülés – a „bűnelkövető nő” „édesanyává” történő szimbolikus transzformációja – lesz az az időbeli fordulópont, amikor a börtönhatárok áteresztő képessége hirtelen felerősödik, és a „büntetés” tere megnyílik a „közösségbe történő befogadással” kapcsolatos jelentések felé.
- Bármennyire igyekszik is az INPE, illetve a BF leválasztani az anya-gyermek körletet a börtön többi részéről, a határok erősítése az építészeti jellegzetességek miatt sem tűnik megvalósíthatónak. A szomszédos *pabellón* ablakai a részleg udvarára nyílnak, így az anyák könnyedén hozzájuthatnak különböző tiltott tárgyakhoz (főként a behajított drogok és gyógyszerek lehetnek veszélyesek). A börtön hangjai, a „börtönzaj” szintén képes felülírni mind a felügyelet által meghúzni kívánt határokat (Herrity, 2020), mind az anyáknak az intim tér és a zavartalanság megteremtésére irányuló törekvéseit (Schillaci, 2020).
 - Az intézeti fegyelem szempontjából súlyos határsértés továbbá a mobiltelefonok bekezdése (jellemzően ugyancsak a szomszédos szintekről), hiszen a nem ellenőrzött kommunikáció maga is a börtönhatárok diszlokációját vonja maga után. A „fegyelmezés / büntetés” és a „gyermeknevelés” célkitűzéseinek ütközését tükrözik azok az esetek is, amikor egyes, mobiltelefon-birtoklás kapcsán tetten ért anyákat próbáltak a felügyelők kihelyezni a körletről. A nők azzal védekeztek, hogy az „okostelefon” épp a többi, három évesnél idősebb, otthon élő gyermekeik *adekvát nevelésében* nyújtott nekik segítséget (a közös tevékenységek, a személyesség, a kapcsolódás stb. biztosítása által – ezeket az alapelveket pedig sok esetben épp a börtönben, a gondozónők segítségével sajátították el!).
 - A szomszédos épület emeletein élők határsértései során a börtön informális világa „oda-fentről” lép be az anyák *patio*-jára. A „vertikális” fenyegetettséggel párhuzamosan a nőknek egy más típusú, „horizontális” fenyegetéssel is számolniuk kell: a részleg kapujánál ülő, az udvart szinte szünet nélkül monitorozó őrök tekintetével.⁸ Az anya-gyermek részlegen szolgálatot teljesítő felügyelők nem pusztán a börtön általános, a házirendben megfogalmazott szabályait igyekeznek betartatni a fogvatartottakkal. Ügyelnek arra is, hogy a nők *anyákként* is megfelelően funkcionáljanak – a hibázás, a szülőként való „elbukás” lényegében a büntetés-végrehajtás által lehetővé / megvalósíthatóvá tett anyai szerep visszavonását, azaz a „normál részlegre” történő átköltöztetést jelenti.⁹ A felügyelők fegyelmezési gyakorlatában ily módon megszűnik az INPE és a BF feladatkörei közötti határ: a börtönőrök a kisgyerekekkel foglalkozó pedagógus „szakértők” által meghatározott, alapvetően középosztálybeli gyermeknevelési elveket próbálják az anyákon számon kérni (nem egyszerűen a fizikai agresszió tilalmas; rosszállást és a kihelyezéssel való fenyegetést von maga után a gyerek jelenlétében való hangoskodás, kiabálás vagy a felé irányuló erőteljes mozdulatok). A fogva tartott anyák – a saját, jellemzően a középosztálybeli nor-

⁸ Mivel a zárkák rosszul szellőznek, ablakatlanok, a nők idejük jelentős részét az udvaron töltik, így – némiképp a panoptikus elrendezésre emlékeztető módon – szinte folyamatosan láthatók és ellenőrizhetők.

⁹ A gyerek ebben az esetben egy, a felügyeletét vállaló családtaghoz kerül (aki ezt korábban már az aláírásával igazolta; az ezzel kapcsolatos dokumentumok hiányában egyetlen nő sem kerülhet a részlegre).

máktól eltérő neveltetésük, szokásaik, rutinjaik, viselkedésük kapcsán – „másokként” határozódnak meg a személyzet szemében; olyan, sok esetben „érzéketlen” személyekként, akiket a gyerekek védelme érdekében folyamatosan ellenőrizni kell. Az anyák folyamatos ellenőrzése ily módon épp azt a szigorú, fegyelmező, „börtönszagú” környezetet teremti meg a részlegen, amitől a kisgyerekeket megóvni igyekeznek – és aminek az érdekében paradox módon maga az ellenőrzés is megvalósul.

- A fogvatartottak a „láthatóság” problémáját oly módon próbálják kivédeni, hogy a felügyelet számára láthatatlan határvonalakkal újra osztották az udvart. Az örök számára könnyen belátható központi térrészen – az ún. „front stage-en” (ld. Goffman, 1981) – a gyermekekkel foglalkoznak, és nyilvános viselkedésükkel igyekeznek eleget tenni a velük szemben támasztott kívánalmaknak. Amikor azonban különböző okok – pl. illegálisan birtokolt mobiltelefon, a más szintekkel való kábítószer-kereskedelem stb. – miatt konfliktusba kerülnek egymással, azokat kizárólag a játszóter mögötti hátsó téren, az ún. „mosókonyhában” (back stage) rendezik el, ahol nem csupán a felügyelet, hanem a normál körletekhez tartozó, felsőbb emeleten élő társaik sem láthatják vagy hallhatják őket. Így lényegében a felügyelet számára látható „középosztálybeli” világ vagy homlokzat a „gyermekvilággal” lett egyenértékű; a saját, autentikusnak érzett felnőttilágukat a színpalak mögött rendezték be.

Kint és bent: határátlépések

Egy augusztusi napon aszfaltkrétákkal rajzoltunk a fiatalok¹⁰ fogvatartott nők intézetének udvarára (ily módon is átlépve a börtön határait: egy aktuális eseményhez kapcsolódva azoknak üzenhettek a művészetterápiás program résztvevői, akiket elveszítettek, és akik immár „odafentről” láthatják a képeket). Az alkotásba egy 3-4 év körüli kislány is bekapcsolódott, aki a napját az édesanyjával töltötte „látogatóként” – az anya felügyelete mellett, ugyanakkor szabadon mozogva – az intézetben.

A börtönhatárok vizsgálata kapcsán Jennifer Turner (2016) megjegyzi, hogy a látogatóknak többnyire igen korlátozott a hozzáférése a börtönterekhez: az intézeti jelenlétük szinte kizárólag a kijelölt látogatófogadó-helyiségekhez kapcsolódik. A rabok mindennapi életteire a hozzátartozók így nem nyerhetnek bepillantást, és nem szerezhetnek „sajátélmény” jellegű tapasztalatokat a fogvatartott-létről sem.¹¹ Mivel a „globális Észak” országaiban a látogatás korlátozottan hozzáférhető – egyes elméletalkotók szerint „átmeneti”, „liminális” (Moran 2013) – terekben zajlik, értelemszerűen az az időtartam is jelentős mértékben lerövidül, amelyet a fogvatartottak a külvilágból érkezőkkel együtt tölthetnek (hiszen az intézet lakóinak összessége osztozik egy-egy „beszélőhelyiségen”). Noha Moran és Disney (2019) megállapítják, hogy a látogatófogadásokkal való elégedettség, illetve azok „hasznossága”

¹⁰ Kolumbiában azok a bűnelkövetők kerülnek a „fiatalokúak” intézetébe, akik a bűncselekményük *elkövetésének idején* még nem töltötték be a 18. életévüket. Ily módon ezekben az intézetekben fiatal felnőttekkel (18 évesnél idősebbekkel) is találkozhatunk: a magyarországi gyakorlattól eltérően a nagykorúság elérése nem jár együtt a felnőttek részére létrehozott bv. intézetekbe való áthelyezéssel.

¹¹ Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az intézetbe való beléptetés forgatókönyve, a várakoztatás, a motozás gyakorlata stb. Turner (2016) szerint is a fogvatartottak mindennapos tapasztalataival szembesítik a látogatókat.

szempontjából a közelség és az intimitás kiemelten fontos, Crewe és munkatársai (2014) megjegyzik, hogy a hagyományos, börtönben szervezett „beszélők” épp az autentikus érzelmkifejezésre, az intimitás cseréjére nem nyújtanak valódi lehetőséget.

A fejlett, ipari országok szűkre szabott börtönlátogatási gyakorlata a deklarált *rehabilitációs ideálok* szempontjából erősen megkérdőjelezhető. Cochran összefoglalója (2019) szerint tanulmányok sora mutat rá arra, hogy a látogatófogadás javítja a fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedésének esélyeit. Helyreállíthatja, erősítheti a börtönön kívüli társas hálózattal való kapcsolatokat (egy normatív társas identitás fenntartásának biztosításán keresztül védelmet nyújthat a kriminogén börtönsubkultúrákkal szemben). A látogatófogadás növelheti az optimizmust és a társas kilátásokat a jövőre nézve. Mindemellett azoknak, akik rendelkeznek kapcsolattartással – a kapcsolati tőkén keresztül – az anyagi forrásokhoz is javul a hozzáférése, ami a szabadulás utáni lakhatás, elhelyezkedés, vagyis a reintegráció szempontjából kulcsfontosságú. Kérdés, hogy ha korlátozzuk a látogatófogadást, vajon nem épp a reintegrációs célokat ássuk-e alá.

Amint azt a fiatalok látogatófogadási gyakorlata kapcsán már jeleztem, a kolumbiai – és latin-amerikai – börtönök a globális Észak országaitól jelentős mértékben eltérő eljárásrendet követnek. A hozzátartozók – akik nem ritkán a börtönök kapujában töltik az éjszakát, hogy minél hamarabb áteshessenek a vizsgálati-motozási procedúrán – a kijelölt időszakokban, jellemzően hétvégén beléphetnek a fogvatartottak *életterébe*. A rabok és a hozzájuk érkezők tehát nem egy-egy zsúfolt teremben elhelyezett hosszú asztal mellett sorakoznak fel, hanem a nap nagy részét együtt tölthetik a *patio*-n, és akár a lakózárkákba is visszavonulhatnak. 2022-ben továbbra is érvényben volt a férfi és női hozzátartozók elkülönítésének rendszere: a látogatók *nemek szerint elválasztva*, különböző napokon juthattak csak be az intézetbe. A büntetés-végrehajtási dolgozók szerint mindez elsősorban biztonsági célokat, valamint az átvizsgálás felgyorsítását szolgálja, ugyanakkor elismerték, hogy a separáció épp a nagycsaládi együttlétek hangulatának reprodukciójára nem nyújt lehetőséget.

Carrillo Leal (2001) a La Modelo börtön mindennapi életének bemutatása kapcsán a látogatási napok eltérő jellegéről és jelentéséről ír. A „férfinap”, a szombat elsősorban baráti látogatásokra kínál lehetőséget: a fogvatartottak jellemzően ekkor tájékozódnak a számukra fontos társas történésekről, és gyűjtik be a szükséges információkat. A nők vasárnaponként léphetnek be a börtönbe: ekkor került sor az ún. „házastársi látogatófogadásra is” (amikor a párok visszavonulhatnak az udvarról a zárkákba az intimitás átélése céljából¹²). A szerző szerint a vasárnapi „vizit” jelenti a „valódi kapcsolódást” a börtönön kívüli emberi élettel. Bár a külvilággal a férfilátogatás is összeköti az elítélteket, az emocionalitás, a hiányzó kapcsolódás, a kötődés átélése a női látogatási napokon válik hangsúlyossá. Carrillo Leal szerint mindezek miatt a vasárnapi látogatófogadások képesek igazán arra, hogy „lehgorgonyozzák” és „valódi tartalommal” töltsék meg a börtönidőt.

A látogatófogadások ottlétemkor jóval kevésbé voltak felforgató jellegűek, mint a 90-es években (amikor egyfelől a magukat a rabújságban reklámozó „boltok” és „éttermek” is mű-

¹² Szeretném kiemelni, hogy a kolumbiai fogvatartottak nem egyszerűen rendelkeznek az „intim látogatófogadás” lehetőségével, hanem az sem a heteronormatív kapcsolatokhoz, sem a házasságkötés igazolásához, sem pedig a „jó magaviselethez” nem kötött.

ködtek az udvarokon, másfelől azonban rendszeresen torkollottak erőszakos cselekményekbe a hétvégi „vizitek”, és gyakran többen léptek be a börtönökbe, mint ahányan élve távoztak onnan, ld. Ariza és Iturralde 2021). Napjainkban inkább a betegség fenyegetése indokolja a határok fokozott védelmét (a Covid-19 járvány intenzív időszakában hosszabb ideig szünetelt például az „intim látogatófogadás” lehetősége; 2022-ben a „férflátogatásokat” követően napokig nem lehetett foglalkozásokat tartani az anya-gyermek részlegen stb.). A szigorításokkal együtt is elmondható ugyanakkor, hogy a kolumbiai börtönök a hozzátartozók, a látogatók felé is rendkívül „permeábilisek”. Ha figyelembe vesszük Cochran összefoglalójának (2019) a látogatás és a reszocializáció kapcsolatáról írottakat, kérdés, hogy egyetérthetünk-e Birbeck (2011) felvetésével, aki szerint a dél-amerikai börtönök kizárólagos célja az „elzárás”. A „reintegrációs” filozófiának i– a „globális Északon” bevezetett projekteknek, amelyek azt célozzák, hogy „valamit kezdjünk” az elítéltekkel, amíg a külvilágtól többé-kevésbé szeparáltan élnek – itt lényegében semmilyen terepe nincs.

Sozzo (2022) amellett érvel, hogy a rehabilitáció ideológiája a feltételezettnél jóval elterjedtebb Latin-Amerikában, és a gyakorlatok széles körét strukturálja. Ha ugyanis a társadalomba való visszailleszkedés elősegítését nem kizárólag a fegyintézetekben zajló oktatási és terápiás tevékenységek (az ún. „projektek”) mentén definiáljuk, látható, hogy a börtön „permeabilitása”, a külvilággal való kapcsolattartás támogatása, a látogatófogadások rendjének kialakítása vagy a családi kötelek megerősítése szempontjából a latin országok fogvatartottjai az északiaknál sok esetben előnyösebb helyzetben vannak (ld. még Darke és Karam, 2016).

A börtönhatároknak a látogatók mozgásával ellentétes irányú áthágása természetesen a szabadulás és – törvénysértő formában – a *fogolyszökés*. Bogotában a fiatalokú fiúk intézetében egy olyan részleg (az ún. R. részleg) lakóinak tarthattam rendszeresen foglalkozásokat, akik egy évvel korábban csoportos szökéssel próbálkoztak (ami sajnálatos módon egyik társuk életébe került). Az intézet lezárta részlege kiváló bizonyítékot nyújt arra, hogy a határok – jelen esetben a fegyvelemsértő fiúkat a normakövetőktől elválasztó ajtók, rácsok, illetve a szigorított rezsim rendszere – egyúttal az *identitások* konstrukciója és fenntartása számára is lehetőséget biztosít.

Bár az R. részlegen élőknek módjuk lett volna arra, hogy egy nyitottabb, „kellemesebben” berendezett, több programlehetőséget kínáló csoportba kerüljenek, a többségük azonban még a nagyobb mozgástér kedvéért sem szerette volna elhagyni a „börtön a börtönben” típusú, állandó felügyelet alatt álló R-körletet. Számukra épp a normaszegő csoporttársak közössége biztosította azt a szabadságot és kontextust, amelynek segítségével az identitásukat megalkotni és fenntartani igyekeztek. Az intézet több lakóját „óvodásnak”, „megalkuvónak” látták, egy „másik, élehetetlen világ” alárendelt haszonélvezőinek, akik a rövid távú előnyökért és kényelemért feladták a saját autonómiájukat. Az R-csoport fiatalokú a keményebb intézeti körülmények vállalásában – például az üres, puritán hálóterem és a szabadidős foglalkoztató „otthonossá tételének” visszautasításában – a férfiaság bizonyítékát, illetve az „utcai identitás” iránti elkötelezettség és megtörhetetlenség jelképét vélték felfedezni. Mindebben azt is látnunk kell ugyanakkor, hogy egyfelől elhatárolódtak a fogvatartotti közösség azon tagjaitól, akik elfogadták az intézet által felkínált identitásokat (pl. a „változás mellett

elkötelezett fiatal” szerepét), mindezt ugyanakkor épp a külvilággal, a saját közösséggel való azonosságérzés érdekében tették. Szégyennek érezték volna, ha az őket elismerő kinti személyek tudomást szereznek a börtönbeli „méltatlan” viselkedésükről. Összességében úgy vélték tehát, hogy a „kint” világa szimbolikusan szorosabban kapcsolódik az R-részleghez, mint a térben talán hozzá közelebb elhelyezkedő többi intézeti körlet.¹³

Záró gondolatok

Nem sokkal azután, hogy egy interaktív foglalkozás kíséretében kiosztottuk a számomra hasznavehetetlennek tűnő fehérneműket a női előzetesház lakóinak, az udvar közepén megindultak az üzleti tranzakciók. Az egyes – a fogvatartott nők által átalakíthatónak ítélt – darabok kávéért, gyógyszerért, szépségügyi eszközökért cseréltek gazdát. Az eredeti funkciójukat jórészt elveszített holmik rövid időn belül *fizetőeszközzé* váltak.

Jennifer Turner (2016) szerint a börtönhatárok afféle patchwork-szerűen működő dinamikus konstrukciók: különböző időintervallumokat, tereket, történeteket, illetve régi és új döntések sokaságát foglalják magukba. Tanulmányomban – Turner metaforájánál maradva – a kolumbiai színes mozaik darabjaiból próbáltam felvillantani néhányat. Nem csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek határai kultúránként jelentős mértékben különbözhetnek egymástól az elhelyezkedésük, a rugalmasságuk és az átteresztőképességük tekintetében. Láthattuk azt is, hogy a rendszer, ami a biztonság, vagy akár a fogvatartottak gazdasági egyenlőtlensége szempontjából problémás (például a drogokat, a fegyvereket, a szabadpiaci logikát könnyedén átengedő falak), az más megközelítésben a reintegráció vagy akár a szexuális kisebbségek elfogadottsága szempontjából előnyös is lehet (gyakori látogatófogadások, „intim beszélők”). Céлом sokkal inkább az volt, hogy rávilágítsak azoknak a jelentéseknek a gazdagságára, amelyek a határok mozgása és működése következtében újra- és újraképződnek.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapját képező kutatás az ELTE Társadalomtudományi Kara 2022. évi Kari Kiválósági Pályázatának támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- A. Gergely A. (2015): Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*. 29(2), 19–42.
- Ariza, L. J., & Iturralde, M. (2011). *Los Muros de la Infamia. Prisioneros en Colombia y en América Latina*. Bogotá: Universidad de los Andes.
- Ariza, L. J., & Iturralde, M. (2022). Tales from La Catedral: the Narco and the Reconfiguration of Prison Social Order in Colombia. In Sozzo, M. (Ed), *Prisons, Inmates and Governance in Latin America* (pp. 63–92). Palgrave Macmillan.
- Ariza, L. J., & Iturralde, M. (2021). The Ghost of the Massacre Still Tells His Tale. Death and Social Order in Colombian Prisons. In Darke, S., Garcés, C., Duno-Gottberg, L., & Antillano, A. (Eds), *Carceral Communities in Latin America. Troubling Prison Worlds in the 21st Century* (pp. 262–292). Springer Nature.

¹³ Ha Wacquant (2001) gettó-börtön kontinuum elméletére gondolunk, akkor mindebben talán nem is tévedtek: az intézet épp az egyik „legrosszabb hírű” bogotói szegénynegyed szomszédságában helyezkedett el.

- Berger V. (2018). *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiai elméletekben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Birbeck, C. (2011). Imprisonment and Internment: Comparing Penal Institutions North and South. *Punishment & Society*, 13(3), 307–332.
- Carrillo Leal, W., & Mond, D. (2001). From My Prison Cell: Time and Space in Prison in Colombia. An Ethnographic Approach. *Latin American Perspectives*, 28(1), 149–164.
- Cochran, J. C. (2019). Inmate Social Ties, Recidivism, and Continuing Questions About Prison Visitation. In Hutton, M., Moran, D. (Eds), *The Palgrave Handbook of Prison and the Family* (pp. 41–64). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Crewe, B., Warr, J., Bennett, P., & Smith, A. (2014). The Emotional Geography of Prison Life. *Theoretical Criminology*, 18(1), 56–74.
- Darke, S.: Self-Governing Prison Communities (2021). In.: Darke, S., Garces, C., Duno-Gottberg, L., & Antillano, A. (Eds), *Carceral Communities in Latin America. Troubling Prison Worlds in the 21st Century* (pp. 61–87). Springer Nature.
- Darke, S., & Karam, M. L. (2016). Latin-American Prisons. In Jewkes, Y., Bennett, J., & Crewe, B. (Eds), *Handbook on Prisons* (pp. 460–474). London: Routledge.
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday Anchor.
- Goffman, E. (1981). *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Herrity, K. (2020). Hearing Behind the Door. The Cell as a Portal to Prison Life. In Turner, J., & Knight, V. (Eds), *The Prison Cell. Embodied and Everyday Spaces of Incarceration* (pp. 239–259). Springer Nature.
- Jenness, V. (2010). From Policy to Prisoners to People: A 'Soft Mixed Methods' Approach to Studying Transgender Prisoners. *Journal of Contemporary Ethnography*, 39(5), 517–553.
- Mitchell, M. M., Spooner, K., Jia, D., & Zhang, Y. (2016). The Effect of Prison Visitation on Re-entry Success: A Meta-Analysis. *Journal of Criminal Justice*, 47, 74–83.
- Moran, D. (2013). Between Outside and Inside? Prison Visiting Rooms as Liminal Carceral Spaces. *GeoJournal*, 78(2), 339–351.
- Moran, M., & Disney, T. (2019). Prison Visitation as Accessible Engagement: Encounters, Bystanders, Performance, and Inattention. In Hutton, M., Moran, D. (Eds), *The Palgrave Handbook of Prison and the Family* (pp. 273–294). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pearce, J. (2018). *Elites and Violence in Latin America. Logics of the Fragmented Security State. Violence, Security, and Peace Working*. Letölve 2023. július 1-jén: http://eprints.lse.ac.uk/101622/1/Pearce_elites_and_violence_in_latin_america_published.pdf
- Pfaff, J. (2017). *Locked In: The True Causes of Mass Incarceration and How To Achieve a Real Reform*. New York: Basic Books.
- Roth, L. H. (1971). Territoriality and Homosexuality in a Male Prison Population. *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(3), 510–513.
- Scharff Smith, P. (2014). With Mum or Dad in Prison: Children Who Live with their Imprisoned Parents. In Scharff Smith, P. (Eds), *When the Innocent are Punished* (pp. 202–213). Palgrave Macmillan UK.
- Schillaci, R. (2020). A Family Cell: Visual Ethnography in a Prison 'Mother's Section'. In Turner, J., & Knight, V. (Eds), *The Prison Cell. Embodied and Everyday Spaces of Incarceration* (pp. 187–212). Springer Nature.
- Sozzo, M. (2022). Inmate Governance in Latin America: Comparative and Theoretical Notes. In Sozzo, M. (Ed), *Prisons, Inmates and Governance in Latin America* (pp. 367–399). Palgrave Macmillan.
- Turner, J. (2016). *The Prison Boundary: Between Society And Carceral Space*. London: Palgrave Macmillan.
- Wacquant, L. (2001). Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh. *Punishment & Society*, 3(1), 95–134.
- Wener, R. E. (2012). *The Environmental Psychology of Prisons and Jails. Creating Humane Spaces in Secure Settings*. New York: Cambridge University Press.

